

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1981. LET. XVIII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

6-7

IZ VSEBINE

Zvone Dragan: S produktivnostjo k višji razvitosti

Roman Albreht: Po tretjem kongresu samoupravljalcev

Okrogla miza: O odgovornosti v samoupravni družbi razpravljajo:

Zdravko Mlinar, Jože Gorličar, Boštjan Markič, Peter Klinar,

Dimitrij Rupel, Mitja Kamušič, Maca Jogan, Ciril Ribičič,

France Vrag, Ljubo Bavcon, Zdenko Roter in Bogdan Kavčič

Cavtat 1980: Z lanskoletne mednarodne tribune Socializem v svetu

objavljamo širši izbor prispevkov, ki so jih napisali: Boštjan

Markič, Milojko Drušević, Stanislav Grozdanič in Vesna

Smole-Grobovšek, Max Mmuya, Ali Ammar, Pablo Gonzáles

Casanova, Victor Fay, Jaroslav Vanek, Pierre Hureau,

Vincenzo Vitello, Robin Blackburn, Robert E. Wood, Jurij Krasin,

Tibor Halay, Su Shaozhi

Aktualni intervju: Na vprašanja uredništva o sistemih participacije

in samoupravljanja pri nas in v svetu odgovarjajo nekateri tuji

udeleženci cavtatske okrogle mize

č 186613

+

TEORIJA IN PRAKSA

1981

6-7

revija za družbena vprašanja, let. XVIII, št. 6-7, str. 629-844,
Ljubljana, junij-julij 1981, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirm, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 120 din, za druge individualne naročnike 200 din, za delovne
organizacije 350 din, za tujino 500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 30 din in dvojne
številke 45 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

PO 3293/1982

UVODNIK:

ZVONE DRAGAN: S produktivnostjo k višji razvitosti 631

ČLANKI, RAZPRAVE:

ROMAN ALBREHT: Po tretjem kongresu samoupravljalcev 639

POGOVOR ZA OKROGLO MIZO:

Odgovornost v samoupravni družbi 655

ZDRAVKO MLINAR: Odgovornost – temeljni problemi in razsežnosti (uvodne misli k razpravi) 657

JOŽE GORIČAR: Razmerje med svobodo in odgovornostjo 660

BOŠTJAN MARKIČ: Dejavniki, ki vplivajo na odgovornost 663

PETER KLINAR: Neodgovornost in (ne)učinkovitost družbene kontrole 665

DIMITRIJ RUPEL: Odgovornost in neodgovornost 666

JOŽE GORIČAR: O odgovornosti v znanosti in umetnosti 668

MITJA KAMUŠIČ: Odgovornost iz dela v samoupravni družbi 669

MACA JOGAN: Družbeni in individualni vidiki odgovornosti 671

CIRIL RIBIČIČ: Delegatski sistem in odgovornost 673

FRANCE VREG: Odgovornost ni samo dolžnost »odgovornih« 676

LJUBO BAVCON: Za manj kazenske in za več moralnopolitične odgovornosti 678

PETER KLINAR: Vmešavanje ali nevmešavanje? 681

ZDENKO ROTER: Odgovornost za velike odločitve 681

BOGDAN KAVČIČ: Odločanje in odgovornost 682

Bibliografija izbranih del iz naše periodike o odgovornosti 684

CAVTAT 1980:

BOŠTJAN MARKIČ: Participacija, samoupravljanje, socializem 689

MILOJKO DRUŠLOVIČ: Uvodna beseda 693

MILOŠ NIKOLIČ: Teoretične osnove razvoja socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji 698

STANISLAV GROZDANIČ, VESNA SMOLEGROBOVŠEK: Delavsko samoupravljanje in participacija v deželah v razvoju 712

MAX MMUYA: Ujamaa in participacija 727

ALI AMMAR: Nekaj primerov socialistične demokracije v Alžiru 737

PABLO GONZALES CASANOVA: Hegemonija, avtonomija, samoupravljanje (nekateri problemi prehodnega obdobja) 742

VICTOR FAY: Participacija ali delavski nadzor v kapitalizmu 749

JAROSLAV VANEK: Pionirska vloga Jugoslavije za globalno družbo 761

PIERRE HUREAU: Stališča CFDT o samoupravljanju in socializmu 767

VINCENZO VITELLO: Participacija, demokracija in upravljanje z družbenoekonomskim sistemom 775

ROBIN BLACKBURN: Delovni proces in razredna sposobnost 778

ROBERT E. WOOD: Samoupravljanje v ZDA: izkušnje in perspektive 782

JURIJ KRASIN: Udeležba v upravljanju in profesionalizem 793

TIBOR HALAY: Demokracija v delovnem procesu – sistem participacije na Madžarskem 801

SU SHAOZHI: Pogled nazaj in perspektive socialističnega ekonomskega razvoja na Kitajskem 808

ADOLF BIBIČ: Cavitat 1981: socializem, znanost, tehnologija, razvojne strategije 821

AKTUALNI INTERVJU:

Tuji udeleženci o participaciji in samoupravljanju (v razgovoru so sodelovali: Ali Ammar, Stefano Bianchini, Victor Fay, Abraham Guillén, Ulf Himmelstrand, Pierre Hureau, Oscar Waiss in Jerzy Wiatr) 823

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVIII, št. 6–7, str. 629–844
Ljubljana, junij–julij 1981

CONTENTS

EDITORIAL:

- ZVONE DRAGAN: With Productivity to a Higher Degree of Development 631

ARTICLES STUDIES:

- ROMAN ALBREHT: After the Third Congress of Self-Managers 639

THE ROUND TABLE:

- Responsibility in Self-managed Society 655
Bibliography of selected works on responsibility in our periodicals 684

CAVAT 1980:

- BOŠTJAN MARKIČ: Participation, Self-Management, Socialism 689
MILOJKO DRULOVIĆ: Introductory Remarks 693
MILOŠ NIKOLIĆ: Theoretical Foundations of the Development of Socialist Self-management in Yugoslavia 698
STANISLAV GROZDANIĆ, VESNA SMOLEGROBOVŠEK: Workers' Self-Management and Participation in Developing Countries 712
MAX MMUYA: Ujamaa and Participation (Experiences and Perspectives) 727
ALI AMMAR: Some Examples of Socialist Democracy in Algeria 737
PABLO GONZALES CASANOVA: Hegemony, Autonomy, Self-Management (Some Problems of the Transition Period) 742
VICTOR FAY: Participation and Workers' Control in Capitalism 749
JAROSLAV VANEK: Yugoslavia as the Path-breaker for the Global Society 761
PIERRE HUREAU: The CFDT Standpoints on Self-Management and Socialism 767
VINCENZO VITELLO: Participation, Democracy and the Management of the Socio-economic System 775
ROBIN BLACKBURN: The Working Process and Class Ability 778
ROBERT E. WOOD: Self-Management in USA: Experiences and Perspectives 782
JURIJ KRASIN: Participation in Management and Professionalism 793
TIBOR HALAY: Democracy in the Working Process - Participation System in Hungary 801
SU SHAOZH: Retrospects and Prospect of China's Socialist Economic Construction 808
ADOLF BIBIĆ: Cavtat 1981, Socialism, Science, Technology, Developmental Strategies 821

THE INTERVIEW OF THE DAY:

- Foreign Participants on: Participation and Self-Management (Taking a part in the discussion were: Ali Ammar, Stefano Bianchini, Victor Fay, Abraham Guillén, Ulf Himmelstrand, Pierre Hureau, Oscar Waiss and Jerzy Wiatr) 823

СОДЕРЖАНИЕ:

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ЗВОНЕ ДРАГАН: Производительностью труда к высшей степени развития 631

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- РОМАН АЛБРЕХТ: После 3. Съезда самоуправителей 639

КРУГЛЫЙ СТОЛ:

- Ответственность в обществе основанном на самоуправлении 655
Библиография избранных произведений по ответственности из отечественной периодической печати 684

ЦАВТАТ 1980

- БОШТЯН МАРКИЧ: Партиципация, самоуправление, социализм 689
МИЛОЙКО ДРУЛОВИЧ: Передовая реч 693
МИЛОШ НИКОЛИЧ: Теоретические основы развития социалистического самоуправления в Югославии 698
СТАНИСЛАВ ГРОЗДАНИЧ, ВЕСНА СМОЛЕ-ГРОБОВШЕК: Рабочее самоуправление и партиципация в развивающихся странах 712
МАКС ММУИЯ: Уямаа и партиципация 727
АЛИ АММАР: Несколько примеров социалистической демократии в Алжирии 737
ПАБЛО ГОНЗАЛЕС КАЗАНОВА: Гегемония, автономия, самоуправление (некоторые проблемы переходного периода) 742
ВИКТОР ФАЙ: Партиципация или рабочий надзор рабочих в капитализме 749
ЯРОСЛАВ ВАНЕК: Югославия страна прокладующая путь глобальном обществе 761
ПИЕР ГЮРО: Самоуправление и социализм с точки зрения СФДП 767
ВИНЦЕНЦО ВИТЕЛЛО: Партиципация, демократия и управление общественно-экономической системой 775
РОБИН БЛЕКБУРН: Трудовой прецесс и классовая способность 778
РОБЕРТ Е. ВУД: Самоуправление в С.Ш.А.: опыт и перспективы 782
ЮРИЙ КРАСИН: Принимание участия в управлении и профессионализм 793
ТИБОР ХАЛАЙ: Демократия в трудовом процессе-система партиципации в Венгрии 801
СУ ШАОЗХИ: Взгляд на прошлое и перспективы социалистического экономического развития в Китае 808
АДОЛФ БИБИЧ: Цавтат 1981, социализм, наука, технология, стратегии развития 821

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

- Иностранные участники о партиципации и самоуправлении (в разговоре принимали участие Али Аммар, Стефано Вьянкин, Виктор Фей, Абрахам Гуиллен, Ульф Гиммелstrand, Пиер Гиро, Оскар Ваисс, Иержи Виатр) 823

ZVONE DRAGAN

S produktivnostjo k višji razvitosti

Kako povečati produktivnost tekočega dela in učinkovitost gospodarjenja z vsemi razpoložljivimi sredstvi družbene reprodukcije, postaja vsekakor osrednje vprašanje naše sedanje in prihodne razvojne usmeritve. To je tudi ekonomsko jedro in resna preizkušnja za nadaljnji razvoj temeljnega proizvodnega odnosa in širših družbenoekonomskih in političnih odnosov.

Celotnemu spletu vprašanj, povezanih s produktivnostjo dela, je treba posvetiti temeljito obravnavo z idejnopoličnih, teoretično-znanstvenih, predvsem pa tudi s praktičnih vidikov. V sedanjem družbenoekonomskem trenutku pa dajejo naši razpravi o tej obsežni in zapleteni temi poseben poudarek zlasti nekatera dejstva.

Prvič, s sprejetjem družbenega plana Jugoslavije za obdobje 1981–1985 smo sporazumno določili skupno razvojno in ekonomsko politiko na ravni federacije, kar nedvomno potrjuje, da se je naša skupnost sposobna demokratično dogovoriti o zelo zahtevnih razvojnih vprašanjih, ki so skupnega pomena, ter o načinu in smereh njihovega reševanja.

Najpozneje do konca letošnjega leta moramo kar najbolj konkretizirati obveznosti, in sicer od združenega dela do republik in avtonomnih pokrajin, da bi učinkoviteje uresničevali velike naloge na prednostnih področjih razvoja.¹ Ne gre le za konkretizacijo kvantitativnih obveznosti v prednostni proizvodnji, marveč tudi za sporazume in dogovore o zagotavljanju finančnih sredstev za njihovo uresničevanje, predvsem na podlagi združevanja dela in sredstev, ob podpori ekonomske politike republik in avtonomnih pokrajin ter federacije. Če ne bomo uskladili skupno opredeljenih planskih ciljev in obveznosti s konkretnimi tokovi sredstev za enostavno in predvsem za razširjeno reprodukcijo, potem bo marsikatera

¹ V družbenem planu Jugoslavije je določeno: »Da bi zboljšali materialno strukturo gospodarstva, je treba v skupnem interesu hitreje razvijati predvsem proizvodnjo in storitve, ki omogočajo pomembnejše rezultate pri izvozu, zmanjšujejo uvoz blaga, ki ga lahko izdelujemo pri nas, in rešujejo plačilnobilančne probleme države; energetiko, z izkoriščanjem lastnih energetskih virov; proizvodnjo surovin in primarnih proizvodov, zlasti v sektorju osnovnih kovin, nekovin in deficitarnih bazičnih kemičnih proizvodov; proizvodnjo hrane, zlasti osnovnih kmetijskih pridelkov in osnovnih živil; proizvodnjo opreme in naprav, ki zagotavljajo večjo tehnično-tehnološko raven in zboljšujejo strukturo izvoza, magistralne prometne poti in integralni transport«.

načelno nesporna razvojna naloga ostala le lepo formulirana razvojna ambicija brez realne materialne podlage za uresničitev.

Drugič, v družbeni plan Jugoslavije in v dogovore o njegovih temeljih smo vgradili politiko ekonomske stabilizacije, z uresničevanjem katere bi morali postopno in dosledno, iz etape v etapo, zagotoviti, da bi se ves razvoj vse bolj opiral na stabilnejše in kvalitetnejše temelje, kakršne lahko in kakršne mora zagotoviti naš samoupravni socialistični sistem ter sedanja razvitost proizvodjalnih sil. To dejstvo potiska v ospredje naše razvojne usmeritve prav razvoj kvalitativnih faktorjev, zlasti produktivnosti dela in učinkovitosti gospodarjenja. Imeli bodo namreč odločilno vlogo pri uresničevanju celotne politike ekonomske stabilizacije oziroma temeljnih razvojnih ciljev, zlasti pa pri uresničevanju nalog, kot so:

a) potreba po tem, da še naprej dosegamo zmernejšo, vendar v danih notranjih in mednarodnih razmerah razmeroma precej dinamično stopnjo rasti, ki je s svojo 4,5% povprečno letno rastjo še vedno pri samem vrhu svetovne lestvice predvidenih stopenj razvoja v prihodnjem obdobju;

b) opredelitev, da takšno stopnjo dosežemo ob resnejšem zmanjševanju deleža investicij v družbenem proizvodu², ob nujni spremembi strukture in večji učinkovitosti investicijskih vlaganj kot tudi ob radikalnih omejitvah inflacijskih virov financiranja;

c) usmeritev v agresiven izvoz³, ki mora biti temeljna oblika za hitrejšo povečevanje produktivnosti dela, za odpravljanje nesmotrnosti in avtarkičnosti v našem razvoju ter za dosledno uveljavljanje svetovnih meril produktivnosti v domači proizvodnji in na trgu kot tudi pri proizvodnih in poslovnih opredelitvah, ne pa le sicer logična pot k skladnejšemu razvoju ekonomskih odnosov s tujino, kar je pri sedanjem visokem primanjkljaju v trgovinski in plačilni bilanci prav tako zelo pomembno;

d) nadaljnji proces racionalizacije proizvodne in neproizvodne porabe in pozitivnih sprememb pri delitvi dohodka in čistega dohodka, da bi okrepili lastne in skupne vire sredstev za razširjeno reprodukcijo in s tem nadomestili bistveno zmanjšane vire dodatne akumulacije iz tujine;

e) učinkovitejša uporaba načel delitve po rezultatih tekočega in minulega dela kot enega glavnih motivacijskih vzvodov za rast produktivnosti dela.

To so le nekatere naloge, katerih uresničitev je predvsem odvisna od naše resnične pripravljenosti in sposobnosti, da v prvi vrsti aktiviramo obstoječe rezerve, ki jih v našem dosedanjem ekstenzivnem razvoju nedvomno imamo, začevši od premajhne izkoriščenosti zmogljivosti in nesmotrnih investicij do problema organiziranosti gospodarstva v celoti, boljšega izkoriščanja delovnega časa in smotrnega varčevanja. Med ta

² Pri 4,5% stopnji rasti družbenega proizvoda se bo v letu 1985 zaradi 1,5% predvidene realne rasti investicij zmanjšal delež investicij v osnovna sredstva na približno 29% družbenega proizvoda, medtem ko je znašal v letu 1980 33,5%. (Opomba Z. D.)

³ V družbenem planu Jugoslavije je predvideno, naj bi se izvoz realno povečeval dvakrat hitreje kot družbeni proizvod celotnega gospodarstva, najmanj pa za 8% na leto. Devizni priliv od izvoza storitev naj bi naraščal hitreje kot izvoz blaga, najmanj pa realno za 9 do 10% na leto. Uvoz bi lahko rasel za 1,1% na leto. (Opomba Z. D.)

vprašanja nedvomno spada tudi odločnejši in odgovornejši boj za dosledno uresničevanje in izvajanje temeljnih sistemskih načel, ki jih določajo ustava, zakon o združenem delu in drugi sistemski zakoni.

Tretjič, glede na razvitost naših proizvodnih sil in na 2500 dolarjev družbenega proizvoda na prebivalca že lahko rečemo, da spada Jugoslavija med gospodarsko srednje razvite države na svetu, čeprav imamo po številnih strukturnih in regionalnih značilnostih še vedno lastnost države v razvoju. To bi lahko označili kot nov »prag« v našem razvoju, na katerega pa ne bi smeli gledati kot na diskontinuiteto, marveč predvsem kot na del stalnih prehodov od nižje k višji ravni in specifični obliki razvitosti. Takšna kontinuiteta v razvoju zahteva stalne in številne spremembe ne le v globalnih planskih usmeritvah, temveč predvsem v konkretnih odločitvah, ravnanju in usmeritvah vseh nosilcev družbene reprodukcije, vključno z ukrepi ekonomske politike, ki ustvarjajo splošne in posebne pogoje za učinkovitejše usmerjanje tokov družbene reprodukcije.

Prav problemi, s katerimi smo se srečevali v zadnjih letih in ki v precej zaostreni obliki živijo tudi še danes, opozarjajo, da objektivno ni več mogoče nadaljevati z dosedanjim, v bistvu ekstenzivnim razvojnim modelom, ki nas je vse bolj usmerjal v avtarkijo, slabil naš položaj v mednarodni delitvi dela, ustvarjal dolgoročno neustrezne gospodarske strukture in krepil nestabilnost v glavnih tokovih družbene reprodukcije. Gre torej za prehod iz obdobja poudarjenega ekstenzivnega in nestabilnega razvoja in rasti v obdobje splošne intenzifikacije rasti ter oblikovanja sodobnejše in bolj usklajene gospodarske strukture z močnejšo, dolgoročno izvozno usmeritvijo.

V vsem povojnem razvoju, v katerem smo dosegli pomembne in daljnosežne spremembe v razvitosti celotne družbe in še posebej v strukturi našega gospodarstva, se je krepil proces pospešene, vendar precej ekstenzivne industrializacije in postopne deagrarizacije.⁴ Pospešeni razvoj proizvodnih sil, zlasti na področju industrijske proizvodnje, je zahteval zelo široko fronto investicij, čemur smo prilagajali tudi našo politiko v drugih sektorjih, kot so, na primer, ekonomski odnosi s tujino (uvoz opreme, zadolževanje itd.), primarna delitev, kreditno-monetarna in emisijska politika, da ne naštevam še mnogih drugih področij. Takšen razvoj je bil v obdobju nizke razvitosti do neke mere zakonit, vendar pa je prav tako očitno, da je pri sedaj doseženi ravni razvitosti preživel in da poraja vse številnejše probleme in težave.

Pa vendar je ob politiki zaposlovanja, ki je, stremeč med drugim tudi k visokim stopnjam rasti, omogočala prelivanje delavcev iz nizko produktivnih sektorjev v produktivnejše in s tem ustvarjala visok delež strukturne komponente v rasti produktivnosti, tudi takšna ekstenzivna industrializa-

⁴ V povojnem družbenoekonomskem razvoju (od leta 1948 do leta 1979) se je ob povprečni 6,2% stopnji rasti družbenega proizvoda na leto industrijska proizvodnja povečala 14-krat, kmetijska pa dva in polkrat. Dosegli smo visoko rast zaposlovanja v nekmetijskem sektorju, tako da se je delež kmečkega prebivalstva s 67,2% v letu 1948 zmanjšal približno na 30% v letu 1979, število zaposlenih v družbenem sektorju pa je doseglo leta 1980 - 5,7 milijona. (Opomba Z. D.)

cija zagotovila razmeroma hiter porast družbene produktivnosti dela. Do 60. let je naraščala vsako leto po več kot 5% stopnji, medtem ko se je v zadnjem desetletju njena rast bistveno zmanjšala. Tako smo tudi v minulem petletnem planskem obdobju precejšen del gospodarske rasti ustvarili s povečanjem tehničnih zmogljivosti in števila na novo zaposlenih, ki pa niso bili v celoti in dovolj smotrno angažirani. Vse to pa priča, da se je tudi v tem obdobju nadaljeval trend ekstenzivnega gospodarjenja.⁵

V povojnem obdobju so se znatno zmanjšale razlike v absolutni ravni produktivnosti dela med našim gospodarstvom in gospodarstvi industrijsko razvitih držav, tako produktivnost dela v tujini danes presega našo za 1,7 do 3,5-krat, odvisno od tega, kateri sektor opazujemo in s katero državo se primerjamo. Vendar pa imamo tu še vedno pomembne rezerve, kajti porast naše produktivnosti dela je spremljala izredno hitra rast opremljenosti dela, precej hitrejša od produktivnosti, zaradi tega pa se je nenehno zmanjševala učinkovitost izkoriščanja sredstev.⁶

Del teh tendenc je bil ekonomsko zakonit zaradi porasta potrebnih sredstev, ki se vlagajo na enoto dohodka, zlasti v kapitalno intenzivnih oblikah proizvodnje, vendar pa nekatere ocene, ki navajajo, da je opremljenost dela pri nas rasla precej hitreje od produktivnosti in da je ta razlika precej večja kot v drugih državah, opozarjajo, da imamo še precejšne rezerve – 15 do 30%, kar zadeva izkoriščenost proizvodnih zmogljivosti, delovnega časa in znanja.

Nismo se še dogovorili o strategiji tehnološkega razvoja in razvoja ekonomskih odnosov s tujino, v tem okviru pa o mestu in vlogi posameznih oblik ekonomsko-tehnološkega sodelovanja s tujino. Mnoge organizacije združenega dela se še naprej posamično in stihijsko povezujejo s tujimi partnerji, zaradi česar sklepajo v glavnem pogodbe o klasičnih oblikah ekonomsko-tehnološkega sodelovanja s tujino, ki temelji na enosmernem uvozu tehnologije. Pretirana usmeritev k vsakršnemu uvozu tehnologije je v došedanjem obdobju vplivala na zaviranje lastnega znanstveno-raziskovalnega dela in razvoja lastne tehnologije.

Prav tako se je ob pomanjkanju dogovorjene delitve dela med OZD v državi še naprej razvijala neustrezna gospodarska struktura oziroma nadaljevala praksa pridobivanja tehnologije iz tujine za paralelne predelevalne zmogljivosti, namesto da bi se bolj opirali na nosilce lastnega tehničnega napredka in podpirali z družbenim planom Jugoslavije dogovorjene prednostne razvojne usmeritve gospodarskih dejavnosti.

Uvoz posameznih tehnologij mora v prihodnje zagotoviti nepretrgano povečevanje produktivnosti dela in intenzivnejšo usmeritev v razvijanje domačega znanstveno-raziskovalnega dela ter domače tehnologije in tehnike. Za to pa je potrebno razvijati sodobne oblike ekonomsko-tehnolo-

⁵ V družbenem planu Jugoslavije za obdobje od leta 1976 do leta 1980 je bilo določeno, da bo produktivnost dela rasla po stopnji 3,9% na leto, ustvarjena stopnja pa je dosegla 2,3%, tako da njen prispevek k stopnji rasti družbenega proizvoda dosega le 34% namesto planiranih 53%. (Z. D.)

⁶ Enako velja tudi za obratna sredstva, saj se je koeficient obračanja zmanjšal z 2,78 v letu 1976 na 2,34 v letu 1979. (Opomba Z. D.)

škega sodelovanja, kot so, npr. dolgoročna proizvodna kooperacija in vlaganja sredstev tujih oseb v domače organizacije združenega dela ob enakopravnih odnosih, boljše vrednotenje znanja, opreme in dela domačih partnerjev in selektivna politika s stališča razvojnih potreb in interesov vse države.

Vsa omenjena dejstva kažejo, v kako pomembni meri je produktivnost dela povezana z vsemi vidiki ekonomske in razvojne politike.

Ob stopnjevanju avtarkičnih tendenc zaradi pogosto pregrete konjunkturo in čezmerne zaščite domačega gospodarstva je namreč slabila vloga objektivnih tržnih zakonitosti, gospodarjenje in sprejemanje razvojnih odločitev pa je premalo upoštevalo svetovne kriterije produktivnosti. Ker se povrhu ni dovolj uveljavil sistem samoupravnega družbenega planiranja, se je lahko krepilo administriranje, vse to pa je bistveno vplivalo, da je na številnih področjih prihajalo do ekstenzivnosti in nesmotnosti; npr. pri določanju razvojne politike in politike razširjene reprodukcije, pri konkretnih investicijah in pri številnih poslovnih odločitvah, botrovalo je počasnosti in neodgovornosti pri izvrševanju sporazumno določenih nalog in neodgovornemu vedenju posameznih poslovnih in političnih struktur ter povzročalo tudi neposredne odpore proti izvrševanju sporazumno določenih ciljev in nalog razvojne politike.

Kadar želimo ugotoviti vzroke za takšna gibanja in odnose, si pogosto zastavljamo vprašanje, koliko je bil gospodarski sistem oziroma njegova nedograjenost tisti dejavnik v naši razvojni in ekonomski politiki, ki, če že ni dovolj spodbujal produktivnosti in učinkovitosti, tudi ni dovolj učinkovito preprečeval neugodnih teženj v razvoju. Kadar takšna razmišljanja ponazarjamo z ugodnimi rezultati, ki smo jih glede dinamike rasti in produktivnosti dosegli v obdobju do 60. let, pogosto pozabljamo na dejstvo, da sta tedanjemu bistveno manj razvitemu gospodarstvu in odnosom v njem, sistem in ekonomska politika bolj ali manj ustrezala, zavora za njegov pospešeni razvoj pa sta postala šele, ko je doseglo višjo raven razvitosti. Zato smo morali tudi znova proučiti temelje družbeno-ekonomskega in političnega sistema, kar je vodilo k sprejetju nove ustave leta 1964 in ustavnih amandmajev leta 1971, zlasti pa k novi ustavi leta 1974. V tem času in v poznejših letih smo se intenzivno ukvarjali tudi s številnimi sistemskimi zakoni, ki smo jih sicer počasi uveljavljali v praksi in nekatere med njimi tudi še dandanes premalo dosledno uporabljamo. Tudi v ekonomski politiki so se trdovratno in predolgo ohranile in se še ohranjajo preživele oblike in metode usklajevanja in usmerjanja gospodarskega razvoja, t. j., metode, značilne za adiministrativno in centralistično obdobje gospodarjenja. To so očitna in v številnih dosedanjih analizah in ocenah potrjena dejstva, ki niso dovoljevala, da bi sistem s svojimi mehanizmi in ekonomska politika učinkoviteje spodbujala razvoj na stabilnejših osnovah. Ravno ta dejstva pa zahtevajo, da vztrajno oživljamo temeljne prvine samoupravnega družbenoekonomskega sistema, dograjujemo, dopolnjujemo in operacionaliziramo temeljne si-

stemske zakone in nato na teh podlagah snujemo in uveljavljamo ukrepe ekonomske politike.

Samo po tej poti moremo in moramo maksimalno izkoristiti prednosti, ki nam jih ponuja naš družbenoekonomski sistem. V današnjih razmerah pomeni njegova razvitost na samoupravnih temeljih nedvomno najustrežnejšo podlago za nenehno povečevanje produktivnosti tekočega in minulega dela. Zastoji in deformacije v njegovi uporabi ne le zavirajo razvoj samoupravnih socialističnih družbenoekonomskih odnosov, marveč hkrati zožujejo delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti, težijo k negaciji trga ter neposredno usmerjajo k avtarkičnosti, lokalizmu in krepitvi uravnilovke na vseh ravneh. S tem pa neposredno zavirajo prizadevanja organizacij združenega dela, da bi dosegale dinamičnejšo rast produktivnosti dela in večjo kakovost gospodarjenja. Smotrno gospodarjenje, raven produktivnosti dela in rezultati razvoja proizvodjalnih sil nasploh pa postajajo vedno bolj tudi eno izmed osnovnih meril za oceno razvitosti in učinkovitosti našega specifičnega sistema socialističnega samoupravljanja in njegovega mehanizma.

Nestabilnost in rastoča inflacija vse bolj spodjedata delovanje kvalitativnih faktorjev v gospodarjenju in trgata ekonomsko zakonite zveze med produktivnostjo dela in dohodkom, med produktivnostjo dela in osebnimi dohodki ter produktivnostjo dela in razširjeno reprodukcijo. Boj za čim večjo udeležbo pri nekakšni fiktivni delitvi »pravice do inflacije«, t. j., pravice do povečanja cen kot »najlažje« rešitve problema dohodka, prav tako pa tudi težnje po izkoriščanju inflacijskih virov za financiranje razširjene reprodukcije, so ustvarili vtis, da posamična produktivnost izgublja svoj odločilni pomen in da si lahko organizacije združenega dela tudi na podlagi ekstenzivnosti v razvoju zagotovijo ugodnejši položaj na trgu in večji osebni dohodek ter celo pokrijejo subjektivne slabosti v svoji razvojni in poslovni politiki.

Takšna mentaliteta se uveljavlja tudi v ekonomski politiki. Tako je, na primer, razširjena reprodukcija še vedno najbolj nevalgično področje neuresničevanja samoupravnih odnosov z zelo izraženimi protislovji in problemi. O največjem delu sredstev za razširjeno reprodukcijo še vedno odločajo ozke strukture v bankah, družbenopolitičnih organizacijah, samoupravnih interesnih skupnostih, to pa odpira in širi fronto investicij in nenehno pritiska na zagotavljanje investicijskih sredstev iz tuje akumulacije in inflacijskih virov. To se je kazalo tudi v sistemu družbenega planiranja, saj so ravno nerealni načrti, ki niso imeli realne materialne podlage, direktno vodili k nestabilnosti in neskladnosti v reprodukcijskih tokovih. Preprečevalo je ekonomsko motivirano gibanje akumulacije in pripeljalo do specifičnih pojavov zapiranja gospodarstva v lokalne, regionalne, republiške in pokrajinske meje. Tako so tudi številni ekonomski kriteriji, ki bi morali biti močnejše prisotni na enotnem jugoslovanskem trgu, devalvirani. K temu je zlasti prispeval tudi distributivni značaj

določanja pravic do uporabljanja dodatne akumulacije iz tujine.⁷ In narobe, zaradi nezadostne produktivnosti dela se je krepil pritisk, naj se razširjena reprodukcija, pogostokrat tudi preveč ambiciozno opredeljena, kot tudi druge oblike končne porabe, ki so prav tako zelo hitro rasle, napajajo iz dodatnih, pretežno inflacijskih virov financiranja.

Posebej velja poudariti, da so v družbenem planu Jugoslavije zastavljene zelo zahtevne in obsežne naloge, ki jih ne bomo mogli uresničiti brez maksimalnega angažiranja vseh nosilcev planiranja, zlasti pri razvoju kvalitativnih dejavnikov gospodarjenja, in brez nadaljnega intenzivnega razvoja samoupravnega sistema družbene reprodukcije. Zaradi vsega tega smo v družbenem planu Jugoslavije opredelili nekoliko nižjo stopnjo rasti družbenega proizvoda kot doslej, kar je pogojeno z objektivno omejenostjo virov za nadaljevanje ekstenzivnega dinamičnega razvoja. Vendar tudi te stopnje ne bomo uresničili brez maksimalnega aktiviranja kvalitativnih vzvodov razvoja in rasti in predvsem ne brez večjega deleža produktivnosti dela in racionalnejše politike zaposlovanja. To terja tudi trdno usmeritev k racionalnejši strukturi zaposlovanja s krepitvijo produktivnega zaposlovanja na račun počasnejše rasti (celo stagnacije zaposlovanja) v neproizvodnih in negospodarskih sektorjih in zmernejšega procesa deagrarizacije. Probleme zaposlovanja bomo morali, zlasti na nekaterih območjih, reševati tudi s hitrejšim razvojem drobnega gospodarstva, ki s svojim razvojem lahko prav tako prispeva k povečanju produktivnosti dela v številnih dejavnostih, in z zaposlovanjem v zasebnem sektorju.

Uspešnost takšne razvojne usmeritve in politike je odvisna od tega, v kakšnem obsegu bomo s samoupravnimi odločitvami organizacij združenega dela in ob aktivni vlogi ekonomske politike zagotovili večje rezultate pri uporabi razpoložljive akumulacije ter večjo stopnjo strukturne usklajenosti v samem gospodarstvu in v razvoju družbenih dejavnosti, kakor tudi od tega, kako odločno bomo uveljavili usmeritve v racionalnejšo delitev dela ter združevanje dela in sredstev na samoupravnih podlagah, saj bomo s tem tudi najuspešneje spodbujali ekonomske in politične korenine avtarkije.

Zahtevni problemi pri razvoju in intenzifikacija gospodarjenja niso cilji, ki jih lahko uresničimo s številnimi deklaracijami ali pa samo z akcijami na ravni družbenopolitičnih skupnosti. Vsakdo bi moral začeti pri sebi, ne da bi čakal, da ga prisilijo neusmiljeni objektivni ekonomski zakoni, kar bi takrat utegnilo biti za marsikoga zelo pozno, morda tudi prepozno. Čimprej bomo vsi dojeli to dejstvo, tem prej bomo ustvarili dejanske pogoje na mikro- in makroravni za postopno, toda trajno usmeritev v intenzivnejše gospodarjenje in stabilnejši družbenoekonomski razvoj.

⁷ Delež zunanjih kreditov je v celotnih investicijah dosegel v obdobju od leta 1976 do leta 1980 – 16,4%; investicije so bile delno financirane iz kratkoročnih kreditov, primarna emisija pa se je izdatno prelivala tudi v končno porabo.

Pogostokrat govorimo o politiki ekonomske stabilizacije samo z vidika ukrepov ekonomske politike, z vidika omejevanja porabe in stiskanja pasu. Vse to je zelo pomemben del stabilizacijske politike, vendar pa je glavno, da uveljavimo stabilnejše odnose v celotni reprodukciji ter uspešnejši in skladnejši razvoj proizvodnih sil tako v proizvodnji kakor tudi v vseh drugih fazah ustvarjanja in razporejanja dohodka.⁸ Najbolj neposredno pa stabilizacija temelji predvsem na nadaljnjem razvijanju elementarnega odnosa do dela, racionalnejšem gospodarjenju z družbenimi sredstvi, učinkovitejšem opravljanju vseh delovnih nalog, racionalnem izkoriščanju delovnega časa, na tehnološki in delovni disciplini ter sodobni organizaciji dela in poslovanja. Vse to je tudi bistveni pogoj zanjo. Z drugimi besedami, v praksi moramo odločneje uresničevati pravilo, da ni mogoče uveljavljati pravic, če ne temeljijo na izpolnjenih obveznostih in nalogah.

Vse te procese moramo spodbujati tudi z ustreznimi ukrepi skupne ekonomske politike in z doslednejšo uporabo sistemskih rešitev. Z njimi je treba zlasti spodbujati tiste nosilce reprodukcije, od delavcev v TOZD do velikih poslovnih sistemov, ki dosegajo nadpovprečno produktivnost in so razvojno uspešnejši ne le z mikro- temveč tudi z makrovidika na podlagi lastnih sil, znanja in medsebojne povezanosti v združenem delu. Dviganje jugoslovanske produktivnosti dela na višjo raven, njeno približevanje svetovni ravni in čedalje manjša zaščita nizke produktivnosti dela morajo postati naše vodilno merilo, ker se sicer nizka produktivnost reproducira, največkrat na podlagi subjektivnih opredelitev, zato da bi se ohranile dobljene pozicije, okrepi monopol na trgu, pokrile neracionalnosti v investicijski politiki, navidezno zmanjšale izgube idr. Takšna praksa pa v svojem bistvu nasprotuje temeljnim dolgoročnim interesom delavcev in delovnih ljudi, vsebuje pa tudi nevarnost poglobljanja nasprotij med različnimi interesi republik in pokrajin pri sporazumevanju in dogovarjanju o skupnih interesih družbenega, ekonomskega in socialnega razvoja jugoslovanske federativne skupnosti.

⁸ Tudi tovariš Kardelj je na 25. seji predsedstva CK ZK Makedonije (oktobra 1976) poudaril, da je od tega, kako se razporeja dohodek v temeljnih organizacijah združenega dela, v veliki meri odvisno tudi, kako se bo dohodek ustvarjal, ali bodo delovni ljudje dovolj gmotno stimulirani za njegovo ustvarjanje ali pa ne bodo. Zaradi tega je za nas pomembna tudi delitev dohodka, saj je od tega, kakšna je ta delitev, neposredno odvisno tudi to, kako se bo dohodek združeval in ali bo v ciklus družbene reprodukcije vključen pod optimalnimi pogoji. (Opomba Z. D.)

ROMAN ALBREHT

Po tretjem kongresu samoupravljalcev

1. Ustvarjalna mobilizacija delavskih množic

Za sklic kongresa samoupravljalcev smo se doslej v naši družbeni praksi odločili vedno v družbenem trenutku, ko je razvoj družbene proizvodnje in družbenih odnosov terjal, prvič, da storimo pomemben korak naprej, in, drugič, da odločneje razrešimo nekatere zadeve, ki v danem družbenem trenutku bremene materialne in družbene odnose v tekoči oziroma razširjeni reprodukciji in v družbi. V času po letu 1950 je Zveza komunistov Jugoslavije v takih odločilnih trenutkih za naš družbeno-ekonomski razvoj dajala pobudo za sklic kongresa samoupravljalcev iz dveh temeljnih razlogov. Prvič, da bi med pripravami na kongres samoupravljalcev in na samem kongresu neposredno z upravljalci, to je z ustvarjalnimi silami iz neposredne družbene proizvodne baze, preverila predloge o nadaljnjih družbeno-razvojnih usmeritvah in neposrednih in strateških nalogah pri njihovem uresničevanju, predloge, ki so dozorevali v okviru Zveze komunistov in drugih organiziranih družbenopolitičnih sil socialističnega samoupravljanja. Drugič, da bi tudi na ta način spodbudila široko aktivacijo delovnih množic in njihovih ustvarjalnih sil pri neposredni preobrazbi odnosov v družbeni proizvodnji in v družbi na podlagi sprejetih usmeritev in pri razreševanju gospodarskih in družbenih nalog.

Prvi kongres samoupravljalcev je bil konec junija leta 1957. Torej manj kakor leto pred 7. kongresom Zveze komunistov Jugoslavije. Ta kongres je prelomnica med obdobjem upravljanja v imenu delavcev in prehodom na neposredno upravljanje delavcev samih. Določnejše je opredelil temeljno smer razvoja družbeno-lastninskih odnosov, zlasti je odprl postopen proces prenosa upravljanja s sredstvi družbene reprodukcije, tekoče in razširjene, na delavce v delovnih organizacijah in odprl proces graditve samoupravnih demokratičnih oblik samoupravljanja in samoupravne organizacije združenega dela.

Drugi kongres samoupravljalcev je bil v začetku maja leta 1971. To je bilo sredi razprave o ustavnih dopolnilih, ki so bila sprejeta istega leta. Ta dopolnila so dokončno odpravila državno-lastninske osnove gospodarjenja z družbenim dohodkom iz osnov družbene ureditve in uveljavila

osnove socialističnih samoupravnih dohodkovnih odnosov. Ti postavljajo delavce v združenem delu v položaj družbenega nosilca celotne družbene reprodukcije, tekoče in razširjene, in v položaj družbenega nosilca, ki skupaj z drugimi delovnimi ljudmi urejuje tudi vse odnose v družbi. Hkrati so ta dopolnila obdelala družbenoekonomske in institucionalne osnove naše družbene in državne skupnosti. Sestavljajo jo narodi in narodnosti, v katerih je delavski razred, ki se organizira in deluje v družbeni proizvodnji in družbi na socialističnih samoupravnih družbeno-lastninskih osnovah, skupaj z drugimi delovnimi ljudmi svojega naroda oziroma narodnosti nosilec izvornih in zgodovinskih interesov svojega naroda in skupaj z delavci in delovnimi ljudmi drugih narodov in narodnosti izvorni oblikovalec in uresničevalec skupnih interesov naše družbene in državne skupnosti. S tem smo dokončno odpravili preostale usedline unitarističnega centralističnega upravljanja in vseh oblik državno-lastninskega upravljalškega monopola, ki hrani tako unitaristični centralizem kakor nacionalistični separatizem.

Te korenite spremembe v družbenoekonomskih osnovah državno-lastninskih odnosov so delavci in delovni ljudje sprejeli za svoje. Sprejeli so jih zato, ker v njihovem uresničevanju vidijo uveljavljanje in utrjevanje svojega prevladujočega družbenega in gospodarskega položaja v družbeni proizvodnji in družbi, ki jim jamči, da morejo svoje neposredne in skupne ter zgodovinske interese uresničevati sami, po samoupravnih demokratičnih poteh in načinih in na družbeno-lastninskih načelih, osnovah in merilih. Seveda je uresničevanje take razvojne usmeritve v družbeni stvarnosti od vsega začetka terjalo in terja še sedaj od delavcev in delovnih ljudi poleg privrženosti zlasti še dvoje. Velike ustvarjalne napore pri neposrednem uresničevanju preobrazbenih in gospodarskih nalog. Stalno graditev politične in akcijske enotnosti. To enotnost je možno oblikovati samo v neposrednem razreševanju preobrazbenih in gospodarskih nalog, v razreševanju, ki je neločljivo povezano tudi z odkrivanjem, razbijanjem in premagovanjem tiste družbene in gospodarske prakse in njenih nosilcev, ki se upirajo uresničevanju nadaljnje družbene preobrazbe in gospodarjenju po samoupravnih demokratičnih poteh in na družbeno lastninskih načelih, osnovah in merilih.

Temeljni družbeni motiv za tretji kongres samoupravljalcev je bil prav enak kot za prva dva kongresa. Bistvena razlika je le v tem, da smo sedaj v osnovi že zgradili zaokroženo družbenoekonomsko in institucionalno osnovo socialističnega demokratičnega samoupravljanja, družbeno-lastninskih odnosov in odnosov v naši jugoslovanski družbi.

2. V neposrednem uresničevanju nalog gospodarske stabilizacije utrjevati socialistično samoupravljanje

Že 11. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, ki je zasedal v drugi polovici junija leta 1978, je zelo nedvoumno jasno razgrnil tri temeljne

zadeve, za katere je sodil, da bo njihovo uspešno razreševanje sicer zelo trd oreh, da pa je prav od tega, kako učinkovito bomo kos tem zadevam, v veliki meri odvisen nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj. Prvič, kongres je z vso resnostjo opozoril na občutne neuskklajenosti, ki se kopičijo v materialno-gospodarskih odnosih v družbeni reprodukciji, tekoči in razširjeni. Zavzel se je za to, da angažiramo vse družbene ustvarjalne sile, da zaustavimo neugodne materialno-gospodarske tokove in da začnemo bistveno povečevati družbeno produktivnost dela in učinkovitost pri gospodarjenju s sredstvi tekoče in razširjene reprodukcije. Na ta način naj bi ustvarili zares trdno ekonomsko podlago za to, da premagamo nakopičena materialno-ekonomska neskladja in posledice, ki jih ta neskladja izzivajo v gospodarskih in družbenih odnosih, in da preidemo k trdnejšemu gospodarjenju, ki bo sposobno sproti obvladovati nastajajoča neskladja. Drugič, kongres je opozoril na občutno zaostajanje pri obdelavi ekonomskih in drugih instrumentov in mehanizmov, ki bi ustrezali družbeni naravi novih odnosov, omogočili njihovo učinkovitejše uveljavljanje v družbeni praksi in učinkovitejše gospodarjenje in urejevanje drugih družbenih zadev. Kongres je ugotovil, da je uporabna obdelava ekonomskih in drugih instrumentov in mehanizmov, ki naj omogočijo delovanje novih odnosov in njihovo uveljavljanje v družbeni praksi, temeljna naloga socialističnih samoupravnih sil. Tretjič, kongres je zelo jasno opozoril, da se tudi socialistično samoupravljanje poraja, razvija in deluje v razmerah, v katerih je družba obremenjena z materialno-ekonomskimi neuskklajenostmi in razlikami v družbenoekonomskih interesih. Ugotovil je, da take razmere ohranjajo in oživljajo skupinsko-lastninske in državno-lastninske pritiske na razvoj socialističnega samoupravljanja in na odnose pri gospodarjenju in urejevanju drugih družbenih zadev. Kongres je jasno pokazal na družbene težnje in prakso, ki v naših sedanjih razmerah nasprotujejo socialističnemu samoupravljanju, ki so mu škodljive in sovražne, ki se upirajo in postavljajo po robu razvoja socialističnega samoupravljanja ter gospodarjenju in urejevanju družbenih zadev po socialistični samoupravni poti in na družbeno-lastninskih načelih, osnovah in merilih. Opredelil je njihovo razredno naravo in pokazal, kako vsestransko škodljive so tako za razvoj trdnega in učinkovitega gospodarjenja kot za razvoj trdnih družbenih odnosov. Jasno je določil, da je ustvarjanje politične akcijske enotnosti delavcev in delovnih ljudi v združenem delu in v družbi in ustvarjanje pogojev za trdno in uspešno gospodarjenje, ki temelji na družbeno-lastninskih osnovah in na dejansko ustvarjenih rezultatih dela, neločljivo povezano s sprotnim odkrivanjem, razbijanjem in onemogočanjem vseh vrst pritiskov, ki jih znotraj in zunaj združenega dela prinaša družbena stihija in ki imajo svoje izvore, oporo in potuho v takem ali drugačnem lastninskem oziroma upravljalnem monopolu.

Enajsti kongres Zveze komunistov Jugoslavije je ugotovil, da je v danih razmerah prav od uspešnega uresničevanja navedenih nalog v odločilni meri odvisen nadaljnji tok družbene preobrazbe. Predvsem

njena dinamika in trdnost novih odnosov. Nadalje, uveljavljanje prevladujočega vpliva delavcev in delovnih ljudi na urejevanje odnosov v tekoči in razširjeni reprodukciji, še posebej na tistih vozliščih, ki so objektivno še vedno najbolj izpostavljena pritiskom lastninske oziroma upravljalško monopolne gospodarske in družbene prakse. Nadalje, usposabljanje delavcev in celotne družbe, da čim hitreje in čim manj boleče premaguje notranja neskladja in težave, ki jih porajajo stihije vseh vrst, itn. To so bili tudi glavni razlogi, zaradi katerih je kongres Zveze komunistov tudi ocenil, da je treba za uspešno uresničevanje prej omenjenih nalog najširše akcijsko mobilizirati vse samoupravne družbene sile. K temu naj bi, tako kot že dvakrat poprej, prispeval tudi kongres samoupravljalcev.

V tem so temeljni vzgibi in razlogi, zaradi katerih je 11. kongres Zveze komunistov Jugoslavije sprejel predlog, ki so ga sprožili med njegovim delom, naj bi spet dali pobudo za sklic kongresa samoupravljalcev. Tako opredelitev je osebno podprl tudi Tito in se odločno zavzel, da bi se kongres samoupravljalcev tvorno vključil v akcijsko mobilizacijo delavcev in delovnih ljudi in vseh njihovih ustvarjalnih sil za uspešno uresničevanje zelo zahtevnih družbenih preobrazbenih in gospodarskih nalog v sedanjem obdobju našega družbenoekonomskega razvoja.

3. Kongres v pravem družbenem trenutku

Družbeni trenutek, v katerem je zasedal 3. kongres samoupravljalcev je bil dobro izbran. Dobro je bil izbran iz več razlogov.

Prvi razlog: zasedal je v času, ko so se v naših materialnogospodarskih gibanjih do skrajnosti zaostriale številne nakopičene neuskklajenosti v tekoči in razširjeni reprodukciji, še zlasti pa neuskklajenosti med obsegom proizvedenih blagovnih vrednosti in obsegom vseh oblik porabe, zlasti še naložbene in splošne porabe. Obseg celotne porabe namreč močno presega obseg proizvedenih blagovnih vrednosti. Ne moremo in ne moremo pa učinkovito premagati tega neskladja ter spraviti dinamike rasti proizvedenih blagovnih vrednosti in dinamike vseh oblik porabe v ekonomsko skladnejša in trdnejša razmerja.

Drugi razlog: pod pritiskom neugodnih materialnih odnosov v družbeni reprodukciji se vse bolj širi in pogloblja stihijsko usklajevalno delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti družbene reprodukcije in tržno-blagovne menjave. Pod njihovim vplivom se vse bolj pogloblja in širi razdiralno delovanje inflacijske stihije in vse večje in vse pogostejše in težje so motnje v materialnih procesih tekoče in razširjene reprodukcije. Taka materialno-gospodarska gibanja vse bolj spodmikajo tla učinkovitemu gospodarjenju po samoupravnih demokratičnih poteh in na dohodkovnih osnovah. Spodkopavajo tla uveljavljanju delavcev pri gospodarjenju in poslovanju na dohodkovnih osnovah. S tem pa spodkopavajo tla temeljnemu ekonomskemu vzvodu stabilnega gospodarjenja, ki se lahko postavi na noge samo s produktivnejšim delom in učinkovitejšim gospo-

darjenjem in zadovoljevanjem vseh potreb v porabi v okviru skupnega obsega proizvedenih blagovnih vrednosti. Samo taka gospodarska usmeritev in praksa pa prinašata ključ za progresivno razreševanje sedanjih gospodarskih razmer in izhod v smeri novega gospodarskega vzpona. Za uspešno izpeljavo take gospodarske usmeritve imamo potrebne pogoje, tako materialne kakor družbene.

V družbeni proizvodnji imamo zelo velike rezerve v proizvodnih zmogljivostih, ki niso gospodarsko dobro in ustrezno izkoriščene ali pa so uporabljene daleč pod svojimi zmogljivostmi, imamo pa celo take zmogljivosti, ki sploh niso uporabljene. Velike rezerve so v nezadostno uporabljenih proizvodnih, delovnih in poslovnih zmogljivostih. V neustrezno razvrščenih in uporabljenih delovnih in ustvarjalnih zmogljivostih živega dela.

Vzroki za to so različni. Med njimi pa so v tem trenutku vsekakor najpomembnejši zlasti tile: proizvodno poslovna razdrobljenost proizvodnih zmogljivosti; premajhna dohodkovna povezanost delov združenega dela, ki so v tekoči in razširjeni reprodukciji med seboj dejansko delovno, proizvodno, poslovno ali interesno povezani; če bi jih trdneje povezali na osnovah skupnega ustvarjanja dohodka, bi ekonomsko vplivali na smotrnejšo, to je bolj produktivno in bolj gospodarno delitev dela, organizacijo dela in poslovanja itn. in s tem na večji skupni poslovni uspeh in večji poslovni uspeh vsake dohodkovno povezane organizacije; močan vpliv visoke stopnje odtujenosti sredstev družbene reprodukcije v denarni obliki od delavcev v družbeni proizvodnji; močno vpletanje državnih organov v odnose v tržno-blagovni menjavi in v odnose pri gospodarjenju s sredstvi tekoče in razširjene reprodukcije, zlasti v denarni obliki, in sicer na neustrezen način in v neustreznem obsegu.

Pri tem gre predvsem za to, da državni organi še zelo pogosto izvršujejo družbeno dogovorjeno politiko, ustvarjajo pogoje za njeno uresničevanje in usmerjajo tokove v tekoči in razširjeni reprodukciji na način, ki je ustrezal državno-lastninskim odnosom, in uporabljajo gospodarske instrumente, mehanizme, ukrepe, ki so se v teh odnosih razvili in so jim ustrezali. Po obsegu pa njihovo poseganje v odnose tržno-blagovne menjave in v odnose pri gospodarjenju z denarnimi sredstvi dobiva že občutno prevelike razsežnosti. Zaradi močnega opiranja na državno-administrativne metode delovanja in zaradi izbire administrativnih instrumentov in mehanizmov ter zaradi velikih razsežnosti, ki jih tako delovanje dobiva, prihaja to delovanje po svojih gospodarskih in družbenih učinkih do vse ostrejših soočanj z delovanjem ekonomskih zakonitosti družbene reprodukcije in tržno-blagovne menjave in z družbenimi zakonitostmi, ki imajo svoje korenine v družbeni neodtujljivosti rezultatov dela in sredstev družbene reprodukcije od delavcev, ki so jih ustvarili, in v delitvi po delu, živem in minulem.

Poglavitna slabost takega načina delovanja in izbire takih sredstev je, da povzroča administrativno prerazvrščanje velikega dela družbenega

dohodka. S tem pa povzroča dve zelo težki gospodarski in družbeni posledici. Gospodarska posledica je, da v dobri meri izniči regulativni vpliv ekonomskih zakonitosti, ki začnejo v takih razmerah delovati incidentno, razdiralno. Maliči gospodarska merila poslovne učinkovitosti, merila donosnosti naložb, proizvodnih programov itn. Maliči funkcijo ekonomskih zakonitosti, ki priznavajo večji del družbenega dohodka za rezultate produktivnejšega dela, in učinkovitejšo rabo sredstev družbene reprodukcije in učinkovitejšega gospodarjenja z njimi. Maliči pa tudi funkcijo ekonomskih zakonitosti, ki razkrivajo, katero delo na doseženi ravni družbene produktivnosti dela pri dani opremljenosti dela, proizvodnem programu, stopnji delitve dela itn. ni sposobno pridobivati z rezultati dela tolikšnega dela družbenega dohodka, da bi z njim pokrivalo doseženo raven vseh oblik porabe delavcev. Družbene posledice pa so zlasti dvojne. S takim delovanjem državni organi zožujejo poslovni prostor za samoupravno urejevanje odnosov v tekoči in razširjeni reprodukciji, z administrativnim načinom urejevanja posameznih ključnih zadev pri poslovanju pa zožujejo tudi možnost in potrebe po samoupravnem povezovanju in združevanju delov združenega dela za razreševanje zadev in nalog v tekoči in razširjeni reprodukciji na podlagi združevanja dela in sredstev in skupnega ustvarjanja dohodka. Tak način delovanja državne uprave je neločljivo povezan z množico predpisov, ki se hitro množe in spreminjajo in močno obremenjuje delo poslovnih in strokovnih zmogljivosti združenega dela, z množico administrativnih opravil, potov, ki jih je treba opraviti, da bi zadostili predpisom in zahtevam najrazličnejših organov ter si pridobili soglasja, dovoljenja, odobrene pravice, sredstva itn. Taka praksa nosi v sebi dve veliki nevarnosti. V takih razmerah so poslovodni in strokovni delavci v organizacijah in skupnostih združenega dela vse bolj obremenjeni s komunikacijami z državnim upravnim aparatom, z upravnim aparatom v bankah itn. To jim vsiljuje način in metodo dela, ki ju čisto preprosto ni možno združiti z načinom in metodo samoupravnega odločanja. Vrh tega ustvarja razmere, v katerih je dostikrat možno veliko uspešneje povečati dohodek organizacije združenega dela in razrešiti druge za njeno poslovanje odločilne zadeve po administrativno-upravnih poteh kot pa v proizvodnji, z naporji za povečanje produktivnosti dela in za povečanje gospodarnosti pri ravnanju s sredstvi družbene reprodukcije in s povezovanjem in združevanjem z drugimi organizacijami za skupno razreševanje zahtevnih nalog v proizvodnji, pri poslovanju itn. Vse to močno slabi samoupravne komunikacije v procesih poslovnega odločanja. Nudi zelo ugodna tla za voluntaristične pritiske prek državnega in bančnega aparata na poslovne odločitve v organizacijah združenega dela. Ustvarja ugodna tla za oživljanje pritiskov skupniskolastninskega ravnanja v temeljnih in združenih organizacijah.

4. Imamo potrebne materialne in družbene pogoje za prehod na stabilno gospodarjenje

Imamo tudi družbene pogoje za uspešno uresničitev navedenih nalog. Predvsem imamo obdelane in družbeno pravno uveljavljene družbeno-ekonomske in institucionalne osnove socialističnih samoupravnih družbeno-lastninskih odnosov, ki so že dokaj celostna in notranje trdna sistemska podlaga, ki se nanjo opirajo delavci in delovni ljudje pri urejevanju odnosov v tekoči in razširjeni reprodukciji in v družbi in jo v neposredni družbeni praksi funkcionalno dograjujejo in izpopolnjujejo. To podlago smo oblikovali in gradili polnih trideset let in je plod izkustvenih spoznanj in vitalne ustvarjalnosti, ki jo je gnal in jo žene ustvarjalni revolucionarni nemir pri ustvarjanju in uveljavljanju lastnih izvirnih osnov in oblik socialističnih samoupravnih družbeno-lastninskih odnosov. Imamo pa tudi neprecenljive, dragocene izkušnje, ki smo si jih pridobili v dosedanjem družbeno-gospodarskem razvoju. Z zornega kota našega današnjega trenutka sta zlasti pomembni dve izkušnji. Prva je, da nam v našem dosedanjem družbenem in gospodarskem razvoju ni bilo nič podarjeno. Vsak korak v gospodarskem napredku in pri razvijanju in utrjevanju socialističnega samoupravljanja smo si morali izbojevati v neposredni družbeni praksi. To je, s trdim in vztrajnim delom smo si gradili materialno in družbenoekonomsko osnovo družbenega dela in se neprestano spopadali z materialnimi in družbenoekonomskimi neskladji in nasprotji, ki jih nosita s seboj buren razvoj in neobvladani pritiski gospodarske in družbene stihije vseh vrst in ki smo jih z večjimi ali manjšimi napori, bolj ali manj uspešno tudi premagovali. Vedno, kadar smo se iz kakršnega koli vzroka skušali temu izogniti, se nam je tako ravnanje grdo maščevalo. Maščevalo se nam je tako, da smo zadeve reševali kasneje v težjih in bolj zaostrenih razmerah. Druga izkušnja je, da je uveljavljanje novih prvin odnosov v družbeni praksi neločljivo povezano z dvojno nalogo. Z neposredno zamenjavo neustreznih ekonomskih instrumentov, mehanizmov itn. z novimi, ki jih je treba seveda sproti oblikovati, neposredno preizkušati v praksi in jih stalno izpopolnjevati. Z neposrednim soočanjem s pritiski skupinsko-lastninske prakse, upravljalško-monopolne prakse in drugih nesamoupravnih oblik gospodarske prakse in ravnanja v organizacijah združenega dela in zunaj njih. Dosedanje izkušnje nam vedo povedati zlasti tole: vedno, kadar se zaostre materialno ekonomska nasprotja, se okrepe tudi nesamoupravni pritiski in postanejo napadalnejši. Zaostajanje pri praktični obdelavi ekonomskih in drugih instrumentov, ki ustrezajo novim odnosom, in vsako omahovanje pri uporabi novih instrumentov pri neposrednem urejevanju gospodarskih odnosov v praksi se vedno grdo maščuje. Uporaba starih, neustreznih gospodarskih in drugih instrumentov in mehanizmov objektivno omogoči prodore skupinsko-lastninskih, monopolističnih in drugih nesamoupravnih pritiskov in njihov odločujoč vpliv na gospodarske in druge odločitve, ki so formalno samoupravne.

Sedanji družbeni trenutek terja velik in izostren posluš za nauke, ki jih sporočajo te izkušnje za neposredno družbeno delovanje vseh ustvarjalnih družbenih sil socialističnega samoupravljanja v združenem delu in v družbi.

Tretji razlog pa je, da je 3. kongres samoupravljalcev zasedal v času, v katerem naj bi izpeljali prehod od gospodarjenja, ki je z anticipirano porabo prihodnjega dohodka in z zadolževanjem v tujini vzdrževalo skupno raven vseh oblik porabe občutno nad skupnim obsegom proizvedenih blagovnih vrednosti, k stabilnejšemu gospodarjenju, ki naj bi temeljilo na gibanju vseh oblik porabe v mejah skupno proizvedenih blagovnih vrednosti. Za neposreden prehod na stabilno gospodarjenje smo se odločili že v letu 1979. Tedaj smo v organih družbeno-političnih organizacij in v delegatskih skupščinah v republikah, pokrajinah, v federaciji in v občinah določili tudi smeri delovanja, družbenoekonomske osnove, metode in načine delovanja. Poglavitne družbene in gospodarske naloge gospodarske stabilizacije in ključni družbeni in gospodarski vzvodi za njeno uresničitev naj bi bili:

Takoj je treba prenehati z gospodarsko politiko in prakso, ki sta pridobivali pomembna dodatna sredstva za pospešeni družbeno-gospodarski razvoj v dveh virih anticipirane porabe: v zadolževanju pri lastnem prihodnjem dohodku zlasti z emisijo denarja, ki je bil uporabljen za povečanje kupne moči, in v zadolževanju v tujini prek najemanja kreditov in kupovanju blagovnih vrednosti na kredit.

To zahtevno nalogo naj bi uresničili s temile sredstvi: z omejevanjem vseh oblik porabe v okviru dejansko ustvarjenih blagovnih vrednosti; z gospodarskim aktiviranjem velikih neizkoriščenih rezerv v proizvodjalnih silah.

Takoj je treba začeti občutno zmanjševati primanjkljaj v gospodarskih odnosih s tujino. To naj bi dosegli z uresničevanjem treh temeljnih nalog. Povečali naj bi obseg izvoza blagovnih vrednosti. Razširili naj bi raven in obseg proizvodno-poslovnega sodelovanja s tujino, ki omogoča bolj celostno angažiranje vseh zmogljivosti, ki jih imamo. Povečali naj bi produktivnost v proizvodnji proizvodov za izvoz in njihovo kakovost ter izvoz povezali z razvitejšimi oblikami proizvodno-poslovnega sodelovanja, ker je to pogoj, da v izvozu dosežemo večje gospodarske učinke.

5. Gospodarsko stabilizacijo lahko izpeljejo le delavske množice in njihove ustvarjalne sile

Te zahtevne naloge je mogoče uspešno izpeljati samo s široko politično in gospodarsko poslovno aktivacijo temeljnih množic delavcev in delovnih ljudi vseh ustvarjalnih sil socialističnega samoupravljanja. Taka aktivacija pa je neločljivo povezana z vztrajnim nepopustljivim uveljavljanjem novih prvin dohodkovnih odnosov pri neposrednem urejevanju

odnosov v tekoči in razširjeni reprodukciji in družbi. V ta namen moramo v neposredni družbeni praksi bolj iznajdljivo in vztrajno kot doslej oblikovati uporabne instrumente in mehanizme, ki ustrezajo uveljavljanju in učinkovitemu načinu delovanja novih prvin dohodkovnih odnosov. Ob tem pa se moramo bolj dosledno in bolj odločno kot doslej spopasti z vsemi pritiski in njihovimi nosilci v združenem delu in v družbi ne glede na to, za kakšnim zunanjim videzom se skrivajo; ti pritiski vsiljujejo rabo neustreznih gospodarskih instrumentov in mehanizmov gospodarskega odločanja ali pa izsiljujejo gospodarske odločitve, ki nas še naprej potiskajo na čeri inflatornega gospodarjenja.

Tretji kongres samoupravljalcev je torej zasedal v času, ko dobro vemo, kje so v sedanjem družbenem trenutku naše pglavitne družbeno-gospodarske naloge in kako jih je mogoče uspešno opraviti. Imamo izoblikovano družbeno pravno sistemsko podlago za delovanje ustvarjalnih sil socialističnega samoupravljanja. Dobro vemo, kje se nam stvari zatikajo. Dobro vemo, kakšno ravnanje nam v naši gospodarski praksi škodi. Dobro vemo, katere družbeno-gospodarske težnje in praksa nasprotujejo urejevanju gospodarskih nalog po samoupravnih poteh in na dohodkovnih osnovah in merilih, kaj te težnje in prakso hrani, jih opogumlja in jim daje potuho. Ta dejstva je 3. kongres samoupravljalcev v celoti potrdil in jih opredelil za izhodišče za akcijsko mobilizacijo delavskih in delovnih množic v sedanjem družbenem trenutku.

6. Nož v hrbet uresničevanju gospodarske stabilizacije

Ključne in pglavitne naloge so v sedanjem družbenem trenutku na področju gospodarjenja. Tu se moramo odločno in neomajno spoprijeti s precej razširjeno škodljivo gospodarsko prakso. Gre za ravnanje tistih, ki so jih polna usta priseganja na gospodarsko stabilizacijo, dejansko pa niso pripravljene niti omejiti svoje porabe v okviru proizvedenih blagovnih vrednosti niti se kakorkoli resneje delovno in gospodarsko potruditi, da bi z aktiviranjem neizkoriščenih notranjih rezerv v proizvodnih silah povečali proizvodne rezultate, povečali družbeno produktivnost dela, povečali gospodarske učinke pri gospodarjenju s sredstvi tekoče in razširjene reprodukcije in s tem povečali dejansko ustvarjeni dohodek. Taka praksa je nož v hrbet stabilizacijskemu gospodarjenju ne glede na to, kako jo tisti, ki tako delajo, in tisti, ki takemu početju dajejo potuho, branijo in zagovarjajo.

7. Socialistično samoupravljanje je mogoče uspešno utrjevati samo v premagovanju nakopičenih gospodarskih težav

V sedanjem družbenem trenutku je temeljna naloga delavskih in delovnih množic in vseh njihovih socialističnih samoupravnih ustvarjalnih

sil, da v neposredni družbeni stvarnosti, v lastnem delovnem in družbenem okolju razbijejo tako prakso, da neposredno razkrijejo tiste, ki tako delajo ali dajejo taki praksi potuho in da se neposredno lotijo razreševanja gospodarskih nalog v proizvodnji in porabi na trdnih osnovah stabilizacijskega gospodarjenja. To nalogo pa bomo dobro opravili samo, če bomo zelo jasno razkrili pravo družbeno bistvo dveh krilatic, ki polnita naše družbeno ozračje, vnašata vanj kali zmede in sta objektivno voda na mlin akcijske demobilizacije množic in potiskata socialistično samoupravljanje v slepo ulico, v prosti tek, na rob družbeno-gospodarskega dogajanja.

Ena med njima je krilatica, ki se glasi približno takole: v gospodarsko nestabilnih razmerah se delavci ne morejo bojevati za uveljavljanje in razvoj socialističnega samoupravljanja in dohodkovnih odnosov. Zaradi tega naj »nekdo« najprej uredi gospodarske razmere, potem pa bodo delavci lahko uveljavili in razvijali samoupravljanje in dohodkovne odnose. Po tej krilatici naj bi samoupravljanje in dohodkovni odnosi ne bili demokratična oblika revolucionarne preobrazbe lastninskih odnosov in uveljavljanja gospodarjenja, ki temelji na delu in rezultatih dela in ne na izkoriščanju tujega dela, ampak bi naj bili nekaj praznični obleki podobnega. Ta krilatica odvrača pozornost delavcev od bistva boja za uveljavljanje in razvoj socialističnega samoupravljanja in dohodkovnih odnosov. Boj za socialistično samoupravljanje je demokratična, humana, toda v svojem družbeno-ekonomskem bistvu razredna oblika boja za spremembo lastninskih odnosov, ki naj gospodarjenje postavi na trdne družbeno-lastninske temelje. Ti so pogoj za dobro in uspešno gospodarjenje.

Povsem nesporno je, da so v sedanjem družbenem trenutku gospodarske razmere z nakopičenimi materialnimi in družbeno-ekonomskimi neusklajenostmi ključni vir gospodarske nestabilnosti in pglavtni dejavnik, ki spodnaša tla uveljavljanju in utrjevanju socialističnega samoupravljanja in dohodkovnih odnosov. Prav zaradi tega pa so ravno spopad s temi razmerami in prizadevanja za njihovo gospodarsko progresivno razrešitev tisti gordijski voz, pri katerega razreševanju je dejansko edinole mogoče učinkovito uveljavljati in utrjevati socialistične samoupravne oblike gospodarjenja in nove prvine dohodkovnih odnosov. Vsak umik s področja tega spopada in čakanje na zapečku, da bo nekdo razrešil gospodarske razmere, sta dvakrat zgrešena. Zgrešena sta zaradi tega, ker pomeni tako ravnanje, da se sile socialističnega samoupravljanja umikajo s področja boja za gospodarsko stabilizacijo in ga prepuščajo pritiskom lastninske stihije in državno-lastninskega birokratskega in tehnokratskega upravljalškega monopola. Te sile in njihova gospodarska praksa pa so v naši stvarnosti doslej vedno povsem nesporno dokazale, da niso kos dobremu gospodarjenju in da niso kos progresivnemu razreševanju zapletenih in protislovnih razmer ne v tekoči ne v razširjeni reprodukciji. Vselej, kadar pa dobe močnejši vpliv na gospodarjenje, se okrepi družbeno odtujevanje

sredstev družbene reprodukcije od delavcev in se močno zaostre družbeno-ekonomska nasprotja.

Druga krilatica pa se glasi približno takole. Socialistično samoupravljanje in dohodkovni odnosi so izoblikovani za normalne gospodarske razmere. V gospodarskih razmerah, ki so obremenjene z nakopičenimi materialnimi in družbeno-ekonomskimi neuskkljenostmi, se je torej nujno zateči pod okrilje preizkušenih državno-lastninskih, upravljalško-monopolnih oblik in instrumentov gospodarjenja. Družbeno-ekonomsko bistvo teh oblik upravljanja pa je dvojno. Gospodarske odločitve sprejemajo namesto samoupravnih organov državni organi. Samoupravne poti in načine gospodarskega odločanja zamenjujejo pota in načini, ki ustrezajo oblikam upravljalškega monopola. Odločanje se vse bolj nagiba h gospodarskemu voluntarizmu. Ta ne spoštuje objektivnih ekonomskih zakonitosti in ne družbenih zakonitosti, ki imajo svoje korenine v delitvi po delu, ampak za osnovo urejevanja odnosov pri gospodarjenju ne postavlja dela, delovnega prispevka in rezultatov dela, temveč pravice, ki so določene administrativno.

Ti krilatici, ki v tem trenutku pritiskata na družbeno ozračje, najbolj zgovorno pričata, da sta oportunitizem in upravljalška uzurpacija enako nevarna in škodljiva za dejavno mobilizacijo delavskih in delovnih množic pri razreševanju sedanjih težkih gospodarskih razmer po socialistični samoupravni poti in na novih prvinah dohodkovnih odnosov, čeprav sta si neprestano v laseh in čeprav drug na drugega valita krivdo za sedanje razmere.

Druga ključna in poglobitna naloga v sedanjem družbenem trenutku pa je, da se odločno spopademo z zmedo, ki jo v družbeni praksi povzročata dve usmeritvi in gospodarski ravnanji, ki sta enako škodljivi za uspešno gospodarjenje in za utrjevanje socialističnega samoupravljanja.

8. Gospodarski pragmatizem duši socialistično samoupravljanje

Ena je pragmatična družbeno-gospodarska miselnost in na njej temelječe gospodarsko ravnanje. Pod okrilje te miselnosti se zatekajo vse težnje in gospodarska praksa, ki se upirajo gospodarjenju po socialističnih samoupravnih poteh in na podlagi novih prvin dohodkovnih odnosov. Pod tem okriljem se znajdejo vse prakse, ki se upirajo samoupravljanju. Podjetniški gospodarski avtarkizem in skupinsko-lastninsko gospodarjenje. Njuno vodilo je podjetniški profit, ne družbeni dohodek. Ta gospodarska praksa krepi tehnokratski upravljalški monopol. Lokalistični, republiški in unitaristični državno-lastninski upravljalški monopolizem. Lokalistični in republiški gospodarski etatizem zapirata proizvodno-poslovne tokove in gospodarjenje za svoje plotove, preprečujeta procese nadaljnje proizvodno-poslovne integracije in prehoda k razreševanju skupnih interesov in nalog v družbeni reprodukciji po načelih samoupravnega združe-

vanja dela in sredstev in na ekonomskih osnovah in merilih skupnega ustvarjanja dohodka. S tem vsiljujeta gospodarski avtarkizem, ki nezogibno duši vsa resna prizadevanja za povečanje družbene proizvodnje, produktivnosti dela in za boljše gospodarjenje na podlagi večje proizvodno-poslovne in dohodkovne integracije. Unitaristični državno-lastninski upravljalski monopolizem pa s svojo gospodarsko prakso predvsem zanika, da sta družbena proizvodnja in gospodarjenje materialni temelj bitnosti, samostojnosti in enakopravnosti naroda in temeljni pogoj, da se delavci in delovni ljudje konstituirajo kot družbeni nosilec izvernih in zgodovinskih interesov svojega naroda in družbene osvoboditve dela in da delavci in delovni ljudje na tej podlagi razvijajo proizvodne sile lastnega naroda in skupaj z delavci in delovnimi ljudmi drugih združenih narodov in narodnosti enakopravno določajo in urejujejo skupne zadeve v družbeni proizvodnji in prevzemajo nase ustrezne obveznosti in odgovornosti. Tako ravnanje spodkopuje družbene in materialne temelje naše skupnosti in je neposredno voda na mlin republiškega in pokrajinskega državno-lastninskega upravljalskega monopolizma, ki se zateka pod okrilje nacionalizma.

Družbeno bistvo gospodarskega pragmatizma sta že zdavnaj razkrila Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Njegovo bistvo je v tem, da se v imenu gospodarske učinkovitosti bojuje proti spremembam v lastninskih odnosih, pri čemer mu ekonomsko vodilo ni pridobivanje dohodka na podlagi dela, delovnega prispevka in doseženih rezultatov dela, ampak na podlagi lastninskega in upravljalskega monopola in monopolno razpolaganje z viškom dela, ne pa samoupravno urejevanje odnosov v okviru ustvarjenega družbenega dohodka.

Gospodarski pragmatizem vnaša veliko zmedo v pojmovanje mesta in vloge naroda kot nosilca družbene proizvodnje na socialističnih samoupravnih dohodkovnih osnovah na eni strani, in nacionalizma na drugi strani. Prvo je temeljni pogoj narodove bitnosti, samostojnosti in enakopravnosti ter temelj naše družbene in državne skupnosti. Nacionalizem kot izraz republiškega lastninskega upravljalskega monopola pa je enako škodljiv za samostojen razvoj lastnega naroda in za trdnost naše skupnosti. Veliko zmedo vnaša v pojmovanja o komuni kot temeljni samoupravni družbeno-gospodarski skupnosti, ki zagotavlja temeljne materialne in delovno-ustvarjalne in druge pogoje za razvoj in normalno potekanje družbene proizvodnje na svojem območju, na eni strani, in v pojmovanje lokalističnega državno-lastninskega upravljalskega monopola, ki potiska gospodarjenje v komunalni avtarkizem in tako preprečuje nadaljnjo proizvodno-poslovno in dohodkovno integracijo združenega dela, na drugi strani.

Miselna in praktična jasnost glede teh zadev, ki o njih ustvarjajo pragmatizmi vseh vrst pravo zmedo, je temeljni pogoj za to, da bo delavskim in delovnim množicam do kraja jasno, kaj morajo negovati in braniti, ker je podlaga socialističnega samoupravljanja, in proti čemu in

komu se morajo v družbeni praksi boriti, ker spodkopava socialistično samoupravljanje ali pa ga potiska na rep monopolističnega upravljanja, ki se skriva za samoupravljanjem in manipulira z njim.

Akcijska mobilizacija delavskih in delovnih množic, ki ji je dal 3. kongres novo pomembno spodbudo, ne more iti mimo te svoje poglavitne naloge. Od tega, kako jasno in čisto jo bomo vgrajevali v temelje vsakodnevne akcijske dejavnosti, je namreč v veliki meri odvisna družbeno-akcijska samozavest delavcev in delovnih ljudi pri njihovi dejavnosti pri razreševanju gospodarskih nalog in utrjevanju socialističnega samoupravljanja in novih prvin dohodkovnih odnosov v družbeni praksi.

9. Prepuščanje samoupravljanja spontanim tokovom je dejansko v škodo njegovemu utrjevanju in učinkovitemu delovanju

Miselnost in družbeno-gospodarska praksa, ki obravnava socialistično samoupravljanje in uveljavljanje novih prvin dohodkovnih odnosov kot samodejen proces, v katerem naj bi se s samodejno dejavnostjo delavskih in delovnih množic uveljavljali, razvijali in obnavljali socialistično samoupravljanje in nove družbeno-lastninske prvine dohodkovnih odnosov v družbeni praksi, pa sta drugi škodljivi družbeno-gospodarski miselnost in praksa, ki močno pritiskata na razvoj socialističnega samoupravljanja in slabita njegovo družbeno in gospodarsko učinkovitost. Družbeno bistvo te miselnosti je, da ne vidi v demokratičnem socialističnem samoupravljanju njegovega razrednega bistva. Brez te svoje sestavine pa socialistično samoupravljanje v naših sedanjih družbenih razmerah ni sposobno uspešno razbijati in onemogočati pritiskov lastninskega in upravljskega monopola na samoupravljanje, niti ni samo sposobno najti ustreznih potov in načinov za progresivno razreševanje objektivnih razlik v interesih, ki so za vse sprejemljivi.

V družbeni praksi samoupravljanja se pritisk take miselnosti in prakse izraža zlasti na tri načine.

Enega teh načinov izraža teza, ki razglša, da je treba samo prepustiti odločanje samim delavcem v temeljnih organizacijah, pa bodo za vse družbene in gospodarske zadeve našli najboljše rešitve. Na to, da ta teza ni samo zmotna, ampak je tudi družbeno in gospodarsko škodljiva, nas je vedno znova opozarjal Edvard Kardelj na podlagi izkušenj iz naše lastne prakse. Zlasti je opozarjal na dve zadevi. Ena je, da se v družbeni proizvodjalni bazi prepletajo različni interesi in vsi vplivi, ki so sicer prisotni v družbi. Druga je, da delavci sami nimajo vedno dovolj družbene moči, da bi uspešno premagovali lastninske in upravljsko-monopolne pritiske na gospodarske in družbene odločitve, zlasti še, kadar ti pritiski prihajajo iz tehnoeekonomskih in administrativno-upravljskih struktur v organizacijah združenega dela in organih družbeno-političnih skupnosti. Delavci in delovni ljudje za uspešno upravljanje in gospodarjenje potrebujejo trdno

oporo v dejavnosti organiziranih subjektivnih družbeno-političnih sil socialističnega samoupravljanja. To ima dve pglavitni razsežnosti. Ena je ustvarjalno sodelovanje v okviru samoupravnih organov pri oblikovanju različnih interesov v skupni interes in pri odkrivanju potov, načinov in pogojev za njegovo uresničevanje v družbeni in gospodarski stvarnosti v skladu z objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi in družbenimi zakonitostmi, ki imajo svoje korenine v delavčevi pravici dela z družbenimi sredstvi. Brez te opore socialistično samoupravljanje ne more uspešno delovati. Druga je neposredna pomoč v procesih samoupravnega sporazumevanja, ki v naših sedanjih razmerah potekajo pod neposrednimi pritiski tako mezdne kakor skupinsko-lastninske stihije in upravljalškega monopola vseh vrst. Pravo področje spopadov z omenjenimi pritiski je v neposrednih procesih samoupravnega odločanja: samo tu je mogoče te pritiske razbiti in ustvariti pogoje za sprejemanje samoupravnih odločitev, ki omogočajo progresivno razreševanje gospodarskih in družbenih zadev. Povsod, kjer delavci in delovni ljudje ne dobe take podpore v neposredni dejavnosti subjektivnih sil in svojih samoupravnih organov, se dogaja, da dobi lastninski in upravljalški monopolni pritisk odločujoč vpliv na samoupravne odločitve in jim daje svoj gospodarski in družbeni pečat.

Drugi način se izraža v načinu in oblikah delovanja organov državne uprave in pri izbiri ekonomskih instrumentov in mehanizmov ter ukrepov, ki jih predlagajo delegatskim skupščinam za podlago za uresničevanje sprejete gospodarske politike in za usmerjanje gospodarskih tokov in ki jih uporabljajo v svoji dejavnosti.

Dejavnost organov državne uprave je še vedno razpeta med dve skrajnosti. Na eni strani prepuščajo po načelu laissez faire samoupravljanje in vse, kar se v njegovih nedrih dogaja, spontanemu razreševanju. Na drugi strani pa uporabljajo ekonomske instrumente in mehanizme, ki ne ustrezajo družbeni naravi socialističnega samoupravljanja in dohodkovnih odnosov, v zaostrenih gospodarskih razmerah pa se zatečejo še k rabi ukrepov, kakršni ustrezajo njihovemu delovanju v razmerah državno-lastninskega monopola. S svojimi ukrepi ali preprosto omeje gospodarski prostor za samoupravno odločanje ali pa samoupravne odločitve, ki naj bi temeljile na dohodkovnih osnovah, enostavno zamenjajo z državno administrativnimi.

S takim načinom delovanja in izbiro ekonomskih instrumentov in ukrepov, ki jih organi državne uprave predlagajo delegatskim skupščinam in jih uporabljajo pri svoji dejavnosti, zaostajajo za potrebami razvoja socialističnega samoupravljanja in zato pogosto ovirajo uveljavljanje dohodkovnih odnosov. Pod okrilje take prakse državnih organov pa se je vedno zatekalo in se še sedaj zateka gospodarsko ravnanje vseh tistih, ki se skušajo izogniti vplivom objektivnih ekonomskih zakonitosti in urejevanju odnosov v tekoči in razširjeni reprodukciji na novih prvinah dohodkovnih odnosov. Zaradi tega nudi take gospodarska praksa oporo in zaslombo državno-lastninskemu upravljalško-monopolnemu konservati-

vizmu znotraj državnega upravnega aparata in ga hrabri in spodbuja. V takih razmerah ni mogoče uporabiti načinov in oblik delovanja, ki jih imajo organi družbenopolitičnih skupnosti na voljo in so jih zavezani uporabljati, kadar ocenijo, da delavci v posameznih organizacijah oziroma skupnostih združenega dela ne morejo brez ustrezne pomoči institucij političnega sistema socialističnega samoupravnega združenega dela premagati pritiskov lastninske ali mezdne stihije in doseči sporazumnih odločitev o zadevah v tekoči ali razširjeni reprodukciji, ki terjajo rešitve, ali pa se ne morejo učinkovito upreti rešitvam, ki so jim vsiljene oziroma sprejete na način oziroma po organih, ki za to niso pristojni. Gre za cel splet možnih ukrepov, s katerim lahko organi državne uprave sprožijo pobudo za postopke, ki naj pomagajo pri samoupravnem sporazumevanju oziroma naj zavarujejo delavce pred poskusi uzurpacije samoupravljanja in zakrinkavanja družbeno-lastninskih odnosov.

Tretji način pa se izraža v nekaterih kritikah državno-lastninskega gospodarskega voluntarizma, ki ne spoštuje ne objektivnih ekonomskih zakonitosti družbene reprodukcije ne tržno-blagovne menjave. V delu teh kritik, ki v pretežni meri držijo, kar zadeva gospodarski voluntarizem državno-lastninskega upravljalkega monopola, lahko opazimo tudi nekatere zmote in iluzije o trgu. Zmote so v tem, da nekateri trga preprosto ne obravnavajo kot zgodovinsko kategorijo. Zaradi tega ne vidijo preobrazbenih procesov, ki jih doživlja sodobni trg pod vplivom vse večjega proizvodno-funkcionalnega podružbljanja proizvodnih sredstev in pod vplivom razvoja družbeno-lastninskih odnosov. Njihova velika zmeta je, da se zavzemajo za trg iz obdobja liberalnega kapitalizma in ne za trg v razmerah družbeno-lastninskih odnosov. Iluzija pa je v tem, da pripisujejo delovanju trga skorajda moč čarobne paličice, ki da bo s svojim spontanim delovanjem preprečila sleherni gospodarski voluntarizem in vse pojave monopolnega in drugih oblik izkoriščanja dela drugih. Ob tem kaže samo opozoriti, da je v razmerah inflatornega gospodarjenja prav spontano delovanje trga najmočnejši dejavnik, ki omogoča vse omenjene pojave. S takimi pogledi njihovi zagovorniki pozabljajo na družbeno plansko komponento socialističnega samoupravnega gospodarjenja, ki v nasprotju z državno-lastninskim voluntarizmom snuje gospodarjenje na stvarnih tleh ustvarjenega dohodka in na upoštevanju objektivnih ekonomskih zakonitosti in družbenih zakonitosti, ki izvirajo iz delavčeve pravice dela z družbenimi sredstvi.

Od tega, v kolikšni meri si bomo vsi skupaj v vsakodnevni dejavnosti bistrili poglede na te ključne zadeve v sedanjem družbenem trenutku, v razvoju socialističnega samoupravljanja, in na njih sproti gradili našo akcijsko enotnost v vseh delih združenega dela in v vseh naših družbenopolitičnih skupnostih, bosta v veliki meri odvisni družbeno-akcijska samozavest delavcev in delovnih ljudi in njihova predirnost pri razreševanju gospodarskih nalog in pri utrjevanju socialističnega samoupravljanja in novih prvin dohodkovnih odnosov.

Trdna odločenost delavcev in delovnih ljudi, ki jo je tako enotno in jasno izpričal 3. kongres samoupravljalcev, da znamo, moremo in hočemo dostojno in uspešno kot vselej doslej na naši revolucionarni graditeljski poti opraviti naloge, ki jih pred nas postavlja sedanjji družbeni trenutek v gospodarskem in družbenem razvoju, nam daje vsem skupaj novih spodbud, nove ustvarjalne samozavesti, nas pa hkrati močno zavezuje.

Odgovornost v samoupravni družbi

Na lanskoletnih Zihierlovih dnevih v Škofji Loki so se prireditelji in udeleženci srečanja dogovorili, da bo razprava na naslednjem strokovnem srečanju potekala o *odgovornosti v samoupravni družbi*. To je izredno aktualna tema samoupravnega družbenega razvoja Jugoslavije. Da bi že zdaj, pred začetkom Zihierlovih dnevov (ki bodo oktobra v Ljubljani), spodbudili razmišljanja in razprave na temo o odgovornosti, je pripravljali odbor skupaj s Centrom za družbenopolitično izobraževanje pri FSPN in uredništvom Teorije in prakse povabil na razgovor za okroglo mizo ožji krog potencialnih udeležencev jesenskega srečanja. Razgovora so se udeležili: dr. Zdravko Mlinar, profesor na FSPN in dopisni član SAZU, dr. Jože Goričar, generalni sekretar SAZU, Boštjan Markič, strokovni sodelavec na FSPN, dr. Peter Klinar, profesor na FSPN, dr. Dimitrij Rupel, asistent na FSPN, dr. Mitja Kamušič, višji predavatelj na Višji upravni šoli, dr. Maca Jogan, docent na FSPN, dr. Ciril Ribičič, docent na pravni fakulteti, dr. France Vreg, dekan FSPN, dr. Ljubo Bavcon, profesor na pravni fakulteti, dr. Zdenko Roter, profesor na FSPN; dr. Bogdan Kavčič, profesor na FSPN, ki se razgovora ni mogel udeležiti, je poslal pismeni prispevek. Objavljamo dele avtoriziranih razprav. Izhodišče za razpravo so bile uvodne misli dr. Zdravka Mlinarja in pa okvirna razčlenitev teme, ki so jo izdelali nekateri člani pripravljalnega odbora za Zihierlove dneve. Ker sodimo, da bo gradivo zanimivo tudi za naše bralce, ga objavljamo v uvodu k razpravi, na koncu razprave pa objavljamo še bibliografijo izbranih del iz naše periodike, ki obravnavajo odgovornost v naši družbi. Prispevke iz razprave smo naslovili v redakciji, kolikor tega niso storili avtorji sami.

TEME ZA RAZGOVOR O ODGOVORNOSTI:

Z uveljavljanjem samoupravnega odločanja se povečuje samostojnost vse večjega števila subjektiv. V procesu decentralizacije presegamo značilne hierarhične odnose in hierarhično kontrolo.

Z zoževanjem kontrolne vloge državnih organov (z vrha navzdol) – ob hkratni širitvi samoupravnih pravic, samostojnosti širšega kroga subjektiv pa se je zaostрил tudi problem njihove odgovornosti, še posebej odgovornosti z vidika skupnih interesov. Vseповsod silijo v ospredje partikularni interesi in zapiranje v ozke družbene, prostorske in časovne okvire.

Zvečevanje vpliva posameznih subjektov ne poteka v sorazmerju z zvečevanjem njihove odgovornosti. Aktivna vloga subjektivnih sil v usmerjanju razvoja sproža številna protislovja. Normativne in institucionalne spremembe, ki naj bi utrjevale samostojno in skladno delovanje samoupravnih subjektov, vodijo tudi do nasprotnih učinkov – do paternalizma, pasivizacije, do izogibanja odgovornosti, do prenašanja odgovornosti na druge ravni odločanja itn.

Glede odgovornosti se še posebej zaostrojuje vprašanje o sankcijah, ki naj bi jih uporabili v primerih, ko odgovornost ni bila upoštevana ali je bila kakorkoli drugače zanemarjena. Gre za sankcioniranje predvsem tiste odgovornosti, ki jo označujemo za moralnopolitično, družbenopolitično in tema podobno odgovornost. Hkrati gre za sklop neformalnih negativnih sankcij, ki jih obravnava sociologija v okviru t. i. socialne kontrole.

Ena teh (sicer mnogoštevilnih) sankcij, ki bi jo kazalo spričo pluralizma samoupravnih interesov posebej upoštevati, je kritika, ki izhaja iz temeljev naše družbene ureditve in je naravnana k temu, da se presežejo razlike med omenjenimi interesi. Takšna kritika, ki je bila doslej pri nas zelo redka, naj bi prežemala vsa področja našega dogajanja, od gospodarstva do kulture. Lotiti se bomo morali tudi vprašanja subjekta in objekta take kritike in ga razreševati seveda prav tako s stališča naše družbene ureditve.

V nadaljevanju podajamo okvirno razčlenitev tematike, ki pa seveda nima namena, da bi razpravo zoževala:

1. *Splošne in posebne zakonitosti uresničevanja odgovornosti v samoupravni družbi:* a) katera so nova teoretična izhodišča za uresničevanje odgovornosti v samoupravni družbi; b) kolektivna in osebna odgovornost glede na kolektivno odločanje v samoupravnih podjetjih; c) razširjanje pristojnosti, pravic delavcev in občanov in s tem povezana odgovornost; d) specifična sistema odgovornosti v organizacijah združenega dela v primerjavi z družbenopolitičnimi skupnostmi, nove vrste odgovornosti (recimo odgovornost za opravljanje samoupravljalških dolžnosti; odgovornost za stalno usposabljanje za upravljanje itn.); e) problemi uresničevanja odgovornosti zaradi demokratizacije družbe; itn.

2. *Odgovornost je mogoče obravnavati z več vidikov:* a) glede na vrsto odnosa in področja izražanja (moralna, politična, kazenska, disciplinska, materialna odgovornost itn.); b) glede na nosilca odgovornosti (individualna, skupinska, kolektivna itn.); c) glede na posledice oz. sankcije (moralna, kazenska, materialna itn.); d) glede na objekt, na katerega se nanaša (osebna, poklicna, družbena itn.); e) glede na druge kriterije; f) kateri vidiki so v samoupravni družbi najbolj pomembni in kateri so specifični za samoupravno družbo.

3. *Porazdelitev odgovornosti:* a) povezanost pristojnosti in odgovornosti; b) jasnost porazdelitve pristojnosti v organizacijah združenega dela, v delegatskih organih itn.; c) normativni optimizem oziroma pogoji, da

pride do udejanja normativnih pristojnosti; d) glavne ovire pri razčiščevanju pristojnosti.

4. *Ugotavljanje odgovornosti oziroma neodgovornosti*: a) kdo v posameznih primerih ugotavlja odgovornost in od česa je odvisno, da to stori ali pa ne stori; b) posledice ugotavljanja odgovornosti za tistega, ki jo ugotavlja in za tistega, za katerega jo ugotavlja; c) motivacija za odgovornost; d) struktura moči v organizaciji in odgovornost; e) družbeni položaj odgovornega in ugotavljanje odgovornosti; f) posledica neugotavljanja odgovornosti.

5. *Sankcije in njihova uporaba*: a) vrste sankcij, s katerimi razpolaga samoupravna družba – in razlike v primerjavi z drugimi družbami; b) vzroki redke uporabe sankcij pri nas (po podatkih raziskav); c) povezanost pozitivnih in negativnih sankcij; d) vzgojni in konstruktivni smisel sankcij; e) socialna kontrola kot vrsta sankcije in njen poseben pomen v pogojih samoupravljanja; f) ločevanje dejanj in osebnosti pri uporabi sankcij; g) kaj preprečuje uporabo sankcij; h) družbene posledice neuporabe sankcij;

6. *Dejavnost organov samoupravne delavske kontrole*: a) različne izkušnje v delovanju teh organov; b) analiza primerov uspešnega in neuspešnega delovanja, vzroki uspešnega in neuspešnega delovanja; c) najpogostejše vsebine dela organov samoupravne delavske kontrole; d) vključevanje teh organov v celotni mehanizem samoupravljanja v organizacijah združenega dela in njihovih združenjih.

7. *Posebni vidiki odgovornosti sociologov*: a) kaj in kje lahko sociologi največ prispevajo k uresničevanju odgovornosti; b) posebni vidiki strokovne odgovornosti sociologov; c) odgovornost v raziskovalnem delu; d) odgovornost sociologov v organizacijah združenega dela na področju gospodarstva; e) odgovornost sociologov v družbenih dejavnostih (posebej v vzgoji in izobraževanju, zdravstvu, kulturi itn.); f) odgovornost sociologov v strokovnih službah družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitičnih organizacij itn.; h) družbena odgovornost glede na posebna strokovna znanja; itn.

ZDRAVKO MLINAR

Odgovornost – temeljni problemi in razsežnosti

(uvodne misli k razpravi)

V družbi, ki išče samostojno pot nadaljnjega razvoja, je nasploh še toliko širše polje neznanega in nepreverjenega, kar povečuje negotovost,

tveganje, nihanje in nestabilnost – zato izstopa vprašanje o odgovornosti in neodgovornosti še toliko bolj v ospredje. Mehanizmi reguliranja oz. usmerjanja razvoja v naši družbi, o čemer je pred leti pisal profesor Jože Goričar (vloga države, tržišča in samoupravljanja), kažejo na značilno prehodno situacijo in hkrati na neko praznino, ko stari načini ne delujejo več, novi pa še niso povsem zaživel. Ob izredni dinamiki družbenega razvoja pa je treba pojasniti, koliko tega dinamizma se dejansko preliva v družbeni razvoj, koliko pa gre za prosti tek, za sterilno dejavnost, ki izčrpa energijo ljudi.

Ko ugotavljamo vzroke za neuresničene programe – bodisi zaradi prehitevanja dejanskega razvoja bodisi zaradi zaostajanja za objektivnimi razmerami in zavestjo množic (kot je o tem govoril že E. Kardelj) – izpostavljamo tudi vprašanje odgovornosti. Zaradi pavšalnega, neizdiferenciranega pristopa k uvajanju sprememb prihaja do nepričakovanih posledic: na eni strani zato, ker ni časovne specifikacije (etapnosti) uresničevanja ciljev, po drugi strani pa zato, ker ni »variantnih rešitev« glede na različna sredstva za doseganje ciljev, ki so na voljo. Ker nimamo sprotnih vzratnih informacij, prihaja do (še večjih) odstopanj in do nezaželenih posledic. Hkrati pa se – brez zadostne individualizacije po-bude – zabrisuje tudi vprašanje odgovornosti.

Nadalje, ker v nekaterih primerih preveč mehanično posnemamo vzore drugih, ali pa se preveč zapiramo v svoje področje dela in ne izkoriščamo že doseženih izkušenj, vlagamo velike materialne in človeške sile v to, da ponavljamo napake, ki so jih drugod že spoznali. Ob tem se zastavlja vprašanje, kolikšna je izguba človeških in materialnih sil zaradi uvajanja nepreverjenih projektov, ki se izkažejo za neprimerne in neuresničljive? Ob tem pa še vprašanje: ali lahko isti subjekt v daljšem časovnem zaporedju uvaja povsem različne programe, ki si medsebojno včasih celo nasprotujejo? Ali takšna praksa ne pelje k demoralizaciji?

Ob uvajanju novih programov često ne upoštevamo naukov iz dotedanjih, bolj ali manj uspešnih poskusov in se tako že vnaprej izpostavljamo visoki stopnji tveganja. Ko gre, na primer, za obravnavo preteklosti, se podajamo pogosto v faktografsko naštevanje posameznosti ali pa v formalno manifestativno veličanje »zaslužnosti« – nimamo pa analize, ki bi prikazala predvsem izkušnje na podlagi neuspešnih akcij.

Naj zdaj nakažem še nekatera vprašanja, ki bi jih lahko označil kot napačne podmene in pomanjkljivosti v obravnavanju odgovornosti.

Mislím, da se tu najprej zastavlja vprašanje: odgovornost pred kom? Pri nas prevladuje privrženost partikularnim interesom, ki imajo svoj realni temelj, torej sankcijske subjekte. Ob tem pa pogrešamo mehanizme in subjekte, ki bi primarno sankcionirali rešitve v skupnem interesu. Na prehodu od nekdanje dominacije splošnega interesa k sedanji odsotnosti afirmativnih spodbud za delovanje v skupnem interesu, opažamo torej nekakšno nihanje, prehajanje iz ekstrema v ekstrem. V eni od ljubljanskih občin se je na primer zastavilo vprašanje odgovornosti, ko je bilo treba

določiti prioritete v razvoju, vendar ni bilo sile, ki bi se uprla posamičnim partikularnim interesom. Največkrat se niti ne sprašuje, kdo naj bi bil odgovoren za tisto, kar naj bi bila prioriteta razvojna usmeritev z vidika skupnega interesa.

Glede na ugotovitve raziskav o neenaki porazdelitvi vpliva sem mnenja, da bi bilo napačno ugotavljati odgovornost predvsem na podlagi normativno izoblikovane podobe o enakomerni porazdelitvi vpliva in moči v družbi. Kajti v tem primeru dejansko nastaja praznina – brez samoupravne demokratične kontrole, kjer se lahko uveljavlja samovolja, arbitrarnost in neodgovorno delovanje, ki ni podvrženo negativnim sankcijam. Tako se oblikuje dokaj razširjeno mnenje, ki ga je ugotovila tudi ena zadnjih raziskav, češ da je odgovornost tem manjša, čim večji je vpliv posameznih subjektov.

Nadalje se tu pojavlja napačno oz. predvsem pavšalno pričakovanje, da bo bolj množično »sodelovanje« občanov že samo po sebi zagotavljalo krepitev občutka odgovornosti. Mislim da je treba tako pavšalno sodbo bolj specificirati, predvsem pa se je treba zavedati naslednjega dejstva: v tistih primerih, ko takšno sodelovanje ne omogoča dejanskega vpliva in ga spremlja negativna izkušnja (v smislu Kardeljeve opredelitve »šolanja socialistične zavesti«), lahko tako sodelovanje povzroča tudi povsem nasprotno učinke: ne krepitev odgovornosti in samostojnosti, pač pa demobilizacijo glede na širše družbene cilje.

Mnenja sem tudi, da se pri vprašanju odgovornosti preveč omejujemo le na zunanji videz in da mnogokrat niti ne zastavljamo vprašanja odgovornosti tedaj, ko se neodgovorno ravnanje skriva za *navidezno največjo privrženostjo sistemu*, ki pa ostaja – bodisi iskreno ali le hlinjeno – tudi povsem sterilna, često kot oblika zagotavljanja povsem osebnih koristi, karierizma itn.

Gre tudi za vprašanje razmerja med negativnimi sankcijami in afirmativnimi pobudami in sredstvi za utrjevanje odgovornega ravnanja. Mislim, da je oboje nezadovoljivo rešeno, čeprav se zdi, da je primarno vprašanje le praznina v afirmativnem členu tega razmerja.

Do nihanj in neuspešnih akcij prihaja tudi zaradi nerazčiščenega vprašanja o razmerju med kontinuiteto in diskontinuiteto v razvojnih procesih. Tu gre za dva značilna problema: ali preprosto zavračamo sicer uporabne dosežke iz preteklosti (se ne opiramo na dialektično koncepcijo negacije), ali pa ostajamo predolgo v starih okvirih in s tem onemogočamo formiranje družbe (pojavnov) z novo indentiteto.

Nadalje gre za odnos do tujega: za bodisi avtomatično, včasih tudi nezavedno prevzemanje in enačenje s tujim in s tem za negacijo lastne specifičnosti – na drugi strani pa za lahkotno zavračanje vsega tujega. Tako se spet zastavlja vprašanje odgovornosti za vsa tista izgubljena sredstva, ki jih terja ponovno reševanje že rešenih problemov, ali pa posnemanje neprimernih vzorov. Eno od protislovij vidim v tem, da se odgovornost in skrb za neko določeno smer razvoja včasih spremeni v

skrbništvo, v tutorstvo, v posebno obliko paternalizma. To se izraža dostikrat v nezaupanju do širšega kroga ljudi; tovrstna »odgovornost« sproži povsem nasprotno učinke, kot bi jih morala imeti – neodgovornost, ravnodušnost in otopelost.

Nadalje gre za razmerje med sprejemanjem stališč, ki je vsepovsod v ospredju (v planiranju gre za koncept planiranja v ožjem smislu) ter med odgovornostjo za uresničevanje teh sprejetih stališč, ki nikakor ne dohaja prvega.

Ta svoja vprašanja bi sklenil še z dopolnilom, ki zadeva nekatere vidike odgovornosti *znotraj samega družboslovja*, čeprav se dostikrat podobna vprašanja pojavljajo tudi v širšem družbenopolitičnem dogajanju.

Kot primer naj izpostavim težnjo, ki bi jo lahko označili kot beg v splošnost, kot izogibanje eksplikaciji lastnega odnosa do pojavov; ali pa omejevanje zgolj na opis konkretnega, kar je lahko poskus, da bi se izognili odgovornosti. Prisotna je tudi težnja k temu, da se izognemo lastni odgovornosti s sklicevanjem na avtoritete – ali pa tako, da ostajamo varno v okviru trenutno prevladujočih stališč. Tudi beg v preteklost je znan mehanizem, s katerim se je mogoče izogniti negativnim sankcijam, podobno kot je ponavljanje normativnih programskih zahtev oz. pričakovanj – brez hkratnega prikazovanja realnih pogojev in omejitev v uresničevanju teh zahtev, prav tako škodljiv pojav. Nadalje gre tudi za težnjo, da se izognemo analizi preteklega izkustva, neuspešnih akcij – nekako v skladu z razlago, da je zgodovina pač zgodovina zmag in zmagovalcev; s tem se seveda odrekamo eni od izredno pomembnih zahtev našega samoupravnega delovanja, temu, da se sproti učimo in korigiramo na podlagi spoznanih napak. Kvantiteta, verbalizem, ponavljanje že znanega itn. seveda zastavlja vprašanje (ne)odgovornosti do minulega, že opravljenega dela. Tu je še odgovornost za prognozo ali odsotnost prognoziranja, kajti v sociologiji in družboslovju sploh ta funkcija ni dovolj razvita.

Pri vsem tem pa vseskozi nastopa vprašanje odgovornosti in neodgovornosti tako v samem družboslovju kot tudi odgovornosti ali neodgovornosti do družboslovja.

JOŽE GORIČAR

Razmerje med svobodo in odgovornostjo

Tovariš Zdravko Mlinar je dejal, da je bibliografija o tej problematiki kar precej obsežna; te bibliografije sicer ne poznam, vendar, kakršnakoli že je, se mi zdi, da je kljub temu upravičena trditev, namreč, da se je naše družboslovje doslej vse premalo ukvarjalo s teoretičnim in empiričnim

proučevanjem tega zelo pomembnega pojava, ki mu pravimo odgovornost.

Pri nas je v družbeni praksi po navadi tako, da se odgovornost v najboljšem primeru zasleduje le do ugotovitve odgovornih subjektov – bodisi individualnih bodisi kolektivnih – nato pa se ves »ritual« največkrat konča. Redkokdaj se vztraja pri uresničevanju odgovornosti v skladu z ustreznimi sankcijami. Ko tako skeptično začenjam razmišljati o tem vprašanju, naj takoj opozorim, da pri tem izvzemam tisto vrsto odgovornosti, ki je vezana na sankcioniranje, predvideno v državnem normativnem sistemu, zlasti v kazenskem in t. i. civilnem pravu. Govoril bi predvsem o odgovornosti, ki se navezuje na samoupravne norme, na družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje in pa na najrazličnejše oblike samoupravnih splošnih aktov. Mnogi izmed teh imajo sicer tudi določene sankcijske določbe, zelo redki pa so primeri, da bi bile te določbe tudi do kraja uresničene, čeprav bi bilo priložnosti za to kar precej. Kje so vzroki za tako stanje? O njih tukaj ne bi govoril, ugotavljam le dejstvo, ki ga lahko vsakdo brez večjega truda spozna.

Mislím, da bi se morali prej, preden bi se lotili smotrno organiziranega proučevanja pojava (ne)odgovornosti, sporazumeti o nekaterih teoretičnih izhodiščih. Predvsem bi morali izoblikovati enoten odgovor na vprašanje, kaj je sploh odgovornost. O njej sicer veliko govorimo, drugo vprašanje pa je, kje nastaja, kje je zakoreninjen sociološko-psihološki pojav, ki mu pravimo odgovornost. Če ostanemo na površini, lahko rečemo, da nastaja večina primerov konkretne odgovornosti zaradi formalnih, institucionaliziranih družbenih norm in njihovih sankcij. To pa še zdaleč ni vse. Niti (samo) formalne norme niti njihove sankcije najbrž niso »topla greda«, kjer klije in poganja korenine pojav, o katerem govorimo. Treba bo iti globlje: po eni strani do veljavnih družbenih vrednot, do morale, navad in običajev, ki jih za naš namen lahko označimo za neformalne družbene norme, po drugi pa do najrazličnejših plasti prebivalstva in njihove kulture – tradicionalne vaške, mestne, delavske – prav tako pa tudi do najrazličnejših oblik subkulture in kontrakulture, ki v naši družbi tudi niso preveč redke, vendar po svoje tudi krepko vplivajo na (ne)odgovorno ravnanje konkretnih, živih pripadnikov socialistične samoupravne družbe. Šele po takšnem empirično-raziskovalnem pregledu bi lahko prav spoznali, kako mnogoplasten je pravzaprav pojav odgovornosti.

Nadaljnje vprašanje, ki bi ga rad tu samo navrgel, je ugotovitev o kolerativnosti med človekovo odgovornostjo in njegovo individualno svobodo. Ta ugotovitev ni zrasla na mojem zeljniku, marveč jo je zapisal znan angleški socialni psiholog Maurice Ginsberg pred več kakor četrto stoletja. Zapisal je namreč, da sta odgovornost in svoboda v pozitivni korelaciji: čim večja svoboda, tem večja odgovornost.

Če kje, če v kakšni družbeni ureditvi ta hipoteza drži, potem prav gotovo v socialistični samoupravni družbi z razvitim pluralizmom samo-

upravnih interesov, h kakršni težimo. V takšni družbi, ki jo lahko enačimo z Marxovo asociacijo svobodnih proizvajalcev, ne bo več nikakršnih monopolov, ne političnih, ne ekonomskih, ne kulturnih, ne kakršnihkoli drugih, in v njej bodo ljudje sami, brez prisile »od zgoraj«, svobodno urejali svoje družbene razmere. S tem pa bo prav gotovo vsakogar in vse zavezovala zelo velika odgovornost, zato da bo lahko takšna asociacija živela in se razvijala.

Ko že govorim o razmerju med odgovornostjo in svobodo, moram na kratko opozoriti na dve vrsti oziroma na dvoje pojmovanj posameznikove svobode. V našem primeru naj bi šlo za asociacijo svobodnih proizvajalcev, s stališča posameznikov tedaj za svobodo pripadnikov takšne asociacije. Ta svoboda seveda ne bo podobna tisti individualistični svobodi posameznika, za katero sta podala najbolj dosledna modela Max Steirner in Friedrich Nietzsche. Bistvo svobode, ki jo omenjam, bo zavestna, svobodna vključenost posameznika v asociacijo svobodnih proizvajalcev kot ustvarjalnih in hkrati odgovornih delavcev na vseh družbenih področjih, od gospodarstva do kulture. Nobenega dvoma ni, da odpira takšno zavestno prevzemanje odgovornosti posameznikom zelo široko področje za njihovo individualno svobodo.

Nazadnje bi rad omenil še vprašanje o uresničevanju odgovornosti, tisto tedaj, s katerim sem začel. Te dni poteka dve leti, od sociološkega posvetovanja, ki ga je pripravila filozofska fakulteta v Zagrebu ob 25-letnici obstoja svoje katedre za sociologijo in na katerem smo ob drugih vprašanjih govorili tudi o odgovornosti. Eden od udeležencev posvetovanja je svoj govor začel s takšnole ugotovitvijo: V naši družbi ni nič bolj težko kakor uresničiti sprejete dogovore. Resnično, dogovore zelo lahko sklepamo, toda pri odgovornem uresničevanju sprejetega se venomer zatika.

Tu pa se dejansko šele začne proces uresničevanja odgovornosti. V tej zvezi se odpira vrsta vprašanj, od formalnih in neformalnih sankcij do družbene kontrole in njenih mehanizmov, med katerimi so zelo pomembne tako imenovane difuzne sankcije. Njihovo bistvo je v tem, da posamezniki odkrito in javno izjavljajo svoja kritična mnenja o zadevah, ki jih tiščijo, in težavah, s katerimi se otepajo. Čim bolj se bo v naši družbi utrjeval pluralizem samoupravnih interesov, tem bolj bo – vsaj po mojem mnenju – prihajala do veljave prav ta oblika difuznih sankcij neformalne družbene kontrole. O njej bom nekoliko obširneje in bolj sistematično spregovoril v referatu, ki ga pripravljam za naše bližnje posvetovanje.

Dejavniki, ki vplivajo na odgovornost

Želel bi na kratko in po možnosti čim bolj razvidno spregovoriti o treh vprašanih, ki so po moji presoji povezana s problematiko odgovornosti.

Najprej bi hotel reči nekaj o politični kulturi in odgovornosti, nato o institucionalizaciji in o vplivih prevelike institucionalizacije na odgovornost in na koncu še o temi, ki bi jo pogojno lahko označeval kot vprašanje integracije in odgovornosti. Vseh teh vprašanj ne bom obravnaval enako obširno, nekaterih se bom samo dotaknil, o drugih bom povedal nekaj več.

Najprej tedaj o politični kulturi in odgovornosti. Tu bi izhajal iz podmene, da politična kultura v Jugoslaviji pravzaprav še ni samoupravna politična kultura. Obremenjena je z mnogimi ostanki preteklega in taka, kot je sedaj, kot se razvija v naših razmerah, pretežno negativno vpliva na odgovornost.

Zdi se mi, da se odgovornosti lotevamo v glavnem bolj v »afernem« smislu, bolj v »ekcesnem« smislu, bolj v »kriznem« smislu. Ko se problemi zaostrijo, nastopi tudi vprašanje odgovornosti. Nismo pa nagnjeni k sprotnemu ugotavljanju odgovornosti. Često mora priti do hudega družbenopolitičnega pretresa, da se stvari pričenjajo reševati in ugotavlja odgovornost. Skratka, hočemo povedati, da pri nas reševanje stvari ne poteka tekoče in kot normalen proces. Samoupravna politična kultura bi morala kazati na odgovornost kot permanentno družbeno razsežnost tudi že tedaj, ko so ljudje na položaju, takrat bi morala pretresati njihovo družbenopolitično dejavnost, ne pa pravzaprav šele na koncu, tako rekoč »post festum«. Tu ima zveza komunistov zelo veliko nalogo, da gre možnim konfliktom in soočenjem v nekem smislu nasproti; da pravzaprav preprečuje nastajanje skrajno neugodnih položajev, da deluje tudi preventivno. S tem seveda nočem reči, da ima zveza komunistov nadnaravno moč, s katero bi lahko vse negativne probleme presekal, ampak najbrž mora biti naravnana tudi v tej smeri.

Drugo vprašanje je vprašanje institucionalizacije in odgovornosti. Izhodišče mi je domneva, da je naš sistem preinstitucionaliziran, da je preorganiziran. Če bi hipotetično dejali, da obstojata dve skrajni točki na družbenem kontinuumu institucionalizacije: na eni strani hiperinstitucionalizacija, na drugi strani pa njeno nasprotje, to je, nekakšna iluzija antisistema, potem mislim, da se naš sistem bolj nagiblje k hiperinstitucionalizaciji. Primerne oblike institucionalizacije seveda lahko močno pomagajo omejevati osebno, neodgovorno, empirično, arbitrarno oblast, lahko pa se institucionalizacija, če gre v drugo skrajnost, sprevrže v svoje nasprotje. Do neke mere se s tem že srečujemo. Pri nas tudi pristojnosti med institucijami niso vedno jasno razmejene. To negativno vpliva na odgovornost. Pogostokrat potekata dva procesa odločanja, eden formalen in

včasih nekoliko manj učinkovit, drugi pa neformalen in bolj učinkovit. Ob naši razvejani institucionalizaciji in morda prav zaradi nje poteka del procesa odločanja v nekaterih okoljih drugače kot smo načrtovali.

Seveda je samoupravni sistem demokratičen sistem in je zato v razliko od avtokratskih sistemov gotovo bolj institucionaliziran. Zavedam se, da tu niso možne nikakršne poenostavitve. Vendar bi potrdil, da prevelika institucionalizacija vodi do podvajanja institucij in zapleta ugotavljanje odgovornosti. Manjka nam »funkcionalna diferenciranost« institucij.

Tretji vidik, o katerem bi na kratko spregovoril, je problem integracije in odgovornosti. V etatičnem sistemu je integracija razmeroma preprosta, dosega se po poti revolucionarnega državno-partijskega pritiska. Vprašanje integracije v samoupravni družbi pa je mnogo bolj zapleteno. Vedno več ljudi stopa iz družbene anonimnosti, vedno več ljudi je »pooblaščenih za nekaj«, poveča se število subjektov, ki odločajo o družbenih zadevah, prebujajo se večje število subjektov, ki odločajo o družbenih zadevah, prebujajo se večje število iniciativ. V administrativnem, etatičnem sistemu sta se porajali odgovornost in neodgovornost, ki sta bili v nekem smislu »depersonalizirani«, in to iz drugačnih razlogov, vzrokov, kot so ti, zaradi katerih je tudi naša odgovornost danes včasih depersonalizirana. Osebnostno mislim, da bi morali, ko govorimo o integraciji, posvetiti veliko večjo pozornost zlasti utrjevanju družbene lastnine kot temelja samoupravnih odnosov, razvijanju zavesti in graditvi takšnega sistema odgovornosti, ki bi omogočal, da se iz družbene lastnine reproducirajo tudi samoupravni odnosi. To je en vidik, na katerega bi v tej zvezi želel opozoriti. Drugi pa je v tem, da v našem sistemu včasih obravnavamo in doživljamo samoupravljanje kot enostransko prakso. Včasih namreč iščemo ugodnosti za občana oz. delovnega človeka, za organizacijo združenega dela, za družbenopolitično skupnost, za narod ali narodnost, ne da bi se ozirali na druge, na njihovo svobodo in razvoj. Mislim, da takšno ravnanje pogosto negativno vpliva na odgovornost, in sicer ravno zaradi tega, ker nekateri subjekti nesamoupravno razumejo samoupravljanje kot možnost, da se čimbolj razvije in uveljavi lastni, skupinski interes, ne glede na to, ali to povzroča nestabilnost, neodgovornost, motnje na tržišču ali podobne probleme in stiske.

Problem integracije in odgovornosti je zahteven in zapleten tudi zaradi tega, ker smo nedvomno priče hitri slabitvi povezovalne in usklajevalne funkcije države. Takšen proces je seveda smiseln in upravičen, vendar pa poteka, ne da bi dovolj hitro ali skoraj istočasno intenzivno nastajali novi in učinkoviti samoupravni mehanizmi povezovanja in usklajevanja, ne da bi se uveljavljala intenzivna samoupravna integracija.

Končal bi s tem, da po moji presoji na odgovornost v veliki meri vpliva tudi kadrovska politika. Gre skratka za to, ali je kadrovska politika demokratična ali ni demokratična, ali je pri kadrih pozitivno ali negativno selekcijska. Tudi od tega, kakšni so kadri, kako so vzgojeni in socializirani, je močno odvisno uresničevanje odgovornosti.

Neodgovornost in (ne)učinkovitost družbene kontrole

Ne da bi raziskoval pojave odgovornosti in neodgovornosti v naši družbi, sodim, da se srečujemo z mnogimi pojavnimi oblikami neodgovornosti, kar mi služi kot izhodišče za pristop k problemu. Ko opazujem družbeno dogajanje, se mi dozdeva, da mnogoteri pojavi neodgovornosti naraščajo in dobivajo velik obseg. Že kar običajno je, da se ne spoštuje dogovorjenih rokov, obljubljeni se ne izpolni – pregovor, da obljuba dela dolg, ne velja več, sklenjeni samoupravni sporazumi in dogovori se obidejo in ne spoštujejo, zamujanje pri delu in izostajanje od dela ter obveznosti, površnost in samovolja, opravičevanje subjektivnih napak z družbenimi razmerami ipd. – so množični in pogosti pojavi. Te pojave neodgovornosti ali premajhne družbene odgovornosti moremo povezati s problemom neučinkovite družbene kontrole. Velja torej omeniti hipotezo, da je neučinkovita družbena kontrola povezana s pojavi neodgovornosti, in še več s pojavi družbene dezorganizacije.

Znani konflikt jugoslovanske družbe med deklarirano-normativnim in stvarnim moremo razložiti kot vzpodbudo za pojave neodgovornosti. Če se splošno deklarirano in obljubljeni na konkretni ravni ne uresniči in izpolni, potem to vzpodbuja raznotere pojave neodgovornosti, ravnanja, kakršnega sem prej omenil.

Preučevanje nekaterih problemov naše družbe pokaže, da normativno povsem prevladuje. Imamo predpise, plane, resolucije, dogovore, sporazume, programe in vsemu temu se dodajajo nove norme, ki so prirejene želenemu. Stvarnost gre drugačno pot in pogosto je ne poznamo dovolj, ker se zadovoljujemo s spoznavanjem deklarativnega. Empirični podatki kažejo, da segmente sedanje stvarnosti, predvsem na bolj splošnih ravneh, javno mnenje pojasnjuje tako, kot to pozna iz deklariranih skrajnih ideoloških ciljev, ki so idealno zamišljeni, obrnjeni v prihodnost, kar pomeni, da ne odražajo z nasprotji prepletene sedanje stvarnosti (na primer, izrekanja za skrajni solidarizem ipd.). Pogledi na konkretnije posamične segmente družbenega dogajanja pa so dokaj pragmatični, odvisni od posamičnih interesov. Razumevanje splošnih problemov na ravni deklaracije, konkretnih pa na pragmatičen način, ki ni povezan s splošno deklaracijo, odseva v pojavih nezadostne družbene odgovornosti.

Normativno izhaja iz razvitih samoupravnih in delegatskih odnosov, iz samoupravnega pluralizma, solidarnosti ipd., kar pomeni obstoj družbene enakosti. Stvarni odnosi kažejo na nerazvite samoupravne delegatske odnose, na pojave družbene neenakosti, razrednosti, na partikularizem, birokratske in tehnokratske odnose, na pojave odtujenosti.

Deklarirani odnosi bi mogli uporabljati demokratično družbeno kontrolo, ki temelji na seznanjenosti, prostovoljnosti, iniciativnosti, na svojem neprisilnem značaju. Stvarni odnosi zahtevajo še uporabo formalnih sankcij družbene kontrole, hkrati pa se zastavlja vprašanje o učinkovanju neprisilnih, moralnih sankcij. Stvarnost zahteva kombinacijo uporabe neprisilnih in prisilnih sankcij družbene kontrole. Pri tem je težavno presoditi, kdaj uporabiti formalne in kdaj neformalne sankcije, kdaj pozitivne, kdaj negativne sankcije ipd. Sodim, da je učinkovita družbena kontrola (usmerjanje k demokratično dogovorjenim ciljem ravnanja) zaradi tega, kar sem ravnokar povedal, mnogokrat težavnejši proces, kot pa nenehno postavljanje in spreminjanje ciljev ravnanja. Pojavi nezadostne družbene odgovornosti govorijo za to hipotezo.

V praksi se pogosto dogaja, da v dilemah, kako se lotiti učinkovite družbene kontrole, ne uporabimo nobene ustrezne sankcije, da se izognemo družbeni kontroli in problem navidezno rešujemo s formuliranjem novih norm in deklaracij.

Po tem kratkem razmišljanju o pojavih neodgovornosti, se naj vrnem k problemu odgovornosti. Prof. Goričar je poudaril povezanost med svobodo in odgovornostjo, kar pomeni, da svoboda omogoča razvoj odgovornosti. Naj dodam svobodi še eno bistveno sestavino odgovornosti v socialistični družbi, in sicer je to po mojem solidarnost. Gre za odnos posameznika, segmenta družbe, do drugih posameznikov, segmentov družbe, do družbe kot celote. Morda je mogoče nezadostni razvoj odgovornosti povezati z mnogimi pojavi, ki omejujejo razvoj solidarnostnih odnosov. V mislim imam pojave individualizma, potrošništva, srednjeevropskega načina vedenja, izrabljanje privilegijev, zvez, špekulacij in drugih deviantnih dejavnikov vertikalne družbene mobilnosti. Krivi se pogosto počuti nekrivega, ker se njegova ravnanja označujejo kot sporna, ne pa kot nemoralna, opravičujejo se z družbenimi razmerami ali z vplivom okolja (skupinska, podjetniška, lokalna, parcialna lojalnost). Isto dejanje je morebiti v dveh različnih družbenih okoljih povsem drugače ovrednoteno. Vse to kaže na nerazvito družbeno solidarnost in odgovornost.

DIMITRIJ RUPEL

Odgovornost in neodgovornost

O odgovornosti je mogoče govoriti na več načinov. Večina se najbrž strinja, da je odgovornost dobra in pozitivna stvar in ima pri tem v mislih neodgovornosti, katerih žrtve smo kot potrošniki, kot delavci in kot občani: kadar se ne držijo sklepov, rokov, dogovorov itn. V tem smislu bi bilo treba odgovornost vsekakor rehabilitirati. Nalašč sem rekel »smo

žrtve« in »se ne držijo«, s čimer hočem postaviti prvo pravilo »rehabilitacije«: o odgovornosti ni mogoče govoriti, če ne določimo subjekta in objekta odgovornosti. Če bomo govorili »vsi smo odgovorni« ali »vsi smo neodgovorni«, ne bomo prišli nikamor.

V samoupravni družbi se odgovornost logično razpršuje in zato imamo težave. Očitno ni več neke najvišje instance, ki bi ji bili vsi odgovorni in ki bi bila izvir vse odgovornosti. Toda to osipanje se dogaja v vseh laičnih družbah, in reči, da je nastopil kaos, bi za sociologa tako rekoč pomenilo odpovedati se svoji temeljni, t. j., strokovni odgovornosti.

Čemu, komu in kako smo odgovorni sociologi? Glede na to da naše početje sestoji iz besed: komu odgovarjajo naše besede?

Če govorim o neodgovornosti v tistem smislu, kot jo največkrat (v vsakdanjem življenju, rutinsko . . .) uporabljamo, je za sociologe največja neodgovornost, če se izogibamo *javnosti*. Pri tem imam v mislih dvojno moralo (eno govorim v ožjem krogu, drugo govorim javno in drugo pišem) in »interno« poslovanje (opredeljujem se, raziskujem neko problematiko za interno uporabo; »mahiniram«, »recenziram«, ipd – pod pogojem, da je to početje anonimno). V obeh primerih lahko vedno rečem, da »nisem tako mislil«, da »so me narobe interpretirali« itn.

Maloprej sem rekel, da morajo moje besede odgovarjati *stroki*, s čimer hočem reči, da morajo »med seboj« doseči tisto konherentnost, ki je predpisana oz. ki jo predpostavlja »zakladnica« socioloških besed. To pomeni predvsem to, da ne smem mimo ravni, ki jo je sociološko besedovanje že doseglo. Ne smem se zatekati k ideološkemu poenostavljanju.

Ker pa je sociologija mnogo bolj od drugih družbenih ved odvisna od družbenih okoliščin oz. jim je bolj izpostavljena, se ji postavlja tudi vprašanje odgovornosti »zgodovinskemu trenutku«, »razmerjem političnih sil«, »strateškim družbenim ciljem« itn. Te reference dajem v narekovanje, ker niso dane same po sebi, ampak so pogojene od številnih interpretov. Mislim, da je glavna odgovornost sociologa, da te *reference in družbene okoliščine oz. interprete identificira in se do njih eksplicitno opredeljuje*. Te odgovornosti torej ni več mogoče pojmovati enostransko, ampak jo je treba razumeti kot proces »sporazumevanja« z družbenimi okoliščinami: pravzaprav gre za dialog. Sociolog mora – z drugimi besedami – nenehno opozarjati na konstrukcijo oz. konstruiranost realnosti, ki ji odgovarja. To seveda ni več »čista« odgovornost, ampak je hkrati tudi *vprašljivost*. In tu sociologija zadene na meje odgovornosti.

Pogosto se sociologiji, znanosti nasploh, in denimo, umetnosti očita neodgovornost. Rekel bi, da v tem smislu, kot so ti očitki na splošno mišljeni, sociologija ni odgovorna. Odgovorna ni, če gre za odgovarjanje ali ustrežanje kot prilagajanje že znanemu ali naročenemu, za ritualno ponavljanje že znanega, že sprejetega, za popuščanje avtoritetam, uveljavljenim kriterijem itn. Tudi kar zadeva samo strokovno govorjenje, je sociologija na neki način neodgovorna: kritična je do prej omenjene

»zakladnice« metod in spoznanj, pri čemer velja že omenjena omejitev, da je nemogoče biti kritičen brez znanja.

Za znanost, še posebej pa za umetnost velja, da svojo odgovornost uveljavlja s kritiko, inovacijami, problematizacijami itn. Če nekdo od znanosti ali od umetnosti zahteva, naj bo odgovorna glede na nekaj ali na nekoga, ji je njena *lastna odgovornost* tako rekoč odvzeta. In v tem smislu se strinjam s prejšnjimi diskusijami (Goričar, Klinar), da je odgovornost povezana s svobodo.

Umetniška gibanja so se tako rekoč skozi vse 20. stoletje bojevala za »dekanonizacijo«, kar ne pomeni nič drugega kot neodgovornost do pravil, ki so bila postavljena s prejšnjo šolo, generacijo, ureditvijo itn. Smatram torej, da je treba – še posebej v sociologiji umetnosti – pri vprašanju odgovornosti postaviti nekatere oklepaje.

Samoupravljanje bi lahko bilo najvišja šola odgovornosti, ker je vanj vgrajena zamisel o kritičnosti in samo-odločanju. Največ neodgovornosti je tam, kjer imajo ljudje občutek, da je že vse vnaprej odločeno. V tem primeru govoriti o odgovornosti res nima smisla. Vzemimo samoupravne interesne skupnosti: ljudje dobijo v roke kopico številc in po pravici imajo občutek, da jih spreminjanje teh številc osebno ne bo prizadelo. V igralnicah nimajo po naključju žetonov, kajti če izgubiš žetone, ni enako, kot če izgubiš denar ali še konkretnije – obleko, hišo, konja itn. Odločanje v teh skupnostih je zelo pogosto igra z žetoni, kot so delegati sami pogosto takšni žetoni. Po mojem je najvišja stopnja odgovornosti dosežena, ko se začno postavljati neprijetna vprašanja, ko se začne debata, ki ni formalna, ampak problematična. Tu se moja misel vrača na vprašanje odgovornosti kot odgovornosti do javnosti.

JOŽE GORIČAR

O odgovornosti v znanosti in umetnosti

Če sem prav razumel tovariša Dimitrija Rupla, je govoril o odgovornosti v znanosti in umetnosti tako, kakor da bi bila tudi ta nekako formalno normirana in sankcionirana. Ni dvoma, da bi imela takó normirana odgovornost na tem področju zelo težke posledice, saj bi navsezadnje pripeljala do odmrtnosti ustvarjalnega in kritičnega dela na obeh področjih. Seveda pa to še ne pomeni, da umetnika in znanstvenika ne zavezuje prav nikakršna odgovornost. Mislim predvsem na tisto odgovornost, ki izhaja iz občečloveških moralnih vrednot, h katerim moramo pristeti – če hočemo ostati na tleh družbene realnosti – še tiste posebne socialistične vrednote, ki naj bi nas vse zavezovale v socialistični samoupravni družbi.

Marsikaj bi se dalo govoriti tudi o odgovornosti, denimo, tistih znanstvenikov, ki izkoriščajo epohalno odkritje o cepitvi in spajanju atomskih

jeder in prek tega o pridobivanju novega vira energije, za izdelovanje zmeraj bolj učinkovitih atomskih orožij. Ta lahko že danes nekajkrat uničijo vse življenje na našem planetu. Tudi takšno ravnanje je navzkriž z občečloveškimi moralnimi vrednotami, katerih poglavitna vsebina je prav gotovo v tem, da naj človeštvo v miru sodeluje pri ustvarjalnih naporih za čim lepši in bogatejši svet; čim lepši in bogatejši za vse ljudi na zemlji, ne samo za nekatere.

MITJA KAMUŠIČ

Odgovornost iz dela v samoupravni družbi

Današnji razgovor o odgovornosti v samoupravni družbi kaže, da je ta odgovornost problematična vsaj iz dveh vidikov:

1. ker obstajajo mnogi pojavi, ki jih štejejo za negativne, a odgovornosti zanje ne ugotavljamo niti nimamo učinkovitih ukrepov oziroma družbenim mehanizmov, ki bi v prihodnje preprečevali takšne pojave;

2. ker tudi med družboslovci ni popolnega soglasja, kaj je pravzaprav bistvo odgovornega oziroma neodgovornega ravnanja, kaj so njegovi vzroki, posledice in povezave z drugimi družbenimi pojavi.

Omejil se bom le na odgovornost, ki je povezana z delovnimi procesi in delovnimi rezultati – na odgovornost iz dela. Pri (ne)odgovornem ravnanju v zvezi z delom razlikujem objektivno družbeno odgovornost in subjektivno krivdno odgovornost. Značilnosti in vloga prve, ki je funkcionalno odvisen element družbenoekonomskih razmerij ali (po Marxovi terminologiji) produkcijskih razmerij, se spreminjajo, ko se spreminjajo drugi elementi produkcijskih razmerij in tudi ko se razvijajo in spreminjajo produkcijske sile. Kot je fleksibilen in dinamičen razvoj posameznih elementov produkcijskih sil in produkcijskih razmerij, tako je fleksibilen in dinamičen tudi sam pojav odgovornosti, vsekakor bolj kakor ga odslkavata pravo in morala, ki sta po svoji naravi veliko bolj konservativna in statična.

Objektivna družbena odgovornost je v primerjavi s subjektivno krivdno odgovornostjo temeljna in še nediferencirana. Tako imenovani pluralizem odgovornosti (moralna, materialnopravna, kazenska, disciplinska, delovnopravna, družbenopolitična odgovornost itd.) je v bistvu diferenciacija temeljne nediferencirane odgovornosti v družbeni ali posameznikovi zavesti.

Objektivna temeljna nediferencirana odgovornost iz dela je razmerje človeka, ki opravlja neko delo, do drugih ljudi. Ta temeljna odgovornost iz dela je prvotna lastnost oziroma zahteva dela, da delo opravljamo tako, da dosežemo želeni rezultat in se izognemo neželenim posledicam, tj. dosežemo takšen rezultat, ki ga pričakujejo in so zanj neposredno zainte-

resirani drugi ljudje, ki z delavcem (neposrednim proizvajalcem) skupaj delajo (združeno delo) ali z njim izmenjujejo rezultate njihovega dela. Če tako opredelimo temeljno odgovornost iz dela, je razumljivo, zakaj se spreminja s spremenjenimi produkcijskimi razmerji; spreminjajo se medsebojni odnosi pri združevanju in delitvi dela in prav tako pri menjavi in delitvi rezultatov dela. Prav tako je razumljivo, zakaj se odgovornost iz dela spreminja s spreminjanjem in razvojem produkcijskih sil: količina, kvaliteta, funkcionalna uporabnost, tehnična dovršenost in ekonomičnost, ki so zaželeno, zahtevane in za katere delavec odgovarja, so odvisne od stopnje razvoja produkcijskih sil.

Z razvojem tehnologije, z mehanizacijo in avtomatizacijo, s povečevanjem fizičnega obsega in vrednosti delovnih, energetskih, transportnih in informacijskih sredstev, s povečevanjem kompleksnosti materialne infrastrukture (ureditvijo obratovalnega, bivalnega in trgovskega prostora, prometnih, energetskih in komunikacijskih povezav) postaja odgovornost za pravilno uporabljanje in izkoriščanje teh sredstev kakor tudi za njihovo izgradnjo, nabavo, vzdrževanje itd. vedno večja. Korist in škoda, ki s tem v zvezi lahko nastaneta, na eni strani prekašata vse dosedanje razsežnosti odgovornosti iz dela, na drugi strani pa postajata vedno manj razumljiva posameznemu delavcu.

Razvoj različnih tehnologij in razvoj kompleksnosti materialne infrastrukture sta vedno bolj povezana z razvojem različnih znanosti. Sodobno delo zahteva znanje, ki je sistematično pridobljeno in sistematično razporejeno med delavce v delovnih procesih; zahteva vedno več šolskega in dopolnilnega temeljnega in specialnega strokovnega znanja, vedno večjo interdisciplinarno povezanost vsega znanja in skupne osnove splošnega in strokovnega znanja, ki jih mora obvladati vedno več delavcev, da lahko v združenem delu obvladujejo med seboj povezane delovne procese.

Razvoj produkcijskih sil vedno bolj zahteva vertikalno sistemsko povezanost delovnih in upravnih procesov ter njihovo povezanost z vedno bolj kompleksnimi segmenti materialne in socialne infrastrukture. S tem nastajajo vedno bolj obsežni sistemi združenega dela, ki vključujejo ožje, relativno samostojne sisteme združenega dela. Upravljanje teh sistemov zahteva kompleksno, interdisciplinarno in na znanosti temelječo tehnologijo odločanja.

Poudarjam objektivno dimenzijo odgovornosti iz dela, ki izhaja primarno iz kompleksnosti in drugih lastnosti dela in odločanja, ne pa iz lastnosti ljudi, zlasti ne iz stopnje njihove krivde. Tej temeljni odgovornosti iz dela lahko rečemo tudi zanesljivost, objektivna ustreznost, racionalna normalnost pri delu in odločanju. Pri tem ne gre za togost in neprilagodljivost. Vrsta dela in vsebina odločanja determinirata, ali odgovornemu ravnanju bolj ustreza standardizirano in programirano opravljanje delovnih nalog ali ustvarjalno iskanje novih rešitev.

Za čim bolj zanesljivo uveljavljanje temeljne odgovornosti iz dela moramo predvsem razviti obstoječe in oblikovati nove družbene upravno-

organizacijske mehanizme, ki naj zagotovijo, da bodo vse delovne in upravljalne naloge opravljali za to sposobni ljudje, ki imajo voljo in energijo za dosledno uporabljanje vseh svojih sposobnosti pri delu in odločanju.

MACA JOGAN

Družbeni in individualni vidik odgovornosti

V razpravi je bilo med drugim tudi omenjeno, da verjetno pri nas ne obstaja dovolj nedvoumno pojmovanje odgovornosti in da bi se srečali z množico različnih odgovorov, če bi pri odkrivanju javnega mnenja poprašali, kaj je odgovornost. Medtem ko se s tem vsi strinjamo, pa lahko vprašanje razumevanja odgovornosti postavimo tudi nekoliko drugače: denimo, da bi v vprašalniku navedli konkretno ravnanje nekega zdravnika, ki kljub možnosti in dolžnosti ni pravilno in pravočasno pomagal bolniku, in bi želeli zvedeti oceno takšnega ravnanja, potem bi verjetno dokaj hitro dobil jasen odgovor, kaj je odgovorno in kaj ne. S tem skrajnim primerom bi rada samo opozorila na to, da najbrž ne moremo pričakovati od kogarkoli, da bi se ubadal s teoretičnimi opredelitvami odgovornosti, kar je dolžnost družboslovcev; lahko pa iščemo in ugotavljamo, kakšna so stališča o različnih konkretnih oblikah uresničevanja odgovornosti, kakšen obseg ima posamezna odgovornost, kakšna so pota preverjanja uresničevanja odgovornosti.

Problematika odgovornosti je izredno obsežna, saj je neločljiva sestavina vsakega družbenega odnosa, od tistih v najmanjših skupinah do globalnih družbenih odnosov. Že pri samem opisu odgovornosti ne moremo mimo vprašanj, kot so: kaj je vsebina odgovornosti in kdo jo določa, kakšne so norme in razpoložljiva sredstva za uresničevanje odgovornosti, kdo uresničuje odgovornost in kdo to preverja. Pri nadaljnjem pojasnjevanju je nujno, da ne zanemarimo vprašanja zakaj in čemu, kar nas popelje v spoznavanje opredeljujočih okoliščin na različnih ravneh. Pri sociološki interpretaciji odgovornosti so vredne upoštevanja zlasti družbene postavke tega pojava, ki jih lahko razčlenimo na več vidikov. Skopo se bom dotaknila samo nekaterih vprašanj v zvezi z družbenimi predpostavkami odgovornosti v naši družbi.

Kolikor niso ljudje v socialistični družbi le sredstva, s katerimi razpolagajo drugi in ki uresničujejo njim tuje cilje, potem je nujni pogoj za njihovo dejavnost nedvoumna opredelitev področja delovanja, predstavitev smiselnosti, ciljev posamezne dejavnosti, skratka, razumljiva vsebina nalog, ki veljajo tako za posameznika kot za skupino. Možnost takšnega pristopa je pomembna revolucionarna pridobitev, razumljivo pa je, da se

ne more docela uresničiti na hitro s kakšnim aktom niti v vseh sferah družbenega življenja enako. Če vzamemo kot primer družbenopolitično dejavnost, potem lahko hitro ugotovimo, da ostajajo opredelitve nalog velikokrat na dokaj splošni ravni; take pa premalo spodbujevalno sežejo do konkretnih ljudi in do njihovega zavestnega vključevanja v spreminjanje. Prihaja do težkih položajev in zadreg, celo do očitnih razhajanj, denimo, med zahtevami po revolucionarni akciji in možnostmi za ustrezno ravnanje ljudi, če ti zvedo le to, da delujejo v družbi nazadnjaške, birokratske sile, ne zvedo pa ničesar – ali premalo – o tem, kakšne so konkretne oblike dejavnosti teh »sil«, kdo jih personificira itd. Premajhno poznavanje ali nepoznavanje resničnih procesov v družbi zelo oži področje zavestnega delovanja kljub ponavljajočim klicem k delovanju. Če bi merili možnosti spoznavanja konkretne družbene resničnosti zgolj po dolžini sporočil, potem bi bili lahko optimisti; če pa ugotavljamo njihovo spoznavno vrednost ter njihovo povednost in prepričljivost, potem optimizem nekoliko uplahne. Pri tem pa ne mislim samo na politično sfero, ki verjetno prednjači, temveč tudi na druge sfere, npr. znanost.

Ob tem se zastavlja tudi vprašanje, ali so norme (od moralnih do pravnih) za nove vsebine medsebojnih odnosov sploh povsod izdelane in kakšne so; ali so dovolj jasne in nedvoumne; ali niso preveč splošne, nedodelane in ohlapne; ali so zavarovane s sankcijami in z natančnimi načini preverjanja odgovornosti; ali so zgodovinsko realno opredeljeni nosilci in njihove potrebne kvalitete; ali ni odgovornost nosilca prepuščena njemu samemu, njegovi volji ter presoji. Glede na nekatere pojave (npr., na področju podružbljanja prava) se zdi, da temeljijo družbena pričakovanja o dejavnosti posameznika ali skupin na podmeni o dobrem, ubogljivem in z visoko stopnjo socialistične zavesti obdarjenem posamezniku, ki ne potrebuje več posebnega družbenega nadzora, da bi ravnal odgovorno, torej v skladu s sprejetimi normami in obveznostmi. Takšna podmena pa ni upravičena, vsaj ne, kolikor zadeva obvezni del posameznikove vloge.

Natančne, konkretne in družbeno varovane norme so pogoj za ponortanjenje, za njihovo preobražanje v spodbudo na individualni ravni, za možnost identifikacije z določenimi vzorci ravnanja in za to, da postopno preidejo v navado, običaj.

Med družbenimi postavkami odgovornosti je tudi zelo pomembna instanca, ki preverja uresničevanje odgovornosti. Za merjenje odgovornosti obstajajo različna merila oziroma je več vrst meril in instanc. Izredno pomembno je vprašanje izraženih in prikritih instanc, ki je povezano z obstojem formalne in neformalne družbene moči. V procesih oblikovanja družbenih odnosov v samoupravni družbi je eno od težavnih vprašanj to, kako identificirati subjekt preverjanja odgovornosti. Medtem ko je bila družbena kontrola v zasebnolastniških odnosih dokaj očitna in jo je bilo razmeroma lahko identificirati, saj je bila neposredno personificirana in institucionalizirana, pa je v družbenolastniških odnosih to vsaj v začetku

nekoliko težje; nove sestavine kulture medsebojnih odnosov se postopno oblikujejo in le počasi prodirajo v zavest vseh in vsakogar. K nekaterim nejasnostim pa morda pripomorejo tudi razmeroma močni poudarki na formah in prepričanje, da je treba vsem novim vsebinam dati nove oblike.

V zvezi z vprašanjem odgovornosti v znanstvenem spoznavnem procesu menim, da ne moremo mimo vprašanja: kakšna odgovornost, do česa in do koga. V imenu scientistične spoznavne usmeritve so mnogi družboslovci v preteklosti – pa tudi še sedaj – poudarjali neodgovornost za posledice znanstvenega dela, kajti to delo naj bi bilo po definiciji čisto, neobremenjeno z interesi nosilcev in formalizirano. Za takšno neodgovornostjo se je skrivala pogosto še kako močna odgovornost nasproti vsem tistim silam v družbi, ki so želele ohraniti status quo. Takšna neodgovornost za posledice ima torej svojo vsebino, kot ima tudi odgovornost različne vsebine na kontinuumu od »intelektualnega samozadovoljevanja« do humanistično usmerjene znanosti, s tem da le-ta v imenu imanentnih vrednot same znanosti (objektivnost, preverljivost, nepristranost) ne prisega na »čistost«. Seveda pa je moč najti merila za konkretno vsebinsko, teoretično in spoznavno usmeritev znanosti v celotni družbeni praksi, ne pa le v predstavah in zahtevah nosilcev posamezne znanstvene discipline.

CIRIL RIBIČIČ

Delegatski sistem in odgovornost

Omejujem se na nekaj problemov, s katerimi se srečujem pri proučevanju delegatskega sistema in pri spremljanju razprav o uresničevanju kolektivnega dela in odgovornosti.

Odnosi v delegatskem skupščinskem sistemu so normativno dokaj dobro in natančno urejeni, kljub temu pa prihaja v praksi do različnih pogledov na odgovornost in različnih tolmačenj normativnih rešitev. Velikokrat se lahko srečamo z napačnimi gledanji na položaj delegatov, njihove pravice in dolžnosti. Zaradi teh napačnih pogledov pride do napačnih odgovorov na vprašanje: za kaj je odgovorna delegacija, za kaj odgovarja delegat v skupščini?

Prvi primer napačnega oz. preozkega tolmačenja je prepričanje, da odgovarjata delegacija in delegat v skupščini samo za zastopanje oz. prenašanje interesov samoupravne skupnosti, iz katere izhajata. Premalo je torej navzoča in poudarjena dolžnost delegata, da prispeva k usklajevanju različnih stališč v skupščini, k oblikovanju za vse sprejemljivih odločitev. Poudarek je pomemben zato, ker lahko prihaja do odpoklica tistih članov delegacij, ki nočejo le slepo prenašati stališč drugih, temveč želijo celovito opravljati svojo funkcijo. Menim, da bi analiza delovanja delega-

cij pokazala, da se premalo upošteva dolžnost aktivnega in ustvarjalnega delovanja delegatov v skupščini, ko se odloča, kdo naj se udeleži skupščinske seje. Pri takšni praksi se lahko prednost, ki jo ima zamenjevanje delegatov, spremeni v slabost, če delegacija pošilja na zasedanja skupščine le tiste izmed svojih članov, za katere meni, da bodo najuspešneje prenašali njena stališča.

Navedem lahko tudi več primerov napačnega gledanja na vlogo delegacije. Velikokrat menijo, da je dovolj, če se delegacija redno sestaja in proučuje gradiva, daje pripombe nanje itd. Podcenjujejo pa se druge naloge delegacije, predvsem njena odgovornost za dajanje pobud in predlogov za obravnavo problemov v skupščini. Samo na podlagi takšnega tolmačenja je delegacija resnično telo samoupravne skupnosti, oblikovano zaradi problemov delovnih ljudi v njej, ne pa telo, oblikovano zaradi nekakšnih »zunanjih« potreb, to je, zaradi normalnega delovanja skupščine. Kriteriji za ugotavljanje odgovornosti delegacij ne morejo biti le formalni (redno sestajanje, sklepčnost, delegiranje delegata za skupščinske seje, obravnava gradiv itd.), temveč predvsem vsebinski. Delegacije kot kolektivna telesa, vpeta v samoupravne skupnosti, morajo prevzeti odgovornost za vsebino odločitev skupščin, ne pa samo za njihovo redno sestajanje!

Strinjam se z oceno B. Markiča, ki se je zavzel za sprotno in ne kampanjsko ugotavljanje odgovornosti. Sistemske rešitve morajo spodbujati takšno stalno preverjanje sposobnosti in ustreznosti delovanja na vseh samoupravnih, javnih in drugi družbenih funkcijah. S tega vidika, na primer, sistem zamenljivih delegatov spodbuja sprotno ocenjevanje, kdo od članov delegacije je najprimernejši, seveda ob upoštevanju njegovega dosedanjega delovanja in aktivnosti. Prav tako je, na primer, možnost ponovne izvolitve članov delegacij ureditev, ki omogoča ponovno izvolitev tistih članov delegacij, ki so v prvi mandatni dobi uspešno opravljali svojo funkcijo. S tega vidika so vprašljive rešitve, ki jih ponekod predlagajo v zvezi z uresničevanjem kolektivnega dela in odgovornosti. Mislim na to, da se poskuša normativno do podrobnosti urediti zamenjevanje nosilcev funkcij in v celoti ukiniti možnost ponovne izvolitve. Krajšanje mandatne dobe tudi marsikje razumejo tako, kot da s tem odpade potreba po sprotnem preverjanju ustreznosti delovanja nosilcev javnih, samoupravnih in drugih družbenih funkcij. To bi vodilo v nekakšen avtomatizem zamenjevanja, ne glede na dosedanje rezultate pri opravljanju neke funkcije, kar pomeni tudi pomembno zoževanje prostora za vodenje kadrovske politike.

Podobno kot na nekaterih drugih področjih je tudi na področju delegatskega sistema precej pretiravanj v tem smislu: zaostriamo odgovornost delegatov, zamenjamo neodgovorne delegate, pa bo delegatski sistem dobro deloval. Prav gotovo ne gre podcenjevati odgovornosti delegatov in sankcij za neustrezno opravljanje delegatskih funkcij. Kljub temu pa praksa kaže, da temeljni problem delegatskega sistema ni v tem.

Primerjajmo samo izredno ugodne ocene o rezultatih volitev in strukturi izvoljenih članov delegacij z analizami o njihovem delovanju. Najboljši dokaz, da so temeljni problemi drugje je v tem, da so problemi delovanja delegatskega sistema, na primer, v samoupravnih interesnih skupnostih v bistvu enaki, čeprav so se člani delegacij in vodilni funkcionarji delegatskih skupščin zamenjali. Na tem področju se predvsem podcenjujeta vloga subjektivnih sil in vpliv, ki ga imajo na delovanje in razvoj delegatskega sistema izvršni in upravni organi ter strokovne službe.

Ponavadi se zadovoljimo z oceno, da je predvsem od razvoja samoupravnih in delegatskih odnosov odvisno, kako bodo delovali izvršni in upravni organi ter strokovne službe. Pozabljamo pa na njihovo dolžnost, da pri svojem delovanju stalno preverjajo, kako vsebina in način njihovega dela vplivata na razvoj samoupravnih in delegatskih odnosov. Neustrezen odnos izvršnega sveta do delegatskih pobud, vsiljevanje vnaprej sprejetih rešitev, pripravljanje neustreznih gradiv za delegatsko obravnavo in kršenje rokov, neargumentirano sklicevanje na stališča političnih avtoritet itd., vse to izrazito zaviralno vpliva na razvoj delegatskega sistema. Zato menim, da je potrebno zelo jasno opredeliti, da ti organi ne morejo biti odgovorni samo za vsebino predlaganih ukrepov in aktov in za pravočasnost ukrepanja, temveč tudi za utrjevanje in razvoj samoupravnega in delegatskega sistema!

S precej poenostavitvami smo se lahko srečali pri razpravljanju o uresničevanju kolektivne odgovornosti, zlasti kar zadeva izvršne svete. Mislim na predloge, ki niso izhajali iz ustavnega položaja in funkcij izvršnega sveta v našem skupščinskem sistemu, niti ju niso upoštevali in so, na primer, predlagali uvajanje krajše mandatne dobe za predsednika izvršnega sveta, kot pa je povprečno trajanje postopka za sprejem nekega akta, ki ga skupščini predlaga izvršni svet. Pomembno je, da niso bili sprejeti predlogi, ki bi jasno opredeljeno osebno odgovornost zamenjali z abstraktno in neoprijemljivo kolektivno odgovornostjo. Zato menim, da je ustrezna rešitev v predlogu 1. amandmaja k ustavi SFRJ in ustavi SR Slovenije, ki določa, da je vsak član kolektivnega organa osebno odgovoren za lastno delo in za delo in odločitve organa kot celote. Pri izvršnem svetu lahko k okrepitvi kolektivne odgovornosti veliko več prispeva uresničevanje te določbe kot pa krajšanje predsednikove mandatne dobe in omejitve njegove ponovne izvolitve. Temeljni problem, ki danes ovira uresničevanje kolektivnega dela v izvršnih svetih, namreč ni v položaju predsednika, temveč v tem, da praviloma predstojniki upravnih organov prevzemajo odgovornost samo za delovanje svojega resorja, o odločitvah širšega pomena pa se odloča v takšni ali drugačni »ožji sestavi«. Zato lahko zahteva po odločanju izvršnega sveta z absolutno večino (ki je uveljavljena v predlogu republiških, ne pa tudi zveznih amandmajev) bistveno poseže v način sprejemanja odločitev izvršnega sveta in okrepi odgovornost vsakega člana za delovanje in odločitve izvršnega sveta kot celote.

Poseben problem je formalno potrjevanje odločitev, ki so bile dejansko sprejete zunaj pristojnega organa. Kdo je odgovoren in kako realizirati odgovornost v primeru, če je odločitev dejansko sprejeta v ožjem neformalnem političnem koordinacijskem aktivu, v upravnem organu, strokovni službi, izvršnem svetu ali na neformalnem razgovoru, formalno pa je sprejeta v delegatski skupščini?

O tem, da kolektivni odgovornosti načelno in za vse primere ne gre dajati prednosti pred osebno, priča dejstvo, da je v praksi veliko neustreznih primerov skrivanja osebne odgovornosti za kolektivno. V izvršnih svetih imamo pogosto opraviti s težnjo omejevanja upravnih organov, da bi neposredno nastopali v skupščini, v upravnih organih pa s težnjo po prenašanju lastne odgovornosti za stanje na upravnem področju na ves izvršni svet. To je toliko pomembnejše vprašanje zato, ker bi njegova razširitev v smeri večje samostojnosti upravnih organov omogočila nujno potrebno prenašanje sedanjih pristojnosti delegatskih skupščin na izvršne svete. V sedanji situaciji, ko je skoraj povsod več točk dnevnega reda kot pa razprav delegatov, je seveda nemogoče, da bi delegacije prek delegatov dejansko prevzemale odgovornost za vse odločitve. Delegatski sistem terja takšen postopek in način izražanja, soočanja in usklajevanja interesov, ki ga ni mogoče izvesti uspešno ob desetinah točk dnevnega reda, temveč le ob najpomembnejših družbenih vprašanjih.

FRANCE VREG

Odgovornost ni samo dolžnost »odgovornih«

Pogosto govorimo o dveh »kategorijah« odgovornosti: prva je odgovornost, kot jo opredeljuje ustava, druga pa je odgovornost kot moralno-politični odnos v javnosti; dejansko pa obeh ne gre ločevati, saj gre za novo celovito pravico in dolžnost.

Ustavna kategorija odgovornosti se neposredno navezuje na temeljne pravice in svoboščine, na pravico do samoupravljanja in pravico do dela z družbenimi sredstvi. Odgovornost se pojavlja kot celovitost kompleksa pravic, svoboščin, obveznosti in odgovornosti. Ker je ta kompleks utemeljen v temeljni samoupravni ravnini, delegatski bazi, to pomeni, da odgovornost ni več dolžnost »odgovornih«, ni več »privilegij« neke hierarhične strukture oblasti, ampak je pravica in dolžnost slehernega v temeljni samoupravni ravnini.

Odgovornost kot novi družbeni odnos ni samo moralna, etična kategorija, ampak vsebuje delovno odgovornost v procesu dela in politično odgovornost v sferi političnega odločanja, z drugimi besedami, odgovornost za dogajanja v celotni družbi.

V temeljni ravnini se nam odgovornost kaže v poenostavljeni zahtevi vsakodnevne politične prakse, da so delegati in delegacije odgovorni pred svojo delegatsko bazo. Kardelj je to vprašanje bolj zaostрил: politična odgovornost delegacij in delegatov je takšna, da jim »volilni kolektiv ob vsakem posameznem vprašanju, ki je na dnevnem redu, lahko izrazi nezaupanje, če se ne strinja s postopki delegacij oz. delegatov.«* Demokratične pravice ne morejo biti omejene samo na pravice do odločitev delegatov in »odgovornih«; gre za medsebojni odnos dveh enakopravnih subjektov, ki imata oba enake pravice in odgovornosti. Če delegat ne išče legitimitete svojih odločitev v delegatski bazi, se v nekem smislu sam odreče svoji delegatski vlogi in se sprevrže v klasičnega poslanca. In narobe, če občan ne uveljavlja svojih pravic, če svoje lastne, njemu dodeljene pravice, svoboščine in odgovornosti ne pojmuje kot dolžnosti, da zahteva od delegata, naj skupaj nosita odgovornost, potem se sam oropa svojih svoboščin in pravic. Če bi pravico do samoupravnih odločitev in odgovornosti uzurpiral sam »odgovorni«, se pravi, partija in država, bi se samoupravni sistem objektivno začel transformirati v neko obliko državnega socializma.

Drugo je vprašanje odgovornosti kot moralno-političnega odnosa pred javnostjo. Svobodna kritična javnost samoupravljalcev ni samo vir zakonodajne volje in odločitev, ampak je tudi vir demokratičnega nadzora. Tu ne mislim samo na institucionalne, ustavne mehanizme nadzora, kot so razprave o zaupnici delegatov in drugih nosilcev javnih funkcij, vključno s tistimi v zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Dane so ustavne možnosti za oceno njihovega dela, za oceno njihovega odgovornega ali neodgovornega delovanja; možen je odstop ali odpoklic posameznih nosilcev ali celotnega organa.

V mislih imam predvsem proces javne demokratične kontrole in družbene kritike, brez katere ne bomo mogli razviti odgovornosti v tistem smislu, kot je ustavno opredeljena. Zlasti javna občila so mesto, kjer lahko celotna javnost opravlja najširšo družbeno kontrolo. Temu nadzoru bi se morali odpirati vsi subjekti samoupravnega odločanja. Očitno pa je, da se nekateri zavestno zapirajo pred javno kritiko, pri tem pa seveda goje zmotno mnenje, da so se tako odtegnili javni kritiki, kritični presoji delavca in občana. Javna občila bi morala biti mesto, kjer bi se ekonomski in politični voluntarizem soočal z stvarnimi dejstvi.

Družbeni sistem bi moral težiti k temu, da bi ustvaril svoboden in odgovoren sistem javnega komuniciranja. Kodeks Društva novinarjev Jugoslavije opozarja na odgovornost novinarjev, da posredujejo javnosti resnico o družbenem dogajanju, se pravi, resnične, natančne in objektivne informacije. Družbenih dogajanj ni moč preslišati, dogodkov ni moč zamolčati, resnice ni moč prikriti z izpuščanjem dejstev ali s popačenjem stvarnosti. V sistemu svetovne komunikacije sploh ni moč »po nojevsko«

* E. Kardelj, Smeri razvoja ..., Komunist, Ljubljana 1978, str. 133.

skriti glave v pesek, ni moč gojiti publicističnega slepila monolitnosti in nekonfliktnosti v družbi, ni moč zamolčati resnice pred domačo, še manj pa pred tujo javnostjo.

Ta problem zadeva seveda tako odgovornost novinarjev kot tudi to, da se odgovornosti za publiciranje resnice o stvarnosti ne more ovirati z administrativnimi ukrepi. Očitno je, da smo imeli v sedanjem obdobju primere izrazitega zapiranja informacij. To se je dogajalo v tehnobirokratskih strukturah v organizacijah združenega dela, pa tudi v strukturah izvršnih organov. Administrativni ukrepi na Kosovem pa so povzročili, da so dopisniki sprva lahko objavljali samo državne ali partijske komunikacije oz. govore funkcionarjev. Resnica je tako prihajala do javnosti, pa tudi do zveznih partijskih in skupščinskih organov v prikrojeni obliki.

Odpira se vprašanje, ali ne obstajajo nemara sploh različni modeli komunikacijskih sistemov v različnih republikah in pokrajinah. V nekaterih republikah razvijajo značilnosti demokratičnega javnega samoupravnega komuniciranja, drugje pa ohranjajo ostanke državnega informiranja. Ali se morajo notranja protislovja zaostri res do take mere kot na Kosovem, da se bomo sploh začeli spraševati, odkod strah pred javno kritiko, pomisleki pred javnim razkrivanjem protislovij v naši stvarnosti.

LJUBO BAVCON

Za manj kazenske in za več moralnopolitične odgovornosti

Današnja razprava se mi zdi odlična, saj so vsi njeni udeleženci razpravljali o težavah, problemih in protislovjih v naši družbi odprto in prizadeto. Toda, morda se motim, a zazdelo se mi je, da vprašanje o odgovornosti oziroma boljše o neodgovornosti obravnavamo kot vzrok, ne pa kot posledico naših družbenih težav in protislovij.

Omejil se bom samo na nekaj vprašanj o neodgovornosti, kot je problem po moji sodbi ustrezno definiral tovariš Klinar. Pri tem se najprej sprašujem, kateri problem je v tej zvezi za nas najbolj aktualen. Ali je to dejstvo, da ta ali oni delavec ne izpolni svojih delovnih nalog, ali to, da v servisu slabo popravijo avto, ali to, da v rudniku nekdo zanemari svoje dolžnosti in sopovzroči požar? Po mojem mnenju to ni problem, zaradi katerega smo se zbrali. Takšna in številna podobna vprašanja v zvezi z neodgovornostjo, malomarnostjo, površnostjo, neresnostjo itd., rešujejo še kar dobro organi za notranje zadeve, javna tožilstva in sodišča (kazenska in civilna), čeprav to ne pomeni, da nimamo kakšnih pripomb, ko se zavzemamo za civilizirano, kulturno in demokratično sodstvo v socialistični samoupravni družbi konec dvajsetega stoletja.

Naš problem torej po mojem mnenju ni uveljavljanje odgovornosti od zgoraj navzdol, v odnosu do posameznega delavca in občana, marveč je uveljavljanje odgovornosti od spodaj navzgor, se pravi uveljavljanje odgovornosti tistih, ki imajo moč in oblast, od prav majhne do največje, pred svojim ljudstvom, delavskim razredom in sploh delovnimi ljudmi.

Kolega Ribičič je malo prej povedal, kaj vse bi lahko naredili delegati, kako bi lahko klicali na odgovornost tega ali onega in kako bi morali sami biti odgovorni. Toda, kot sem to že povedal ob neki drugi priložnosti, delegati so v resnici vsota raje manj kot bolj informiranih ljudi, bolj ali manj razgledanih posameznikov in so zato neorganiziran in nekvalificiran sogovornik strokovnih služb in seveda zlasti tistih, ki za temi službami stojijo. Tudi v primeru, če bi bili delegati zares dobro informirani o svojem področju, je njihova perspektiva objektivno samo »žabja perspektiva«, saj ne poznajo in ne morejo poznati vseh tistih veliko bolj kompleksnih ozadij, ki so vodile politično odločujoče organe kakšne občine ali tudi republike k temu, da jim je ponudila prav določene rešitve, ne pa kakšnih drugačnih.

Če sem kaj razumel prizadevanja tovariša Kardelja, zlasti v zadnjem desetletju njegovega življenja, potem menim, da je bilo to vprašanje, kako najti tretjo rešitev, se pravi ne večstrankarski sistem buržoazne demokracije in prav tako ne enostrankarski monolitistični sistem staliniistične diktature. Vse spremembe našega ustavnega in družbenopolitičnega sistema, če se ne motim preveč, so bile uvedene zato, da ne bi zašli nazaj v večstrankarstvo, da pa bi vendarle ustvarili sistem, v katerem bi bila oblast pod kontrolo delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, da se ne bi odtujila in zavladovala nad ljudmi kot absolutna in totalitarna.

To vprašanje postaja še posebej pereče v razvitejših socialističnih družbah, ki so vse bolj kompleksne in v katerih pluralizem interesov objektivno obstaja. V takšni družbi je iluzija misliti, da jo more voditi ena sama politična sila, organizirana kot politična stranka, z eno samo ideologijo in z vsemi nadaljnimi atributi, ki so s tem v zvezi. Objektivne družbene razmere in gibanja na eni strani, na drugi strani pa enopartijska, monopolistična in totalitarna družbenopolitična ureditev, to je globoko protislovje, na katerega je pokazal Kardelj in hkrati iskal poti za njegovo premagovanje.

Zdi se mi, da je tu poglobitveni razlog za dogodke na Poljskem, ko je vladajoča partija nenadoma in eksplozivno dobila sogovornika v »Solidarnosti«, ki je očitno gibanje poljskega delavskega razreda ne glede na to, da se takšnemu gibanju neizbežno prilepijo tudi najrazličnejše drugačne sile. V teh dogodkih, se pravi v tem, da dobiva državno-partijski aparat na oblasti sogovornika v organiziranem gibanju delavskega razreda, vidim – poleg naše samoupravne – eno izmed možnosti za premagovanje prej označenega protislovja. Če komunistične partije na oblasti ne bodo iskale in priznale takšnega ali kakšnega podobnega izhoda, potem jim ne bo ostalo kaj drugega kot eskalacija nasilja, se pravi neostalinizem. Pritiski

objektivno obstoječih interesov kompleksne, razvite, diferencirane družbe na vladajoči državno-partijski aparat postajajo očitno vedno hujši, in ta ob nespremenjenem družbenopolitičnem sistemu na te pritiske ne more odgovarjati drugače kot z nasiljem.

Pravkar povedano ima po moji presoji zelo tesno zvezo z odgovornostjo. Če državno-partijski aparat lahko docela samovoljno, brez kakršnihkoli neposrednih posledic, počenja, kar mu pač pride na misel, kot se je to dogajalo na Poljskem, potem o odgovornosti ni govora. Kolikor v takšnem položaju sploh je odgovornosti, se ta omejuje na odgovornost nižjega na hierarhični lestvici nasproti višjim na tej lestvici, to pa je tudi vse.

Drugo vprašanje v zvezi z odgovornostjo je povezanost, soodvisnost med pristojnostjo in odgovornostjo. V katerikoli družbeni dejavnosti so funkcije, ki so objektivno dane in niso prav nič odvisne od tega, ali jih formalno priznamo ali ne. Takšna je npr. funkcija direktorja v gospodarski organizaciji, ki jo določa narava stvari, to namreč, da mora nekdo organizirati in voditi proizvodni proces in vse drugo, kar je s tem v zvezi. Moderni čas je tu sicer prinesel zelo pomembno novost, to namreč, da direktor organizacije ne more več voditi avtokratično, marveč demokratično. Toda to prav nič ne zmanjša tistih njegovih iz narave funkcije izvirajočih pristojnosti in pooblastil, iz katerih izhaja tudi njegova odgovornost. Če v ta obseg objektivno nujnih pristojnosti in pooblastil posegamo samovoljno in takšna pooblastila prenašamo na kakšne druge organe, potem je mogoče samo dvoje: ali delovna organizacija ne funkcionira ali v najboljšem primeru funkcionira slabo, ali pa direktor svoje funkcije opravlja »pod mizo«, po stranskih poteh, torej neformalno in prav zato lahko tudi neodgovorno in avtokratično.

V zvezi z vprašanji o odgovornosti naj opozorim tudi na to, da ne more biti ne reda v družbi in ne odgovornosti, če so kontrolni organi, kot so med drugimi npr. inšpekcije, bolj ali manj odvisni od vodilne skupine v kakšni občini. Takšne in podobne kontrolne službe morajo opravljati svoje funkcije samo, če so neodvisne od tistih, katerih interesi so ali bi lahko bili ob nadzorstvu prizadeti.

Na koncu dodajam še ugotovitev, da se pri nas uveljavlja, kolikor se, pretežno kazenska odgovornost, medtem ko se druge vrste odgovornosti, kot so moralna, politična, disciplinska in materialna, zelo poredko uveljavijo. Toda na drugi strani imamo pravo inflacijo kaznovalnopравниh predpisov in občasne politične zahteve po zaostrovanju kazenske represije. To se mi zdi zelo simptomatično, ker je očitno izraz nemoči, izraz spoznanja, da marsikaj v družbi ne deluje ali pa deluje slabo, odtod pa potem izvirajo hipertrofirana pravodajna dejavnost in pozivi k uporabi represije.

Vmešavanje ali nevmešavanje?

Problem sprožitve postopkov za ugotavljanje družbene odgovornosti se pogosto kaže kot začaran krog. Če te postopke začnejo vodilni, individualni poslovodni organi, potem je njihova iniciativa prav lahko označena kot birokratsko ali tehnokratsko početje, ki omejuje demokratično samoupravo. Iniciativa sodelavcev v organih samoupravljanja in družbenopolitičnih organizacijah je omejena zaradi prijateljskih kolegialnih odnosov, kvazisolidarnosti, izogibanja vznemirjanjem ipd. Zunanja intervencija pa lahko dobi oceno kot vmešavanje v notranje zadeve samoupravnih odnosov.

ZDENKO ROTER

Odgovornost za velike odločitve

Ob razpravi sem se spomnil, da je bil v okviru »Teorije in prakse« žele leta 1965 poskus takega pogovora o odgovornosti, in da smo problem postavljali na popolnoma enak način, kot ga postavljamo danes, da namreč ni prave odgovornosti, da prevladuje kazenska odgovornost, da obvladuje to družbo represivni sistem, ki vzpostavlja neke minimalne odnose odgovornosti, zato da lahko ta družba sploh funkcionira. Razprava se takrat ni kaj prida razvila. Nastaja vprašanje, v kakšnih okoliščinah je bila takrat odprta, s tem v zvezi pa nastaja tudi vprašanje, kako da se pri nas pokaže potreba po razpravah o odgovornosti le od časa do časa, kadar nas kakšne okoliščine nenadoma vzpodbudijo, da to vprašanje postavimo na dnevni red. Takrat (leta 1965) smo bili v nekakšni družbeni krizi, podobno kot smo v kriznem položaju tudi danes. S tem v zvezi še vprašanje o tem, zakaj se, čeprav 15 let ni dolgo obdobje, stvari ne premaknejo oz. zakaj se ponavljajo.

Če sam skušam odgovoriti na to vprašanje, zakaj, potem mislim, da je eden od razlogov tudi v (samo)razumevanju odgovornosti za družbeni razvoj pri nas. Gre za specifično pojmovanje našega družbenega razvoja, namreč, da je vse, kar se v našem družbenem razvoju dogaja, več ali manj objektivno nujno in da je sposobnost spoznavanja tega objektivno nujnega dana samo nekaterim posameznikom. V tem okviru naj bi bilo skoraj vse v našem razvoju tudi v *svojem času pravilno* oziroma je prihajalo do napak le zato, ker se dobre ideje »od zgoraj« niso pravilno izvajale »spodaj«. Po mojem mnenju je zato današnje novo videnje ali poskus

novega videnja odgovornosti v temelju povezano z nujnostjo kritične presoje našega preteklega razvoja. Ne samo zato, da bi se iz napak učili, ampak predvsem zato, da bi enkrat za vselej in v večji meri kot doslej jasno in nedvomno pristajali tudi na odgovornost glavnih in odločilnih nosilcev družbenega razvoja.

Dostikrat sem v razpravah o usmerjenem izobraževanju poudaril tudi tale problem. 1950. leta, ko smo uveljavljali samoupravljanje v mnogo težjih razmerah, je Kidrič izvajal socialni eksperiment. Nekega leta oz. meseca so v določenem številu podjetij uvedli poskusno samoupravljanje. Ko so zbrali izkušnje, so stvari razširili. Ugotavljam, da pri uvajanju »velikanskih novosti« socialnega eksperimenta sploh ne uporabljamo več oziroma da izvajamo poskuse na celotni populaciji z neizmerljivimi posledicami.

Omembe vredno je še to, da je odgovornost, kolikor je je, izrazito hierarhizirana oz. funkcionira tako, da je močno, zlasti kazensko, poudarjena odgovornost spodaj, odgovornosti zgoraj pa ni. Mislim, da je primer, ki je bil danes že omenjen, prav poučen. Pravijo, da so bile informacije s Kosova blokirane, da smo lahko brali samo komunikeje. Ne razumem, kako to, da ni mogoče ugotoviti, kdo je to povzročil. To je popolnoma nezaslišano. Saj se vendarle natančno ve, kdo je zaprl informacije, kdo je dajal komunikeje.

Lahko bi navedli še vrsto drugih primerov, ki bi jasno pričali o tem, da je odgovornost vodilnih delavcev, in to politična odgovornost, eno od temeljnih vprašanj, ki bi ga morali v razpravi o odgovornosti postaviti v ospredje. S tem v zvezi je aktualen problem moralno-političnih kvalifikacij, ki jih tudi lahko povežemo z odgovornostjo. Če se gleda na moralno-politično kvalificiranost predvsem kot na privrženost, vdanost, uklanjanje apriornim normam ali željam vodilnih, se namreč etičnost kot temelj osebne odgovornosti sprevrže v svoje nasprotje. To samo kot primer.

BOGDAN KAVČIČ

Odločanje in odgovornost

Omejil bi se samo na problem povezanosti med odločanjem in odgovornostjo v samoupravnih družbenih odnosih. Eden izmed aksiomov v zvezi z odgovornostjo je nedvomno ta, da je vsak odgovoren v okviru svojih pristojnosti, odgovoren za tisto, o čemer odloča. Zaradi sprememb v načinu odločanja v samoupravni družbi so nujne tudi spremembe v sistemu odgovornosti. Odgovornost se mora prilagoditi spremembam v načinu odločanja. Morda je prav zaradi te neprilagojenosti v sedanji fazi razvijanja samoupravnih družbenih odnosov toliko primerov neodgovornega ravnanja.

Razredno strukturirana hierarhična družba je povezanost odločanja in odgovornosti načeloma razrešila na individualni ravni. Odloča praviloma zgornji v hierarhični strukturi. Ta določa okvir delovanja tistega, ki je na nižji ravni. Spodnji predvsem izvaja odločitve višjega, nadrejenega in mu je za to tudi odgovoren. Ko zgornji delegira na spodnjega tudi pristojnosti nekaterih odločitev, se odgovornost spodnjega poveča tudi za te pristojnosti, čeprav se njegova samostojnost poveča.

S tem so v hierarhičnem sistemu razrešena vsa temeljna vprašanja v zvezi z zagotavljanjem odgovornosti. Ve se, kdo je pristojen (v birokratskem modelu organizacije je, recimo, to tudi zapisano v pravilih), ve se, kdo ugotavlja odgovornost in izvaja sankcije. Pristojnosti so vedno pri nadrejenem, ki jih deloma delegira navzdol, nadrejeni tudi ugotavlja odgovornost in je pooblaščen za legalno izvajanje sankcij nad podrejenim. Seveda ves ta mehanizem v praksi ne deluje idealno, zato je problem odgovornosti eden ključnih problemov tudi v hierarhičnih družbah.

Problem je tudi odgovornost najvišjega – oseb na najvišji ravni v organizaciji. Te praviloma niso odgovorne nikomur v organizaciji. Odgovorne so hierarhičnim ravnem zunaj organizacije. Za vladarja pa je znano, da je v oligarhičnih družbah odgovoren le bogu, torej nikomur, medtem ko naj bi bil v bolj demokratičnih odgovoren ljudstvu. Vendar se njegova odgovornost oziroma neodgovornost ugotavlja le, kadar ga vržejo s prestola.

Sistem odločanja v samoupravni družbi se spremeni. Samoupravljanje odpravlja hierarhične odnose v organizaciji in uvaja namesto odnosa podrejenost–nadrejenost odnos sodelovanja enakopravnih sodelavcev. Samoupravno odločanje je v bistvu kolektivno in soglasno odločanje enakopravnih članov organizacije (bodisi po delovnem ali po teritorialnem načelu). Zato hierarhični model odgovornosti v samoupravnih odnosih ni več učinkovit.

Predvsem ne gre več za ločevanje tistih, ki odločajo, od onih ki izvajajo. Obe dejavnosti sta v pristojnosti in dolžnosti iste skupine – vseh članov organizacije. Zato na eni strani v organizaciji ni več nikogar, ki ne bi bil odgovoren, na drugi strani pa odgovornost ne poteka več v smeri navzgor. Člani organizacije so tako za svoje odločitve odgovorni sebi in širši družbeni skupnosti, katere enakopravni člani so tudi sami. Pomeni, da je tudi odgovornost kolektivna, tako kot odločanje.

Kolektivna odgovornost v samoupravni družbi seveda vnaša vrsto sprememb v sistem odgovornosti nasploh. Očitno se pri nas zatika že pri razdelitvi pristojnosti, ki so pogosto nejasne. Zato ni mogoče ugotoviti, kdo nečesa, kar bi bilo potrebno storiti, ni opravil. Nadalje se zatika pri ugotavljanju odgovornosti. Če so delavci odgovorni sami sebi in drugim delavcem – ali je to sploh še odgovornost? Ali ni preveč razdrobljena in anonimna? Ker ni jasno, kdo ugotavlja odgovornost, se zatika tudi pri uporabi sankcij. Posledica je seveda neodgovornost.

Nekateri so mnenja, da kolektivna odgovornost zanika individualno odgovornost. Mislim, da to sploh ni nujno in da je osebna odgovornost tudi pomembna sestavina samoupravne odgovornosti. Treba jo bo še krepiti, predvsem s socialistično samoupravno zavestjo in moralo. Verjetno pa se v samoupravnih odnosih spremeni sankcioniranje osebne odgovornosti. Na drugi strani pa nekateri menijo, da je kolektivna odgovornost v bistvu le solidarnostna odgovornost. Zdi se, da vendarle ostane v veljavi pravilo: če je mogoče kolektivno odločanje, je mogoča tudi kolektivna odgovornost. Tako vemo, da se mehanizem: odločanje kolektivno – odgovornost individualna, ni posrečil. Saj je zaradi individualne odgovornosti tudi odločanje sčasoma postalo individualno in je bila kolektivnost le videz.

Ne poznam rešitev za vse probleme, povezane s kolektivno odgovornostjo kot posledico kolektivnega odločanja. Tudi v družbi jih očitno še ne poznamo in ne uporabljamo. Vendar to ne pomeni, da jih ni. Menim, da bi problemu odgovornosti v samoupravnih odnosih odločanja morali nameniti več znanstveno-raziskovalnega dela, da bi dobili utemeljene predloge za rešitev problema.

Bibliografija izbranih del iz naše periodike o odgovornosti

Begić Ljiljana

Materijalna kolektivna odgovornost u samoupravnom socijalističkom društvu. Pregled 70(1980)9

Bokatić Ivan

Ispitivanje praktične primjene kolektivne materijalne odgovornosti. Pregled 70(1980)9

Brkić Milan

Posledica neizvršavanja društvenih dogovora pojedinih učesnika. Radni odnosi i samoupravljanje 10(1979)1

Broz Josip-Tito

Kolektivni rad i odgovornost – doprinos daljnjoj demokratizaciji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Opredeljenja 10(1979)7

Carić Slavko

Materijalna odgovornost u udruženem radu. Pregled 70(1980)9

Cotić Dušan

Odgovornost samoupravnih organa i radnika u udruženom radu. Samoupravljanje 5(1977)8-9

Čok Vida

Obaveze i odgovornost izvora informacija. Novinarstvo 17(1980)1-2

Čuković Milan

Delegatska odgovornost u funkciji stabilnosti i efikasnosti društveno političkog sistema. Opština 30(1977)11-12

Dedaj Rahman

Stvaralačka odgovornost prema slobodi. Kulturni život 20(1978)6-7

Dizdarević Raif

Korak dalje u razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja (kolektivna odgovornost). Opređenja 10(1979)7

Djukić Simo

Funkcija poslovnog organa: ovlašćenja i samostalnost u okvirima društvene i moralne odgovornosti. Poslovna politika 7(1978)6

Dosljedna primjena kolektivnog rada i odgovornosti neposredan i trajan zadatak komunista. Opređenja 10(1979)7

Đorđević Jovan

O odgovornosti. Opština 30(1977)11-12

Đorđević Jovan

O odgovornom i samoupravnom društvu. Službeni list SFRJ, Beograd 1971

Grivčev Vasil

Kako pojačati odgovornost. Borba 11. 9. 1980 št. 251

Grujovski Trajče

Ulogate na izvršnite i upravne organi i na stručnite službi vo sistemot na delegatskoto odločuvanje. Pogledi 16(1979)1

Ibrahimpašić Besim

Kolektivni rad i odgovornost unapređivati, u prvom redu, tamo gdje se donose najdalekosežnije i najznačajnije odluke. Opređenja 10(1979)7

Ivanović Branislav

Samoupravno sporazumijevanje i odgovornost. Samoupravljanje 9(1981)4

Izvršni i upravni organi u skupštinskom sistemu (već prispevkov). Opština 33(1980)1-2

Jovanović Vladimir

Kolektivna materijalna odgovornost kolegijalnih organa za vršenje samoupravnih ovlašćenja i dužnosti. Pregled 70(1980)9

Jovičić Miodrag

Odgovornost nosioca javnih funkcija. Institut za usporedno pravo, Beograd 1968

Jovičić Miodrag

Prilog pitanju političke odgovornosti. Treći program (1978)37

Jukić Anđelko

Odgovornost – pitanje međuljudskih odnosa. Borba 21. 8. 1980, št. 230

Kecmanović Nenad I.

Neki aspekti razrade i ostvarivanja Titove inicijative (kolektivna odgovornost). Opređenja 10(1979)7

Kolektivni rad i odgovornost. Privreda i pravo 18(1979)7-8

Kolektivno odlučivanje i odgovornost. Zbornik tekstova od antičke misli do danas. Radnička štampa, Beograd 1979

Kozomara Olga

Sociološke implikacije kolektivne odgovornosti. Pregled 70(1980)9

Krijan Pero

Organi uprave u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Samoupravno pravo 5(1978)1

Krivokapić Vidak

O autoritetu rada i radnoj odgovornosti. Socijalizam 24(1981)3

Kurteši Ilijaz

Samoupravna i radna odgovornost u udruženom radu. Institut za političke studije FPN, Beograd 1980

Ledić Drago

Materijalna kolektivna odgovornost u socijalističkom samoupravnom društvu. Pregled 71(1981)5

Lovrić Ivan

Kolektivni rad, rukovođenje i odgovornost konstitutivni elementi socijalističke samoupravne demokratije. Opredeljenja 10(1979)7

Loza Bogdan

Zakon o obligacionim odnosima i kolektivna odgovornost za preuzrokovanu štetu. Pregled 70(1980)9

Lukić Radomir D.

Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama. Arhiv za pravne i društvene nauke 62(1976)1-2

Mihajlović Zoran

Odgovornost u udruženom radu. Humanitas (1979)2-3

Mikulić Branko

Uloga i odgovornost foruma i organa i njihov kolektivni rad dobivaju na značaju. Opredeljenja 10(1979)7

Miličević Nedjo

O pitanju pravnog osnova za utvrđivanje materijalne odgovornosti radnika u udruženom radu. Pregled 70(1980)9

Miličević Nedjo

Prava, obaveze i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica u raspodjeli sredstava za lične dohotke radnika. Privreda i pravo 17(1978)12

Miljević Milan

Politička inicijativnost i odgovornost izvršnih vjeća skupština opština. Treći program (1978)37

Muhić Fuad

Između tradicije i inovacije (kolektivna odgovornost). Opredeljenja 10(1979)7

Muhić Fuad

Odgovornost i etika. Komunist 25. 7. 1980, št. 1220 (Beograd)

Nikolić Aleksandar

Priručnik o odgovornosti radnika. Centar za radničko samoupravljanje, Beograd 1978

Odgovornost Zveze komunistov in njeno uresničevanje. ČZP Komunist, Ljubljana 1976

Pajvančić Marijana

O odgovornosti članova predsedništva SFRJ. Treći program (1978)37

Pantelić Snežana

Interes sastavni element odgovornosti. Direktor 10(1978)2

Pašić Najdan

Smisao i aktuelne dileme kolektivnog odlučivanja i odgovornosti. Marksistička misao (1979)2

Prava, dužnosti i odgovornosti članova delegacija i delegata u organizacijama udruženog rada. Praksa 15(1979)6

Premec Vladimir

Humanistički orijentirano društvo traži stvaralačku ličnost i zajedničku odgovornost. Opređenja 10(1979)7

Puhalo Mladen

Neki aspekti položaja i uloge delegacije u delegatskom sistemu. Pravna misao 10(1979)9-10

Rakić Mićo

Razvijanje kolektivnog rada i odgovornosti pretpostavlja i podstiče kontinuirane napore i dublje zahvate organizovanih socijalističkih snaga u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja. Opređenja 10(1979)7

Sistemi i oblici odgovornosti u funkciji i zaštiti samoupravnih odnosa. (Publikacija izšla ob posvetovanju o odgovornosti v Cavtatu). Institut za političke studije FPN, Beograd 1978

Stavileci Esat

Odgovornost u samoupravnom sistemu. Treći program (1978)37

Stavileci Esat

Odgovornost za vršenje poslovodne funkcije u samoupravnom sistemu upravljanja. Pravna misao 9(1978)11-12

Stavileci Esat

Politička odgovornost i odnos prema drugim vrstama odgovornosti. Opređenja (1977)12

Stavileci Esat

Samoupravljanje i odgovornost. Samoupravljanje 8(1980)11

Stojanović Nikola

Titova inicijativa o kolektivnom radu i odgovornosti je realan izraz razvoja socijalističkog samoupravljanja. Opređenja 10(1979)7

Stojanović Radmila

Gde nema konflikta tu nije potreban dogovor (odgovornost v planiranju). Poslovna politika 7(1978)12

Stojiljković Dragan

Samoupravna odgovornost i informisanost. Organizacija i kadrovi 9(1979)4

Strahinjić Časlav

Odgovornost kao bitna komponenta zaštite samoupravljanja i društvene svojine. Socijalizam 22(1979)6

Strohsack Boris

Odkodninska odgovornost v delovnem razmerju. Universum, Ljubljana 1979

Škarić Svetomir

Ustavnite (problemi) promeni i kolektivnata rabota. Pogledi (1981)1

Šoškić Budislav

Kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost. Međunarodna politika 30(1979)697

Tomašević Milivoje

Jačanje odgovornosti u društvu. Komunist 20. in 27. 6. 1980, št. 1215 in 1216

Toroman Marija M.

Materijalna kolektivna odgovornost u jugoslovenskom i uporednom pravu. Pregled 70(1980)9

Vacić Aleksandar

Sloboda i odgovornost u socijalističkom samoupravnom društvu. Međunarodna politika 30(1979)709

Vasović Vučina

Smisao kolektivnog odlučivanja i odgovornosti. Socijalizam 22(1979)3

Vedriš Martin

Kolektivna materijalna odgovornost i samoupravljanje (odgovornost i vlasništvo). Pregled 70(1980)9

Velimirović Mihailo

Odgovornost za obavljanje samoupravljačkih funkcija. Pregled 70(1980)9

Veljković Dragoslav

Odgovornost za obavljanje samoupravljačkih funkcija. Radni odnosi i samoupravljanje 9(1978)2

Višnić Miodrag

Društveno-politička suština odgovornosti u delegatskom sistemu. Treći program (1978)37

Žarković Vidoje

Sprovođenje Titove inicijative obezbjeđuje kontinuitet najvitalnijih sadržaja naše socijalističke revolucije. Opredeljenja 10(1979)7

BOŠTJAN MARKIČ

Participacija, samoupravljanje, socializem

Mednarodna tribuna Socializem v svetu je v letu 1980 že petič pripravila okroglo mizo v Cavtatu in jo osredotočila na temo participacija, samoupravljanje, socializem. Dojemljivost Mednarodne tribune za žgoča vprašanja sodobnega sveta lepo pokaže izbor nosilnih tem: Socializem v sodobnem svetu (1976), Politični sistem socializma (1977), Socializem in dežele v razvoju (1978), Subjektivne sile socializma 1979.

Kronist Mednarodne tribune Socializem v svetu ne more mimo podatka, da je v petih letih obstoja Mednarodni tribuni na orkogh mizah uspelo zbrati 341 marksističnih teoretikov in socialistično usmerjenih mislecev. V letu 1980 se je na okrogli mizi o participaciji, samoupravljanju in socializmu zbralo 132 tujih udeležencev, ki so prišli iz 58 držav (99 od vseh prisotnih udeležencev je pripadalo političnim partijam, političnim gibanjem in sindikatom), medtem ko je bilo na okrogli mizi o subjektivnih silah socializma v letu 1979 113 tujih udeležencev iz 59 držav. Profili udeležencev so bili zelo razvejani in segajo od raziskovalcev, znanstvenih delavcev, univerzitetnih učiteljev, prek novinarjev, publicistov, do funkcionarjev političnih partij, sindikatov in podobno. To je spričo nujnosti potrebe po interdisciplinarnem zajetju tako večrazsežnostnih pojavov kot so participacija, samoupravljanje, socializem, tudi umljivo in pričakovano.

Temeljna metoda delovanja okrogle mize je bilo delo v plenumu in na treh drugih »ožjih« okroglih mizah, ki so obsegale a) participacijo, samoupravljanje, ekonomske odnose ter družbenoekonomski razvoj, b) participacijo, samoupravljanje, razredni boj, politične odnose in institucije ter c) politično misel in teorije o participaciji in samoupravljanju. Posebna okrogla miza je bila posvečena samoupravljanju v Jugoslaviji in je bila v nekem smislu nadaljevanje razprave, ki so jo »na licu mesta« imeli tuji udeleženci cavtatske okrogle mize v tovarni orodja v Trebinju.

Ko ocenjujemo lanskoletno okroglo mizo participacija, samoupravljanje, socializem, lahko ugotovimo, da je cavtatsko srečanje pripomoglo h kritičnemu teoretičnemu soočanju marksističnih mislecev in socialistično naravnanih ljudi, ki delujejo v različnih družbeno zgodovinskih razmerah in ki izražajo različno revolucinarno prakso in tradicijo v okvirju marksistične in socialistične misli.

Ne bi moglo biti dvoma, da bodo kritična teoretična soočanja tudi vplivala na življenjsko prakso dežel, iz katerih so v Jugoslavijo prišli protagonisti cavtatskega razgovora. Diagnoza, da je Cavtat 1980 resnično nudil možnost odprtega dialoga med nosilci različnih ideoloških in političnih usmeritev sodobnega socializma, se nam zdi povsem sprejemljiva in odseva dejansko dogajanje.

Kakorkoli so lahko posamezni cavtatski udeleženci kot predstavniki različnih partij in političnih gibanj socialistične usmeritve videli svoj *poseben* interes in potrebo po afirmaciji in predstavitvi zgolj *svojega* pogleda na participacijo, samoupravljanje in socializem (kakorkoli so lahko bili za udeležbo in za razpravo v Cavtatu različno motivirani), so s svojo razpravo izražali *bogastvo* in *različnost* idej in prakse socializma. Tudi Cavtat 1980 izpričuje, da sta participacija in samoupravljanje – tudi, če sta različno koncipirana – temi, ki se jim v današnjem svetu ni mogoče izogniti in da ni naključje, da se strategije številnih socialističnih sil usmerjajo k participaciji in samoupravljanju. Očitno gre za jasno razviden zgodovinski imperativ.

Ta zapis si ne dela utvare, da bi lahko globlje prodrli v razčlenitev cavtatskega srečanja; v tem zapisu naj le pokažemo na nekatera temeljna vprašanja, ki so obvladovala rendez-vous v Cavtatu; opozorimo naj na nekaj izstopajočih dilem, ki so se porajale in, ne nazadnje, tudi na prisotnost jugoslovanske samoupravne misli na tem mednarodnem srečanju, ki je želelo brez vsiljive cenene propagandne pogrošnosti pokazati, kako je s socialističnim samoupravljanjem »tukaj in zdaj«.

Temeljna ideološka konfrontacija med kapitalizmom in socializmom se vse bolj pomika in se izraža kot soočanje meščanske demokracije in samoupravljanja, pri čemer bržčas ne smemo pozabljati, da je samoupravljanje meščanski demokraciji bolj »nevarno« kot etatistični socializem. Tudi zaradi odprtih problemov v kapitalistični družbi in glede na vpliv, ki ga ima ideja samoupravljanja na svetovno delavsko gibanje, raste teoretični in praktični interes za jugoslovansko samoupravno izkušnjo. Tudi Cavtat 1980 je memento, da samoupravljanje in participacija trkata na vrata sodobnega sveta.

Ob vsem tem pa vendarle Cavtat tudi ni mogel biti gluha za opozorila tistih cavtatskih akterjev, ki so opozarjali, da ni nikjer rečeno, da je samoupravljanje »v cvetju«, da je projekt samoupravnega socializma samo ena izmed možnosti, da se v našem svetu srečujemo z »dvojno možnostjo epohe«, ko ekonomska kriza in politika supersil in modela družb, ki jih ti velesili predstavljata, vodita tudi h koncentraciji oblasti (ekonomske in politične), k potiskanju delavskega razreda v to, da se predvsem bori za ohranitev zaposlitve, k utrjevanju egoizmov in nacionalizmov.

Cavtatsko srečanje ni bila nikakršna »diplomatska« konferenca o participaciji, samoupravljanju in socializmu. Šlo je v bistvu za izmenjavo misli in pogledov, za medsebojno seznanjanje, za medsebojne tolerantne

sugestije pri iskanju poti. Glede na različnost udeležencev iz posameznih delov sveta, Evrope, Azije, Afrike, Amerike, je tudi povsem umljivo, da je vsakdo nosil s seboj svojo idejno in politično prtljago, da ni lahko izšel iz svojega miselnega sveta, kar vse se je pokazalo tako v referatih kot v razpravah.

Če bi želeli v tem orisu nekatere posamezne nastope v Cavtatu dati na splošni skupni imenovalac, potem bi mogli reči, da je konferenca pokazala na veliko raznovrstnost pojavnih oblik participacije in samoupravljanja, na domiselnost prilagajanja temeljne ideje participacije in samoupravljanja različnim družbenim sredinam in potrebam. Številni cavtatski prispevki so obravnavali povsem konkretne oblike samoupravljanja, participacije, delavske kontrole in s tem povezane sindikalne akcije v svojih državnih oziroma nacionalnih okvirjih.

Morda bi razprava mogla še nekoliko globlje poseči v raziskavo objektivnih družbenih korenin sodobne participativne družbene prakse na zahodu in se radikalneje spraševati o svojiskih vzrokih, zaradi katerih se ta praksa v različnih deželah *neenakomerno* pojavlja in zaostaja, kot vse kaže, še zlasti v ZDA. Svetovni marksistični in socialistični misli še ostaja široko polje nadaljnje teoretične elaboracije participacije in samoupravljanja.

Naj tudi navržemo, da smo mestoma dobili tudi vtis, da je morda zaradi specifične »magičnosti« ali pa znabiti tudi »magnetičnosti« takšne teme kot je ravno trojica participacija–samoupravljanje–socializem, nekatere razpravljalce zaneslo v tem smislu, da so govorili, kot da bi bila participacija in samoupravljanje že prevladujoči prvini v številnih državah.

Pomembno se nam je zdelo, da šestokrat tudi v dialoško razgibani razpravi niso zanemarjali dejstva, da se za participacijo skrivajo tudi različni družbeni interesi. Važno je tedaj, kakšna smer boja za participacijo, za udeležbo delavcev, se hoče doseči.

Cavtatski kolokvij je živa potrditev ugotovitve, da socializem kot mednarodni pojav, socializem kot svetovni proces, – da rečemo še drugače – socialistične aspiracije ne morejo biti omejene z nacionalnimi mejami. Referati in diskusije evropskih, afriških, azijskih udeležencev septembrskega Cavtata 80 so zgovorno potrdili, da socialistične sile delujejo skoraj dobesedno v vseh mogočih družbenih, ekonomskih, političnih, kulturnih razmerah. Seveda velike razlike v pogojih delovanja porajajo znatne razlike tudi v problemih, nalogah, potrebah, interesih, teoretičnih stališčih in praktičnih akcijah. Najbolj škodljivo za socializem pa bi bilo, če bi hoteli takšne *razlike* »poenotiti« s hegemonističnimi pretenzijami, s težnjami k dominaciji in instrumentalizaciji.

Cavtat 80 je svojevrstni credo, da medsebojna netolerantnost med socialističnimi silami in gibanji, ekskluzivnost in sektaštvo, prevladovanje ožjih interesov, vodijo v dominacijo in hegemonizem. Tisti, ki pri tem izgublja je – socializem, je osvobajanje človeka. Legitimnost razlik v

socializmu je dejstvo, na katerega so v Cavtatu nekateri bolj odločno, drugi pa tudi bolj sramežljivo opozarjali.

Kakor prejšnja leta je tudi letošnji Cavtat pokazal na svojska stališča sovjetskih in nekaterih vzhodnoevropskih udeležencev okrogle mize. Podmena njihovemu stališču je mnenje, da je razvoj samoupravljanja utemeljen kot demokratizacija države, kot pritegovanje množic v državno odločanje in upravljanje z državo, ne pa kot neposredna integracija dela in politike, ne kot neposredno odločanje proizvajalcev. Socialistično samoupravljanje se po tem konceptu v nekem smislu razvija v dveh vzporednih oblikah: kot socialistično državno samoupravljanje (politična aktivnost države, udeležba množic pri upravljanju države) in kot družbeno samoupravljanje (udeležba množic v delu družbenopolitičnih organizacij, posvetovalna proizvodna telesa, sveti brigadistov in podobno). Vendar: socialistično državno samoupravljanje je temeljno in determinira celoten razvoj družbenega samoupravljanja. Ob vsem te pa najbrž ni odveč pripomba, da se izza verbalnega sprejemanja samoupravljanja ponekod skriva problečeni državni socializem. Socialistične sile širom sveta pa so bile soočene z resnimi težavami in globokimi protislovji ravno na temelju koncepcije državnega socializma.

Nekaj zanimivih dilem na okrogli mizi se je vrtelo tudi ob črti pluralizem–samoupravljanje. Dileme pluralizem–monolitizem, pluralizem–demokratični centralizem, pluralizem–načrtno (plansko) usmerjanje družbe, so za jugoslovansko družbo bržčas umetne dileme. Pluralizem kot takšen, sam po sebi, ni niti meščanska, niti socialistična kategorija. Pluralizem pa ima lahko napreden, socialistični pomen kot instrument kritike političnih in družbenih monopolov. S stališča politične teorije samoupravljanja v Jugoslaviji med samoupravljanjem in pluralizmom ni protislovja. Samoupravljanje implicira pluralizem, dosledno uveljavljen pluralizem pa kliče po samoupravljanju.

Téma, ki je bila »zgovorna« o samoupravljanju in socializmu, tudi ni mogla mimo odnosa med socializmom in demokracijo. Razumljivo, saj ni le »téma dneva« in tako tudi ni mogla biti le téma »cavtatskih dni«, temveč je téma epohe. Socializma ni mogoče razumeti kot neko »ločeno« sfero od demokracije, ki bi se šele po volji politične avantgarde in s takoimenovanim dozorevanjem »objektivnih« pogojev naknadno spojil z demokracijo. Demokracija, in to integralna, ekonomska in politična, je notranja prvina socializma. Samoupravna socialistična demokracija ni mogoča kot izolirana »demokracija vrhnje stavbe« ali kot »mikrodemokracija« samo v temeljni družbeni ravnini. Družbeno samoupravno funkcionalna je le kot celovita integralna demokracija, z jasno razredno podlago, saj je bistvo samoupravne demokracije ravno v enotnosti ekonomskega in političnega osvobajanja delavskega razreda.

Tudi Cavtat 80 je pokazal, da sta samoupravljanje in socializem odprta za splošno človeško razmišljanje. Samoupravljanje je – enako kot socializem – tisti napredek človeštva, ki presega nacionalne meje. Seveda

samoupravljanje in socializem nista samodejna neodvrnljiva usodnost sveta, ki bi bila brez soočanj in boja dana sama po sebi. Gre v bistvu za objektivno možnost samoupravljanja, ki jo velja izkoristiti, ne pa za nujno, samo po sebi umljivo zgodovinsko uresničevanje.

Socialistično samoupravljanje je pokazalo – kljub slabostim z zrelišča empirične nepopolnosti njegove prakse – na možnost novih oblik socialističnih proizvodnih odnosov. Nikoli nismo vztrajali pri tem, da sta samo konkretna jugoslovanska praksa in perspektiva samoupravljanja obče veljavni in zveličavni. Tudi Cavtat 80 tega ni paternalistično vsiljeval. Cavtat 80 je bil teoretično miselni daj-dam, ki bogati ustvarjalno prakso delavskega razreda v sodobnem protislovnem svetu.

MILOJKO DRULOVIĆ

Uvodna beseda

Dovolite mi, da vas v imenu gostitelja pete okrogle mize »Socializem v svetu« pristrčno pozdravim v tem mirnem obmorskem mestu blizu Dubrovniku, znanem po gostoljubju in lepoti.¹

Letošnja téma je spodbudila veliko zanimanje, bržkone največje doslej. Na srečanju sodeluje 184 udeležencev iz 58 evropskih, azijskih, afriških, latinskoameriških dežel, iz ZDA in Avstralije.

Takšno široko zanimanje so izzvale praktično politične in teoretske spodbude.

Téma participacija, samoupravljanje, socializem že dlje kakor stoletje sodi k marksistični tradiciji. Zadnje čase zbuja veliko zanimanje med marksisti in socialistično in napredno usmerjenimi ljudmi, vsemi, ki se ukvarjajo s krizami sodobnega sveta in z njegovo prihodnostjo.

Samoupravljanje je tesno povezano s kritiko družbene narave oblasti. Nekritično navdušenje nad buržoaznim in klasičnim demokratizmom ni upravičeno. Krivice, diskriminacije, izkoriščanje in nestabilnost, družbena negotovost in vsakdanja samovolja so še zmerom značilnosti številnih delov sveta, v katerem živimo. Zelo žive zahteve po spremembah v kapitalističnem svetu (vključno z zahtevo po samoupravljanju) zagotavlja pritisk sindikalnega gibanja velikih strank leveice – to gibanje hoče predstaviti svojo vizijo družbe, ki bi premagala krize in konflikte sodobne kapitalistične družbe.

Današnja kriza družbenih odnosov, ki ovira tako razvoj proizvodjalnih sil kakor organiziranje družbe na resnično demokratičnih osnovah, ni značilna samo za kapitalizem.

¹ Uvodne besede Milojka Drulovića, predsednika mednarodne tribune Socializem v svetu in izvršilnega sekretarja predsedstva CK ZKJ.

Osvobodilna razsežnost sprememb, do katerih je v svetu prišlo v zadnjih desetletjih, je velikanska. Na zgodovinsko prizorišče so stopile stotine milijonov, milijarde ljudi. K vsem tem spremembam moramo dodati tudi krepitev socialističnih gibanj, ki so iz socializma naredila svetovni proces.

Pogosto govorimo o socialističnih družbah, socialističnih gibanjih in njihovih odnosih, a doslej smo se le redko lotevali skupnih konkretnih raziskovanj in razprav o številnih pomembnih vprašanih sodobnosti. Postavlja se seveda tudi vprašanje, kakšni so dometi revolucij: oktobrske, kitajske, vietnamske, kubanske, alžirske, jugoslovanske, pa tudi revolucij v drugih socialističnih in na novo osvobojenih deželah – kakšni so njihovi dometi glede uresničevanja osnovne ideje socializma – ideje o osvoboditvi dela.

Na stanje v socialističnih deželah in na odnose med njimi tudi ne smemo gledati idealizirano, temveč kritično in vizionarsko, ko odgovarjamo na vrsto perečih vprašanj, med katerimi so: kako zagotoviti večjo vlogo neposrednih proizvajalcev pri upravljanju družbe, kakšna je vloga sindikatov, kako na novo določiti vlogo partije – da se partija ne bi izenačila z oblastjo. Delavci nočejo biti zgolj objekti vseмогоčnih aparatov, nočejo zgolj sprejemati dovršenih dejstev, nočejo se samo žrtvovati in izvrševati odločitve, ki jih sprejemajo »zgoraj«.

Številne izkušnje dokazujejo, da ni zadosti, če zgolj nacionaliziramo proizvodna sredstva. Tudi v deželah z družbeno lastnino so družbeni konflikti pogosti. Številne ideološke sheme o vlogi partije, države, plana, trga, sheme, ki so bile pred dvema, tremi desetletji videti normalne, ne držijo več. Kako urejati razmerje med planiranjem in trgom; kakšen naj bo odnos med klasičnimi oblikami predstavniške demokracije in drugimi neposrednimi oblikami demokracije; kako se ogniti centralističnemu upravljanju in zagotoviti množične oblike sodelovanja; kako krepiti samostojnost in enakopravnost narodov in dežel – vse to so pereče sodobne teme, zaradi katerih smo se tudi zbrali k tej razpravi.

Kakor je pravilno dejal neki naš spoštovani tovariš, demokratske svoboščine niso samo »formalne« in »abstraktne«, pa tudi ne buržoazne (tj. niso le dediščina buržoazne revolucije). Seči moramo globlje in neposredno izhajati iz človeka in državljana. Ne gre samo za meščanske svoboščine in za odločanje v proizvodnji, v bazi nasploh, pač pa za upravljanje z vsemi aktivnostmi, ki so družbeno pomembne.

Samoupravljanje ni nikakršna futuristična ideja, pač pa stvarnost milijonov ljudi v sodobnem svetu.

Izkušnje s samoupravljanjem v socialističnih družbah – vključno z jugoslovansko – so številne, četudi seveda različne, nekaj je pa tudi osamljenih izkušenj v kapitalističnem svetu.

To pomeni, da se zahteva po samoupravljanju uveljavlja na zelo različnih krajih, z različno močjo, iz različnih teoretskih virov in tudi na

podlagi heterogenih družbenih temeljev. O samoupravljanju se še naprej razpravlja, naj si nekateri še tako želijo, da bi ga preprečili.

Zahteva po samoupravljanju se kaže v Afriki, kjer iščejo avtonomen razvoj, izhajajoč iz družinskih in plemenskih skupnosti v bazi; toda tudi v ZDA; v velikih urbanih središčih, kjer želijo samoupravljeti s svojim vsakdanjim življenjem; v nacionalnih in drugih skupnostih, kjer želijo izraziti samostojnost in neodvisnost, zahtevajo ga delavci, ki se ne strinjajo, da bi sindikalni politični aparati odločali v njihovem imenu; skratka, kaže se v tovarni, mestu, družini, šoli, regiji, državi.

Produktivistična ideologija ni samo stvarnost tehnološkoindustrijske kapitalistične civilizacije, ampak tudi stvarnost številnih socialističnih družb. Taka koncepcija ne upošteva družbenih odnosov in to utemeljuje s teoretičnimi razlogi, nezadostno demokratsko tradicijo, potrebo po učinkovitosti ipd. Živimo v svetu, ki ceni strokovnost, znanje, tehniko, izumiteljstvo, in to kajpada usmerja pozornost na tehnologijo in ustvarjalce. Toda to ne more biti razlog, da bi – zlasti ne v socializmu – poudarjali zgolj ekonomske rezultate, da pa bi družbenopolitične odnose in motive imeli za »siva področja«.

Socializem ni samo v tem, da dobimo več ton železa in drugih blag. Socializem pomeni to, da hkrati ustvarjamo delavsko in splošno družbeno demokracijo.

Bistvo marksističnega koncepta partije ni v vsiljevanju vodilne vloge, ampak osvetljevanje poti nadaljnjega revolucionarnega boja, kakor je poudaril Marx v Manifestu Komunistične partije. Partija ni sinonim oblasti. Ne more nastopati zgolj v prvi osebi, neposredno upravljati z državo in sama usmerjati zgodovinske procese. Ne gre za to, da bi se njen vpliv zmanjšal, temveč, nasprotno, za prizadevanje, da se ta vpliv poveča.

Smo v zgodovinskem obdobju, ko buržoazija vse teže vlada v okviru demokracije, v kateri je delavski razred (s protifašističnim bojem, z nacionalnimi, političnimi in sindikalnimi boji) postal vodilna sila v boju za družbene spremembe in demokracijo.

Najraznovrstnejše in pogosto protislovne oblike participacije, samoupravljanja, regionalizacije, nadalje tovarniški sveti, četrtini in šolski sveti so decentralizirane in bazične demokratske institucije.

Ne zahtevajo samo povečanje mezd, temveč tudi pravico do zborovanja v tovarni, pravico do volitev in odpoklica delegatov, varstva človekovega okolja, pravico do vnaprejšnjega informiranja, do nadaljevanja šolanja, do informiranja o načrtovanju investicij, prestavljanja delovne sile itn.

To so spremembe, ki so z razvojem proizvodnih sil postale nujne. To je pot k premagovanju centraliziranih, birokratskih in avtoritarnih oblik oblasti.

Četudi pomen teh sprememb zatirajo, zanikajo in zmanjšujejo, pa zadnje čase zbujaajo vse večje zanimanje delavcev na lokalni in nacionalni ravni. Zato se samoupravnim koncepcijam organizacije družbe nekateri

močno upirajo. Te zamisli niso v skladu z idejo in prakso etatističnih monopolističnih političnih partij, z monopolsko vlogo velikih podjetij in večnacionalnih družb, s tehnokratsko vlogo managerjev in administrativnega aparata. Ne ustrezajo željam po centralističnem vodenju družbe in gospodarstva.

Četudi so vse oblike demokratizacije, ki razširjajo pravice delavcev, progresivne in jih moramo podpirati, pa segajo razprave o samoupravljanju v zadnjih letih veliko dlje od participacije klasičnega, začetnega tipa, v okviru katere delavci le delno sodelujejo pri odločanju o obrobni vprašanjih. Gre za to, da samoupravljanja ni mogoče uresničiti, ne da bi v celoti spremenili družbena razmerja in lastnino, da klasične oblike sindikalnega boja ne peljejo h končnemu cilju, da moramo samoupravljanje delavcev in njihovo odločanje v podjetju sprejeti kot zahtevo po stalnem spreminjanju celotnih družbenih razmerij.

V naši jugoslovanski izkušnji, ki je stara že trideset let, se samoupravljanje ni rodilo samo v glavah politikov (ko so spoznali, da so tvorca revolucionarnega gibanja sanjali o samoupravljanju). Motiv ni bil v tem da bi socialistično samoupravljanje postavili nasproti kakšnemu drugemu samoupravljanju, pač pa smo razvoj in družbeno organizacijo v Jugoslaviji hoteli uskladiti s splošno ljudsko in razredno naravo naše revolucije in ju utemeljiti na najboljših tradicijah socialistične misli v naši deželi (pa tudi veliko širše). Mislim, da jugoslovansko samoupravljanje realno odgovarja na odprta vprašanja razvoja socializma tudi tistim, ki spodbijajo možnost socialističnega demokratičnega pluralizma brez pluralizma klasičnih političnih strank.

Četudi je imela Jugoslavija le malo izkušenj z industrijo in demokracijo, pa se s tem nismo spustili v »tvøgan eksperiment«, saj smo si izkušnje s tako oblastjo v bistvu pridobili že na njenih začetkih pri organizaciji organov oblasti v času osvobodilne vojne in revolucije.

Pridobili smo si že zadosti izkušenj, zato smo vedeli, da razvejanost demokratskega sodelovanja krepi družbeno skupnost; bili smo tudi prepričani, da samoupravna samostojnost narodov in republik, ki jo zagotavlja tak sistem, ni past, ki bi lahko pripeljala do razpada, temveč prav narobe. Vedeli smo, da so v preteklosti v naši deželi iz zgodovinskih razlogov tudi verske probleme reševali v bojih za narodno osvoboditev, zato smo morali upoštevati tudi to jugoslovansko zgodovinsko stvarnost, da bi bili zvesti svoji lastni revoluciji. Iskali smo potemtakem bistvo in resnico o socialistični družbi v naših razmerah.

Samoupravljanje je postalo ustvarjalen in stimulativen odnos in sistem in je danes v temelju razvoja in napredka jugoslovanske družbe. A samoupravljanje ni sistem, ki bi zagotavljal družbo brez konfliktov, in ni imuno pred številnimi negativnimi pojavi. Srečujemo se z egoizmom osebnega in skupinskega interesa, s tehnokracijo, ki se ji pogosto posreči,

da z izgovarjanjem na svoje kompetentnosti (strokovnost, učinkovitost itn.) v številnih delovnih organizacijah ohrani velik vpliv na odločanje samoupravnih organov; v razvoju posameznih regij so še zmerom velike razlike, so tudi neupravičene razlike v osebnih dohodkih, nerentabilne investicije (»politične tovarne«, ki delajo z izgubo in ki imajo očitno le to nalogo, da zaposlujejo delovno silo). Delavci sicer delijo svoj dohodek, vendar tega ne povezujejo vselej z ustreznim delom, njihov delež v reprodukciji družbe ni zadosten, četudi je ustava iz leta 1974 dala odločilno vlogo združenemu delu.

Jugoslavlani niso nikoli menili, da bi njihovo samoupravljanje bilo model za druge. Vsi smo že siti dolgotrajnih poskusov, da bi ponudili »idealne modele«, ki bi »enkrat za vselej« opravili s slabostmi stare družbe. A pokazalo se je, da si lahko neka majhna deželca utre svojo lastno pot v socializem, ne da bi se ji bilo treba pri tem zapreti vase, temveč lahko, prav narobe, doseže politično stabilnost in se odpre celemu svetu, sprejema pozitivne spodbude iz različnih smeri in položajev in je predvsem sposobna, da demokratično razrešuje notranja protislovja in da razlaga globoka protislovja in zapletenost našega časa.

Jugoslavija je morala plačati visoko ceno, ker je stopila na samostojna in neraziskana pota. (Nemara pa bi cena bila še višja, če ne bi šli po tej poti). To iskanje pa še traja, saj smo pripravljeni na nove kritične analize in na ponoven pretres vrednot prakse. Parlament, ki so ga sestavljali poklicni politiki, je potreboval tristo let, da je nazadnje začel delovati po zapletenih pravilih in normah. Prehod na samoupravljanje je postopen proces. Samoupravljanja se učimo, ko samoupravljamo.

Samoupravljanje ni čarovna formula. Je samo možnost, da vzpostavimo neposredno demokracijo in da začnejo delovni ljudje postopno sodelovati pri vseh družbenih zadevah. Eno je jasno: zadnje besede v družbenih zadevah ne smeta imeti birokracija in tehnokracija, saj nista legitimna predstavnika niti v meščanski družbi, kaj šele v socialistični.

Pred kratkim umrla veliki filozof Sartre meni, da marksizem ostaja »filozofija našega časa, ki ni presežena, ker niso presežene razmere, ki so jo ustvarile«. To lahko rečemo tudi za samoupravljanje: aktualno in nepreseženo bo, vse dokler ne presežemo razmer, ki so ga spodbudile.

Moja prva gostiteljska naloga pa bi vseeno bržkone bila v tem, da vam, namesto da govorim številne nemara znane zadeve, zaželim, da se prijetno počutite in da si ob napornem delu, ki vas čaka, kolikor mogoče oddahnete v tej oazi modrine in vedrine.

Teoretične osnove razvoja socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji

Zgodovinska izkušnja nam pove, da je bila uspešnost različnih oblik samoupravljanja, delavskega nadzora in participacije vselej odvisna od njihove zakoličenosti v razrednem boju izkoriščevalskih in izkoriščanih razredov oziroma od razmerja sil v tem boju, s tem v zvezi pa tudi od tega, v kolikšni meri so se te oblike razvijale kot sestavina strategije in prakse socialističnih preobrazb družbe.*

Zato ni nikakršno naključje, da so teoretiki in delavski bojevniki, ki so se količkaj resno ukvarjali z idejo in prakso samoupravljanja, dajali poudarek predvsem povezanosti samoupravljanja z razrednim bojem ter s procesi revolucionarne preobrazbe. Karl Korsch je v svojih spisih o socializmu poudaril, da so delavski sveti izraz »revolucionarnega razrednega boja proletariata zoper buržoazijo« in je to še posebej dokazal v analizi razvoja delavskih svetov v letih 1919–1920 v Nemčiji. Max Adler je poudaril, da »delavski sveti ne smejo biti nič drugega kot ... *nove forme socialističnega razrednega boja*.« Henri Lefebvre podčrtuje, da se samoupravljanje »poraja kot aktualna in univerzalna oblika ... razrednega boja«. Antonio Gramsci je pisal, da »težijo delavski sveti k temu, da bi delavski razred pripeljali do osvojitve industrijske oblasti«, Georges Gurwitsch pa je zapisal: »delavske svete je nemogoče ločiti ... od družbene revolucije«. In tako naprej.

Ker so bili pozorni na bistvo te medsebojne zveze, so ti avtorji idejo samoupravljanja obravnavali v okviru obče teorije revolucionarnega spreminjanja kapitalistične družbe. Do poudarjanja neizogibne potrebe po širšem teoretskem utemeljevanju te ideje prihaja znotraj intelektualnih in političnih smeri, ki reafirmirajo idejo samoupravljanja, tudi v poslednjih petnajstih letih. Tako, denimo, poudarja Albert Meister, eden najbolj znanih teoretikov in raziskovalcev samoupravljanja, »da je participacija dejavna samo v toliko, kolikor jo štejemo za orodje projekta nove

* Miloš Nikolić, direktor centra za družbene raziskave pri predsedstvu CK ZKJ je za cavtatsko okroglo mizo '80 pripravil dokaj obsežno študijo, ki obsega v celoti 167 strani tipkopisa. Iz študije smo zaradi prostorskih omejitev prevedli dve prvi poglavji (str. 1–39), v katerih obravnava predvsem Marxove ideje o samoupravljanju in pa štiridesetletno izkustvo socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji. Tretje, najbolj obširno poglavje obsega teoretične koncepte graditve socialistične družbe na temelju samoupravljanja v svetu. Za ilustracijo navajamo samo naslove poglavij: Samoupravna družba kot dozorela družba (od Proudhona do Rosanvallon); Utopični koncepti samoupravnega socializma (od Rätekomunismusa do Castorialisa); Sindikat kot integrativni dejavnik samoupravne organizacije družbe; Leninov koncept sovjetske države; Sovjetski avtorji o samoupravljanju in odmiranju države; zadnje, IV. poglavje je pretežno posvečeno jugoslovanski strategiji graditve in razvoja socialistične družbe – v pogojih svobodnega združevanja dela in političnega sistema socialističnega samoupravljanja. – Iz že omenjenih razlogov smo v prevodu opustili tudi navajanje virov – op. ur.

družbe.« V razpravi, ki je o samoupravljanju potekla leta 1979 na straneh teoretskega glasila italijanske socialistične stranke »Mondo operaio«, so mnogi avtorji prav tako poudarili nujnost vključitve ideje oziroma prakse samoupravljanja v »globalni projekt družbene spremembe«.

To neizogibnost vključevanja ideje o samoupravljanju v okvire širših družbenih teorij oziroma v celovite politične programe, ki bazirajo na teh teorijah, izražajo tudi vse znane ideje samoupravljanja, delavskega nadzora in participacije ter iz njih izhajajoča praktična prizadevanja.

Iz vsega povedanega izhaja, da je zastavljanje vprašanj o odnosu med idejo samoupravljanja in marksizmom v teoretskem smislu legitimno. To velja še tolikanj bolj, če smo si enotnih misli o tem, da je marksizem v filozofskem in znanstvenem smislu najbolj utemeljena, najbolj razvita, praktično najbolj razširjena ter najbolj aktualna teorija radikalne družbene preobrazbe.

I

Raziskavo odnosov med idejo samoupravljanja in marksizmom otežuje obstoj različnih teoretsko-metodoloških interpretacij marksizma. V tem je eden izmed razlogov, zakaj nekateri teoretiki ločujejo vprašanje možnega teoretičnega utemeljevanja ideje samoupravljanja pri Marxu od prisotnosti te ideje v zgodovini marksizma. Tudi mi se bomo najprej ukvarjali z vprašanjem teoretične utemeljenosti ideje samoupravljanja v Marxovi misli, nato pa z njeno usodo v zgodovini marksizma.

1. Znano je, da so mnogi anarhistični misleci v daljnji in bližnji preteklosti razvijali svoj koncept revolucije ter znotraj njega idejo samoupravljanja, nasprotujoč posameznim bistvenim vidikom Marxove misli oziroma njegovi misli v celoti. Tudi v novejšem času so se pojavili posamezni avtorji, ki razvijajo idejo samoupravljanja v nasprotju z Marxom, prizadevaje si, da bi dokazali, da je bila Marxova misel nasprotna zasnova samoupravljanja oziroma samoupravne družbe. V teh primerih gre za avtorje, ki iz teoretskih, včasih pa tudi ideološko-političnih razlogov zavračajo Marxovo misel; mnogi med njimi jo pri tem prikazujejo enostransko ali celo povsem popačeno. Na tem mestu se z njihovimi prizadevanji ne zmoremo ukvarjati, saj bi to od nas terjalo spopadanje s kritikami celote Marxove misli, kar pa nedvomno presega okvire tega referata.

Sami sodimo, da lahko vsakdo, ki je temeljito proučil Marxa in ga ne bremenijo določeni ideološki ali drugi predsodki zoper tega misleca in zoper vse, k čemur teži njegova teorija, v Marxovem delu kljub določenim dilemam in dvomnostim odkrije teoretske temelje za idejo samoupravljanja.

V zvezi s tem pa moramo nemudoma poudariti naslednje dejstvo: Marx je bil nasprotnik dogmatičnih konstrukcij humane družbe prihodnosti, dasi je bila vsa njegova misel usmerjena k spoznavanju zgodovinskih

možnosti in družbenih predpostavk takšne družbe ter k odkrivanju realnih sil, ki jo bodo s svojim bojem uresničile. Prav iz teh teoretsko-metodoloških razlogov Marx ni konkretno obravnaval potov nastajanja nove družbe, vedoč, da je lahko novo v svoji konkretnosti in individualnosti edinole proizvod zgodovinske prakse. Glede na to bodo vsi, ki pri Marxu iščejo modele samoupravne družbe oziroma recepte za njeno uresničenje, slejkoprej razočarani.

In vendar izkazuje *celota Marxove misli*, kot so dokazali mnogi marksisti-teoretiki samoupravljanja, najbolj adekvaten teoretski temelj in okvir za idejo samoupravljanja. V nasprotju s poskusi iskanja opore za idejo samoupravljanja zgolj pri posamičnih Marxovih konkretno-zgodovinskih analizah in observacijah (kot ravnajo nekateri avtorji) je odločilnega pomena sprevideti zvezo med *celoto* Marxovega znanstvenega spoznanja ter idejo samoupravljanja.

To pa terja od nas predvsem, da Marxovo znanost pretehtamo kot tisti neizogibno širši teoretični okvir in dejansko kot občo teorijo radikalne družbene spremembe, znotraj katere šele lahko odkrijemo bistvo oziroma revolucionarne možnosti samoupravljanja. Glede na obseg tega referata pa nam premisleka te vrste žal ne bo dano izpeljati na docela zadovoljiv način.

a) Občeteoretički okvir, znotraj katerega je mogoče spoznati bistvo celote samoupravljanja in vseh njegovih aspektov, razberemo iz Marxovega filozofskega pojmovanja človeka v njegovem prek dela oblikovanem odnosu do narave in zgodovine, iz Marxovega pojmovanja zgodovinskega razvoja družbe (zgodovinski materializem), iz njegove kritike politične ekonomije ter naposled iz njegove teorije razrednega boja in proletarske revolucije.

S tem nikakor ne zanikamo možnosti, da lahko boj za uresničenje participacije, delavskega nadzora in določenih vidikov samoupravljanja na posameznih etapah, pač glede na socialni in politični značaj njegovih nosilcev in z ozirom na zgodovinske pogoje inspirirajo ter osmišljajo tudi teoretični in politični koncepti, ki se od Marxovega razlikujejo. To možnost sodobna zgodovinska praksa nenehno potrjuje. Izražamo pa prepričanje, da celote emancipacijskih možnosti samoupravljanja kot enovitega gibanja in cilja osvobodilnih bojev ni moč spoznati in jih realizirati (zlasti ne tedaj, ko pridejo na dnevni red radikalne spremembe proizvodnih odnosov, z njimi vred pa tudi celotne družbene organizacije) v nasprotju s temeljnimi Marxovimi spoznanji.

Vendar pa ne gre samo za to, da pomeni *celota Marxove misli* za samoupravljanje tisto občo teorijo, ki je nujna, če ga želimo dojeti in uresničevati kot enega izmed temeljnih dejavnikov strategije in prakse revolucionarne preobrazbe. Marxova misel dokazuje to svojo vlogo prav zavoljo tega, ker se nekatera njena posebna, toda temeljna vprašanja dotikajo prav bistva samoupravljanja. Gre predvsem za dvoje medsebojno povezanih spoznanj znotraj Marxove teorije razrednega boja in

proletarske revolucije, spoznanj, ki sta tudi globlje politekonomsko in filozofsko utemeljeni.

Prvo spoznanje zadeva končni zgodovinski smoter proletarske revolucije, katerega uresničenje pomeni konec dosedanje (pred)zgodovine in začetek razvoja komunistične skupnosti ljudi, se pravi človeške zgodovine. Drugo spoznanje zadeva način uresničevanja tega zgodovinskega smotra in je zajeto v tezo o samoosvobojanju proletariata.

b) Temeljni zgodovinski cilj osvobodilnega boja delavskega razreda je komunizem kot asociacija svobodnih proizvajalcev. Komunizem pomeni vzpostavitev neposrednih odnosov med osvobojenimi »družbenimi individui«, s tēm da ukine vse socialne komunikacije, ki so se v obliki razreda, blaga, države, delitve dela in pod. ločile od ljudi, se jim odtujile ter jim, razvijajoč se po lastnih zakonitostih, neodvisnih od zavesti in hotenja ljudi, postale nadrejene (kar označuje Marx v *Nemški ideologiji* kot »enega izmed pglavitnih momentov na poti dosedanjega zgodovinskega razvoja«.) Zato bo v komunizmu »proces družbenega življenja... kot proizvod svobodno združenih ljudi« potekal »pod njihovo zavestno načrtno kontrolo« (*Kapital*, I. zvezek), kar pomeni osnovo za »združevanje, v katerem je svobodni razvoj slehernega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh« (*Komunistični manifest*), pa tudi za »razvoj človeške moči, ki je sama sebi namen« (*Kapital*, III. zvezek). Takšno pojmovanje komunizma je tisto, k čemur je zgodovinsko usmerjeno samoupravljanje. Komunizem so uresničene revolucionarne možnosti samoupravljanja.

Marx je izpeljal zgodovinski cilj osvobodilnega boja proletariata prek kritične analize kapitalistične družbe. Ta teoretsko-metodološki postopek, ki »iz lastnih oblik obstoječe stvarnosti razvija dejansko stvarnost kot njeno potrebo in končni smoter« (Marx Rugeu, 1843), ustreza sami zgodovinski praksi, se pravi zgodovinski dialektiki ukinjanja stare razredne družbe ter vzpostavljanja nove, brezrazredne. Ta dialektika revolucije se nanaša na troje temeljnih dialektičnih enotnosti protislovja.

Prvo dialektično enotnost protislovja lahko po Marxu (zlasti v skladu s *Kritiko Gothskega programa* ter *Državljansko vojno v Franciji*) ter z ozirom na samo zgodovinsko prakso definiramo na naslednji način: nova (brezrazredna) družba nastaja v naročju stare (razredne) družbe, in sicer prek odnosov ter dejavnikov stare družbe (blaga, države, politične prisile, delitve dela, partije, delavskega razreda in dr.), zato se je med porajanjem »še v vseh pogledih drže materina znamenja stare družbe, iz neder katere izhaja (Marx). Glede na to dialektično enotnost posameznih odnosov in dejavnikov v stari in novi družbi se revolucionarni proces nastajanja nove družbe konstituira kot *zgodovinsko obdobje prehoda* iz razredne v brezrazredno družbo – in je tako socializem družba prehodnega obdobja, pravzaprav zgodovinski prehod iz kapitalizma v komunizem.

Druga dialektična enotnost protislovij razvoja socialistične revolucije je dialektična enotnost revolucionarnega poteka in njegovega dokončnega zgodovinskega cilja – dialektika gibanja in cilja (kot je bila to dialektična

enotnost prvič poimenovana v polemiki z Eduardom Bernsteinom). Revolucija je glede na to dialektiko proces, v katerem njen končni cilj ne ostaja zgolj v megli prihodnosti, pač pa se postopoma uresničuje, hkrati pa se z vidika tega cilja razrešujejo tudi konkretne naloge na posameznih revolucionarnih etapah. Da bi revolucionarna pot ne bila brezpotje, mora biti njen cilj na sami poti. Zato Marx o komunizmu tudi more govoriti kot o gibanju. Da bi sploh prišli do asociacije svobodnih proizvajalcev, je med samim potekom revolucije potrebno samoupravljanje kar najbolj razvijati ter se kar najhitreje lotiti procesa odmiranja države. Marxova, Engelsova in Leninova teza o odmiranju države kar najbolj neposredno opozarjajo na neizogibnost samoupravljanja.

Dialektika gibanja in cilja omogoča razreševanje dialektičnega odnosa med starim in novim v prid novemu. Po drugi strani pa dialektika starega in novega omogoča realnost dialektike gibanja in cilja. Medtem ko gre v primeru dialektike starega in novega za kavzalno determinacijo danega zgodovinskega trenutka revolucije prek njene preteklosti, gre v primeru dialektike gibanja in cilja za finalno determinacijo tega trenutka revolucije prek prihodnosti.

Ta dvojna dialektika revolucije določa tudi razvoj socialističnega samoupravljanja.

Po eni strani zadeva samoupravljanje v prehodnem obdobju na števne odnose in dejavnike stare družbe, znotraj katerih in prek katerih poteka reprodukcija socialistične družbe. Delavci postopoma prevzemajo funkcije teh dejavnikov stare družbe in gradijo namesto starih (kapitalističnih oziroma etatističnih) odnosov nove, samoupravne odnose. Za delavce je samoupravljanje vselej *praksa*, s katero oni sami (in ne država, partija, birokracija, tehnokracija) vse bolj celovito odločajo o svojih individualnih in družbenih potrebah, rešujejo vse probleme reprodukcije socialistične družbe in tako razvijajo socializem kot revolucionarni proces, usmerjen h komunistični asociaciji svobodnih proizvajalcev. Samoupravljanje je potemtakem za delavstvo ne le cilj (nova družba, asociacija svobodnih proizvajalcev), temveč tudi sredstvo, se pravi oblika njihovega boja. Motivacije za samoupravljanje se pri delavcih razvijajo in krepijo natanko v tolikšni meri, kolikor jim uspeva s samoupravljanjem reševati svoje temeljne probleme, torej tudi temeljne probleme razvoja socialistične družbe. Prav zavoljo tega, ker se mora tudi samoupravljanje preverjati kot sredstvo za razreševanje konkretnih problemov in nalog, zlasti še v prehodnem obdobju, ga ni mogoče razvijati kot povsem svobodnega eksperimenta (za kar se zavzemajo nekateri teoretiki samoupravljanja).

Da pa bi lahko samoupravljanje v dani etapi boja izpolnjevalo vsakodnevne naloge ter v skladu z načinom in smiselnostjo izpolnjevanja teh nalog razvijalo revolucionarni proces, mora biti integrirano v protislovna družbena razmerja obstoječe družbe, torej prav družbe prehodnega obdobja. Da bi obvladalo državo, blagovno proizvodnjo, delitev dela, partijo

in pod. ter jih spravilo v »muzej starin«, mora samoupravljanje na novi način razvozlavati probleme, zavoľjo katerih je zgodovina te odnose in institucije sploh izoblikovala, vendar jih ne ukinja prek noči, pač pa spodbuja in razvija proces njihovega odmiranja, delujoč tudi prek njih.

Zaradi tega ima tudi razvoj samoupravljanja na sebi nekatera »materina znamenja« stare družbe, pri čemer je tudi samo proces, ki v določnem zgodovinskem trenutku izraža stopnjo, do kakršne so delavci zagospodovali pogojem in rezultatom svojega življenja in dela, torej »družbeni proizvodnji svojega življenja« (Marx). Zaradi tega samoupravna socialistična družba dejansko ni homogena, neprotislovna družba.

Po drugi strani pa nosi socialistično samoupravljanje v sebi zgodovinski smoter osvobodilnega boja delavskega razreda; je celo edini proces prehodnega obdobja, ki v sebi nosi in iz sebe osvobaja zgodovinski smoter revolucije. Ne le država, blago, delitev dela, lastnina in pod., tudi partija in sam razred sta elementa stare družbe in pri porajanju novega samo *posredujeta*; zatorej bodo vsi ti odnosi in institucije ukinjeni, le samoupravljanje, ki se bo razvijalo v asociacijo svobodnih proizvajalcev, bo ostalo bitno obeležje komunistične skupnosti ljudi.

Toda samoupravljanje lahko sprošča ta zgodovinski smoter (kar pomeni, da se razvija v komunistično asociacijo svobodnih proizvajalcev) samo, če rešuje vsakodnevne probleme in temeljne naloge tudi s stališča končnega smotra. Neka rešitev ni samoupravna socialistična rešitev in ne razvija samoupravljanja že samo s tem, da so se zanjo odločili delavci. Če delujejo samoupravno socialistično (se pravi revolucionarno), delavci, ki upravljajo s podjetji, niso gola zamenjava kapitalistov in njihovih managerjev; njihove rešitve proizvodnih problemov so tudi po svojem pomenu drugačne od rešitev, kakršne sprejmejo kapitalistični managerji. Ko samoupravljajo, delavci niso »svoj lastni kapitalist« (Marx).

Iz teh dveh osnovnih dialektičnih protislovij socialistične revolucije izhaja tudi tretja. Prehodno obdobje med razredno družbo in komunizmom mora biti, če naj bo v resnici *prehodno*, dejansko proces socialistične revolucije. Socializem, graditev socializma je pravzaprav socialistična revolucija. Marx definira socializem kot »najavo permanentne revolucije«. Tito je poudaril to stališče v vseh prelomnih trenutkih naše revolucije. 29. novembra 1951 je na vprašanje urednika Borbe o tem, ali ravnamo prav, če imamo spremembe, ki jih prinaša samoupravljanje, za nadaljnji razvoj revolucije, odgovoril: »Seveda ravnamo prav, kajti ni uresničenja socializma brez revolucionarnega razvoja. Graditev socializma je revolucionarni proces.« Odtlej pa do svojih poslednjih nastopov je Tito to misel poudaril več kot tridesetkrat.

Toda po drugi plati terjaja zgodovinsko dolgotrajni revolucionarni proces, ki vodi k uresničevanju enotnosti etapnih in končnih ciljev, bolj trajno strukturiranje socialističnih procesov in odnosov na posameznih etapah, kar dokazuje tudi zgodovinska praksa. Tako se prehodno obdobje kot proces socialistične revolucije hkrati kaže tudi kot socialistična družba

v razvoju. Socializem je torej istočasno revolucionarni proces pa tudi ustrezní sistem družbenih odnosov.

Brez samoupravljanja, razvitega kot sistem družbenih odnosov, bi delavci nikoli ne zmogli zagospodariti s celoto družbene organizacije ter delovati v vseh njenih sferah in na vseh njenih ravneh. Samoupravljanje kot novi sistem družbenih odnosov nadomešča državno-politično organizacijo socialistične družbe. Henri Lefebvre je to utemeljeval že leta 1966: »Če naj se samoupravljanje utrdi in razširi, mora zavzeti močne točke v družbeni strukturi, ki se mu postavljajo po robu. Iz privilegiranega sektorja mora postati celota, globalnost, ‚sistem‘ . . . Če naj se generalizira in se spremeni v sistem na ravni celotne družbe – proizvodnih enot, teritorialnih enot, pri čemer gre tudi za t.i. višje instance in nivoje, se samoupravljanje ne more izogniti spopadu z ‚etatistično-političnim sistemom‘ . . .« V luči tega spoznanja je nenavadna kritika, ki jo na nas, Jugoslovane naslavlja Lefebvre trinajst let pozneje: »Zabloda Jugoslovancev je prav v tem, da samoupravljanje ne more biti nekakšen izpeljani sistem, kajti samoupravljanje je pot, je nenehen boj, ki se vselej spet na novo poraja.«

Tridesetletni razvoj samoupravljanja v Jugoslaviji je dokazal, da je samoupravljanje predvsem neprekinjen boj za osvajanje novih območij človekove svobode, boj, za katerega so bili in so značilni ofenzive in stagnacije ter uspehi, a tudi porazi in omahovanja. Sistem samoupravnih socialističnih odnosov, ki smo ga razvijali in ga pogostoma spreminjali, je bil zares samoupraven in socialističen samo takrat, kadar je ta boj omogočal. Ta sistem odnosov je radikalno drugačen od družbenih odnosov v kapitalizmu prav z ozirom na to, da se ne razvija – kot je značilno za kapital – po logiki lastne samoreprodukcije. Medtem ko je kapital, kot poudarja Marx, subjekt kapitalistične družbe (kapitalist pa je njegova personifikacija), samoupravni socialistični odnosi niso subjekt socialističnega razvoja – njegov subjekt so združeni proizvajalci. To pa vseeno ne pomeni, da tudi v Jugoslaviji, glede na protislovja družbe prehodnega obdobja, niso na delu objektivne težnje, usmerjene zoper zgodovinsko subjektiviteto združenih proizvajalcev.

c) Omenili smo že, da je drugo Marxovo spoznanje, ki neposredno zadeva samoupravljanje, njegova teza o samoosvoboditvi delavskega razreda.

Marxova teza o samoosvoboditvi proletariata (definirana v *Nemški ideologiji* kot samodejavnost, v *Manifestu komunistične partije* pa kot »zgodovinska samoaktivnost«, »historische Selbsttätigkeit«) je najbolj kleno izražena v slovitem prvem stavku *Statuta Mednarodnega delavskega združenja*: »Osvoboditev delavskega razreda mora biti dejanje delavcev samih.«

Ta Marxova teza o samoosvoboditvi proletariata ni gola zahteva ali parola. Ta teza, ki izraža zgodovinsko vlogo delavskega razreda in samo

naravo njenega osvobodilnega boja, izhaja iz celote Marxovega nauka kot eden njegovih temeljnih teoretičnih zaključkov.

Iz teze o samoosvoboditvi delavskega razreda izhaja, da lahko socialistična revolucija potem, ko ukine vse razredne odnose, uresniči svoj končni, zgodovinski smoter ter pripelje človeško družbo na prag komunistične prihodnosti samo v primeru, če to revolucijo kot dejanski *subjekt* zgodovine izvaja *sam* delavski razred oziroma združeni proizvajalci (ne pa država in partija oziroma politične in intelektualne elite).

Marxovi tezi o samoosvoboditvi proletariata je s svojimi dosežki, pa tudi s svojimi spodrsaljaji večkratno pritrnila zgodovinska praksa socialističnih revolucij, na svoj poseben način pa tudi praksa antiimperialističnih revolucij narodov.

Ko ga teoretično utemeljemo v Marxovi tezi o samoosvoboditvi proletariata, lahko ugotovimo, da je samoupravljanje vsvojem bistvu predvsem *dejavnost*, *praksa* delavskega razreda kot zgodovinskega subjekta revolucije – torej je samoupravljanje *dejavnost samoosvobajanja delavskega razreda*, dejavnost, s katero, osvobajajoč samega sebe, osvobaja vso družbo.

Toda iz Marxove teze izhaja še en sklep. Če je samoosvoboditev delavskega razreda bistveni predpogoj za uresničenje zgodovinskih smotrov socialistične revolucije, potem teh smotrov ni mogoče uresničiti brez te ali one oblike samoupravljanja – takšno je Marxovo sporočilo.

2. Ko govorimo o odnosu med idejo samoupravljanja in marksizmom, moramo nemudoma poudariti, da se ne strinjamo s tistimi, ki zanikajo prisotnost te ideje v razvoju marksizma od Marxovih časov sem. To zanikanje si je mogoče razložiti in ga dojeti edinole, če vse bogastvo razvoja marksizma v zadnjih sto letih reduciramo samo na nekaj posameznih marksističnih usmeritev.

Znano je, da se je v okviru Druge internacionale zlasti v nemški socialni demokraciji prevladala pozitivistična interpretacija Marxa, ki je zavračala Marxovo tezo o »zgodovinski samoaktivnosti« delavskega razreda, v prvi plan teorije in strategije razrednega boja in revolucije pa postavila državo. Vplivi te etatistične koncepcije socializma so odločilno zaznamovali razvoj marksizma vse do današnjih dni, še zlasti, ker je postala ta koncepcija v velikem delu komunističnega in socialnodemokratskega gibanja pod vplivom stalinizma z ene in socialnodemokratske prakse z druge strani nedotakljiva.

Vendar razvoja marksizma v 20. stoletju ni označevala samo ta usmeritev. Pod vplivom oktobrske revolucije in zlasti še množičnega gibanja delavskih svetov, tovarniških svetov in revolucionarnih sovjetov v zahodnoevropskem delavskem gibanju neposredno po prvi svetovni vojni, je idejo samoupravljanja razvijala cela plejada vidnih marksistov in revolucionarjev, kar je pustilo v razvoju marksistične misli globoke sledove (A. Gramsci, G. Lukacs, K. Korsch, Max Adler, A. Panekoev, O. Bauer, E. Daüming, E. Lewine, R. Müller in dr.). Iz teh inspiracij

izhajajo tudi pristaši gibanja z imenom Rätekommunismus (to so bili poleg Korsch in Panekoeka še H. Gorter, O. Rühle, H. Wagner, P. Mattick in dr.), katerega teoretska aktivnost nedvomno sodi v zgodovino marksizma. Po drugi svetovni vojni so v zahodni Evropi posamezni marksistično usmerjeni teoretiki (včasih zbrani tudi v skupinah, kot denimo tisti okrog francoske revije »Socialisme ou barbarie« 1950–1964) nadaljevali to antietatično, samoupravno orientacijo v razvoju marksizma. Po pričevanju nekaterih francoskih avtorjev (I. Bourdet, P. Raosanvallon in dr.) se je v francoski marksistični in socialistični literaturi v petdesetih letih prvič pogosteje pojavljal izraz samoupravljanje kot oznaka za temeljne razsežnosti socialistične prakse v Jugoslaviji. Leto 1968 pomeni nov, pomemben prelom, in sicer v prvi vrsti zato, ker je ideja samoupravljanja, kot je dejal Lycien Goldmann, iz knjig stopila na ulice. Med številnimi teksti v novonastalih revijah (npr. »Autogestion et socialisme« 1966, »Il consiglio« in dr.) ter knjigah je bilo vse več takšnih, ki so izhajali iz marksističnih pozicij. Samoupravljanje je postalo predmet raziskav in teoretičnih razprav konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let tudi v nekaterih socialističnih državah (Poljska, Čehoslovaška, Sovjetska zveza, Madžarska).

V Jugoslaviji se, inspirirana pri Marxu in kot proizvod avtentične socialistične revolucije ter njene samoupravne prakse, že tri desetletja razvija marksistična teorija samoupravnega socializma. Vse to in še marsikaj drugega je dokaz o prisotnosti ideje samoupravljanja v razvoju marksizma.

Ko gre za odnos med marksizmom in idejo samoupravljanja, je za mnoge teoretike samoupravljanja poseben problem razmerje med to idejo in velikim Leninovim revolucionarnim delom. Niso tako maloštevilni teoretiki samoupravljanja, ki temu delu v celoti odrekajo antietatično, samoupravno inspiracijo in usmeritev. Po naši presoji je za Leninovo revolucionarno delo in misel značilna neka osnovna protislovnost. Po eni strani sta se Leninovo delo in misel razvijala pod določenim vplivom pozitivistične interpretacije Marxa, značilne za marksizem Druge internacionale, in kar je še pomembneje, je to, da ju delno determinira zgodovinska zaostalost carske Rusije, k čemur pa je treba dodati zlasti velikanske težave, v kakršnih se je znašla mlada sovjetska republika z ozirom na zunanjo intervencijo, državljansko vojno ter dejstvo, da v razvitih državah zahodne Evrope ni prišlo do revolucije. Ti teoretski vplivi in konkretne zgodovinske determinacije so se na posameznih etapah Leninove dejavnosti odrazili v teoretičnih sodbah in političnih opredelitvah, ki so v določeni meri zavračale revolucionarno, zgodovinsko samoaktivnost proletariata v prid dejavnosti partije in države. Po drugi strani pa je bila Leninova misel, vsa osredotočena k pripravam proletarske revolucije in k njeni izpeljavi, nasprotujoča slehernemu oportunističnemu reformizmu ter izrazajoča zlasti revolucionarno prakso ruskega proletariata oziroma njegovega stremljenja, na ustreznih zgodovinskih etapah

zelo močno prežeta z zaupanjem v revolucionarno samodejavnost proletariata ter oprta nanjo, pri čemer se je tudi razvijala kot teorija in strategija te samodejavnosti. In to v tolikšni meri, da je jeseni 1917 poudaril: »Ko bi ljudska ustvarjalnost revolucionarnih razredov ne bila ustvarila sovjetov, bi proletarska revolucija v Rusiji ne imela nikakšnega upanja.«

Ti dve teoretski in politični usmeritvi se znotraj Leninovega dela razvijata, se zamenjujeta in spopadata v odvisnosti od zgodovinskega toka, od plime in oseke, od uspehov in težav revolucije. Usmerjenost k revolucionarni samodejavnosti proletariata, se pravi k delavskemu samoupravljanju prihaja zlasti do veljave v Leninovi dejavnosti v letih 1905–1906 ter 1917 in 1918. Zato lahko sleherni marksistični premislek o samoupravljanju v ustreznih Leninovih besedilih, zlasti v *Državi in revoluciji*, nahaja pobude in se bogati z novimi spoznanji.

II

Jugoslovanska socialistična revolucija je v štirih desetletjih svojega razvoja potrdila in še razvila eksplicirane marksistične teoretske osnove samoupravljanja.

Eno najpomembnejših obeležij revolucionarne strategije Komunistične partije Jugoslavije v oboroženem delu revolucije je bilo razvijanje ustvarjalne, revolucionarne pobude širokih ljudskih množic od prvih dni narodnoosvobodilnega boja 1941 vse do leta 1945. Ta bogata ustvarjalna iniciativa in aktivnost delovnega človeka, borca narodnoosvobodilne vojne pomeni izvore samoupravljanja. Najboljši dokaz za to najdemo v ustanavljanju in delovanju narodnoosvobodilnih odborov, v tem, da so s tovarnami in številnimi delavnicami na osvobojenem ozemlju upravljali delavci, v iniciativi borcev v oboroženih formacijah ter v demokratičnih odnosih znotraj teh formacij.

Graditev in krepitev nove oblasti po končanem oboroženem obdobju revolucije, vzpostavljanje osnovnih političnih, ekonomskih, gmotnih in idejnih predpogojev za socialistično izgradnjo ter izpeljava hitre obnove porušene dežele so v danih notranje in zunanjepolitičnih razmerah terjali močno državno oblast, zlasti neposredno vodilno politično in idejno vlogo partije na vseh področjih družbenega življenja. Glede na to so za obdobje razvoja jugoslovanske socialistične revolucije med letoma 1945 in 1950 značilna obeležja revolucionarnega etatizma.

26. junija 1950 je Tito prav na začetku svojega referata v Ljudski skupščini, kjer je bilo na dnevnem redu sprejetje prvega zakona o delavskih svetih, poudaril: »Geslo ‚Tovarne delavcem, zemljo kmetom‘ ni nikakršno abstraktno propagandistično geslo, pač pa... vsebuje *celoten program socialističnih proizvodnih odnosov*.« Prav zdaj se končuje tretje desetletje, odkar jugoslovanska socialistična revolucija realizira program razvoja socialističnih odnosov, zajetega v starem geslu delavskega gibanja

»tovarne delavcem«. V teh treh desetletjih se je samoupravljanje v Jugoslaviji razvijalo v sklopu procesa socialistične revolucije, spodbujenega pri Marxu in izkušnjah delavskih gibanj, toda nenehno napajajočega se tudi pri naših lastnih pozitivnih in negativnih izkušnjah.

1. Od leta 1950 je prešel razvoj socialističnega samoupravljanja (in hkrati s tem tudi razvoj jugoslovanske socialistične revolucije) skozi dvoje etap, pred osmimi leti pa se je začela tretja etapa na tej razvojni poti.

Prvo etapo razvoja socialističnega samoupravljanja (1950–1964) označujejo nastajanje in formiranje samoupravljanja kot političnega organa delavskega razreda ter njegova usmeritev k temu, da bi prevzelo skrb za enostavno reprodukcijo v okviru podjetij. Prvih deset let po sprejetju prvega zakona o samoupravljanju so se namreč delavski sveti razvijali pretežno kot »demokratični politični instrument, prek katerega je bilo moč spreminjati materialne odnose« (Kardelj). V tistih letih se je samoupravljanje vzpostavljalo in razvijalo kot »končno najdena politična oblika, ki omogoča izpeljavo ekonomske osvoboditve dela« (Marx). Toda tudi takšno je že začenjalo uveljavljati velik vpliv na vse osnovne družbeno-ekonomske in politične odnose v socialistični družbi ter je sprožilo tri dalekosežne procese: deetatizacijo, decentralizacijo in družbeno demokratizacijo. Odločilni proces je bil in ostal deetatizacija oziroma proces odmiranja države, kajti (prvič) zavrnitev ene največjih nevarnosti za družbo prehodnega obdobja, nevarnosti birokratizacije, omogoča delavskemu razredu, da postane stvarni subjekt socialističnega razvoja – in (drugič) omogoča in spodbuja razvoj *socialistične demokracije*.

Odločilni predpogoj za te tri procese celotnega razvoja samoupravljanja je bila sprememba načina uresničevanja zgodovinske vloge komunistične organizacije in v tem sklopu razmerja med partijo in delavskim razredom kot tudi med partijo in državo.

Ta sprememba, izražena tudi v preimenovanju Komunistične partije Jugoslavije v Zvezo komunistov Jugoslavije (na VI. kongresu KPJ leta 1952), je v Programu ZKJ (sprejetem leta 1958) definirana tako: »Hkrati z zmanjševanjem družbenih antagonizmov ter s krepitvijo in razvojem socialističnih družbenih odnosov v naši stvarnosti postaja Zveza komunistov Jugoslavije vse manj dejavnik oblasti in vse bolj dejavnik oblikovanja in razvijanja socialistične zavesti delovnih množic, ki neposredno sodelujejo pri izvajanju oblasti, delujoč v skladu s svojim gmotnim, duhovnim in družbenim interesom... Temeljno načelo, po katerem se ravna Zveza komunistov Jugoslavije v svojem razmerju do organov oblasti in organov družbenega samoupravljanja, ni poveljevanje, temveč sproščanje aktivnosti in iniciativnosti občanov ter dajanje osebnega zgleda članov zveze komunistov pri izpolnjevanju nalog socialistične graditve...«

Konec petdesetih let je začenjalo delavsko samoupravljanje ne le dajati prve sadove na vseh področjih družbenega življenja, pač pa je s svojim dotedanjam razvojem in z doseženimi rezultati izvajalo tudi pritisk na subjektivne sile, naj storijo korake, ki bodo pripeljali k bolj popolnim

in razvitim oblikam ter k intenziviranju procesa ekonomskega osvoboje-nja dela. Konec petdesetih in v začetku šestdesetih let se je samoupravljanje, ki se je dotlej razvijalo predvsem kot politični organ delavskega razreda v tovarnah, zaobrnilo k proizvodnim odnosom ter se skušalo spoprijeti s ključnim vprašanjem, se pravi z vprašanjem delitve, in sicer najprej delitve osebnih dohodkov. To je peljalo k razvijanju oblik samoupravljanja v obratih (ekonomske enote in pod.) ter k širokemu gibanju delavstva za neposredno samoupravljanje in socialistično delitev po delu (1959–1961). Toda v trenutku, ko se je samoupravljanje na ravni temeljnih delovnih kolektivov z vso resnostjo posvetilo področju ekonomije ter skušalo prevzeti v svoje roke delitvena razmerja, je prišlo neizogibno v spopad z globalno organiziranostjo družbe, ki so jo takrat odločilno označevale funkcije in institucije države, predvsem zavoljo tega, ker je država razpolagala z večino presežka dela, se pravi s sredstvi za razširjeno reprodukcijo. Zato se je moral boj za samoupravno delitev osebnih dohodkov razširiti v boj za gospodarjenje s celotnim dohodkom. Predpogoj za to pa je bil, da samoupravljanje pride izza tovarniških zidov ter zajame vso družbeno reprodukcijo, s čimer bo prišlo do spremembe globalne družbene organizacije.

To je bil začetek *druge etape* na razvojni poti socialističnega samoupravljanja (1964–1971).

Prvo pobudo je dal spet Tito, in sicer najprej na V. kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije (leta 1964), nato pa (v decembru 1964) na VIII. kongresu ZKJ. Bistvena značilnost tega kongresa je Titova zahteva, naj s sredstvi za razširjeno reprodukcijo namesto države zagospodari delavski razred.

Vendar pa je bil – predvsem zavoljo tedanjega razmerja političnih sil – v Ustavi iz leta 1963 ohranjen svojevrstni dualizem, kar zadeva globalno družbeno organizacijo, kajti družba je po tedanji Ustavi postavljena hkrati na dvoje temeljev: na delovne organizacije (ekonomska sfera) in na družbenopolitične skupnosti (politična sfera).

V okviru te dualistične organizacije, ki označuje drugo etapo razvoja socialističnega samoupravljanja, ni bila uresničena naloga, da morajo delavci zagospodariti z razširjeno reprodukcijo. Poleg tega se je izkazala kot ugoden okvir za uveljavljanje težnj meščanskega liberalizma, tehno-kratizma in nacionalizma na koncu šestdesetih let.

Glede na to na tej etapi tudi ni povsem uspela gospodarska reforma (1965), kajti izkazalo se je, da gospodarska reforma ne more biti celovita, če je ne spremljajo tudi izdatne spremembe družbenih odnosov. Prav zato je Tito v tistem času nenehno terjal poleg gospodarske tudi družbeno reformo.

Te negativne težnje je zavrnil novi teoretični in strateški koncept združenega dela in političnega sistema socialističnega samoupravljanja (ustavni amandmaji 1971, nova Ustava 1973, X. kongres ZKJ 1974), seveda v praksi, ki je izhajala iz njega. Vnovič se je izkazalo, da je uspešen

boj zoper negativne težnje v procesu socialistične revolucije možen samo na podlagi radikalizacije revolucionarnega procesa.

Tako je jugoslovanska družba stopila v *tretjo etapo* razvoja socialističnega samoupravljanja, v *etapo združenega dela in političnega sistema socialističnega samoupravljanja*.

2. Iz tridesetletnega razvoja socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji izhajajo naslednja pomembnejša spoznanja:

Prvo spoznanje pove, da so tri desetletja razvoja socialističnega samoupravljanja dokazala popolno medsebojno soodvisnost med razvojem samoupravljanja in socialistično revolucijo. Samoupravljanje se je v prvi vrsti dokazovalo kot osnovna oblika revolucionarnega delovanja delavskega razreda ter vseh drugih subjektivnih socialističnih sil.

Socialistično samoupravljanje, katerega uresničevanje je potekalo kot enotnost revolucionarnega *delovanja* delavstva ter *sistema* novih socialističnih odnosov, se je razvijalo in učinkovalo kot osnovni *generator revolucionarnih procesov* oziroma kot odločilni dejavnik vseh uspehov socialistične graditve v Jugoslaviji. Po drugi strani pa so vsi zastoji in omahovanja pri razvoju samoupravljanja vodili in vodijo h krepitvi nesocialističnih sil in odnosov.

Izkazalo se je in se še izkazuje, da se samoupravljanje v temeljnih družbenih celicah ne more razvijati dalje, če ne postane samoupravna vsa družbena organizacija, a tudi narobe: samoupravne organiziranosti socialistične družbe ni mogoče konstituirati in razvijati brez nadaljnjega razvijanja neposrednega samoupravljanja v bazi.

Prav zavoljo tega, ker vsebuje samoupravljanje že eksplicirano dialektiko gibanja in cilja, je terjal *vsak storjeni korak – zavoljo svoje popolne izpeljave – tudi podzemanje naslednjega koraka*. Tako je razvoj samoupravljanja potiskal dalje tudi proces socialistične revolucije. To je bila praktična potrditev Marxove teze, da delavski razred »neposredno v svojem lastnem položaju nahaja vsebino in material za svoje revolucionarno delovanje... posledice njegovih lastnih dejanj pa ga priganjajo dalje.« To nenehno premikanje naprej je najbolj odločilnega pomena, kajti »za socializem ni večje nevarnosti, kot sta stagnacija in izgubljanje perspektive« (Kardelj na XI. kongresu ZKJ).

Drugič: minula desetletja so dokazala, da razvoj socialističnega samoupravljanja v sklopu procesa socialistične revolucije ni homogeno neprotislovno gibanje, temveč revolucionarno gibanje, ki ga označujeta dialektična enotnost elementov stare, razredne in nove, brezrazredne družbe ter dialektična enotnost neposrednih (etapnih) in končnih, zgodovinskih ciljev revolucije. Ta dialektika socialistične revolucije prihaja do izraza v pluralizmu samoupravnih, pa tudi v pojavu antisamoupravnih, antisocialističnih interesov, kot je to v svoji študiji *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* ekspliciral Edvard Kardelj. Spopad med samoupravnimi in protisamoupravnimi interesi je izraz razrednega boja. Tudi jugoslovanska izkušnja je dokazala, da se razredni boj

nadaljuje v prehodnem obdobju (resda v novih zgodovinskih oblikah), vendar ustvarja samoupravljanje, kot je pisal Marx za Pariško komuno, »racionalne okoliščine, v kakršnih je razrednemu boju omogočeno, da prehaja skozi svoje različne faze na kar najbolj racionalen in kar najbolj human način«.

Vse to dokazuje, da so tudi v samoupravnem socializmu prisotne in aktualne nevarnosti njegovega izrojevanja.

Tretjič: minula desetletja so pokazala, da ni resničnega razvoja socialističnega samoupravljanja brez vodilne vloge Zveze komunistov Jugoslavije, toda vodilne vloge, ki »lahko pride do izraza samo, če se uveljavi kot takorekoč organski sestavni del vsakodnevnih in dolgoročnih interesov ter neposredne oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v družbi, se pravi, če je njena notranja gibalna sila« (Kardelj na XI. kongresu ZKJ).

Četrtič: jugoslovanska socialistična revolucija je prav prek razvoja samoupravljanja potrdila Marxovo tezo, da pomeni prevzem politične oblasti le prvi korak, le predpogoj za izpolnitev odločilne naloge revolucije, ki jo Marx definira kot »ekonomsko osvoboditev dela«. Medtem ko lahko prvi korak, osvojitve politične oblasti (kolikor to terjajo zgodovinske okoliščine) izpelje tudi avantgarda delavskega razreda (oziroma ustrezne politične institucije), pa je drugi korak – *ekonomska osvoboditev dela – možen edino na način samodejavnosti delavcev*. »Kjer gre za popolno preoblikovanje družbene organizacije, morajo biti udeležene množice same« – je poudarjal Engels.

Petič: v tem sklopu je razvoj socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji pritrtil tudi tezi o neizogibnosti preraščanja državne lastnine v družbeno, torej v lastnino združenih proizvajalcev kot višjo obliko socialistične lastnine, ki že zgublja nekatera bistvena obeležja lastninskih odnosov.

Šestič: jugoslovanska izkušnja je pokazala tudi, da socializem v tolikšni meri, kolikor sproža in razvija proces socialističnega samoupravljanja, tudi omejuje nevarnost birokratskih deformacij, širi in pogloblja socialistično demokracijo ter prispeva k aktualizaciji in afirmaciji humanistične vsebine in smisla socializma. V tem smislu je samoupravljanje vplivalo zlasti na razmah svobodne kulturne in duhovne ustvarjalnosti.

Sedmič: samoupravljanje se je v minulih treh desetletjih izkazalo kot najpomembnejši dejavnik pospešenega razvoja proizvajalnih sil ter rasti osebne in družbene življenjske ravni prebivalstva. K temu je na sedanji stopnji razvitosti proizvodnih sil vsekakor prispevalo tudi dejstvo, da je ena bistvenih razsežnosti socialistične samoupravne ekonomije zgodovinsko specifična oblika blagovne proizvodnje. Ker pa socialistično ekonomijo še zmerom določa tudi blagovna proizvodnja, in sicer v pogojih, ko je združevanje dela še na svojem začetku, samoupravno socialistično (ne državno) planiranje pa je še nerazvito, socialistično samoupravljanje na svoji sedanji zgodovinski etapi še ne zmore odpraviti nekaterih negativnih ekonomskih teženj, kot so družbeno nesmotrna konkurenca v proizvodnji

in menjavi, inflacija, nezaposlenosti in pod. (še zlasti z ozirom na vplive, ki izhajajo iz mednarodnih ekonomskih odnosov).

Osmič: sistem socialističnega samoupravljanja se je dokazal kot najbolj smotrni politični in ekonomski okvir za razvoj popolne enakopravnosti vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti znotraj Jugoslavije kot federativne socialistične skupnosti.

Devetič: socialistično samoupravljanje kot temeljno obeležje jugoslovanske socialistične družbe se je naravno odrazilo tudi v politiki neuvrščенosti.

In še deseto, zadnje spoznanje: tridesetletni razvoj socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji je aktualiziral mnoge stare, načel pa tudi številne nove probleme revolucionarnega ukinjanja razredne družbe ter graditve brezrazredne družbe. Za nekatere izmed teh problemov smo našli rešitve že na tej etapi socialistične revolucije. Ostalo pa je še precej problemov, za katere trajnih rešitev še nismo našli, ali pa jih sploh še nismo niti teoretično definirali. Prav to dejstvo pa dokazuje, da se jugoslovanska socialistična družba kljub vsem napakam in spodrseljajem (ki se jim, kot kaže, v procesu nastajanja novega ni mogoče izogniti) revolucionarno razvija.

STANISLAV GROZDANIĆ, VESNA SMOLE-GROBOVŠEK

Delavsko samoupravljanje in participacija v deželah v razvoju

(Kratek primerjalni pregled rezultatov prve faze mednarodnega raziskovalnega projekta »Delavsko samoupravljanje in udeležba v procesu odločanja kot dejavnik družbenih sprememb in ekonomskega napredka v deželah v razvoju«)

Delavsko samoupravljanje in udeležba delavcev v procesu odločanja in upravljanja sta v sodobnem svetu že močno uveljavljena družbena pojava. Glede na različnost idej ter konkretnih političnih in ekonomskih motivov, ki navdihujejo tako ali drugačno obliko udeležbe delavcev v odločanju, prihaja seveda tudi do raznolikosti v sistemih delavske participacije in samoupravljanja, prihaja do sistemov, ki širijo okvire klasičnih industrijskih odnosov.*

Uvajanje delavske participacije in sistema samoupravljanja sta družbena procesa, ki nista značilna le za razviti del sveta, marveč postajata

* Dr. Stanislav Grozdanić je profesor na Fakulteti za politične vede univerze v Beogradu in član Mednarodnega koordinacijskega komiteja projekta; Vesna Smole-Grobovšek je sekretar Mednarodnega raziskovalnega projekta pri Mednarodnem centru za upravljanje podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju (Ljubljana).

pomemben dejavnik družbenega spreminjanja in ekonomskega razvoja tudi v deželah v razvoju.

To so motivi, ki terjajo proučevanje različnosti konceptov, oblik in prakse delavske participacije oz. samoupravljanja, njihovo znanstveno razčlenitev ter kritično oceno – in to posebej z vidika reševanja perečih problemov, ki jih prinaša industrijska civilizacija. Iz tega spoznanja se je porodila zamisel, da se lotimo mednarodne primerjalne študije, ki bi analizirala obstoječe sisteme in oblike delavskega samoupravljanja oziroma udeležbe delavcev v procesu upravljanja in odločanja v deželah v razvoju – in to v kontekstu njihovih prizadevanj za hitrejši ekonomski razvoj in uveljavljanje naprednejših družbenih odnosov.

Tako je bil na pobudo nekaterih znanstvenih delavcev iz Alžirije, Indije in Jugoslavije ustanovljen mednarodni raziskovalni projekt »Delavsko samoupravljanje in udeležba pri odločanju kot dejavnik družbenih sprememb in ekonomskega napredka v deželah v razvoju«. Pri projektu, ki je tudi sestavni del programa Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju, sodelujejo raziskovalne skupine iz Alžirije, Bangladeša, Gvajane, Indije, Malte, Kostarike, Peruja, Tanzanije, Jugoslavije in Zambije. Delo na mednarodni primerjalni študiji je steklo že leta 1975, razdeljena pa je na tri faze.

V prvo fazo sodi deskriptivna in zgodovinska analiza obstoječih oblik, konceptov in sistemov delavske participacije in samoupravljanja v deželah v razvoju, ki smo jih zgoraj našteali. Rezultat teh študij so nacionalna poročila, ki so jih napisale raziskovalne skupine na podlagi skupno sprejetih metodoloških smernic. Nacionalna poročila, ki so natisnjena v dveh publikacijah Mednarodnega centra z naslovom »Delavsko samoupravljanje in participacija v deželah v razvoju«, obsegajo analizo zgodovinskih obdobij, v katerih so se porajale zamisli oz. politične odločitve, da se uvede ta ali ona oblika delavske participacije oziroma da se začne z graditvijo sistema delavskega samoupravljanja. Razen tega obsegajo poročila tudi analizo političnih, ekonomskih in drugih vzrokov za uvedbo sistemov, v katerih bo imel delavec več besede v procesu odločanja in upravljanja – pa različnih oblik, skozi katere se delavska participacija in samoupravljanje uresničujeta.

V drugo fazo sodi serija empiričnih raziskav o delovanju delavskega samoupravljanja in participacije v praksi, in sicer na ravni podjetij, lokalnih skupnosti, združenj itn. Izsledki empiričnih raziskav, ki bodo potekale na podlagi enotno sprejetega teoretičnega in metodološkega okvirja, bodo publicirani v obliki posamičnih študij primerov in tematsko opredeljenih monografij.

Tretja faza bo posvečena izdelavi serije primerjalnih študij o določenih vidikih delavske participacije in samoupravljanja.

V nadaljevanju poročila bomo podali kratek primerjalni prikaz rezultatov prve faze mednarodnega projekta – in sicer na podlagi nacionalnih poročil iz Alžirije, Bangladeša, Gvajane, Indije, Malte, Peruja, Tanzanije

in Zambije, ki osvetljujejo vzroke za uvajanje različnih sistemov delavske participacije in samoupravljanja v teh deželah, in seveda tudi konkretne institucionalne oblike, ki delavcem omogočajo, da sodelujejo pri odločanju in upravljanju podjetij v javni lasti.¹

Politični cilji in motivi za uvajanje delavskega samoupravljanja in udeležbe delavcev v procesu odločanja v deželah v razvoju

V deželah v razvoju je danes mnogo različnih konceptov in sistemov delavskega samoupravljanja oziroma udeležbe delavcev v procesu odločanja. Na porajanje različnih oblik in vsebin tega družbenega pojava so vplivale konkretne zgodovinske, družbenopolitične in ekonomske razmere, v katerih se je razvijala zamisel o delavskem samoupravljanju oziroma udeležbi delavcev v procesu odločanja.²

Prav tako pa se od dežele do dežele razlikujejo tudi družbenopolitični in ekonomski cilji, ki so spodbujali uvajanje in razvijanje različnih sistemov delavske participacije in samoupravljanja kot izvoda za uresničevanje zastavljenih ciljev.

Analiza rezultatov nacionalnih študij v deželah v razvoju nazorno pokaže, da so nastajale različne koncepcije in vizije delavskega samoupravljanja in participacije v različnih zgodovinskih in političnih obdobjih oziroma so se razvijale v specifičnih družbenopolitičnih, kulturnih in ekonomskih razmerah – in seveda tudi kot sredstvo za uresničevanje različnih političnih in ekonomskih interesov.

Zamisel, da se uvede sistem delavskega upravljanja v *Alžiriji*, se je porodila že v času Nacionalne osvobodilne vojne (1954–1963) in je bila sestavni del boja za graditev alžirske socialistične družbe. Koncept delavskega samoupravljanja v *Alžiriji* je povezan z uresničevanjem političnega programa o prerazdelitvi politične in ekonomske moči ter demokratizacija procesa odločanja. Ta program, ki je med drugim vključeval a) odpravo škode, ki jo je povzročila vojna, b) utrjevanje politične moči države, c) razvijanje neodvisnega gospodarstva, d) opredelitev strategije razvoja socialističnega sistema – je terjal pritegovanje širokih množic ter vključevanja delavcev v proces upravljanja in odločanja v podjetjih v javni lasti.

Tako je na področju kmetijstva prinesel program agrarne reforme obnovo samoupravnih oblik in vaških zadrug, kar je bilo z dekretom iz marca 1963 tudi uzakonjeno. Samo nekaj let pozneje, leta 1971, so s

¹ Objavljeni tekst je nekoliko prirejen prispevek, ki sta ga pripravila dr. Stanislav Grozdanič in Vesna Smole-Grobovšek za lanskoletno okroglo mizo v Cavtatu. Original je bil napisan v angleščini in je vseboval tudi rezultate jugoslovanske študije o genezi in razvoju samoupravljanja v Jugoslaviji ter samoupravne oblike na ravni podjetja in lokalne skupnosti. Glede na to, da so naši bralci s to problematiko dokaj dobro seznanjeni, smo v prevodu za Teorijo in prakso ta del prispevka opustili (op. prev.).

² Udeležbo delavcev v procesu odločanja bomo v nadaljnjem besedilu imenovali tudi delavska participacija. S tem terminom označujemo obliko udeležbe delavcev bodisi v procesu odločanja ali v upravljanju podjetij – ki pa se razlikuje od sistema samoupravljanja, ker predstavlja le delno vključitev delavcev.

posebnim dekretom uzakonili tudi sistem socialističnega samoupravljanja v državnih podjetjih. S temi zakonskimi predpisi se je poglobila ljudska kontrola nad sredstvi za proizvodnjo ter udeležba delavcev v procesu odločanja v podjetjih, ki je sorazmerna udeležbi predstavnikov državnih organov. Nacionalna listina, alžirska ustava iz leta 1976 – pa tudi drugi temeljni politični dokumenti – dajejo zakonske okvire za razvoj sistema delavske participacije, ki naj bo glavno vodilo za razvoj socialistične demokracije in ki naj se uveljavlja tako na področju gospodarstva kot tudi na političnem, socialnem in kulturnem področju.

V *Bangladešu* so začeli zamisel o uvedbi delavske participacije v državnih podjetjih razvijati takoj po koncu osvobodilnega boja leta 1972. O tej zamisli je formalno razpravljala tudi bangladeška vlada, kar je razvidno iz izjave takratnega ministrskega predsednika:

»Našim delavcem zagotavljamo, da so temeljni cilji socialističnega gospodarstva, h kakršnemu težimo, varovanje upravičenih delavskih pravic in zagotavljanje blagostanja delavcev. Pripravljamo načrt za nacionalizacijo podjetij, v katerega je vključen tudi program za uvajanje delavske participacije v upravljanju industrijskih podjetij«³.

Uradno razglašeni politični cilj uvajanja delavske participacije v bangladeških državnih podjetjih je bila preobrazba gospodarstva, ki naj bi a) preprečila nadaljnje porajanje velike buržoazije, b) odpravila kapitalistično izkoriščanje delavcev, c) odpravila kapitalistična protislovja med delavstvom in kapitalom, d) utrdila večjo produktivnost dela v državnem sektorju gospodarstva.

Dejanski politični razlog za uvedbo delavske participacije v industrijskih podjetjih pa je bila namera, da se zagotovi in utrdi politična enotnost dežele, ki je bila dosežena v času osvobodilnega boja. Na gospodarskem področju pa naj bi uvedba delavske participacije v procesu odločanja prinesla industrijski mir ter spodbujala delavce k večji produktivnosti.

V *Gvajani* je zamisel o delavski participaciji eden temeljnih elementov, na katerih je zasnovana njihova socialistična ideologija. Bistvo zamisli je v tem, da se mora delavcu omogočiti, da razpolaga s sredstvi, za katera je zainteresiran, to pa pomeni, da ga je treba vključiti v proces odločanja in to na vseh ravneh – znotraj podjetja, v gospodarstvu in družbeni sferi v celoti.

Najširši smisel uvedbe delavske participacije je osvoboditi delavca iz odtujenosti na delovnem mestu in v družbi nasploh ter mu omogočiti, da skoz soodločanje in kontrolo nad proizvodnimi sredstvi razvije in uporablja svoje ustvarjalne in produkcijske sposobnosti. V tem smislu lahko tudi razumemo izjavo ministrskega predsednika Gvajane, ko je na drugem kongresu Ljudske nacionalne stranke (People's National Congress) leta 1977 dejal:

³ Citirano iz nacionalnega poročila Bangladeša, glej: »Workers' Self-Management and Participation«, IPCE 1980, str. 137.

»... Želimo, da ima delavec večjo svobodo in da dejansko soodloča o stvareh, ki so življenjskega pomena zanj in za njegova sotovariše, da s tem samouresničuje sebe in uveljavi svoje potencialne sposobnosti.«⁴

Na teh izhodiščih pripravljajo v Gvajani posebne zakone, ki bodo tudi formalno vpeljali sistem delavske participacije v podjetjih v javni lasti.

V Indiji se razvija koncept udeležbe delavcev v procesu odločanja v okviru klasičnega »tripartitnega sistema«, v katerem so v procesu pogajanj glavni nosilci država, delodajalci in sindikati.

Že leta 1947 je indijska vlada s posebnim predpisom o urejanju industrijskih sporov postavila zakonsko osnovo za ustanavljanje tako imenovanih delovnih komitejev, ki jih sestavlja enako število predstavnikov delavcev in upravnih organov. Namen uvajanja teh komitejev v industrijskih podjetjih je bil predvsem v tem, da uravnavajo industrijske spore ter proučujejo vzroke zanje na ravni podjetja. Z ustanavljanjem delovnih komitejev naj bi bili vzpostavljeni hkrati tudi varnostni vzvodi za vzdrževanje »prijateljskih« in »dobrih« odnosov med delodajalci in delavci.

Koncept o vključevanju delavcev v proces upravljanja v industrijskih podjetjih v Indiji je bil torej sprva vpeljan kot del politike za uravnavanje odnosov med delodajalci in delavci. Šele z resolucijo o industrijskih odnosih iz leta 1965 je bil izražen interes indijske vlade, da se koncept o delavski participaciji izvede tudi v praksi: »... V socialistični demokraciji je delavstvo soudeleženo v splošnem procesu razvoja, zato naj v njem sodeluje z navdušenjem (entuziazmom). Tako vodstveni (upravni) organi kot delavstvo imajo pri tem svoje dolžnosti. To je zapisano v sprejetih zakonih, ki urejajo industrijske odnose in opredeljujejo načine pospeševanja razvoja. Potrebna so skupna posvetovanja... med delavci in strokovnjaki, ki bi morali sodelovati v procesu upravljanja, kjerkoli je le to možno.«⁵

Iz tega lahko ugotovimo, da je bil temeljni ekonomski cilj in politični nagib za uvajanje in razvijanje oblik delavske participacije v procesu upravljanja vzdrževanje industrijskega miru kot prvega pogoja za industrijski napredek. Še bolj je to razvidno iz utemeljitev drugega petletnega načrta Indije, v kateri je zapisano, da lahko uresničevanje zamisli o delavski participaciji v upravljanju industrijskih podjetij prispeva k a) večji stopnji produktivnosti, b) večjemu razumevanju vloge, ki jo imajo zaposleni v proizvodnem procesu, c) zadovoljitvi teženj delavcev po samouresničevanju, ker pelje k izboljševanju odnosov in k večjemu sodelovanju.

Politika sedanje indijske vlade podpira uresničevanje koncepta delavske participacije in jo sprejema kot eno temeljnih postavk svojega političnega in gospodarskega programa razvoja.

⁴ Citat je vzet iz nacionalnega poročila Gvajane, natisnjen v publikaciji »Workers' Self-Management and Participation«, str. 11.

⁵ Glej nacionalno poročilo Indije, publicirano v »Workers' Self-Management and Participation«, II. str. 55 in 61.

Ideja o udeležbi delavcev v procesu odločanja na *Malti* je bila živa že leta 1962, torej v času, ko je bil otok še pod britansko kolonialno upravo. Vendar se je tedaj koncept delavske participacije omejeval le na konsultativno in svetovalno funkcijo delavcev. Šele volilni manifest, politični dokument Delavske stranke Malte, je leta 1971 izrazil popolno privrženost uvajanju in širjenju sistema delavske participacije kot sestavnem delu splošne strategije razvoja nacionalnega gospodarstva ter boja za boljše delovne pogoje. S tem političnim dokumentom je bila vpeljana reorganizacija v podjetju »Drydocks«, ki je največje podjetje po številu zaposlenih na *Malti*. Cilj reorganizacije je bil v tem, da se upravljanje v podjetju v celoti prepusti zaposlenim delavcem, ki naj vodijo podjetje v skladu z lastnimi interesi; tako bodo delavci mnogo bolj motivirani za delo, kar naj bi se pokazalo v boljših delovnih rezultatih.

S tem se je začelo na *Malti* novo obdobje razvoja delovnih odnosov, kar je terjalo korenite spremembe v strukturi sindikatov in njihovem boju za delavske pravice, ki se je dokaj razlikoval od tradicionalnega sistema pogajanj na ravni podjetij. Sistem delavske participacije v procesu upravljanja državnih podjetij, ki je plod skupnih prizadevanj in sodelovanja med Splošnimi delavskimi sindikati in Delavsko stranko, naj bi bil po zamislih tvorcev a) sredstvo za hitrejši gospodarski razvoj – ker ponuja večjo motiviranost delavcev, možnosti za sodelovanje med upravnimi organi in delavci, večjo delovno učinkovitost, višjo produktivnost in zmanjševanje industrijskih sporov in b) sredstvo za uresničevanje socialnih pravic in politične stabilnosti Malte.

V *Peruju* se je zamisel o sistemu delavskega samoupravljanja in participacije porajala v dokaj neugodnih razmerah kapitalističnega družbenopolitičnega in ekonomskega sistema. V začetku sedemdesetih let je začela ta koncept uvajati v prakso revolucionarna vlada oboroženih sil *Peruja* – in sicer kot enega od temeljnih elementov splošne strategije nacionalnega razvoja, katere cilj naj bi bila bolj pravična družba, bolj učinkovito in neodvisno nacionalno gospodarstvo.

Pri tem je treba posebej poudariti, da je koncept delavskega samoupravljanja v *Peruju* prestopal okvirje in prakso klasične industrijske demokracije. Razen vključevanja delavcev v proces odločanja in upravljanja s podjetji so bile v koncept vnešene tudi spremembe v strukturi lastniških odnosov nad proizvajalnimi sredstvi.

V strategijo nacionalnega razvoja *Peruja* so bile zajete tri glavne reforme: a) agrarna reforma, b) sprememba pogojev za pogajanja s tujim kapitalom, c) intenzivnejše vključevanje države v gospodarske dejavnosti.

Z uvedbo reform se je v *Peruju* razvilo nekaj oblik podjetij – in sicer glede na značaj lastnine proizvajalnih sredstev, in sistem delavskega samoupravljanja oz. participacije – in sicer:

a) državna podjetja, b) zasebna podjetja z omejenim številom zaposlenih, c) zasebni reformirani sektor, d) družbeni sektor (ki vključuje družbena podjetja in zadružna podjetja na področju kmetijstva).

Glavni namen agrarne reforme in ustanavljanja družbenih podjetij je bil v tem, da vključi delavce v tržne odnose, da prenese na delavce ekonomsko moč – s tem ko so postali lastniki proizvodjalnih sredstev in upravljalci podjetij, so soudeleženi tudi v delitvi dobička. S posebnim dekretom št. 20598 iz leta 1973 je bil uzakonjen samoupravni model v družbenem sektorju gospodarstva – in s tem se je začelo novo obdobje družbenoekonomskega razvoja v Peruju.

V *Tanzaniji* so s posebnim predsedniškim odlokom leta 1970 uvedli sistem delavske participacije v državnih podjetjih – in to kot sestavni del političnega programa socialistične graditve družbe. Temeljna načela, na katera se opira zasnova delavske participacije v *Tanzaniji* so a) delavec je lahko bolj ustvarjalen in produktiven, če se mu omogoči primerno delovno vzdušje; b) delavci niso le dejavniki proizvodnje, pač pa jih je treba obravnavati kot smoter, kateremu je posvečen proces proizvodnje; c) industrijska disciplina dobi svoj polni smisel šele tedaj, ko vsi v proizvodni proces vključeni vedo, kaj, zakaj in kako se proizvaja.

Glavni politični in gospodarski vzroki za uvedbo delavske participacije so bili naslednji: a) zvečati sodelovanje med zaposlenimi zato, da bi dvignili produktivnost. To je moč razbrati tudi iz predsedniškega odloka, v katerem je med drugim rečeno: »Prepričan sem, da bodo naši ljudje tedaj, ko bodo natančno vedeli, kakšne so njihove naloge, da bodo te naloge bolje in ne slabše opravili, da bodo ravnali pravilno, kar so že večkrat dokazali v preteklosti. Radi bodo prekoračevali normo v svoji tovarni in dokazali, da so sposobni narediti še več in bolj kvalitetno«;⁶ b) zvečati odgovornost delavcev; c) zvečati disciplino na podlagi politične zavesti in kolektivne odgovornosti; d) zagotoviti boljše gospodarske rezultate s tem, da dobijo delavci v roke proizvodjalna sredstva in kontrolo teh sredstev; e) razviti osebnost socialističnega človeka, ki bo aktiven član socialistične družbe.

Podobno kot v *Tanzaniji* je bil koncept delavske participacije v industriji tudi v *Zambiji* zakonsko uveljavljen v začetku sedemdesetih let – in to kot pomemben element političnega programa graditve socialistične družbe, zasnovane na načelih humanistične filozofije. Za izvajanje takega koncepta se je zavzel sam predsednik *Zambije* dr. Kenneth Kaunda.

Glavni cilji in motivi za ustanavljanje delavskih svetov v industrijskih podjetjih (v katerih so izvoljeni predstavniki delodajalcev in delavcev) so bili: a) omogočiti delavcem, da skupaj z vodilnimi strukturami iztrgajo ekonomsko moč iz rok zasebnikov; b) usposobiti delavce, da prevzamejo odgovornost za vodenje industrije; c) zagotoviti sodelovanje med delavci, upravnimi organi in sindikati, kar naj bi prispevalo k utrjevanju industrijskega miru, k boljšim delovnim pogojem, k večji produktivnosti in učinkovitosti.

⁶ Citirano iz nacionalnega poročila *Tanzanije*, ki je natisnjeno v »Workers' Self-Management and Participation.«

Tako kot se v obravnavanih deželah razlikujejo politični in ekonomski motivi za uvajanje sistema delavskega samoupravljanja oz. delavske participacije, tako se razlikujejo tudi institucionalne oblike, ki omogočajo delavcem enakopravno vključevanje v proces odločanja in upravljanja na ravni podjetja.

V *Alžiriji* so sistem delavskega samoupravljanja in participacije uvedli na področju kmetijstva v okviru samoupravnih zadrug in znotraj tako imenovanih socialističnih podjetij v industriji, transportu, trgovini in v drugih sektorjih gospodarskega, kulturnega in družbenega življenja.

Sistem delavske participacije v socialističnih podjetjih ne vključuje delavce v neposredno upravljanje s podjetji, marveč omogoča njihovo udeležbo v organih, ki imajo kontrolo nad proizvodnimi sredstvi in ki upravljajo s proizvodnim procesom. Delavci lahko sodelujejo v procesu odločanja na dveh ravneh: na ravni proizvodne enote ter na ravni podjetja, ki združuje poslovalnice in manjše produkcijske enote po vsej deželi.

Na vsaki od teh ravni obstajata: delavska skupščina, ki jo izvolijo delavci sami – in upravni svet, v katerem so direktor, dva glavna pomočnika in dva člana, ki ju izvoli delavska skupščina.

Predsednik upravnega sveta je praviloma direktor podjetja.

Delavsko skupščino na ravni podjetja volijo delavske skupščine produkcijskih enot. Ta organ ni pristojen da bi samostojno odločal, temveč ima le svetovalno funkcijo; razen tega je njegova naloga, da delavce seznanja s potekom upravljanja podjetja ter da ta proces nadzoruje. Generalni direktor je imenovana oseba, ki jo postavlja na ta položaj ministrstvo in je ministrstvu tudi neposredno odgovorna za uspešno ali neuspešno poslovanje podjetja. Delavska skupščina se sestaja dvakrat na leto. Izvoli svoj izvršni svet ter pet stalnih komisij: komisijo za finančna vprašanja, za socialna vprašanja, za disciplino, zdravstvo in za varnost.

Čeprav je vlada v *Bangladešu* kazala zlasti po zaključku osvobodilnega boja veliko vnemo za uvajanje sistema delavske participacije v procesu upravljanja, daje zakonodaja le omejene možnosti za udeležbo delavcev v procesu upravljanja. To funkcijo opravljajo pretežno lastniki kapitala in imenovani funkcionarji.

Kljub temu pa je bangladeška vlada proučila osnutek predloga za ustanavljanje upravnih organov in delavskih upravnih svetov v nacionaliziranih javnih podjetjih; v teh organih naj bi bili tudi delavski predstavniki, ki bi reševali vsakdanje probleme za uspešno poslovanje podjetja.

Po tem predlogu naj bi upravne organe sestavljalo enako število predstavnikov obeh strani – uprave in delavcev, pa tudi predstavniki finančnih ustanov. Upravni organi naj bi odločali o vseh zadevah, ki se

nanašajo na upravljanje podjetja, razen o osebnih dohodkih in drugih finančnih zadevah, o katerih neposredno odločajo vladni organi.

Delavski upravni sveti naj bi bili postavljeni v vsakem proizvodnem obratu. Člani svetov bi bili predstavniki delavcev in predstavniki uprave, ki bi reševali vsakdanje probleme in disciplinske prekrške delavcev.

Načrt predvideva, da se ustanovita v vsakem podjetju obe telesi upravni organ in delavski upravni svet, z namenom, da omogočita sodelovanje in dogovarjanje med delavstvom in vodilnimi organi.

V *Gvajani* pripravljajo zakonski osnutek za institucionalizacijo delavske participacije v procesu odločanja v državnih podjetjih. Po tem osnutku bo delavcem dana možnost za vključevanje v proces odločanja v treh organih: v delavskem svetu, svetu oddelka in v upravnem organu.

Zakonski osnutek predvideva ustanovitev delavskega sveta v vsakem oddelku podjetja, v njem pa bi sodelovali predstavniki upravnih organov in predstavniki delavcev. Delavski sveti naj bi bili tudi na ravni celotnega podjetja; razpravljali naj bi oziroma dajali pobude upravnemu ogranu zlasti za vprašanja: a) učinkovitosti in produktivnosti podjetja, b) socialnega skrbstva in blagostanja delavcev, c) izboljševanja metod sodelovanja in komuniciranja med upravnimi organi in delavci, d) planskega širjenja proizvodnje, e) določanja potreb po usposabljanju in napredovanju delavcev v posameznih oddelkih.

Osnutek tudi predvideva, da delavci izvolijo iz svojih vrst predstavnika, ki bo član upravnega organa.

Temeljni zakon, ki ureja oblike delavske udeležbe v procesu odločanja v *Indiji*, je zakon o industrijskih sporih, ki so ga sprejeli že leta 1947. Po tem zakonu so delavski komiteji, ki se ustanavljajo v podjetjih in v katerih je enako število predstavnikov delavcev in upravnih organov, tista temeljna institucionalizirana oblika, ki omogoča delavcem izražati svoje interese pri sprejemanju odločitev.

Deset let kasneje so v *Indiji* sprejeli poseben predpis, ki dopolnjuje omenjeni zakon; določa namreč število članov delavskih komitejev in njihovo strukturo, tako da imajo različne kategorije in skupine delavcev, ki delajo v različnih oddelkih in obratih, možnost izvoliti svoje predstavnike v komite. Predpis tudi določa, da se volijo delavski predstavniki v komite po posvetovanju z ustrezno sindikalno organizacijo.

Zanimivo je tudi to, da volijo delavske predstavnike v te organe ločeno po dveh načelih: to so predstavniki, ki jih izvolijo sindikalno organizirani delavci, drugi so predstavniki delavcev, ki niso člani registriranih sindikatov.

Predstavnike delodajalcev volijo iz svojih vrst delodajalci sami. V praksi velja načelo, da je predsednik delavskega komiteja predstavnik delodajalcev (praviloma je to direktor podjetja), podpredsednik pa je iz vrst predstavnikov delavcev.

Zadeve, o katerih razpravlja delavski komite so: varnost pri delu; programi za izobraževanje delavcev; rekreacija in dopusti oz. počitnice;

zdravstveno varstvo in nekatere ugodnosti, ki jih podjetje lahko nudi delavcem (npr. počitniški domovi, športna igrišča itn.). O teh zadevah delavski komite ne sprejema dokončnih odločitev, marveč svoje predloge oz. mnenja posreduje upravnim organom.

Zadeve, o katerih delavski komite nima pravice razpravljati, se nanašajo na a) osebne dohodke delavcev in druga denarna nadomestila, b) delitev dobička in nagrad, c) program razvoja in načrtovanje, d) graditev stanovanj za delavce in prevoz delavcev, e) druge zadeve, ki so predmet pogajanj med sindikati in upravnimi organi.⁷

V drugem petletnem planu je indijska vlada predlagala, da se ustanovijo v državnih podjetjih tudi skupni upravni sveti, ki bi bili pristojni dajati nasvete tudi o zadevah, ki se nanašajo na učinkovitost pri delu, produktivnost in še druge vidike poslovanja podjetij. Prek teh organov bi dobili delavci večje možnosti za izražanje svojih interesov in mnenj pri odločitvah, ki so povezane s funkcijo upravljanja. Doslej ta predlog ni bil sprejet oz. uzakonjen.

Na *Malti* je več institucionaliziranih oblik udeležbe delavcev v procesu odločanja in upravljanja v podjetjih v javni lasti. Prva se nanaša na pristaniške delavce in je bila uvedena že leta 1962. S posebnim predpisom so uvedli Skupni svet pristaniških delavcev, ki ima pravico razpravljati o pogojih zaposlovanja, organizaciji dela in drugih pomembnih zadevah, ki se nanašajo na delo v pristaniščih. V tem organu so direktor pristanišč in po pet predstavnikov delavcev in delodajalcev, ki jih imenuje minister po posvetu z obema skupinama partnerjev.

V primeru največjega podjetja na *Malti*, »Drydock«, pa so šli v uvajanju delavske participacije mnogo dlje. S posebnim zakonom so leta 1975 temeljito spremenili strukturo udeležbe delavcev v upravljanju. Namesto upravnega organa so postavili svet, ki šteje devet članov. Zaposleni v podjetju izvolijo osem članov sveta, ti pa izvolijo svojega predsednika. Svet ima pravico najemati finančna sredstva iz vladnega proračuna za nakup strojev, opreme in drugih sredstev za delo. O porabljenih sredstvih je dolžan poročati parlamentu. Ministrski predsednik lahko intervenira v podjetju le v primeru, če to zahteva svet.⁸

Na nižji ravni tega podjetja izvoli vsak oddelek svoje člane v upravni komite, ki ima 6 članov. Pet jih izvolijo iz vrst zaposlenih, šesti član je direktor oddelka in ex officio predsednik komiteja. Naloga komiteja je razpravljati o vseh zadevah, ki se nanašajo na vsakdanje poslovanje oddelka, na produktivnost in blagostanje delavcev. Dejansko so ti komiteji komunikacijski kanali med delavci in upravo in omogočajo, da je vzpostavljen vzratni tok informacij od spodaj navzgor.

Kar zadeva obseg delavske udeležbe v drugih državnih podjetjih na *Malti*, je bilo s posebnim političnim dokumentom uveljavljeno načelo, da

⁷ Citirano iz nacionalnega poročila Indije, publiciranega v »Workers' Self-Management and Participation«, vol. II, str. 55-69.

⁸ Glej nacionalno poročilo Malte, publicirano v »Workers' Self-Management and participation«, vol. IV, str. 171.

v vsakem podjetju ustanovijo upravni komite, v katerem je direktor podjetja kot predsednik komiteja in enako število predstavnikov delavcev in upravnih organov. Slednje imenuje ustrezno ministrstvo. Upravni komiteji so pristojni za: a) določanje politike podjetja, b) za planiranje proizvodnje, kadrov itn., c) nadzor razvoja podjetja, d) imenovanje disciplinskih komisij, e) skrbijo za blagostanje zaposlenih, f) skrbijo za sodelovanje med upravo in delavci.

V Peruju so uvedli več oblik samoupravljanja oziroma udeležbe delavcev v procesu odločanja in upravljanja – to pa glede na različne zvrsti podjetij, ki delujejo na posamičnih sektorjih gospodarstva. Najbolj zanimiva oblika delavske participacije v Peruju je tako imenovani samoupravni model, ki so ga s posebnim zakonom uvedli leta 1971 v podjetjih, ki so v družbeni lasti.

Na podlagi tega zakona volijo vse člane samoupravnih organov le delavci iz svojih vrst. Osnovno vodilo, na katerem je izoblikovan samoupravni model, je spoznanje, da je delo vir bogastva in da zato ni možna delitev upravljanja med delavce in kapitaliste oziroma med delavce in upravne organe. Druga določnica, na katero se opira samoupravni koncept v Peruju, je sistem družbene akumulacije. To pomeni, da nosilci naložb finančnih sredstev (bodisi zasebniki, ki vlagajo denar v podjetje ali državni organi, ki razpolagajo s sredstvi), ne morejo postati ne lastniki niti upravitelji proizvodjalnih sredstev, marveč so lahko udeleženi le pri delitvi presežka ustvarjene vrednosti po načelih družbene akumulacije. Presežek vrednosti je namreč rezultat ekonomske dejavnosti in lahko pripomore k ustanavljanju novih ekonomskih enot, ki bodo v korist širši družbi.

Glavni samoupravni organi v perujskih podjetjih v družbeni lasti so: skupščina delavcev, izvršni komite, uprava in specializirani komiteji.

Najvišji organ je skupščina delavcev, v katero so zajeti vsi stalno zaposleni delavci kot tudi delavci, zaposleni za določen čas. Skupščina delavcev a) sprejema politiko, plane in programske načrte podjetja; b) potrjuje sestav upravnega organa korporacije, sprejema plačilno bilanco in zaključne račune; c) odloča o delitvi presežka vrednosti; d) sprejema pravilnike in druge akte podjetja; e) voli in razrešuje člane izvršnega komiteja in drugih komitejev; f) potrjuje imenovanje generalnega direktorja in ima pravico da ga odpokliče; g) odloča o prodaji osnovnih sredstev podjetja; h) določa politiko najemanja dologoročnih kreditov itn.

Izvršni komite je najvišji izvršilni organ, ki ima 3–6 članov, izvoljenih iz vrst delavcev, potrjuje pa ga skupščina delavcev. Izvršni komite usmerja razvoj podjetja, sprejema vse dokumente in pogodbe, ki so potrebne za uspešno poslovanje; predlaga skupščini v obravnavo predloge za nadaljnji razvoj, plane in programe proizvodnje, predloge za nakupe kot tudi letne proračune, končne obračune (bilance), poročila itn.; izvaja kontrolo, občasno ocenjuje plan in proračun podjetja; pripravlja predloge za člane upravnega organa; sklicuje skupščino in opravlja še druge dejavnosti.

Generalnega direktorja imenuje izvršni komite, vendar mora imeno-

vanje potrditi tudi skupščina. Glavni direktor skupaj z drugimi člani upravnega organa a) izvaja odločitve skupščine in izvršnega komiteja; b) podpisuje najmanjše kratkoročnih in dolgoročnih kreditov, nabavnice in druge akte, ki so potrebni za nemoteno poslovanje podjetja – in to v skladu s predpisi in pravilniki podjetja; opravlja tudi druge naloge, ki jih določajo pravilniki podjetja.

Razen tega obstajajo še specializirani komiteji, katerih glavne naloge so: da poročajo izvršnemu komiteju o delovnih zmogljivostih; da ugotavljajo potrebe po dodatnem prostovoljnem delu; da predlagajo napredovanja oziroma disciplinske ukrepe; da zagotavljajo ukrepe za najbolj učinkovit delovni proces; da proučujejo in ocenjujejo predloge delavcev; da sodelujejo pri sestavljanju planov obratov v podjetjih; da izpopolnjujejo sistem informiranja in opravljajo še naloge, ki jih nalagajo pravilniki in drugi dokumenti podjetja.⁹

Pri tem je treba poudariti, da je orisani sistem samoupravljanja uveden le v nekaterih podjetjih, ki so jih s posebnim zakonom ustanovili predvsem zato, da bi v praksi preizkusili sistem samoupravljanja. Ta podjetja torej nimajo daljših izkušenj, ki bi jih lahko primerjali z sedanjimi rezultati.

Druge oblike delavske participacije so natančno opisane v nacionalnem poročilu Peruja.

V *Tanzaniji* so oblike delavske participacije v državnih podjetjih institucionalizirali s posebno okrožnico predsednika republike leta 1970. Na podlagi tega dokumenta so ustanovili v vsakem državnem podjetju delavski svet, izvršni komite in svet direktorjev. Ustanovitev teh organov je delavcem omogočila, da imajo več besede pri odločanju o zadevah kot so planiranje, produktivnost, kvaliteta in prodaja izdelkov itn.

Delavske svete sestavljajo: generalni direktor podjetja, predsednik partijske celice, predstavnik sindikata JUWATA ter predstavniki delavcev. Delavski svet ima samo svetovalno funkcijo in daje svetu direktorjev predloge, ki se nanašajo na: a) uravnavanje osebnih dohodkov in dohodkovnih odnosov, kot jih je določila vlada; b) prodajo izdelkov podjetja; c) kvaliteto in kvantiteto izdelkov; d) planiranje; e) produktivnost dela v podjetju, izobraževanje delavcev in organiziranje dela; f) potrjevanje zaključnih računov.

Izvršne komiteje sestavljajo generalni direktor, vodje posameznih oddelkov in predstavniki delavcev, katere je izvolil delavski svet. Ti organi proučujejo predloge delavskih svetov in posredujejo generalnemu direktorju in svetu direktorjev svoja mnenja o vprašanih, kot so: – financiranje in proizvodnja, – delovni programi podjetja vključno s programi za izobraževanje delavcev in zviševanje njihove produktivnosti, – kvaliteta, izvoz izdelkov ter programi za odpiranje novih tržišč, in še druge zadeve, ki neposredno vplivajo na učinkovitost in ažurno poslovanje podjetja.

⁹ Glej nacionalno poročilo Peruja, op. cit., str. 257–263.

Moč sprejemanja odločitev je dana izključno svetu direktorjev. Predsednika sveta imenujejo minister in drugi člani ministrstva, v katerega resor podjetje sodi.¹⁰

V *Zambiji* so oblike delavske udeležbe v procesu odločanja vpeljali leta 1976 s posebnim zakonom o industrijskih odnosih. Zakon predpisuje, da se v vseh podjetjih, ki zaposlujejo več kot 100 delavcev, ustanovijo delavski sveti. Ti imajo 3–15 članov; dve tretjini članov izvolijo zaposleni, drugi so predstavniki upravnega organa. Delavski sveti imajo pravico biti obveščeni o odločitvah, ki jih je sprejel svet direktorjev in zadevajo investicijsko politiko, finančno kontrolo, delitev dobička, ekonomsko planiranje, politiko osebnih dohodkov in druge pomembne upravne odločitve.

Vse odločitve, ki se nanašajo na kadrovske politiko podjetja in industrijske odnose, mora potrditi tudi delavski svet. Take zadeve so na primer: politika zaposlovanja in določanje osebnih dohodkov; premeščanje zaposlenih iz enega v drug oddelek ali podjetje; disciplinski pravilniki; delitev nagrad in drugih ugodnosti; varnost in zaščita delavcev.

Končno je treba poudariti, da sta vlada in politična partija naklonjeni uvajanju takih oblik delavske participacije v *Zambiji*, ki omogočajo delavcem učinkovito vključevanje v procese upravljanja in izvrševanja sprejetih odločitev. V ta namen je bila ustanovljena posebna komisija z nalogo, da ponovno prouči koncept delavske participacije v podjetjih in na podlagi ugotovitev izdela predlog take organizacijske strukture in učinkovitega uvajanja sistema delavske participacije, ki bo bistveno pripomogel k uresničevanju nove ekonomske ureditve.

Nekatere značilnosti in težnje delavskega samoupravljanja in participacije v deželah v razvoju

Težnja po uresničevanju neposredne in resnične participacije delavcev v procesu odločanja o ekonomskih in drugih zadevah, je značilna za vsa družbena gibanja in spremembe, do katerih je prišlo v deželah v razvoju v zadnjih desetih letih. Na kompleksnost in dinamiko družbeno-ekonomskega in političnega razvoja držav, regij in širših območij opozarja cela vrsta konceptov, teoretskih in ideoloških modelov pa tudi konkretnih, v praksi doseženih rezultatov.

Pretirano pa bi bilo trditi, da je naravnost k delavskemu samoupravljanju in participaciji že prevladujoča. Analiza institucij in organov delavske participacije v procesu odločanja, njihove odgovornosti in dejanskega položaja kaže, da imajo ti v večini primerov le svetovalno vlogo. Čeprav se po uvedbi teh organov delavske participacije temeljni produkcijski odnosi, ki izhajajo iz razrednega izkoriščanja, niso spremenili oziroma niso resno načeli lastniškega monopola, je delavska participacija kljub

¹⁰ Več o tem glej v nacionalnem poročilu Tanzanije, op. cit.

temu nov element v produkcijskem sistemu; hkrati je to poskus, kako razširiti delavske pravice in delno odpravljati negativne posledice, ki jim je izpostavljen delavec v mezdnih odnosih. To kažejo predvsem študije in izkušnje tistih dežel v razvoju, kjer poteka boj za delavsko participacijo in večji vpliv delavstva na proces upravljanja in odločanja pod vodstvom naprednih družbenih sil; ta boj ima pomembno vlogo pri utiranju poti samoupravljanju in takemu razvoju socialističnih odnosov, ki bodo nastajali na podlagi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev. Dejanski rezultati pri uresničevanju teoretičnih konceptov in zastavljenih ciljev v praksi so vedno odvisni predvsem od lastniških razmerij, odnosov med družbenimi silami, od ideoloških teženj in resnične moči ter stopnje organiziranosti delavskega gibanja.

Uresničevanje ideje delavskega samoupravljanja in participacije je v nekaterih deželah (na primer v Alžiriji in Tanzaniji) proklamirano za enega poglavitnih ciljev in vodil sedanjih programov družbenih sprememb, zasnovanih na socialističnih načelih. Drugače povedano, to zamisel uporabljajo kot »strategijo« splošnega družbenega razvoja in napredka. Spodbujanje in razvijanje delavske udeležbe v teh kompleksnih in dinamičnih družbenih procesih ima zelo pomembno ideološko in vzgojno vlogo – posebej v fazi nastajanja in uveljavljanja delavskega razreda. Hkrati je tudi pomemben vzvod za varovanje in krepitev politične in ekonomske neodvisnosti neke dežele. Jugoslovanska izkušnja kaže, da je delavsko samoupravljanje, utemeljeno na družbeni lastnini, način za radikalno spreminjanje delavčevega položaja v celotnem delovnem procesu in v družbi nasploh.

V večini dežel, ki so se otesle kolonialnega jarma, ki zdaj utrjujejo državno neodvisnost in si prizadevajo za demokratizacijo ekonomskega, političnega in kulturnega življenja – je sistem, ki ne prevladuje v urejanju ekonomskih odnosov le v zasebnem in mešanem, pač pa tudi v nastajajočem družbenem sektorju – »podedovani« sistem »industrijskih odnosov«, ki temelji na kolektivnem dogovarjanju med glavnimi partnerji: delodajalci ali upravo na eni strani ter sindikati na drugi strani. Kolektivno dogovarjanje je pretežno utesnjeno na urejanje delovnih pogojev, politike osebnih dohodkov in razreševanja nesporazumov v primerih tako imenovanih industrijskih konfliktov. Temeljna družbenoekonomska vprašanja kot so razvoj in financiranje programov, politika zaposlovanja, delitev dobička itn. so izločena iz kroga dogovarjanja, so izven dometa neposredne participacije delavstva in sindikatov. Pri tem je treba omeniti, da so v nekaterih deželah že relativno zgodaj in hkrati s sistemom kolektivnega dogovarjanja uvedli tudi nekaj klasičnih institucij zahodnoevropske demokracije, kot so npr. skupna posvetovalna telesa, v katerih sodelujejo delodajalci in predstavniki delavcev.

Pred kratkim izdelane študije o delovanju teh teles in o njihovi dejanski vlogi v sistemu »industrijskih odnosov« potrjujejo, da v praksi ne delajo dobro in da zanimanje delavcev zanje pojema. Vzrok za apatijo je

predvsem v tem, da so delavci spoznali, da ti organi niso sposobni pozitivno vplivati na urejanje splošnih pogojev življenja delavcev in na delo v podjetju sploh.

Zato so se v zadnjem času v nekaterih deželah lotili ponovne kritične analize že poprej uveljavljenih konceptov delavske udeležbe v odločanju (na primer v Indiji, Zambiji, Bangladešu itn.), da bi boljše rešitve uveljavili tudi v praksi. Reformatorska prizadevanja je čutiti tudi v težnjah, da bi obstoječe institucije in oblike delavske participacije razširili ter jih prilagodili konkretnim družbenoekonomskim odnosom in potrebam. V teh prizadevanjih, ki jih podpirajo politične stranke, sindikati in druge napredne družbene sile (ki pa nimajo vedno enakih ideoloških in političnih izhodišč in tudi niso istosmerne), se očitno kaže zanimanje za izkušnje in dosežke delavskega samoupravljanja in participacije v drugih deželah, posebej v deželah v razvoju. Ta prizadevanja niso naravnana k posnemanju modelov in konceptov, pač pa k spoznavanju splošnih družbenih teženj, k ugotavljanju realnih pogojev za uvedbo delavskega samoupravljanja in participacije ter k proučevanju tega pojava kot dejavnika družbenih sprememb, splošnega ekonomskega in kulturnega napredka.

Jugoslovanska praksa delavskega samoupravljanja je pritegnila precejšnjo pozornost že na samem začetku, vendar je jugoslovansko samoupravljanje le ena izkušnja v svetovnem procesu družbene preobrazbe. Zamisel o delavskem samoupravljanju ni le jugoslovansko odkritje, tudi ni plod državnih in družbenih značilnosti jugoslovanskega prostora. Delavsko samoupravljanje, tako kot je zamišljeno in se uresničuje v jugoslovanski družbeni praksi, dejansko oživlja napredne ideje in težnje delavskega razreda k enakopravnosti dela, demokratizaciji, humanizaciji in radikalni preobrazbi družbenih odnosov v proizvodnji in distribuciji.

Vedeti moramo tudi, da ideje in praksa delavske participacije pri odločanju niso žive le v deželah, ki so si izbrale socialistično pot, čeprav v različnih variantah in oblikah. Poskusi, da bi dobili delavci vsaj omejene možnosti za udeležbo pri odločanju, so značilni tudi za tiste dežele, ki sledijo »tradicionalnemu« modelu družbenih odnosov.

Nasploh pa postaja očitno, da delavske participacije ne obravnavajo več zgolj kot instrument »humanizacije« in »demokratizacije« odnosov na delovnem mestu oz. kot instrument za zvečevanje proizvodnje in večje storilnosti delavcev. Vedno več je dežel, v katerih obravnavajo delavsko participacijo na različnih ravneh odločanja v mnogo širšem kontekstu družbenoekonomskih sprememb oziroma kot strategijo splošnega družbenega razvoja in napredka.

Popolnejšo in bolj zanesljivo primerjalno analizo novejših teženj v razvoju delavskega samoupravljanja in participacije v deželah v razvoju bo možno podati šele v tretji in končni fazi te pomembne mednarodne raziskave, katere izsledki bodo koristili tako družbenim znanostim kot tudi nadaljnjemu širjenju družbene prakse in sistema industrijskih odnosov.

Ujamaa in participacija

1. Uvod

Deklaracija iz Aruše, ki je leta 1967 določila razvojno pot Tanzanije, je delovnim množicam zagotovila trdno podlago, da zavladajo svojemu življenju in razvoju. V skladu s to deklaracijo je država prevzela glavna ekonomska podjetja iz rok tujih in domačih kapitalistov in tradicionalistov, ki so delovali v deželi, vaški in kmetski poljedelski sektor pa se je hkrati organiziral na novih temeljih v duhu življenja *Ujamaa*, saj smo spoznali, da z nadzorom ekonomske strukture nudimo pomoč *sine qua non* pri praktičnem izvrševanju ljudske oblasti.*

A kljub pomembnim spremembam v vladi in administrativnem aparatu je s časom, še posebej pa okoli 1971, postalo jasno, da je ljudskim množicam dana oblast še zmerom v rokah drugih in da jo ti le na videz izvršujejo v njihovem imenu.

Zato je postalo nujno, da zgradimo dodaten institucionalni okvir, ki bi množicam omogočil, da vzpostavijo neposredno oblast nad proizvodnimi sredstvi, pa tudi, da neposredno sodelujejo pri odločanju o vprašanih, ki so za njihovo življenje bistvena.

V tem kratkem prispevku bomo skušali prikazati nekatere odločilne nauke, ki si jih je Tanzanija pridobila v boju za uresničitev tega cilja. Prvi del prispevka se zgoščeno ukvarja z osnovami in ozadjem, ki lahko pojasnijo poskuse in izkušnje v času po 1967. Drugi del prikazuje institucionalni okvir, ki smo ga vzpostavili, da bi oblast prenesli na množice. V tretjem delu bomo pretresli nekatere izkušnje, ki smo si jih pridobili v sedanjih praksi; na koncu tekst povzema glavne sklepe.

2. Ozadje vzpostavljanja organov oblasti množic

V zgodovinskem razvoju Tanzanije lahko določimo dve izraziti prelomni točki; s tem postavimo v pravo perspektivo dejavnike, s katerimi lahko pojasnimo poznejše poskuse, da bi ustvarili tisto vrsto institucij ljudske oblasti, ki danes veljajo v Tanzaniji.¹ Prvo obdobje je čas pred

* Max Mmuya dela na partijski šoli v Dar Es Salaamu v Tanzaniji, je vodja oddelka za politične znanosti.

¹ Če hočemo dobiti pravo predstavo o dogodkih v Tanzaniji, moramo kronološko pregledati razvoj dežele v treh glavnih fazah: kolonialno obdobje do pridobitve neodvisnosti leta 1961; čas od pridobitve neodvisnosti do sprejema Deklaracije iz Aruše februarja 1967; in obdobje po sprejemu Deklaracije iz Aruše do danes.

Prva faza zajema obdobje nacionalnega boja in izbojevanje nacionalne neodvisnosti.

O obdobju po prvi fazi med 1961 in 1967 danes vselej govorimo kot o času, ki so ga bremenili programi *ad hoc* in programi o nevmesšanju države v ekonomijo. To je bilo zares obdobje, ko sta se partija in vlada še oblikovali. Glede ciljev, programov in smeri akcije se to obdobje razlikuje od tretje faze, ki se je začela s sprejemom Deklaracije iz Aruše, ko smo lahko opazili jasnejši in odločnejši poskus partije, da formulira dolgoročen cilji in da ustvari institucije, ki bodo ta cilj lahko uresničile.

razglasitvijo Deklaracije iz Aruše leta 1967, drugo obdobje pa je čas od sprejema deklaracije do približno leta 1971, ko smo razglasili *Mwongozo wa TANU* (Partijske smernice).²

Za prvo obdobje bi lahko rekli, da je Tanzanijo v tem času močno obvladoval kapital, da je bila družba pod neposredno oblastjo nemškega in britanskega kolonializma in da je ob koncu tega časa nanjo učinkovito deloval neokolonializem, ki je vplival od leta 1961, ko je dežela postala formalno neodvisna, do leta 1967. Za to obdobje je značilnih nekaj bistvenih karakteristik. V nemški in britanski kolonialni eri je kapitalizem težil k temu, da izkorišča množice z vpeljavo tržnih poljskih kultur, ki bi zadovoljevale imperialne potrebe, začeli pa so razvijati tudi predelovalni sektor in sektor drobnih uslug, ki naj bi koristila kolonialni ekonomiji. Na velikih kapitalističnih plantažah vzdolž obale, kjer so zaposlovali lokalno mezdno delovno silo, so gojili sisal. V hladnejših predelih v notranjosti dežele so razvijali malo kmetijsko proizvodnjo, ki je bila pogosto kombinirana z večjimi posestvi. Tu so pridelovali čaj, kavo, oreške in bombaž. V osamljenih mestih ob obali in v notranjosti je delovna sila opravljala večinoma težka fizična dela, denimo, tista pri graditvi težke industrije in v gradbeništvu, pri natovarjanju in iztovarjanju blaga, remontu itn. Ta trend se je nadaljeval vse do časa, ko je Tanzanija leta 1961 dobila formalno neodvisnost, in kapitalistični vpliv se je še razširil, saj je svoje dejavnosti v deželi povečal. S formalno neodvisnostjo leta 1961 se ekonomska struktura ni spremenila. Namesto tega se je nova država še naprej razvijala pod diktatom mednarodnega kapitalizma, ki je deloval s pomočjo neokolonialističnega vmešavanja.

Za ta čas sta značilno dve pomembni karakteristiki v zvezi z vzpostavljanjem ljudske oblasti. Na vaških področjih so se močno razvijale poljedelske prodajne zadruga, s katerimi so kmetje skušali uresničiti nadzor nad kulturami, ki so jih pridelovali, predvsem pa so skušali zagotoviti ugodno ceno, ki bi ustrezala njihovemu vložnemu delu. V nekaj mestih in na plantažah so ustanovili delavske sindikate, ki so se trdno odločili, da izbojujejo znosne delavske mezde in izboljšanje delovnih razmer. Ta dvosmerni boj delovnih množic se je pod vodstvom delavsko-kmečke stranke TANU združil v močan boj proti kolonializmu in neokolonializmu. Do leta 1967 in sprejema Deklaracije iz Aruše se je tako boj delavcev in kmetov za oblast osredinjal v delavskih sindikatih in zadržnih združenjih, saj so bile to njihove lastne institucije s specifičnim ciljem, da dosežejo sprejemljive delovne mezde, vse to pa se je neločljivo povezovalo s širšim bojem proti kolonializmu in neokolonializmu.

V drugem obdobju, tj. med 1967 in 1971, je bila Deklaracija iz Aruše dokument, ki je osvetljeval bistvo boja kmetov in delavcev za oblast.

² *Mwongozo wa TANU* (ali Partijske smernice) je leta 1971 izdelala Tanganjiška nacionalna unija, objavljene pa so bile v Government Printer; med drugim so bolj specifično obdelale vprašanje vloge delavcev in potrebo, da vzpostavimo enakopravnost med delavci in voditelji.

Menili smo, da so vse do 1967 delovne množice v boju za izboljšanje svojega položaja dosegle le malo. Da pa bi to uresničili, je bilo nujno prestrukturirati in reorganizirati ekonomijo, da bi proizvodna sredstva lahko prešla v last kmetov in delavcev. Kakor smo že povedali, smo glavna proizvodna sredstva nacionalizirali v raznih fazah od leta 1967 naprej. S takimi odločitvami in rešitvami je vlada v odločilnih ekonomskih vejah, kakršne so banke in zavarovalnice, gradbena in projektantska dela, transport in komunikacije ipd., prevzela v svoje roke celoto njihovega delovanja. V drugih sektorjih si je vlada v imenu množic prisvojila večino delnic in le nekatere manj pomembne dejavnosti so ostale v privatnih rokah.

V kmetijstvu je zemlja prešla pod državni nadzor že leta 1962. Od leta 1967 naprej je reorganizacija vasi zajela izkoriščanje zemlje, od vaških množic pa smo zahtevali, da zemljo skupno obdelujejo v skupen prid v vaseh *Ujamaa*.

V tem času smo menili, da je državni nadzor nad glavnimi proizvodnimi sredstvi eden izmed nujnih prvih pogojev, da množice dobijo večji delež pri oblasti. Prevladovalo je upanje, da bodo množice pod budnim nadzorom svoje vlade obdelovale zemljo in delale v tovarnah, da pa bodo za rezultate svojega dela dobile popolno nadomestilo.

V splošnem je to sicer bilo res, a politika *Ujamaa* je leta 1967 šla še naprej in vprašanje lastnine proizvodnih sredstev povezala z demokracijo. V enem svojih številnih del o Deklaraciji iz Aruše Mwalimu pravi:

»Neka država ni socialistična samo zato, ker njena proizvodna in menjalna sredstva v celoti ali delno nadzoruje in poseduje vlada. Da bi neka dežala bila socialistična, je bistveno, da njeno vlado izvolijo in jo vodijo sami kmetje in delavci... Resničnega socializma ni brez demokracije, ki v družbi tudi živi...«³

To teoretično koncepcijo so podprla stvarna dogajanja, predvsem v državnih tovarnah v času med 1967 in 1970. V nasprotju s pričakovanji so delavci v nacionalizirani ekonomiji komajda imeli možnost, da kaj rečejo o poslovanju in o svoji vlogi pri njem. Oblast nove uprave je bila daleč od njih. Partijske smernice iz leta 1971 analizirajo ta trend in poudarjajo tole: »...Nismo podedovali samo kolonialne vladne strukture, temveč smo sprejeli tudi kolonialne delovne navade in vodstvene metode. Tako smo, na primer, v vladi, podjetjih in drugih ustanovah podedovali navado, po kateri eden izdaja ukaze, drugi pa ga samo ubogajo. Če ljudi ne vključite v delovne načrte, nacionalne institucije ne bodo čutili za svojo; zato tudi delavci sprejemajo navade okorelih uslužbencev...«⁴

Na podlagi duha politike *Ujamaa*, ki povezuje nadzor nad proizvodnimi sredstvi in participacijo, in glede na razvoj položaja v državnih podjetjih po letu 1967 je bilo nujno vzpostaviti institucije, ki bi povečale oblast množic.

³ J. K. Nyerere, *Freedom and Socialism* (Svoboda in socializem), Oxford University Press, str. 234.

⁴ Isto.

3. Institucije ljudske oblasti (vaški in delavski sveti)

Že dolgo pred omenjenimi gibanji smo izoblikovali širok institucionalen okvir, te institucije pa naj bi zagotovile, da ljudstvo sodeluje pri vodenju svojih zadev.

Če hočemo te institucije zgoščeno prikazati, moramo opozoriti, da je vladajoča stranka TANU že od svoje ustanovitve leta 1954 spodbujala širjenje svojih podružnic po vsej deželi. Kakor smo že poudarili, ko smo govorili o vzpostavljanju ljudske oblasti, so bile te podružnice baza in forumi, s pomočjo katerih so se množice bojevale proti kolonializmu, potem pa proti neokolonializmu. Kar pa zadeva delovanje države, smo leta 1965 sprejeli amandmaje k ustavi republike, s katerimi smo odprli prostor za vpeljavo enostrankarske demokratične ureditve, ki je v specifičnih tanzanijskih razmerah množicam omogočila, da sodelujejo pri delu vlade brez večjih omejitev, kakršne je vsiljeval večstrankarski sistem. Neodvisni delavski sindikati so se leta 1964 združili v enotno gibanje Nacionalno unijo delavcev Tanganjike (NUTA); ta organizacija je imela podružnice po vsej deželi, to so bili organi, prek katerih so delavci lahko izražali svoje zahteve in potrebe.

Te in druge po naravi široke institucije so množicam omogočile, da si zagotovijo neko določeno oblast. Te institucije so nujne, toda kakor so pokazale Partijske smernice, niso bile zadostne, da bi z njihovo pomočjo množice uresničile svoje težnje po stvarni oblasti. Niso se zadosti prilagodile resničnemu položaju in dogajanjem v središču življenja ljudi, to se pravi, v proizvodnih centrih.

Vse to moramo upoštevati, ko razmišljamo o strukturi in ciljih dveh institucij – delavskih svetov, ki se formirajo za delavce, in vaških svetov, ki se formirajo za kmete; le v tej luči bomo lahko spoznali, kakšen je njihov namen in čemu naj rabijo.

a) *Delavski svet in njegova vloga.* – Nastajanje delavskih svetov je mogoče pojasniti z vrsto specifičnih razlogov. Med njimi je na prvem mestu položaj in stališče uprave v nacionaliziranih industrijskih vejah do same tovarne, zlasti pa še do položaja množice delavcev. Celo po nacionalizaciji so uprave tovarne še naprej vodile tako, kakor da so v njihovi osebni lasti. Prišlo je do teženj, da si prisvajajo sklade in za osebno korist zlorablajo lastnino.

Programe in plane tovarn je poznal samo upravljalni team. Hkrati so tudi izrazito zastopali delavske množice. Na navadnega delavca so gledali kot na nekakšno orodje (ki je ločeno od svojega človeškega elementa), ki mu je treba preprosto ukazovati in povedati, kaj naj dela. To je seveda skalilo razmerja in vodstvo odtujilo večini ljudstva. Delavske množice pa tudi niso mogle ocenjevati vloge institucij, v katerih so delale, kakor zahteva cilj izgradnje *Ujamaa*. Večina delavcev je seveda reagirala tako, da niso hoteli sodelovati z državnimi podjetji; pri tem so si pomagali

s številnimi taktičnimi manevri, zavirali so delo, uničevali javno lastnino in podobno.

Drugi glavni razlog za uvedbo delavskih svetov je duh *Ujamaa* oziroma njegova predstava o osebnosti v prihodnji družbi. Kapitalizem si je s kolonialističnimi in neokolonialističnimi spletkami podrejal osebnost koloniziranih ljudi, ki jo je skušal razvrednotiti. Zato je bil nekdanji kolonialni delavec popolnoma brez samozavesti, iniciative in sposobnosti, da javno nastopa. Na delovnih mestih se je to kazalo v tem, da sploh ni bilo organov, prek katerih bi delavec lahko izrazil svoje poglede. Uveljavljala se je tudi splošna težnja k anarhičnemu vedenju, pa tudi smisla za pravilno usmerjanje ni bilo.

Če smo se hoteli upreti takemu splošnemu stanju, je bilo nujno, da za delavce ustanovimo instrumente, ki bi dvignili njihov status, hkrati pa bi jih zavarovali pred neomejeno oblastjo uprave. Ta instrument je delavski svet, opozoriti pa moramo, da smo še pred njegovim formiranjem ustvarili dve instituciji, ki naj bi delovali kot organa ljudske oblasti.

Predvsem smo po ustanovitvi delavskega sindikalnega gibanja NUTA leta 1964 formirali *delavske komiteje* kot obliko sindikalnih organizacij na ravni podjetniške družbe. Glavna funkcija teh komitejev je bila, da se, prvič, posvetujejo z delodajalcem (pred nacionalizacijo) o vsem, kar zadeva vzdrževanje discipline. Drugič pa naj bi komiteji zagotovili povečanje produktivnosti dela in učinkovitosti tovarne.⁵ Pokazalo pa se je, da so komiteji brez učinka. Privatni delodajalec je navadno manipuliral s komitejem in ga izrabljal samo kot orodje za vzdrževanje delovne discipline.

Pred uvedbo delavskih svetov je bila zelo pomembna ustanovitev partijskih podružnic na delovnih mestih. Statut TANU iz leta 1969 je uredil vprašanje ustanavljanja industrijskih partijskih podružnic, tj. podružnic v delovnih organizacijah, vključno z vasmi *Ujamaa*. Ta partijska podružnica naj bi bila forum, na katerem so člani razpravljali o vseh vprašanjih, bistvenih za organizacijo, v kateri je podružnica delovala. S tem smo seveda reagirali na položaj, ki je nastal po nacionalizaciji v letih 1967–1968. Partija je menila, da je nujno dvigati zavest članov s pojasnjevanjem nove politike *Ujamaa* in opiranja na lastne sile – in to še zlasti na delovnih mestih. Da bi to prizadevanje okrepili in odgovorili na omejevanja delovanja delavskih komitejev, smo na podlagi predsedniške objave številka 1 leta 1970 uvedli delavske svete.⁶

Ta objava je javnim korporacijam in privatnim podjetjem nalagala, da morajo reorganizirati svoje izvršne komiteje in odbore direktorjev tako, da v praksi zagotovijo delež delavcev in njihovo participacijo pri planiranju, proizvodnji in prodaji. Dotlej delavci v teh organih niso imeli svojih predstavnikov. Pričakovali smo, da bodo delavci z delovanjem v teh

⁵ P. Msekwa, *The Quest for Worker's Participation in Tanzania* (Zavzemanje za delavsko participacijo v Tanzaniji), v: *Labour in Tanzania*, str. 69–84.

⁶ Predsedniška objava številka 1, 10. februarja 1970.

organih postali gospodarji svoje usode. Delavci naj bi z neposredno participacijo pri odločanju proizvodnjo usmerjali tako, da bi služila delavcu. Neposredna participacija naj bi tudi spodbudila ustvarjalnost in okrepila občutek pripadnosti organizaciji. Neposredna participacija naj bi prav tako premagovala ostanke birokratskih tendenc iz časa po letu 1967, na katere je opozarjalo vodstvo.

Podobno, kakor se je dogajalo z delavskimi komiteji, so tudi objavo o delavskih svetih le počasi uresničevali, hkrati pa je prepad med delavskimi množicami in vodstvi postajal vse izrazitejši. To je pospešilo uvedbo nove zahteve po spreminjanju takih razmer (v *Mwongozo wa TANU* iz leta 1971). Pomen *Mwongozo* je v tem, da je do neslutnih višin dvignil zavest delavcev.⁷

Delavci so se vzdignili proti togemu ukazovanju, proti onemogočanju posvetovanj in proti paraderstvu uprave. Delavci so, oboroženi z duhom *Mwongozo*, postavili še ostrejše zahteve, da se njihove institucije hitreje demokratizirajo. To je, kakor bomo še omenili, spodbudilo boj, ki se nadaljuje.

b) *Vaški svet*.⁸ – Spremembe, ki so se dogajale v podjetjih v urbanih okoljih, so bile v ustrezni zvezi s spremembami, ki smo jih uvedli na vaških področjih. V daljšem obdobju so bile institucije oblasti kmetov združna združenja. Kakor sem že omenil, so zadruga nastale na vaških področjih, da bi skrbele za prodajo tržnih poljedelskih kultur. Pričakovali smo, da se vaše množice prek zadrug lahko bojujejo za uresničevanje svojih pravic.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti o razvoju združnega gibanja, naj povemo, da se je nekako okoli leta 1967 pokazalo, da se zadruga soočajo z dvema glavnima omejitvama. Prvič, zadruga so se ukvarjale samo s tržnimi kulturami, ki so jih potrebovale imperialne države, in so skrbele izključno za njihovo prodajo. Drugič, zadruga so upravljali precej premožni farmarji, mali trgovci in posojevalci denarja iz mest. Tako je postalo popolnoma nespodbitno, da tako združno gibanje v resnici in orodje poljedelskega delavca, kmeta.

Deklaracija o ustanovitvi *Ujamaa* leta 1967 je prinesla kvalitativno spremembo na vaških področjih. Reorganizacija vasi po letu 1967 je zahtevala graditev vasi *Ujamaa*, medtem ko smo od kmetov kot enakopravnih članov vaše skupnosti zahtevali, da zemljo obdelujejo skupno in da enakopravno uživajo plodove svojega dela. Vas *Ujamaa* je zdaj nudila splošni okvir za organizirano ljudsko oblast. Po začetnem obdobju formiranja od leta 1971 do 1974 so močne pobude partije kmetom omogočile, da se po vsej deželi naselijo v takih vaseh.

Potem ko so se kmetje naselili v vaseh *Ujamaa*, je bilo nujno, da se množice oborožijo z močnim instrumentom oblasti. V tej luči moramo tudi govoriti o vaškem svetu.

⁷ Gl. Msekwa, isto.

⁸ Ofisi ya Waziri Mkuu, Sheria ya Kuandikisha Vijiji na Vijiji vya Ujamaa.

Vaški svet je bolj kakor delavski svet vlada na lokalni ravni: vsakdo, kdor pripada vasi, lahko neposredno sodeluje v dejavnostih sveta.

Ena izmed najvažnejših značilnosti vaškega sveta je, da vsi odrasli člani vasi (nad 18 let) konstituirajo najvišje telo sveta, ki določa politiko. To določilo vsakemu članu zagotavlja možnost, da neposredno sodeluje pri upravljanju z zadevami. Drugič: vaški svet je razdeljen na razne komiteje, ki se ukvarjajo s številnimi dejavnostmi v interesu in v korist vaških prebivalcev, vključno s proizvodnjo, obrambo, kulturo itd. Tretjič: podobno kakor katerakoli druga vladna institucija lahko svet v interesu množic formulira svoje podzakone. Četrtič: vas *Ujamaa* lahko kot široka institucija postane registrirano združeno združenje z večstranskim namenom, združenje, ki se ukvarja s proizvodnjo, transportom, prodajo ali s katerokoli drugo dejavnostjo, za katero njegovi člani menijo, da jim koristi.

Kakor je mogoče videti, to vaškim množicam podobno kakor delavcem v urbanih okoljih v duhu *Ujamaa* zagotavlja organ, prek katerega lahko izvršujejo oblast.

4. Delovanje delavskega in vaškega sveta.⁹

Prizadevanja Tanzanije, da neposredno oblast prenese na delovne množice, so obrodila številne izkušnje. Prva izkušnja je v zvezi z neko bolj abstraktno predpostavko: da bo neposredna participacija delovnih množic omogočila krepkejšo svobodno izražanje osebe. Pričakujemo namreč, da si bo predvsem nekdanji kolonialni delavec med drugim pridobil samozavest, smisel za ustvarjalnost in novatorstvo.

Razvoja teh notranjih in abstraktnih kvalitete ni lahko jasno prikazati. Vseeno lahko rečemo, da je pozitivno, da so bili delavski in vaški sveti zelo učinkovita dopolnilna orodja za razvoj osebnosti tanzanijskega delavca. Tanzanijski delavec in kmet sta bila poprej človeka, ki sta se ponižno priklanjala in brez besed sprejemala ukaze in zapovedi. Poročila s sestankov v vaseh in industrijskih podjetjih kažejo, da delavci, pa tudi kmetje danes stojijo zravnano, da zahtevajo pojasnila in govorijo sami v svojem imenu.¹⁰ K temu so seveda prispevale tudi nekatere druge oblike organiziranja, denimo, programi za izobraževanje odraslih, prav gotovo pa je, da so bili sveti delavnica, v kateri so lahko delavci prakticirali tisto, kar jih danes odlikuje na sestankih in drugih forumih.

Če govorimo o negativni strani, lahko z zanesljivostjo rečemo, da bomo morali narediti še veliko, da delavcu pomagamo, da postane samostojna osebnost. Izraziti moramo zaskrbljenost glede kvalitete prispevka množic v svetih. Njihova zavzetost, da sodelujejo pri vsem, kar jih zadeva,

⁹ Izhajamo iz poročil o delu 10 nacionaliziranih podjetij v Dar-es-Salaamu, Aruši in Tangi od leta 1974 do 1979; prav tako tudi iz poročil o razvoju vasi *Ujamaa* od leta 1974 do 1979 (dokumente hrani KIVUKONI CCM College).

¹⁰ Poročilo o vaseh v Tangi (1978) in Dodomi (1980), pa tudi poročilo o Nacionalnem združenju mlinskih podjetij (1979).

ni na ravni potreb in zahtev moderne industrije in zapletenosti preobrazbe vasi. Zato je njihov kreativni in novatorski potencial treba šele razvijati.

Komentirati moramo še neki drugi cilj, ki smo ga postavili ob ustanovitvi svetov, to pa je, da se omeji oblast voditeljev in da se v neki meri vzpostavi enakost med njimi in tistimi, ki jih voditelji vodijo. Prav kakor pri prejšnjem problemu tudi tu tanzanijske izkušnje kažejo dve strani vprašanja.

Prvič, možnost uresničenja tega cilja ni problematična. To, da so si predvsem v podjetjih delavci izborili neposredno participacijo in da so zastopani v najvišjih organih, je spremenilo sistem organizacije oblasti. Uprava se mora zdaj posvetovati z delavci, saj hočejo poznati programe in plane svojih podjetij, slišati hočejo tudi potrebna pojasnila. Zaradi take organizacije delavci, pa tudi uprava zdaj vedo, da oblasti nimajo v rokah izključno najvišji izvršni organi. To je na neki način pripeljalo do precej bolj enakopravne odgovornosti obeh strani za usodo podjetja.

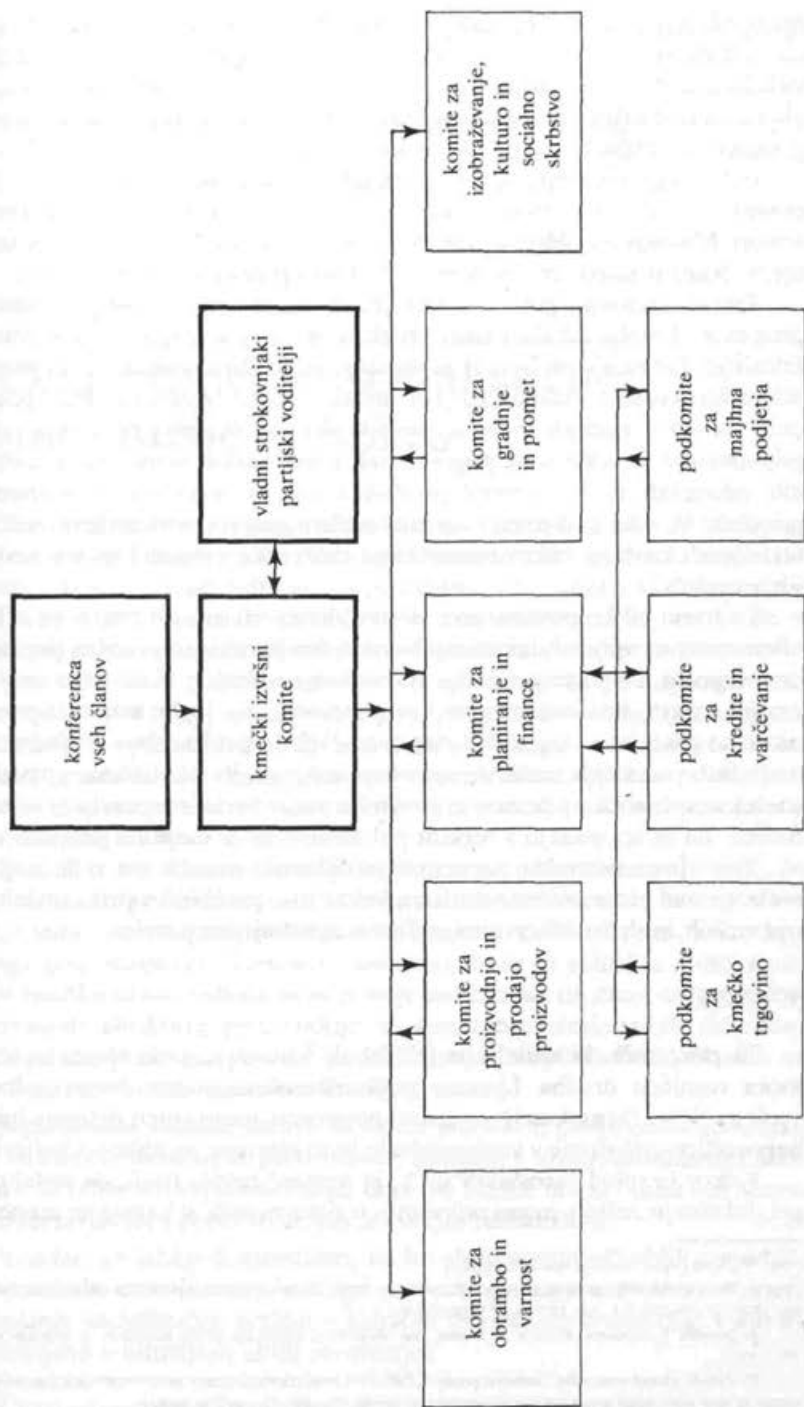
Metoda in pogostnost posvetovanj in odgovorov na zahteve po poja-snilih sta tudi pokazali, da je med najvišjimi voditelji tudi dosti skromnih in poštenih ljudi, hkrati pa sta okrepili odgovornost tistih, ki so vodeni.

Tu lahko dodamo, da so sveti prispevali k temu, da se razvije nova zavest o vlogi delavcev v državnih korporacijah. Glede na delež odgovor-nosti delavci, pa tudi vaše množice menijo, da podjetja in vasi pravza-prav pripadajo njim samim in da se zato v njihov lasten prid morajo razvijati in jih morajo sami zavarovati, kadar je treba. Predvsem prebi-valci vasi danes govorijo o proizvodnih planih in dejavnostih in o meto-dah, s katerimi bodo načrte uresničili, tega pa poprej ni bilo mogoče nikoli slišati.

Drugič, popolne enakopravnosti voditeljev in tistih, ki so vodeni, vsekakor nismo uresničili. Gre samo za to, da smo dosegli neko določeno raven enakopravnosti. Vse doslej pa lahko opazamo znamenja, da vod-stvo enakopravnosti ni z veseljem sprejelo. Samo vodstvo je pri urejanju številnih bistvenih vprašanj ob raznih priložnostih delavce izključilo. Za to so vselej našli opravičilo v izgovoru, da gre za tehnična, ne pa za politična vprašanja, ki zahtevajo izključno strokovno analizo. Na drugi strani delavci ponavljajo stare obtožbe, še zlasti v napol nacionaliziranih podjet-jih, da uprava z delavcem malone ne ravna ko s človeškim bitjem. Podobne obtožbe je slišati tudi od delodajalcev: da so delavci leni, brez sleherne odgovornosti.

To pomeni, da med obema stranema vlada neki določeni antagonizem in da lahko pride do konfrontacije, na kar so že poprej opozarjali, ta pa onemogoča enakopravnost in medsebojno spoštovanje.

Vse te negativne pojave lahko delno pojasnimo s tem, da je večina delovnih množic v mestih in na vaških področjih le napol pismena ali popolnoma nepismena. Zato le stežka, kakor smo že rekli, popolnoma razumejo zahteve moderne industrije in vso zapletenost preobrazbe vasi. Prav tako le stežka razširijo svojo oblast in se zavarujejo pred možnim

manipuliranjem in pred prevarami nepoštenih voditeljev. Zato je očitno, da se njihove ustvarjalne in novatorske sposobnosti še ne morejo uveljaviti. Zaradi te nespodbitne omejenosti je ustanavljanje svetov spremljala akcija za izobraževanje delavcev v tovarnah in za opismenjevanje odraslih v vaseh; rezultate te akcije bomo morali še oceniti.

Poleg tega vprašanja dviga izobrazbene ravni delavcev moramo tudi poudariti, da so še zmerom boleče rane iz časa kolonializma, o čemer govori Mwongozo. Mogoče se bodo nekateri voditelji pozdravili omejene bolezni samo, če jih bomo nenehno opominjali na te ostanke.

Tretjič, osnovna predpostavka je, da mora neposredna participacija prispevati k večji učinkovitosti pri delu in torej k dvigu produktivnosti. Izkušnje Tanzanije so v tem neugodne, na srečo iz razlogov, ki nimajo nikakršne zveze z ustanavljanjem ljudskih organov oblasti. Prav gotovo drži, da sta v zadnjih letih tanzanijski delavec in kmet pokazala veliko prizadevnost in odločnost, pogosto tudi v zelo težkih razmerah; v normalnih razmerah bi se namreč produktivnost in proizvodnja neznansko povečali. A take priložnosti so bile redke, zato sta v sedanjem trenutku tako produktivnost kakor proizvodnja padli tako v vaseh kakor v podjetjih v mestih.

Ta trend lahko pojasnimo z dejstvi, ki so odvisna od možnosti delovnih množic in njihovih institucij. Nenavadna kombinacija suš in poplav je onemogočila večjo proizvodnjo na vaških področjih. Porast cen nafte in strojev, zlasti orodnih strojev, je povzročil, da je le težko zagotoviti osnovne potrebe z vlaganjem v opremo.¹¹ Zato proizvodnja v tovarnah in na vaških področjih pada. A vsem tem neugodnim okoliščinam navkljub so delovne množice s pomočjo svojih forumov vselej razpravljale in našle načine, da se spopadejo s težkim položajem, ki je mejil na propad.

Tako je neposredna participacija delovnih množic pri odločanju in nadzoru nad proizvodnimi sredstvi, kakor smo poudarili v prikazu delovanja vaških in delavskih svetov, njihova neodtujljiva pravica.

5. Sklep

Ta prispevek, ki temelji na izkušnjah Tanzanije, se zavzema za to, da mora resnična družba *Ujamaa* gojiti demokracijo kot drugo polovico svojega bitja. Demokracija, o kateri govorimo, mora zajeti delovne ljudi v neposredno odločanje v vseh zadevah, ki so bistvene za njihovo življenje.

Kakor je rekel Jaroslav Vanek, je namreč težnja ljudi, da sodelujejo pri določanju rešitev in pri odločanju o dejavnostih, v katere so osebno in

¹¹ Zaradi poplav in suš je morala Tanzanija:

a) Največji del pičilih deviznih rezerv porabiti za uvoz hrane. Za uvoz žita smo leta 1973 porabili 28.000.000 T. š., leta 1974 731.000.000 T. š., leta 1975 pa 551.000.000 T. š.

Iz poročila S.D. Msuya, ministra za finance, pri obrazložitvi proračuna javnih dohodkov in izdatkov za leto 1975-1976.

b) Zaradi porasta cene nafte Tanzanija porabi (1980) 50% svojih deviznih rezerv za uvoz nafte in ji zato samo 50% ostane za prav tako drage industrijske in poljedelske investicije (Poročilo Tanzanijske banke).

neposredno vključeni, eden izmed najpomembnejših družbenoekonomskih pojavov našega časa.

Razvojne težnje v Tanzaniji so še v času kolonialne epohe to težnjo množic jasno pokazale. Kljub uvajanju institucij participacije v Tanzaniji pa te težnje napovedujejo, da je še zmerom pred nami boj, v katerem si bodo morale delovne množice zmago šele izbojevati.

ALI AMMAR

Nekaj primerov socialistične demokracije v Alžiru

Téma, ki je bila predlagana za letošnjo okroglo mizo, zelo izčrpno zajema celotno problematiko vključevanja delovnih množic (v najširšem pomenu besede) v upravljanje gospodarstva, oz. njihovo vključevanje v družbeno načrtovanje in uresničevanje teh načrtov.* To, da je že v političnih razpravah poudarjena privrženost socializmu, ustvarjanju temu ustrezne državne in politične zgradbe – je lahko v specifičnih zgodovinskih razmerah nujen pogoj za uresničevanje takega hotenja. Zgolj utesnjevanje, izločanje materialnih temeljev kapitalističnega gospodarstva še ne pomeni graditve socializma. Kot zelo pomemben problem postavljam vprašanje same narave odnosov in načina proizvodnje, ki izhaja iz akta o nacionalizaciji, katero izvede država.

Seveda je akt o nacionalizaciji izredno pomembno dejanje le tedaj, če ga uresniči oblast, ki skrbi tudi za nacionalno neodvisnost in za vzpostavljanje temeljev nekapitalističnega, bolje rečeno socialističnega, »razodtujenega gospodarstva«. Seveda pa samo to, da se ta politična vodstva oz. bolje ljudska oblast odloča za višje cilje socializma, ne more avtomatično spreminjati strukture proizvodnje in socialno-profesionalnih odnosov. Nacionalizacija še ne prinaša podružbljenja. Kapitalistična tehnika ni odpravljena z aktom o nacionalizaciji.

Socialistična vsebina države se izraža predvsem preko oblik upravljanja, ki morajo osvobajati proizvajalce, posebej v »nacionaliziranem sektorju«, iz odnosov kapitalističnega tipa. Te oblike imajo lahko več imen: samoupravljanje, kooperacija, participacija, združevanje.

Vendar, ali lahko domnevamo, da bo ob uvajanju teh oblik upravljanja potekalo uresničevanje novega projekta povsem nemoteno v smeri nastajanja socialistične družbe – kakršna je izražena s politično voljo in opredeljena v temeljnih aktih revolucije?

* Ali Ammar je član centralnega komiteja Alžirske partije (FLN).

Na to vprašanje lahko odgovorimo pritrdilno le tedaj, če so v vsebino upravljanja zajeti taki proizvodni odnosi, ki obvezno postavljajo proizvajalca v dejavno razmerje do podjetja oziroma proizvodnje, omogočajo njegovo učinkovito udeležbo v razpravljanju in odločanju.

To pa je bila in je še vedno skrb alžirske revolucije v vseh fazah njenega razvoja – od nacionalne osvoboditve do izgraditve socialistične družbe. In v skladu s to temeljno težnjo se je izoblikovala tudi organizacija družbeno-ekonomskega, družbeno-kulturnega in celo državnega sektorja.

Analiza in razčlenitev raznih vzvodov in mehanizmov alžirske družbe nam bosta pomagali, da dojamemo, odkrijemo in spoznamo to politično voljo, ki teži k razširitvi in poglobljanju procesa demokratizacije v skladu z razvojem glavnih dejavnikov nacionalnega preporoda.

Decentralizirana oblast

Vzpostavljene vzvodov oblasti je potekalo na svojevrsten način: komuna, ki jo upravlja ljudska skupščina, je bila prva od teh formiranih institucij.

Njen sestav: ljudsko skupščino komune sestavljajo kmetje, delavci (75%) in revolucionarni intelektualci, pa tudi mali obrtniki in trgovci.

Večinska udeležba delavcev in kmetov izraža hotenje, da imajo v upravljanju s to pomembno institucijo glavno besedo proizvajalci.

Način določanja kandidatov: da bi bila dosežena skladnost načela o enotnosti partije in načela demokracije, poteka kandidacijski postopek v sami ljudski skupščini – in to brez kakršnih koli omejitev. Predloge za kandidate »zbirajo« lokalne partijske organizacije. Na tej stopnji proučujejo in razporejajo candidature, ki jih potem posredujejo regionalni ravni (vilaja). Pri tem postopku sodelujejo institucije: 1. partije in organizacije delavcev, kmetov, mladine, žena in mudžahedinov (nekdanjih borcev); 2. države: predstavniki države in vojske na ravni regije ali vilaje.

Te institucije določajo listo kandidatov, o katerih bodo odločali na splošnih volitvah: temeljno načelo je, da sta postavljena za vsako volivno mesto dva kandidata. Kandidacijski postopek omogoča državljanom, da izvolijo predstavnika, ki se jim zdi primernejši; ta metoda pomeni uresničenje načela enotnosti partije in demokracije. To pravilo je uveljavljeno v celotnem alžirskem volivnem sistemu – izjema je le nacionalna ljudska skupščina, kjer je možno za eno volivno mesto določiti tri kandidate.

Pristojnost komunalne ljudske skupščine: v skladu s temeljno politično naravnostjo in z zakonskimi določili ima alžirska komuna kot osnovna celica družbe, v kateri potekajo vse ekonomske, socialne, kulturne in javne dejavnosti, zelo široke pristojnosti na vseh teh področjih. V mikro družbeni skupnosti je potemtakem tista pravna oblika, ki omogoča vključevanje najširšega kroga ljudi v urejanje svojih zadev.

Komune in ekonomske enote na njenem ozemlju: upravljanje in vodenje teh enot poteka v skladu s socialističnimi načeli in načeli decentralizacije, pri čemer so uporabljene naslednji modeli:

- a) samoupravljanje in zadruga v kmetijstvu;
- b) socialistično samoupravljanje v podjetjih in drugih sektorjih (industrija, družbene in kulturne dejavnosti).

Temeljna naloga komune, ki jo vodi skupščina in v kateri so v bistvu vsi predstavniki družbenih sil revolucije, se pravi tistih, ki gradijo socializem in uživajo njegove plodove, je v tem, da podpira, spodbuja in nadzoruje dejavnost podjetij, skrbi za to, da se podjetja vključujejo v izpolnjevanje plana in da delujejo v skladu z načeli socialistične revolucije.

Primer komune kot ene od institucij države nam odpira vpogled v prizadevanja politične oblasti, da ne le združuje državljane (v najširšem pomenu besede), marveč da jih tudi vključuje v upravljanje z nacionalnimi zadevami.

Participacija delavcev in kmetov: kmečko samoupravljanje in združni sistem. Z zemljišči, ki so bila nacionalizirana takoj po izbojevanju neodvisnosti (1962) in na temelju izvajanja agrarne revolucije (1972), upravljajo bodisi prek oblik samoupravljanja ali oblik zadružništva. Kar zadeva naravo upravljanja sta si ti obliki dokaj sorodni.

Nacionalizirana zemljišča, iz katerih so nastala bodisi samoupravna posestva (delavci) bodisi zadruge (kmetje brez zemlje), so družbena lastnina. Ta zemljišča so neodtujljiva, ni jih moč prenašati na druge, predana so proizvajalcem v trajno uporabo.

Družbeno-profesionalni odnosi v teh enotah niso izpostavljeni nikakršnim oblikam odtujenosti (na primer oblikam podrejenosti), marveč so zasnovani na načelih demokracije in participacije proizvajalcev na vseh ravneh proizvodnega procesa.

Vpliv organov, od najvišjih do najnižjih, se v bistvu omejuje na materialno in tehnično pomoč, na spodbujanje dejavnosti.

Razen komune, katere naloge smo že nakazali, so še drugi organizmi, ki skrbijo za to, da bodo gospodarske naloge izpolnjene – tako na področju proizvodnje kot tudi menjave proizvodov. Tako je na primer dolžnost splošne kmetijske zadruge, da opravlja vrsto dejavnosti (prekrba s semeni, gnojili, stroji, dodeljevanje kreditov itn.).

Splošno kmetijsko zadruge vodi upravni odbor, v katerega pristojnosti so različne proizvodne enote komune.

Kmetijske postaje (kmetijski stroji in orodja, poljedelska zaščitna sredstva itn.) so partnerji splošnih kmetijskih zadrug in poslujejo v imenu proizvajalcev. Vmešavanje državnih organov v te proizvodne organizacije vse bolj slabi. Tako se na primer funkcija Uprave za sadje in zelenjavo omejuje na uvoz in izvoz s posredovanjem splošnih kmetijskih zadrug, medtem ko so samoupravne in zadružne organizacije v pogledu distribucije proizvodov povsem samostojne.

Ti primeri dovolj zgovorno pričajo, da sta zadružni in samoupravni sistem vse bolj naravnana k izpopolnjevanju ekonomske demokracije v kmetijstvu, kar velja še posebej za obdobje po agrarni revoluciji.

Socialistična vas je zaključena celota, v kateri se razrešuje večina vprašanj, ki zadevajo kmetijske proizvajalce. Ta človeška, administrativna in kulturna enota je po našem prepričanju projekcija družbene organizacije, ki pomeni v razvoju socializma novo vrednoto.

Socialistično vas tvori 100 do 200 kmečkih družin (seveda skupaj z zadrugo in samoupravljanjem); v njej je krajevna pisarna ljudske skupščine (za urejanje administrativnih zadev), ki jo vodijo vaščani sami. Vas je med drugim zibelka porajanja družbene zavesti vaških proizvajalcev; tudi sicer skrbi za vse tiste družbene in kulturne dobrine, ki jih državljanom omogočajo urbana središča.

Skupnost svobodnih proizvajalcev, napredek socialistične vasi, deluje spodbudno na zaustavljanje odseljavanja vaškega prebivalstva v mesta, ki ga je sprožila pospešena industrializacija; po našem mnenju je to izredno ugodno okolje za vsestranski razvoj vaškega prebivalstva: omogoča namreč, da se modernizirajo in s tem opuščajo misel na odseljevanje.

Socialistično upravljanje podjetij: Samoupravljanje in zadružništvo je vpeljano v celotnem kmetijskem sektorju; socialistično upravljanje zajema vsa področja gospodarske, socialne in kulturne dejavnosti.

Organizacijska shema

Socialistično podjetje je vsako podjetje, katerega družbeni kapital pripada v celoti družbi (to so nacionalizirana podjetja ali pa podjetja, ki jih ustanavlja država).

Socialistično podjetje je družbena lastnina in pripada ljudstvu.

S podjetjem upravlja skupščina, ki jo izvoli kolektiv delavcev, vključno s člani direkcije (ki jih v sistemu socialističnega upravljanja prav tako prištevajo med delavce).

Skupščina delavcev, ki ima 7 do 25 predstavnikov, razpravlja o celotni dejavnosti podjetja – bodisi na plenarnih sejah ali pa na sejah komisij; komisije so posvetovalni organi podjetja.

Upravni odbor sestavljajo direktor podjetja, voditelji oddelkov in predstavniki skupščine delavcev; ta organ skrbi za nemoteno poslovanje podjetja – in to v skladu s planom in sklepi skupščine delavcev.

Ta sistem je bil uveden leta 1972 in bi se moral v svojem razvoju dopolnjevati, izpopolnjevati v smeri poglobljanja demokratičnih oblik upravljanja gospodarstva.

Samoupravljanje, zadružništvo, socialistično upravljanje in planiranje

Kako uskladiti nujnost planiranja in načela demokracije in participacije?

V nacionalni ustanovni listini (ideološki dokument revolucije in njene partije, FLN) je zapisano: »Načrtovanje je *znanstveno* po svoji zasnovi, *demokratsko* po svojem nastajanju in *obvezno* v izvrševanju«.

Znanstveno po svoji zasnovi – to drugače povedano pomeni, da so izhodišča plana izoblikovana v osrednjih organih – in sicer kot rezultat znanstvenega proučevanja družbenih potreb ter možnosti za njihovo uresničevanje.

Ko govorimo o tem, da so cilji plana izoblikovani na centralni ravni, to seveda ne pomeni, da so preprosto izmišljeni ali postavljeni samovoljno; pač pa, da so določeni ob polnem spoštovanju pravil demokratičnega centralizma. Ti cilji so rezultat soodločevanja, razpravljanja in izmenjave mnenj centralnih in decentraliziranih institucij. Ko centralni komite partije (najvišje vodstvo dežele) določi cilje plana, se ne vmešava več v razpravo.

Ko so globalni cilji plana določeni na politični ravni, prehajajo v demokratično obravnavo na ravni proizvodnih enot, skupin, vej in sektorjev. Ta obravnava poteka tako na skupščinah delavcev in delovnih kolektivov kot tudi na ravni komune in regije (vilaja).

S tako široko razpravo naj bi bila dosežena naslednja cilja:

a) široka udeležba delavcev v obravnavanju plana njihovega podjetja;

b) navajanje delavcev na tehniko in metode znanstvenega planiranja.

Ko je opravljena ta široka razprava, je načrt predložen kongresu partije (ki ima funkcijo usklajevanja mnenj in izoblikovanja osnutka). Kongres sprejema nacionalni plan v obliki resolucije, ki jo potem predloži zakonodajnemu organu (nacionalni ljudski skupščini) v obravnavo in sprejetje – v obliki zakonskega akta.

Teh nekaj primerov, posebej pa postopek pri sprejemanju plana, osvetljujejo prizadevanja političnih oblasti, da razširjajo področje participacije proizvajalcev na vseh ravneh odločanja, s čemer širijo in poglobljajo načela demokracije in solidarnosti na vseh ravneh političnega, ekonomskega in socialnega odločanja.

V praksi je moč opaziti, da se srečujejo načela participacije in samoupravljanja z mnogimi težavami in preprekami – spopadajo se z inercijo birokratizma. Alžirska revolucija se vseh teh težav zaveda. Ko se izrecno odloča za proces decentralizacije in njeno poglobljanje, hoče omogočiti proizvajalcem, da vse bolj utrdijo svojo oblast, da izpopolnijo demokratične oblike delovanja ter da se učinkovito spopadajo z ozkimi grli, ki jih povzročajo pojavi birokratizma. To je ena od temeljnih in trajnejših nalog političnega vodstva v fazi socialistične graditve države. To je tudi bistvo sporočila, ki ga je generalni sekretar partije predsednik Šadli naslovil na delavce, borce in kmete: »Širite demokratično razpravo in bodite kar se da konkretni v spopadanju z ovirami in v razreševanju problemov upravljanja!«

Hegemonija, avtonomija, samoupravljanje

(Nekateri problemi prehodnega obdobja)

»Nova ustava... vsebuje načelo, po katerem so republike demokratične samoupravne skupnosti, v katerih delovni ljudje in državljani uresničujejo največji del svojih suverenih pravic in dolžnosti.«

(Edvard Kardelj)

Glede na številne probleme, ki se odpirajo v prehodnem obdobju, in na razredni boj na mednarodnem prizorišču je naš namen, da razvijemo nekaj preliminarne razmišljanj, s katerimi bomo natančneje opredelili in približali socializem »tega sveta« pa tudi njegova temeljna načela. Naš namen je tudi povezati nekatere koncepte, ki se v teoriji včasih izločajo, so pa del prakse.*

Samoupravljanje je del uresničevanja hegemonije. Ni si ga mogoče misliti in ne razumeti brez socialističnega načrta o hegemoniji delavskega razreda. Ta načrt se oblikuje v kompleksnem prehodnem obdobju, v katerem se kažejo problemi, podobni tistim, ki so se odpirali pri tezi o »ljudski suverenosti«. »Če je suverenost le uresničevanje obče volje«, »suverena osebnost pa zgolj kolektivno bitje«, tako je namreč rekel Rousseau, imajo komponente in predstavniki tega kolektivnega bitja voljo, ki je navsezadnje volja istega razreda v okviru marksistične misli in daje delavskemu razredu moč suverene oblasti, ki jo je v buržoazni teoriji imela »obča volja«. »Prenašanje kolektivnega bitja« na razred, še posebej delavski razred, vnaša napredek v revolucionarno misel, ki se je oblikovala brez jasne predstave o tem, kakšna je vloga razreda v narodu. Hkrati pa se pred delavskim razredom, ki se bori za hegemonijo in oblast, odpirajo podobni problemi, ki sta jih povzročili »suverenost« države, nacije in »obča volja«, namreč, da ni mogoče zanemariti neke posebne in legitimne volje ali volje drugih narodov. Ta problem je aktualen še danes. Kadar delavski razred postane hegemon, njene komponente pa tudi koalicija sil, ki jih delavski razred združuje v svoji hegemoniji, ne izgubijo ne identitete in ne nekaterih pravic. Zahtevajo avtonomijo, pravico do participacije in relativno samoupravljanje. Toda v tem položaju niso samo

* Dr. Pablo González Casanova je profesor na inštitutu za družbene raziskave univerze v Mexicu (Mehika).

deli koalicije, ki jih zajema hegemonija delavskega razreda. Ker je svet razdeljen na države-narode in ker obstoji prehodno obdobje, v katerem še velja logika države-naroda, se odpirajo še drugi problemi, povezani s priznavanjem suverenosti delavskim razredom, ki so hegemoni v svojih deželah. Še več, obstoj držav-narodov in politična sila, ki jo imajo v sodobni svetovni strukturi, ne dovoljujejo razrednega boja brez posredništva držav-narodov. Če priznamo, da je ta boj držav-narodov zgodovinska potreba, sooča politično razsojanje s še kompleksnejšim problemom, kakor ga je zastavila liberalna in buržoazna teorija o »suverenosti naroda«. Ko je Lenin predlagal politiko miroljubne koeksistence, ga je pri tem vodila želja, da bi vojno med narodi zamenjali revolucionarni procesi, ki bodo omogočili, da bo delavski razred prišel na oblast v sleherni deželi. Politika miroljubne koeksistence je povezana z odnosi med socialističnimi in kapitalističnimi deželami. Ta politika ne ovira aktivne solidarnosti z revolucionarnimi gibanji v kapitalističnih državah. Ne poskuša jih zatirati, pač pa išče največjo možno koherentnost med mirom in revolucijo. Na eni strani predvideva, da dejavnik revolucije ne sme biti socialistična država, temveč delavski razred vsake dežele. Na drugi strani pa v skladu z proletarskim internacionalizmom predlaga neke vrste avtonomije za vsak delavski razred-hegemon.

Ti problemi in rešitve, ki smo jih našli, pa imajo neizogibno dialektiko. Že v sami socialistični misli je vrsta notranjih protislovij, prvo je nemara povezano z opredelitvijo – čemu dajati prednost: revolucionarni akciji ali zagotavljanju miru ali pa vztrajati pri miru na škodo revolucionarne akcije. V kritičnih trenutkih razrednega boja in boja za oblast se odpirajo problemi prioritete opcije. Postanejo glavni povod polemik v socialističnem svetu in med silami, ki se bore za socializem. Če govorimo na splošno, izbira se oziroma daje prioriteta bodisi razredni politiki ali politiki, ki priznava avtonomijo ali samoupravljanje drugim družbenim silam v državi-narodu, ali na mednarodnem prizorišču. Takšno odločitev je čez daljši ali krajši čas mogoče spremeniti, pač glede na družbene razmere. Isti avtor lahko zavzema različna stališča, vzemimo npr. Marxa in Engelsa, ko sta se ukvarjala s kolonialnim vprašanjem. Dasiravno sta svoj čas to vprašanje potisnila v ozadje, sta mu pozneje, zlasti po irskem osvobodilnem gibanju, pripisala vso pomembnost. Različice stališč so tarča kritike buržoazne misli, ki si prizadeva v tem najti logične in etične nedoslednosti. Revolucionarno mišljenje skuša najti različne rešitve, začeni s tistimi, ki pomagajo, da pojasnimo svoje lastne različice konkretnih razmer revolucionarnega boja (brez sprejemljivih posplošitev), pa do tistih, ki v okviru ostre polemike uveljavljajo in absolutizirajo en svet proti drugemu. V teh razpravah le redko skušajo priti do splošnih razlag, ki bi lahko prispevale k temu, da bi svojo osebno ali partijsko različico razumeli kot del nujne dialektike.

Z nastankom prvih socialističnih držav je polemika dobila nove in bolj kompleksne značilnosti. Ali se odločiti za razredno politiko ali pa dati

prednost partijski politiki – to je stvar državne politike. To se kaže pri reševanju obeh temeljnih vprašanj: bolj ali manj *predstavniška* narava države delavskega razreda in njenih zgodovinskih interesov – in relativna avtonomija državnih in partijskih organov glede na delavski razred. Klasično vprašanje o *predstavništvu* ali *avtonomnosti* avantgarde in vodilnih organov glede na bazo, ki jo predstavljajo ali jo naj bi predstavljali (delavski razred, delavci, delovno ljudstvo), zahteva reševanje problemov v zvezi z razredom, ki ga predstavljajo, z bistvenim ali delnim zastopanjem razrednih interesov, pa tudi z demokratično ali avtoritarno naravo predstavnštva, ki je urejeno z zakoni ali pa arbitrarno. Omenjeni problemi, povezani z močjo države (ali partije) na področju oblasti in ekonomije, se preobražajo v že znane postavke o demokratičnem centralizmu in samoupravnem planiranju.

Nobeden izmed omenjenih fenomenov se ne pojavlja brez notranjih protislovij. Problem prioritete ali opredelitve je *neizbežen*. Iz tega izhajata dve ne manj pomembni dejstvi: svojevrstna argumentacija, ki jo uporablja ekskluzivno in izključno razsojanje v prid čistega razrednega boja, v katerem ni prostora za druge probleme in cilje, in argumentacija, s katero se sklicujejo na politično ali revolucionarno legitimnost relativno avtonomnih razrednih skupnosti – kakor je samoopredelitev narodov – za kar se opredeljujejo v trenutku, ko se odločajo. Omenjenima argumentoma dodajajo še dva, ki nista nič manj pomembna: tisti argument, ki daje prednost problemom državne oblasti (ki predstavlja delavski razred, a pri tem sploh ne postavljajo vprašanja o stopnji tega predstavljanja), in argument, ki daje prednost oblasti avtonomnih socialnih ali nacionalnih grupacij, ne da bi se spuščal v logiko državne oblasti, ki je potrebna v razrednem boju na notranjem ali mednarodnem področju.

Polemika postavlja še en problem, ki bi nanj radi opozorili. Gre za relativno avtonomijo kritičnega mišljenja. Potreba po »kolektivnem intelektualcu«, ki je najprej povezan s partijo, pozneje pa z državo delavskega razreda, je že preskušen pogoj za razumevanje in spreminjanje sveta. Razvoj kritičnega mišljenja v delavski partiji in delavski državi pa prinaša tudi nujna protislovja. Ta protislovja v novih oblikah vsebujejo stare probleme, ki se nanašajo na raziskovanje, izražanje, oblikovanje, širjenje in uporabo znanja. Vse to je eden izmed načinov za krepitev zavesti delavskega razreda in delavcev. To področje, ki bi mu lahko rekli kultura razreda, je organizacijsko strukturirano. V različnih oblikah organizacije kulture se izraža problem hegemonije delavcev – ne samo v smislu relativne avtonomije enega razreda glede na druge razrede, ampak tudi v smislu notranje organizacije avtonomije razreda in tistega, v čemer lahko vidimo razne ravni avtonomije v funkciji protislovij med teoretičnim in praktičnim spoznanjem, med teorijo in politično (ali revolucionarno) *linijo*, ki se je je treba držati v nekem danem trenutku ali v neki določeni konjunkturi; protislovij med spoznanjem in politično in produktivno transformacijo; med usmerjenim in spontanim spoznanjem. Usposablja-

nje vseh delavcev, ki pripadajo delavski partiji ali državi, da bi svet spoznali in ga spremenili, je socialistični ideal, ki je izšel iz konkretne zgodovine razrednega boja. V tej zgodovini boj za hegemonijo delavcev ali delovnih ljudi poteka že od vzpostavitve razmerij podrejenosti in neenakosti (ki se na številnih področjih razlikujejo in vključujejo načine kapitalistične in socialistične akumulacije), ki so *nujna* izhodišča. Iz tega izvira veliko problemov, izmed katerih bi radi poudarili enega: najti je treba *učinkovito* organizacijo delavskega razreda v okoliščinah, ko se njegovo znanje in delovanje (upravljanje) krepi, in s tem v zvezi organizacijo sistema raziskovanja, izražanja, oblikovanja, širjenja znanja in upravljanja z njim v relativno avtonomnih oblikah, kadar gre za oblast, gospodarstvo in kulturo, tako da bodo osnovne odločitve sprejemali vse enotneje na podlagi avtonomnih odločitev baze, ob visoki stopnji enakopravnosti pri dostopu do informacij in ob enakopravnem izražanju stališč ali ob zavesti, da je vse to potrebno, ob zavesti, da je treba določiti splošne cilje partije ali delavske države (politični, revolucionarni in ekonomski cilji). Četudi dogovor o konsenzu, ki vključuje medsebojne koncesije in transakcije, ki zajema opcije in izbiranje oseb, programov in ukrepov, ne poteka nujno v oblikah, podobnih liberalni državi, pa se vendarle postavlja nujnost relativne avtonomije centrov intelektualne proizvodnje in centrov proizvodnje nasploh, v katerih kritika in samoupravljanje ne iščeta vselej istih alternativ niti ne iščeta izključno alternativ organizacije državne oblasti (partije ali delavske države).

Boj delavcev za razredno hegemonijo pred prihodom na oblast in po njem ne zajema samo problemov oblasti, temveč tudi probleme intelektualne avtonomije in stvarnega produktivnega samoupravljanja v praksi, v številnih primerih pa tudi političnega in revolucionarnega samoupravljanja. Četudi lahko v nekaterih okoliščinah sovražniki delavskega razreda avtonomijo in samoupravljanje – lato sensu – uporabijo proti partiji ali delavski državi, kar zahteva *temeljna* razmišljanja zaradi konkretnega političnega in revolucionarnega boja, pa ni nič manj pomembno priznati, da *socialistična demokracija in miroljubna koeksistenca* (med kapitalističnimi in socialističnimi državami in med samimi socialističnimi državami) zahtevata ponovno vzpostavitev in nenehno krepitev avtonomije, samoopredelitve in samoupravljanja, in to ne le zaradi proizvodnje, temveč tudi zaradi revolucionarnega boja.

Napačno je, če menimo, da lahko zgine notranja dialektika med centralno oblastjo in avtonomnimi silami, med avtoritarizmom in resnično ljudsko in delavsko participacijo, med državo in partijami delavskega razreda, med državnimi delavskimi aparati in nacionalnimi manjšinami, centri za proizvodnjo uslug, strokovnjaki in intelektualci z različnimi pogledi na revolucionarno politiko ali miroljubno koeksistenco, na razvoj infrastrukture in porabnih dobrin. Notranja dialektika delavskega razreda je pred osvojitvijo oblasti in po njej neizbežna. Še toliko bolj, če pomislimo na bloke in koalicije, do katerih prihaja med deli delavskega razreda

in tudi s pomembnimi sloji srednjega razreda. A četudi je ta dialektika potrebna, je možna tudi dialektika notranje politike, ki ureja in usmerja protislovne cilje, da bi lahko socializem še naprej zmagoval, da bi zmagoval vse demokratičnejši socializem. Moč in raznoličnost prizadevanj delavskih držav in partij v tej smeri sta očitno večji kakor uspehi splošne teorije. Samoupravljanje je najširša kategorija avtonomije in vsebuje določen politični koncept. Vključuje dialektiko delavskega razreda in njegove avantgarde, partije ali države, dialektiko, ki ni nujno antagonistična, je pa vsekakor del kompleksnega razrednega boja, v katerem postajata vse pomembnejši avtonomija in nujnost, da imamo do avtonomije svojo politiko, dialektiko, ki se zaveda, zakaj je potrebna in kakšne so njene možnosti, hkrati pa ne pozablja niti narave razrednega boja niti problemov centralne in decentralizirane oblasti, tj. problemov, ki jih postavlja ta politika. Tudi samoupravljanja ne moremo razumeti zunaj fenomena avtonomije – kakor ne moremo na avtonomije ne samoupravljanja doumeti zunaj konkretne in stvarne narave razrednega boja in države.

Sklep

Na podlagi dosedanjih razmišljanj lahko pridemo do nekaterih postavk, ki so v neposredni zvezi s problemom države v prehodnem obdobju. Te postavke izhajajo iz poprejšnjih premis in vpeljujejo v problem, ki je odločilnega pomena: kadar v sodobni marksistični debati govorijo o »odmiranju« ali »izginevanju« države, implicitno mislijo na potrebo, da definiramo politiko države. To pa se prekriva tudi z drugimi pojavi, natančneje z *restrukturacijo* in s *krepitvijo države*, izhajajoč iz neke določene socialne opredelitve. Socialna opredelitev države zaznamuje možnost restrukturiranja družbene oblasti države, da bi se povečala politična oblast v današnjem notranjem in mednarodnem razrednem boju, hkrati pa bi postavili temelje za prihodnje odmiranje države v brezrazredni družbi. Ko analiziramo pojave hegemonije, avtonomije in samoupravljanja, mislimo predvsem na socialno opredelitev države.

Iz tega lahko naredimo tele glavne sklepe:

1. Samoupravljanje je širša kategorija kakor avtonomija.
2. Samoupravljanje strukturira državno oblast z avtonomnimi – z relativno avtonomnimi – prvini in se tako postavlja ob samoupravo in samoopredelitev. Samoupravljanje v delovnih okoljih, samouprava in samoopredelitev mest in narodov, narodnosti in kulturnih manjšin, avtonomija centrov kritične in univerzitetne misli – to so rešitve, do katerih pride država, če oblast strukturira ob kritičnem in aktivnem sodelovanju delovnih ljudi, narodnosti in intelektualcev. Samoupravljanje, samouprava in samoopredelitev – so tudi oblike decentralizacije države.
3. Vsi ti pojavi avtonomije in decentralizacije izražajo neko dialektiko, ki je ne poznamo zadosti, še manj pa smo jo doslej proučili.

Avtonomija in decentralizacija, o katerih govorimo, izražata dialektiko socialističnih držav in stanj ljudske demokracije v tem prehodnem zgodovinskem obdobju. A izražata le en del dialektike.

4. Samoupravljanje, samouprava, samoopredelitev dejansko dobijo poln smisel šele v odnosu do države in razrednega boja. V tem razmerju se tudi pokaže, kakšen je konkretni smisel avtonomije (v različnih oblikah njenega pojavljanja), kadar avtonomija slabi ali krepi oblast socialistične države. Samoupravljanje, samoopredelitev, samouprava krepijo oblast socialistične države, če prerastejo v »samostojne strukture« same države. Ustvarjalnost socialistične države je v tem, da je sposobna najti odgovore na svoja protislovja, tako da hkrati vzpostavlja strukture samouprave in samoupravljanja. Socialistična država se vzpostavlja z vzpostavljanjem organizacijskih oblik samouprave in samoupravljanja, ki so sestavni del njene oblasti. Brez državne oblasti si ni mogoče zamisliti nikakršne avtonomije, nikakršne samouprave, samoupravljanja. Tudi tu moramo poudariti, da bi bil mit, če bi danes hoteli govoriti o družbeni oblasti brez politično-vojaške oblasti države, in da pri restrukturaciji državne oblasti v korist družbene oblasti ne smemo zanemariti odločilnega pomena, ki ga ima ta oblast za obrambo in varnost socialistične države. Družbena oblast – to se pravi, samouprava, samoupravljanje – pozitivno vpliva na to, da se na področju obrambe in varnosti ublažijo avtoritarni elementi, ne more pa države odpraviti in tudi ne more odpraviti njenih centralnih organov odločanja.

5. Vse, kar smo doslej povedali, nas vodi k naslednjemu problemu, k vprašanju bojev med državami in k vprašanju razrednega boja v našem času. O samoupravljanju, samoupravi, samoopredelitvi navsezadnje ne moremo govoriti zunaj konteksta bojev med državami v obdobju prehoda iz kapitalizma v socializem. Ta problem lahko razumemo samo v luči hegemonije delavskega razreda in suverenosti delovnega ljudstva. Vendar se delavski razred in delovno ljudstvo ne izražata neposredno. Tako ali drugače delavski razred in delovno ljudstvo svojo voljo izražata s posredovanjem svojih partij in komunističnih in socialističnih držav, gibanj za nacionalno osvoboditev in revolucionarno demokracijo. Zaradi te okoliščine je boj zelo zapleten. Dialektika prehoda ni preprosto dialektika razrednega boja. Toda v okviru urejanja vseh problemov ta dialektika vendarle navsezadnje spet postavlja vprašanje hegemonije delavskega razreda in suverenosti delovnega ljudstva. Postavlja vprašanje o reprezentativnosti njunih posredniških organov.

6. Vse, kar smo povedali, ima vsaj dve implikaciji, eno na mednarodni, meddržavni ravni, drugo na notranji, državni ravni. Na mednarodni ravni predpostavlja restrukturacijo socialističnih držav po organizacijskih obrazcih samoopredelitve narodov brez vmešavanja enih socialističnih držav v notranje zadeve drugih, glede na to, da priznavamo suverenost slehernemu ljudstvu v okviru socialistične države ali v okviru ljudske demokracije v prehodnem obdobju razvoja v socializem.

Dialektika, ki restrukturira mednarodne odnose socialističnih držav, je šele na začetku. Njena najpomembnejša tvorba bo povezovanje teh držav na podlagi načel svobodne samoopredelitve narodov in nevmešavanja enih v zadeve drugih. Do istega problema prihaja, kadar gre za revolucionarna in osvobodilna gibanja. Večkrat se je že potrdilo in pokazalo, da revolucij ni mogoče izvažati. To ne pomeni, da narodi v svojem boju za suverenost, da osvobodilna in revolucionarna gibanja ne morejo računati na podporo in aktivno solidarnost socialističnega sveta in socialističnih sil v boju za socializem. V takih primerih je za razreševanje protislovij spet odločilna pomoč držav, razredni boj v svetovnem obsegu, odločilen je torej svetovni boj za suverenost ljudstva in za hegemonijo delovnih ljudi. V nekaterih primerih se spoštuje družbena ureditev kljub notranjim konfliktom, do katerih prihaja, v drugih primerih se osvobodilna gibanja sprejemajo in se ne posega v notranje konflikte. A v obeh primerih obstaja odgovornost – da se podpre stanja in gibanja, ki prispevajo h krepitvi suverenosti ljudstva. Splošno načelo nevmešavanja enih držav v zadeve drugih in o samoopredelitvi narodov se v demokratični in revolucionarni praksi uporablja kot spoštovanje ljudstev, njihovih držav in organizacij in v obliki solidarnosti z njimi. Protislovja splošnega načela in njegove prakse se definirajo v okviru boja za suverenost ljudstva in za hegemonijo delavskega razreda.

7. To pa nas pripelje do zadnje točke. Socializem v skrajni konsekvenci namreč teži k hegemoniji delavskega razreda in k avtonomiji delavskega razreda. Vse druge avtonomije si bodo prizadevale, da bi se vključile v enotno avtonomijo delovnih ljudi. Zadnji cilj je avtonomija zavesti, avtonomija delavskih organizacij. Z uresničitvijo tega cilja ne bo odpravljena samo eksploatacija, temveč tudi avtoritarizem z vsemi ostanki avtoritarne vladavine, z ostanki avtoritarne misli. Spodbuda strukturiranja samouprave, samoupravljanja in samoopredelitve in tudi strukturiranja avtonomije centrov kritične misli – in njihovemu širjenju – kot delu strukturiranja socialistične države je ključ za dialektično ustvarjanje v socializmu in za socializem. Tega strukturiranja in restrukturiranja ne moremo ločevati od države, ne moremo pa ga tudi postavljati ven iz okvirov centralnih organov države in suverenosti delovnega ljudstva. Logika razredov brez logike avtonomije je primitivna, logika avtonomije brez logike razredov je reakcionarna. Logika socialistične države v fazi prehoda k oblikam vse večje oblasti in vse večje hegemonije mora zajemati oboje v progresivno logiko glede na hegemonijo socialističnih držav v svetu in glede na hegemonijo delavskega razreda v socialističnih državah. Da bi bili resnični, si bosta morali obe vse bolj postavljati konstitutivne in zakonodajne probleme razredov in avtonomij. Za socializem ni alternative, če je močen in hegemonističen.

Samoupravljanje in samoopredelitev sta del hegemonije delavskega razreda in »splošne volje« v družbi, v kateri ni eksploatacije in eksploati-ranih, v družbi, ki priznava in spoštuje ozemeljsko in kulturno nedotaklji-

vost, v kateri veljajo avtonomne, kreativne in kritične odgovornosti v materialni in intelektualni proizvodnji. Vse dokler se socialistične dežele in socialistični misleci ne bodo temeljiteje spopadli s temi vprašanji, bodo zanemarjali realen problem, ki ga je čutiti v vsem svetu ob razrednem boju, a tudi v boju za družbo brez razredov in za svobodno družbo, v kateri delavci ne bodo imeli samo hegemonije, ampak bodo tudi ustvarjalni in kritični.

VICTOR FAY

Participacija ali delavski nadzor v kapitalizmu

Razni koncepti samoupravljanja

Proudhonistična tradicija omogoča, da – zlasti v Franciji – samoupravljanju dajejo nepolitično vsebino in pri tem ne upoštevajo, da sta pogoj za uresničevanje socializma vloga države in to, da delovni ljudje prevzemajo oblast.*

Marksistično usmerjeno francosko delavsko gibanje sprejema samoupravljanje in ga povezuje s političnim bojem. Vendar pa se v tem gibanju dogaja razcep, tako da v splošnem lahko govorimo o treh jasno razlikujočih se smereh:

1. državna (etatistična) smer, ki skuša samoupravljanje integrirati v sistem t. i. demokratičnega centralizma, tega obvladuje partija, ki naj ima tudi vodilno vlogo v državi in v družbi;

2. parlamentarna smer, ki skuša samoupravljanje lokalnih in ekonomskih institucij združiti s politično oblastjo, ki izvira iz parlamentarnega predstavništva;

3. naposled smer svetov (»conseils«), za katero je samoupravljanje sistem enotnosti oblasti, sistem, ki zajema vse vidike, vsa področja in vse ravni družbenega življenja. Ta sistem zavrača sleherno obliko dualizma oblasti z drugimi institucijami z izjemo samoupravnih institucij, ki izvirajo iz svetov, predstavnikov neposredne demokracije delovnih ljudi. Tak sistem s pomočjo rotacije in odpoklica delegatov onemogoča profesionalizacijo javnih funkcij.

Jugoslavija je evolutivna oblika prehoda k tej tretji vrsti samoupravljanja. Zveza komunistov koeksistira s samoupravnimi institucijami, jih navdihuje in nadzira, toda prepušča jim vse širše področje delovanja v vsakdanjem in v javnem življenju.

* Victor Fay je publicist, član osrednjega političnega vodstva Združene socialistične stranke Francije (PSU)

Ne da bi se Zveza komunistov vračala k parlamentarnemu sistemu, odpira vrata za diferenciacijo mnenj, kar lahko pripelje do ideološkega in kulturnega pluralizma. Jugoslovanski primer, ki ga njegovi avtorji nočejo predstavljati kot model, je že navdihnil vrsto študij na ravni teoretične analize. Nas, aktiviste francoskega delavskega gibanja, so jugoslovanske izkušnje spodbudile, da smo natančneje obdelali svojo koncepcijo samoupravljanja.

S tem v zvezi naj natančneje določimo vsebino tega koncepta. Samoupravljanje, ki ga pogosto zamenjujejo s socializmom, je po našem mnenju oblika prehoda k socializmu v svobodi.

Preden lahko samoupravljanje postane splošna institucija, morajo delovni ljudje prevzeti politično oblast in kolektivizirati – ne pa etatizirati – glavna produkcijska sredstva. Redki otočki ekonomskega ali teritorialnega samoupravljanja le s težavo lahko obstanejo v oceanu kapitalistične proizvodnje.

Zato se problem samoupravljanja v kapitalističnih deželah postavlja drugače kakor v tistih deželah, kjer so odpravili privatno lastnino nad produkcijskimi sredstvi. V tem drugem primeru gre – kakor v Jugoslaviji in zadnje čase na Poljskem – za razširjanje pristojnosti organizmov, ki izvirajo neposredno iz delavskega razreda, predvsem v zvezi z upravljanjem z gospodarstvom in delitvijo nacionalnega dohodka.

Čisto drugače pa je v kapitalističnih deželah, kjer z redkimi izjemami samoupravljanje ni na dnevnem redu. V teh deželah si delavski razred prizadeva predvsem, da bi obvladal učinke svoje eksploatacije. Njegov sedanjí cilj ni, da bi sodeloval pri upravljanju gospodarstva skupaj z buržoazijo in njeno državo, ampak je v tem, da bi kolikor mogoče zmanjšal svojo odvisnost od buržoazije in njene države.

Zato je delavski razred v splošnem zadržan glede raznih oblik razrednega sodelovanja tako na ravni gospodarstva kakor na ravni države. Narobe pa si delavski razred prizadeva, da bi obvladoval proces kapitalistične proizvodnje predvsem v tistih vidikih, ki se neposredno nanašajo nanj, to se pravi, glede delovnih pogojev in nagrajevanja.

Nedopusten je sleherni poskus, da bi participacijo v upravljanju, soupravljanje ali delavsko delničarstvo kakorkoli enačili s samoupravljanjem. Razlika med različnimi oblikami participacije v upravljanju in samoupravljanju pravzaprav ni v stopnji, ampak v naravi. Samoupravljanje je proizvod razrednega boja, ne pa razrednega sodelovanja.

Delavski nadzor je pred samoupravljanjem. Najprej se uveljavlja z najosnovnejšimi zahtevami (higiena, čiščenje zraka, kantine, počitniške kolonije), potem pa se razširja na delovni ritem in delovne razmere, nadalje na vrsto ciljev, kakor, denimo, proučevanje trga, in nazadnje na skrivnost fabrikacije in finančnega upravljanja, ki sta svetišče kapitalizma.

Lenin je določil naravo delavskega nadzora, ki naj bo, potem ko boljševiki prevzamejo oblast, predhodnica ekspropriaciji kapitalističnih podjetij. Neuspeh tega načrta, do katerega je prišlo zaradi sabotaže

kapitalistov in tehnikov v njihovi službi, ni prav nič zmanjšal pomen njegovega projekta, ki je delavskemu nadzoru določal vlogo prehodne etape pri graditvi socialističnega gospodarstva.

Razni poskusi participacije pri upravljanju kažejo slabo učinkovitost delavskega delovanja v razmerah kapitalistične ureditve; ti poskusi prinašajo nevarnost, da bi se delavski razred integriral v obstoječi sistem.

Najnovejše francoske izkušnje, ki so bile pravi fiasko, omejenost upravljanja v ZR Nemčiji, nazadnje vloga in narava delegatov delovnih enot v Veliki Britaniji in sindikatov v velikih podjetjih v Italiji potrjujejo, da je delavski nadzor superioren glede na vse oblike participacije pri upravljanju v kapitalistični ureditvi.

Participacija, delavsko delničarstvo in so-upravljanje so različne oblike združevanja kapitala in dela. Te oblike razrednega sodelovanja, začenši s preprostim posvetovanjem z delavci pa vse do njihove udeležbe v kapitalu in pri upravljanju, ne posegajo v kapitalistično lastnino produkcijskih sredstev, naj bo državna ali privatna.

Zastopniki kapitala trdijo, da je samoupravljanje samo dopolnitev postopnega procesa, v katerem si delavci prisvajajo proizvodna sredstva. V resnici pa je kvalitativna razlika in tudi temeljno nasprotje med participacijo, ne glede na njene pravne vidike, in institucijo samoupravljanja, ki, če ni samoprevara, predpostavlja ekspropriacijo lastnikov družbenega kapitala, vloženega v velika podjetja.

Redki otočki samoupravljanja, razsuti po kapitalističnem oceanu, pa naj bodo zadružne ali komunalne vrste, se ohranjajo le z velikimi težavami; eni se podrejujejo zakonom kapitalističnega trga, drugi so pod tutorstvom kapitalistične države. Razcep je pravzaprav med zagovorniki prilagajanja kapitalizma, ki bi za ceno nekaterih koncesij pripeljalo do integracije delavcev v sistem, in tistih, ki se zavzemajo za vpeljavo socialističnega proizvodnega načina.

Toda ali se mora strah pred integracijo, pred vključevanjem razrednih nasprotij izražati le v popolnoma negativnem stališču, v globalnem zavračanju vseh koncesij, ki jih kapitalisti dajejo delavcem, da bi jih zadržali v okviru sistema in preprečili, da začnejo z bojem za osvojitve oblasti in vpeljavo socializma?

Poskušati je mogoče z najrazličnejšimi eksperimenti, z najraznoličnejšimi strukturami, sleherni izmed teh eksperimentov pa bi udeležencem dopuščal, da doumejo njihove meje in da se zavedo, koliko je te poskuse mogoče izkoristiti za delavske interese.

Ne da bi hoteli delavce zapreti v togo shemo, ob kateri bi prožnost in sposobnost kapitala, da se prilagaja, postala jalova, lahko postavimo za načelo, da se je treba izogibati vsemu, kar delavce integrira v sistem, in da je treba, narobe, spodbujati vse, kar jim omogoča, da ga nadzorujejo, ne da bi prevzemali odgovornost za delovanje tega sistema.

To stališče je mogoče videti preveč abstraktno. Toda v praksi sleherni korak naprej v seznanjanju s funkcioniranjem kapitalistične proizvodnje

delavcem omogoča, da se naučijo uporabljati delovna sredstva v svojem lastnem interesu.

Tako stališče nikakor ne vodi k pasivnemu sprejemanju raznih oblik združevanja kapitala in dela. Kadarkoli se privrženci sistema zavzemajo za sprejem katere izmed teh oblik, je pomembno, da proti njej postavimo strukture, kakršna je samoupravljanje, ki bo prignalo na površje latentne antagonizme, strukture, ki bodo težile k temu, da kapitalistično lastnino odpravijo, ne pa, da se ji prilagodijo.

Ker z redkimi izjemami samoupravljanje ni mogoče uresničiti v okviru kapitalističnega sistema, se je treba zavzemati za vzpostavljanje delavskega in ljudskega nadzora zunaj institucij sodelovanja med razredi in se bojevati za razširitev pravic pogonskih svetov, tovarniških komitejev, paritetnih komisij,¹ sindikalnih organizacij v tovarnah in nasploh za ustanavljanje reprezentativnih delavskih teles v kapitalističnih podjetjih.

Demistifikacija institucij, ki so danes posebna oblika razrednega sodelovanja, mora delavcem omogočiti, da se v okviru teh institucij ali zunaj njih zavzemajo za vzpostavljanje čim širšega nadzora nad proizvodnjo in upravljanjem, še zlasti glede višine mezd, delovnega časa, intenzivnosti in produktivnosti dela itn.

Teoretične premise

Marx je vselej pripisoval precej velik pomen institucionalnim uspehom delavcev, še zlasti zakonskemu omejevanju dolžine delovnega dne. V »Inavguralni poslanici« prve internacionale je zapisal, da »zakon o deseturnem delovnem dnevu ni bil samo velik praktični uspeh, pomenil je zmago nekega načela. Prvič se je zgodilo, da je politična ekonomija delavskega razreda očitno premagala politično ekonomijo buržoazije«.

V spisu »Mezda, cena in profit« je Marx poudarjal, kako nujen je nenehen boj za obrambo neposrednih delavskih interesov: »Če bi delavci v svojih vsakdanjih sporih s kapitalom figarsko popuščali, bi s tem sami sebe onesposobljali za kakršnokoli večje gibanje.«

Ne smemo pozabiti niti pomena, ki ga je v pogovoru z nekim nemškim sindikalnim aktivistom pripisal vlogi sindikatov, »sposobnih, da trajno zastopajo delavce,« in da »postavijo okop proti moči kapitala«.

Ta povezava obrambe neposrednih zahtev, na katere neposredno vpliva razmerje sil med kapitalom in delom, z akcijo za sprejem zakonov in ukrepov v korist delavcev bo, če bo uspešna, omogočila, da vzpostavimo bolj ali manj širok delavski nadzor.

Lenin je razmišljal podobno kakor Marx. Njegovo prvo delo se ukvarja s »kaznimi« in polemizira proti samovolji delodajalcev in proti kaznovanju delavcev s tem, da jim od mezde odbijajo denarne zneske. Vse svoje življenje je Lenin ohranil posluš za neposredne interese delav-

¹ Komisije, sestavljene iz enakega števila zastopnikov delodajalcev in delavcev.

cev in se je zanimal za njihove najbolj elementarne zahteve, saj je menil, da so izhodišče za revolucionarno akcijo.

Po obdobju opazovanja je Lenin leta 1906 začel poseben pomen pripisovati tovarniškim komitejem, potem pa tudi sovjetom, ki jim je pozneje dodelil institucionalno vlogo. Aprila 1917 je razglasil parolo »vso oblast sovjetom« in s tem odprl pot za zamenjavo parlamentarnega predstavništva z neposredno delavsko demokracijo.

Ko so novembra 1917 boljševiki prišli na oblast, Lenin ni predvideval, da bo v zaostali Rusiji mogoče takoj uresničiti socializem, in se je zavzemal za delavski nadzor v industriji, ki bi ostala privatna in je ne bi razlastili. Prepričan je bil, da je odgovornost za upravljanje bolje pustiti direktorjem tovarn in strokovnjakom, ki so predani svojemu delu, kakor pa da bi jo prepustili tovarniškim komitejem, ki bi morali proizvodnjo najprej šele obvladati in bi jo šele potem lahko začeli upravljati.

Njegov načrt o delavskem nadzoru je propadel, ker so kapitalisti in njihovi strokovnjaki sabotirali proizvodnjo, saj so računali, da bo sovjetski režim hitro padel. Ker so se delodajalci umaknili, so morali delavci sami prevzeti proizvodnjo v svoje roke v težkih razmerah državljanske vojne in tuje intervencije.

Kljub temu pa je Lenin menil, da je delavski nadzor predhodna etapa, preden začne z gospodarstvom upravljati sovjetska oblast. Kakor sindikati so bili po njegovem mnenju tudi organi delavskega nadzora šola komunizma.

Te teoretične in zgodovinske premise nam omogočajo, da razumemo, da je delavski nadzor priprava, ki naj delavce usposobi, da bodo pozneje upravljali gospodarstvo. Sami delavci se o delavskem nadzoru ugodno izražajo, medtem ko so razcepljeni in neodločni, kadar gre za sodelovanje pri dobičku, kapitalu in upravljanju pod kapitalističnim režimom.

Nekateri eksperimenti nam bodo omogočili, da natančneje pretrremo dosežene rezultate in stališče zainteresiranih delavcev do teh institucij. Govorili bomo o francoskem projektu participacije in delavskega delničarstva, o so-upravljanju v ZR Nemčiji, pa tudi o oblikah delavskega nadzora v Italiji in Veliki Britaniji.

Participacija v Franciji

Participacija po francosko je »golistična« ideja. Sprožili so jo po osvoboditvi Francije in so jo izrecno imenovali »združevanje kapitala in dela«, zato so ji delodajalci že od vsega začetka ogorčeno nasprotovali.

Morale so se približati predsedniške volitve leta 1981, da je RPR, stranka, ki se sklicuje na golistično dediščino, zelo plašno postavila predlog o participaciji in ga je vlada v načelu sprejela.

Kljub nasprotnim trditvam se je pokazalo, da je ta »tretja pot« med kapitalizmom in socializmom zelo ozka; nikjer tudi ni prestopila institucionalnih okvirov kapitalizma.

Zakonski predlog so toliko popravljali in omiljevali, da od že sicer zelo skromnih namenov njegovih predlagalcev ni ostalo malone nič. Po narodni skupščini je senat še dopolnil to diskretno likvidacijo golističnih sanj.

Po prvotnem načrtu naj bi bili v upravnem in nadzornem odboru zastopani vsi zaposleni. To »držno« določilo so zavrnilo, tako da so lahko člani odbora samo predstavniki strokovnjakov, in še to največ eden ali dva.

Načrt je določal, naj bi zaposlenim obvezno in brezplačno razdelili 5%, pozneje pa 3% delnic. Senat je zavrnil brezplačno razdelitev; opustili so zamisel o obvezni razdelitvi, razdelitev poprej neodtujljivih delnic pa je postala fakultativna, odvisna od interesov lastnikov kapitala.

Senat je navsezadnje zavrnil tudi ta do nesmisla ublaženi osnutek, kar dokazuje, da ni veliko možnosti za ugodno rešitev tega spora, ki ne more prinesiti prave koristi ne delavcem ne delodajalcem.

Delodajalci se bojijo sodelovanja predstavnikov zaposlenih pri upravljanju podjetij in nadzorovanja skrivnih ali skritih dobičkov. Izmed 100.000 podjetij jih je samo 3000 sprejelo, da zaposleni participirajo pri dobičku ali pri kapitalu ali – to je najredkeje – pri upravljanju.

Delavci bi želeli imeti večji delež pri življenju podjetja, zato menijo, da je participacija, ki jim jo ponujajo, nezadostna, in se najpogosteje raje odločajo za zvišanje mezd in izboljšanje delovnih razmer.

Medtem ko večina delodajalcev zavrača sleherno vmešavanje zaposlenih v svoje posle, pa večina delavcev ne skriva svojega suma in razočaranja. Sindikati pa – z izjemo krščanske delavske centrale (CFTC) in konfederacije strokovnjakov (CGC) – menijo, da je participacija pri kapitalu in upravljanju navadna prevara.

Tako sindikati pod vplivom komunistov (CGT) in sindikati blizu socialistom (CFDT), ki se zavzemajo za razredni boj, kakor sindikati, ki so naklonjeni pogajanjem z vlado in z delodajalci, zavračajo oblike participacije, ki jih pravkar pripravljajo, in menijo, da je misel o fakultativni in plačilni razdelitvi 3% delnic med zaposlene smešna.

Dodajmo, da je kupna moč delavcev v Franciji padla tako leta 1979 kakor leta 1980, da je nezaposlenih 1,500.000 ljudi, da delodajalci zahtevajo omejitve pravice do stavke in tožijo sindikate, od katerih zahtevajo nadomestilo škode za zgube, ki jih povzročajo stavke!

Razcep v sindikalnem gibanju onemogoča, da bi ustrezno odgovorili na ofenzivo delodajalcev. V teh razmerah participacija ne more prispevati k dvigu življenjskega standarda in izboljšanju življenja delavcev. Velika večina zaposlenih jo ignorira, zanjo ne kažejo nikakršnega interesa in ji sploh ne namenjajo pozornosti.

Delavski nadzor v Franciji

Delavski nadzor lahko poteka tudi mimo raznih oblik participacije. Tako tovarniški komite lahko posega v vprašanja organizacije dela,

higiene, dela kantine, kolektivnih letovišč itn. Če pride do bankrota ali če podjetje izjavi, da ni plačilno sposobno, lahko tovarniški komite celo a *posteriori* pregleda upravljanje podjetja, lahko se upira odpuščanju in se upre odločitvi, da bodo tovarno zaprli.

Tako upiranje seveda še ni zadosti, da bi delodajalcu preprečili, da uresniči svoje namene. V nekaterih primerih pa vseeno lahko pomaga k obnovitvi proizvodnje – bodisi zato, ker priteče nov kapital, ali pa tako, da prevzame podjetje v svoje roke, pri čemer pa se morajo delavci zelo žrtvovati – kakor se je zgodilo v tovarni Lip.

Maloštevilne proizvodne zadruga se uspešneje upirajo posledicam krize. Njihovi člani se zavedajo svoje odgovornosti in budno spremljajo poslovanje podjetja, povečujejo njegovo rentabilnost in se skušajo še naprej združevati.

Ti začetki samoupravljanja, osamljeni v množici kapitalističnih podjetij, dokazujejo, da lahko s tem, da proizvodna sredstva preidejo v roke delavcev, četudi je to omenjeno le na nekatere tovarne, vendarle postavimo okvir za racionalno proizvodnjo in individualni profit zamenjamo s kolektivnim stimuliranjem.

Vseeno pa bi bilo utopično, če bi verjeli, da se zadržna proizvodnja lahko neomejeno širi, tako da bi kapitalistično lastnino zamenjala kolektivna lastnina, ne da bi se pri tem sploh postavil problem politične oblasti, ki naj bi jo prevzeli delavci.

Paritetne komisije, ki imajo pravico do odločanja ali pa ne, delujejo v številnih podjetjih, najpogosteje v javnem sektorju. Naj so njihove kompetence še tako omejene, komisije vendarle lahko vplivajo v vprašanih organizacije dela tako na individualni kakor na kolektivni ravni.

Partitetne komisije proučujejo delovne spore, pogajanja o mezdah pa se končajo ali s kolektivnimi pogodbami ali s stavkami, pri čemer delavci zavzamejo tovarno ali pa ne. Četudi na tem področju ni natančnih predpisov, predstavniki zaposlenih v paritetnih komisijah nadzorujejo odpustitve, napredovanja in sankcije in s tem omejujejo samovoljo delodajalcev.

Sindikalne organizacije ne precenjujejo nekritično pomena dogovaranja s predstavniki vlade in delodajalcev, a si prizadevajo, da bi v interesu delavcev izkoristile vse institucije, ki jim omogočajo, da vsaj v neki meri nadzorujejo poslovanje podjetja.

Delavski nadzor si je – predvsem v obliki pogonskih svetov – kot prehodna stopnja k samoupravljanju pridobil številne privrženke med delavci in podpirata ga dve glavni sindikalni organizaciji (CGT in CFDT).

Stališče teh dveh organizacij do samoupravljanja ni popolnoma identično. CGT ločuje neposredne zahteve in samoupravljanje kot cilj. CFDT pa, narobe, četudi samoupravne institucije postavlja v bolj oddaljeno prihodnost, meni, da mora ta cilj vplivati na njeno sedanjo politiko in na vrsto njenih zahtev in sredstev akcije. Za obe organizaciji pa je nujen pogoj za vzpostavitev samouprave v tem, da delavci pridejo na oblast.

Francoske politične stranke, ki se navezujejo na delavski razred, so prav tako sprejele samoupravljanje za cilj – nekatere potem, ko so se nekaj časa obotavljale. Najprej se je za samoupravljanje – po CFDT in inspirirana z jugoslovanskim zgledom – leta 1972 odločila Združena socialistična stranka (PSU), pri tem pa njene različne struje samoupravljanju pripisujejo bolj ali manj široko področje dejavnosti.

Potem je prišla na vrsto Socialistična stranka; njene teze o samoupravljanju iz leta 1976 načrtujejo koeksistenco samoupravnih institucij v bistvu ekonomske in upravne narave in pa vlade, ki bi temeljila na parlamentarnem predstavnstvu in bi opravljala politične funkcije. Različni tokovi v Socialistični stranki imajo bolj ali manj niansirano stališče do samoupravljanja glede na to, kako trdno so privržene centralistični strukturi jakobinske tradicije.

Komunistična stranka, ki je bila – prav kakor sindikalna organizacija pod njenim vplivom (CGT) – dolgo sovražna samoupravljanju, ga je sprejela leta 1977, potem ko je leto poprej zavrgla diktaturo proletariata. Vseeno pa je ohranila načelo centraliziranega upravljanja v partiji in v državi, ne da bi natančneje določila, kakšno zvezo naj bi to centralizirano upravljanje imelo s samoupravnimi institucijami. Komunisti se zavzemajo za ustanavljanje pogonskih svetov in za razširitev kompetenc tovarniških komitejev.

Nazadnje je Revolucionarna komunistična zveza, ki je trockistično usmerjena, v samoupravljanju sprva videla samo nevarnost decentralizacije in depolitizacije delavskega gibanja. Samoupravljanje je sprejela leta 1974, svojo centralistično strukturo pa je potem modificirala, tako da je priznala različne tendence v okviru svoje organizacije.

So-upravljanje v ZR Nemčiji

So-upravljanje, ki so ga vpeljali na pobudo Socialdemokratske stranke in ki deluje v velikih podjetjih v ZR Nemčiji, je v manjši meri karikatura kakor participacija po francosko. Delegatom zaposlenih, ki jih imenujejo močni osrednji sindikati DGB – ti imajo malone popoln monopol nad določanjem delavskih predstavnikov –, so-upravljanje omogoča, da vplivajo – če že ne na upravljanje podjetja v pravem pomenu – vsaj na delovne razmere, višino mezd, odpustitve, z drugimi besedami, na način življenja delavcev v tovarni.

Poleg tega na položaj personalnega direktorja pogosto postavijo kakšnega odgovornega sindikalnega funkcionarja, kar sindikatu omogoča, da skrbi za uresničevanje in spoštovanje kolektivnih pogodb, delodajalcem pa, da se ognejo manjših spopadov, saj pogajanja s sindikatom zaupajo enemu izmed njihovih voditeljev.

Kar zadeva delavske predstavnike v upravnih in nadzornih svetih, je pariteta, ta konkretni izraz so-upravljanja, bolj formalna kakor stvarna,

saj delegati strokovnjakov, zlasti višjih, ki so del delavskega zastopstva, zaradi svojega privilegiranega položaja in svoje vloge v tovarni najpogosteje sprejmejo stališča delodajalcev. A celo v manjšini lahko delavski delegati s svojo navzočnostjo vplivajo na politiko delodajalca, se v neki meri upirajo odpustitvam, nadzorujejo utemeljenost predlogov in zahtev, ki prihajajo od predstavnikov kapitala.

Ta zadnji moment, katerega pomen sindikalni aktivisti pogosto podcenjujejo, je v resnici bistven. Učinkovitost so-upravljanja je sumljiva, kolikor gre za proizvodnjo, investicije itn; to je področje, ki je pridržano tistim, ki razpolagajo s kapitalom.

Na drugi strani predstavniki zaposlenih poznajo način razdelitve fonda za mezde in plače in pogosto nadzorujejo tudi personalno direkcijo, zato lahko zlahka uspešno posežejo v vsa vprašanja, ki zadevajo delovne razmere in nagrajevanje.

Nadzor nad ritmom in trajanjem dela, pa tudi nad razdelitvijo razpoložljive količine dela in dobička od produktivnosti omogoča, da kljub krizi in nezaposlenosti v glavnem obvarujejo tisto, kar so si že priborili in da z večjim ali manjšim uspehom ohranijo življenjski standard delavcev.

Najbolj pozitivni aspekt so-upravljanja potemtakem ni ta institucija sama na sebi, četudi ne smemo podcenjevati tudi njenih prednosti, temveč možnost, ki jo daje predstavnikom zaposlenih v upravnem in nadzornem svetu, da nadzorujejo stanje v podjetju in da, če je treba, nastopajo v korist delavskih interesov.

Če delavski delegati dajo prednost nadzoru in poudarijo, da imajo v samem so-upravljanju le vzporedno vlogo, lahko ne sprejmejo odgovornosti za občasne drastične odločitve, na katere bi jih delodajalci radi navezali, za odločitve o odpravi delovnih mest, pospešitvi delovnega ritma in celo o tem, da bodo zaprli cele pogone ali tovarne.

Delavski nadzor v Italiji

V okviru institucij, ki so jih delodajalci sprejeli, nadzor neposredno vpeljujejo tam, kjer je razmerje sil ugodnejše za delavce. Tak neposreden nadzor ima zelo različne oblike. Omenili bomo samo najpomembnejše in najbolj razširjene.

V velikih javnih in privatnih podjetjih v Italiji vzpostavljajo delavski nadzor na vseh ravneh od pogona do vrha podjetja. V Fiatu, Pirelliju, Olivettiju, ENI-ju, ki so prava industrijska cesarstva, nadzor zajema vse delovne probleme vključno z razdelitvijo nalog v delovnih ekipah.

Delavski nadzor so vpeljali *intra muros*, teži pa k temu, da se razširi tudi *extra muros*, da preseže probleme v okviru tovarne in poseže tudi na področje prevoza in stanovanj, da ne omenjamo socialnih vprašanj, ki jih v okviru svojih pristojnosti ureja tovarniški komite.

Kljub sindikalnemu pluralizmu je sodelovanje raznih sindikalnih organizacij zadosti trdno, da delodajalci tega položaja ne morejo izkoristiti za

to, da bi izigrali zahteve zaposlenih. To ne pomeni, da je enotnost sindikalne fronte nezlomljiva; toda sindikalna solidarnost in budnost aktivistov sta zadosti, da onemogočita manevre delodajalcev in da zavarujeta življenjski standard delavcev v velikih italijanskih tovarnah.

Obstajajo manjšine, ki spodbijajo vlogo sindikatov in pridigajo neposredno delovanje vključno z atentati in sabotажami, toda v vrstah industrijskega proletariata nimajo posebnega vpliva.

Njihove maloštevilne sile se novačijo predvsem med delavsko in intelektualno nezaposleno mladino, ki je družbeno marginalizirana in jo obup žene k nepremišljenemu nasilju.

Rdeče brigade in druge ilegalne skupine predstavljajo to množico mladih delavcev, razsutih po velikanskem številu majhnih tovarn, ki uspešno poslušajo, ker zavestno in nekaznovano kršijo družbeno zakonodajo in ustvarjajo ilegalne profite z eksploatacijo svojih delavcev, ki jih potiskajo v revščino.

Ta prepad med zavarovanim industrijskim sektorjem in množico majhnih delavnic brez družbenega varstva ustvarja veliko razliko v življenjskem standardu in v delovnih razmerah med obema vrstama delavcev. Delavci v velikih tovarnah se delno lahko ognejo poslabšanju svojega standarda, so pa v nevarnosti, da zgubijo delo. Delavci v majhnih tovarnah so v oblasti jeklenih krempljev neusmiljenih delodajalcev, ki jim vsiljujejo nadurno delo in delo »na črno«, jim zmanjšujejo mezde, zaposlujejo otroke in ne priznavajo nikakršnega družbenega varstva. Govoriti o delavskem nadzoru ali o samoupravljanju v tem sektorju je že na meji nesramne predrznosti.

Delavski nadzor v Veliki Britaniji

Vloga sindikatov je v Veliki Britaniji še večja kakor v ZR Nemčiji. Britanski sindikati imajo 12 milijonov članov ali 50% od celotnega števila zaposlenih, medtem ko pri nemških sindikatih ta odstotek znaša vsega skupaj 40%, pri francoskih pa manj kakor 30%. V Italiji je število članov sindikatov zelo veliko v velikih podjetjih, v majhnih, kjer delodajalci preganjajo sindikalne aktiviste, pa je malone neznatno.

Posebna značilnost britanskega delavskega gibanja je veliko število pogonskih predstavnikov, kar je posebna in zelo učinkovita oblika delavskega nadzora. Teh predstavnikov je okoli 100.000, so v stalnem stiku s tistimi, ki so jih delegirali, in imajo pomembno vlogo pri sprožanju, poteku in razreševanju sporov. Ti predstavniki so vez med delavsko bazo in sindikalnim vodstvom.

Pogonski in tovarniški predstavniki so se prvič pojavili po prvi svetovni vojni, ko so paritetni industrijski sveti, v katerih so bili zastopniki delodajalcev in sindikatov, urejali vprašanja mezd in delovnih razmer in so sklepali kolektivne pogodbe.

Zaradi svoje diverzificirane strukture, ki ponekod temelji na vrsti dela, ponekod pa na industrijski panogi, so britanski sindikati ostali zelo decentralizirani; to jim sicer zagotavlja tesno povezanost z delavci, a Kongresu sindikatov (TUC) otežuje, da na nacionalni ravni koordinira akcije in jih vodi.

Toge in zaprte strukture posameznih sindikatov pogosto povzročajo spopade med različnimi vrstami delavcev in preprečujejo modernizacijo opreme in načina proizvodnje. Prednost tega nezaupanja do tehničnega napredka je v tem, da zaposleni, preden neko novost sprejmejo, zahtevajo, da se dobiček od produktivnosti razdeli med kapital in delo. Njegova slaba stran pa je majhna rentabilnost, maloštevilnost naložb in nekonkurenčnost angleških podjetij.

Zato so delodajalci nagnjeni k temu, da zapirajo nerentabilne tovarne in odpuščajo delavce. Sindikati se upirajo ofenzivi delodajalcev, ki jo podpira konservativna vlada, toda v najboljšem primeru lahko samo upočasnijo tempo odpuščanja in zmanjšajo število odpuščenih.

Tehnične spremembe, o katerih so s težavo dosegli sporazum, omogočajo pogonskim predstavnikom, da zagotovijo, da bodo delodajalci sporazume spoštovali in izpolnjevali koncesije: ti sporazumi se nanašajo na opuščanje monopola zaposlovanja (*closed shop*) in, na drugi strani, na omejevanje odpravljanja delovnih mest.

Ofenziva proti pogonskim predstavnikom je propadla, ker so jih delavci zavzeto branili; pogonski predstavniki imajo hkrati vlogo sindikalnih zaupnikov in zastopnikov zaposlenih, to pa njihovim funkcijam daje institucionalno naravo.

Vpliv pogonskih predstavnikov in lokalnih sindikatov otežuje izvrševanje kolektivnih sporazumov, ki so jih sprejeli na vrhu. Tako imenovane »divje« stavke, ki jih sindikalni aparat ne nadzoruje, so zelo številne in kršijo nacionalne sporazume. Delavcem na terenu uspeva, da dosežejo boljše pogoje od tistih, ki so jih sprejeli njihovi voditelji.

Število stavk in stavkujočih je zelo veliko, spopadi pa trajajo dlje kakor poprej, kakor je pokazala stavka tiskarskih delavcev v časopisnih podjetjih. Na drugi strani pa so zaradi grožnje z množičnimi odpusti delavci v nekaterih primerih v nasprotju s priporočili sindikata sprejeli pogoje delodajalcev; tako je bilo v znanem primeru »British Leyland«, avtomobilske tovarne v državnem sektorju.

Ker se družbenih spopadov ni posrečilo kanalizirati, so pogajanja decentralizirana in se nenehno spopadajo s težavami, država pa ni sposobna, da bi učinkovito posegla vmes. Področje organizacije dela ni bilo nikoli v izključni pristojnosti delodajalcev, sindikati pa mu posvečajo posebno pozornost.

Na koncu lahko rečemo še tole: če odpor delavcev v neki meri zavira tehnično modernizacijo, pa na drugi strani s pomočjo delavskega nadzora v bazi, ki ga opravljajo pogonski predstavniki, omogoča, da se v bistvenih stvareh zavarujeta življenjski standard in način življenja delavcev.

Problem participacije pri upravljanju podjetij in delavskega nadzora se postavlja drugače v deželah vzhodne Evrope, kjer – z izjemo Jugoslavije – gospodarstvo vodi država.

V sistemu centraliziranega planiranja, ki ga vodi komunistična partija, edini nosilec oblasti, imajo uradna telesa z delavskimi predstavniki, ki imajo pravico, da sodelujejo pri upravljanju, pa tudi posvetovalne proizvodne konference, tovarniški komiteji in sindikati skoraj neznatno vlogo.

Možnosti delavskega nadzora so prav tako zelo omejene, saj si je partija podvrgla sindikate, ki so postali del državnih struktur. Zato ni čudno, da se pojavlja težnja po ustanavljanju neodvisnih sindikatov, ki so maloštevilni in slabotni in katerih organizatorje preganjajo, še zlasti v ZSSR, četudi jim ustava priznava pravico do obstoja.

Participacija in delavski nadzor sta popolnoma formalne narave tudi v deželah ljudske demokracije. Zato ob slehernem pomembnejšem družbenem spopadu, naj gre za mezde, delovne razmere ali preskrbo z živili, nastajajo uradno nepriznani delavski sveti, s katerimi se morajo oblasti vendarle pogajati. Taka telesa delavskega nadzora so še zlasti pogosto nastajala na Poljskem.

Sindikati so vplivni zlasti zunaj področja proizvodnje. V bistvu morajo skrbeti, da deluje socialno zavarovanje, zdravstvo, skrbijo za bolniška nadomestila, invalidske in druge pokojnine, za kolektivne dopuste delavcev in njihovih družin.

Zavzemajo se za večjo produktivnost, za uresničevanje plana, ki ga sprejmejo, ne da bi sindikati pri tem zares sodelovali. Zato pa imajo pravico, da nadzorujejo plačne fonde, produktivnost in raven zaposlenosti. Pogosto se upirajo proti prikritim odpustom po modernizaciji opreme, kar včasih onemogoča povečanje rentabilnosti.

Ker so mezde in kupna moč nizke, težave s preskrbo pa velike, delavci radi upočasnjujejo delovni ritem, se izogibajo naporom – razen na velikih gradbiščih, kjer so življenjske in delovne razmere boljše – in svoje dohodke povečujejo z delom »na črno«, ki je bolje plačano in ni obdavčeno.

V ZSSR in v deželah ljudske demokracije centralizirana struktura gospodarstva in vodilna vloga komunistične partije na oblasti izjemno omeujeta samostojno delovanje delavcev tako glede upravljanja kakor glede nadzorovanja proizvodnje.

Samoupravljanje v Jugoslaviji

Po kratkem obdobju posnemanja sovjetskega modela in kmalu po sporu z ZSSR leta 1948 so v Jugoslaviji postopno vpeljali drugačen sistem

upravljanja – najprej upravljanja gospodarstva, potem pa družbe v celoti in države.

Samoupravni sistem, ki velja samo v Jugoslaviji, potem ko je pretrgala s centralizmom in etatizmom sovjetskega modela, je dal jugoslovanskim delavcem veliko samostojnost pri upravljanju podjetij in delitvi dohodka.

Bilo je več poskusov in eksperimentov, ki vsi niso dali pričakovanih rezultatov. Omenimo naj pretirano razširitev trga glede na plan, porast plačnih skladov na račun investicij, pogosto naraščanje cen in precejšnjo nezaposlenost.

V nasprotju s temi negativnimi stranmi naj poudarimo sorazmerno obilico blaga široke porabe in višji življenjski standard kakor v drugih deželah na isti razvojni stopnji.

Nadzor, ki ga Zveza komunistov opravlja nad samoupravnimi institucijami, postavlja številne probleme v zvezi z njihovo ustrežno vlogo: a ti problemi se rešujejo z demokratizacijo in decentralizacijo zvezne države in same Zveze komunistov.

Četudi je svoboda izražanja in kritike omejena, vseeno daje možnost, da se napake takoj popravljajo in da se področje neposredne demokracije širi z rotacijo na vodilnih funkcijah.

Samoupravljanje, prehodna ureditev na poti k socializmu v svobodi, ima očitne prednosti tako v primerjavi s kapitalističnimi deželami, celo s tistimi, kjer je na oblasti socialna demokracija, kakor v primerjavi z deželami z avtoritarno in centralizirano komunistično oblastjo.

Jugoslovanski delavci imajo pretežno vlogo v upravljanju gospodarstva in družbe. Težijo k temu, da bi razširili osebne in javne svoboščine in postopno vpeljali pluralizem, če že ne političnega, pa vsaj družbeni in kulturni.

Te težnje odpirajo narodom Jugoslavije v tem času, ko po Titu iščejo novo ravnotežje, perspektive bratskega skupnega življenja in mirnega razvoja k socializmu.

JAROSLAV VANEK

Pionirska vloga Jugoslavije za globalno družbo

I. Uvod

Jugoslovanski teoretiki in ideologi samoupravljanja imajo velikansko prednost in edinstven položaj, kajti dano jim je, da se ukvarjajo z resnično prakso. Hočemo reči, da živijo in delajo v državi, ki je sama *bona fide* uvedla samoupravljanje in se v procesu prakse, tj., akcije, ki ji sledi

razmišljanje, in razmišljanja, ki mu sledi akcija, razvijala k vse popolnejšim in zgodovinsko dovršenejšim oblikam samoupravljanja. Narobe pa peščica nas, ki smo se na Zahodu posvetili proučevanju samoupravljanja, ni imela takšnih prednosti.* Medtem ko smo razvijali svoje znanstveno področje, smo lahko samo od daleč opazovali jugoslovansko in še nekatere druge, manj pomembne izkušnje. Še več, večina nas je bila leta in leta prikrajšana tudi s tem, da je gledala na jugoslovansko samoupravno resničnost z očmi, ki niso bile ustvarjene v svetu samoupravljanja in namenjene njegovemu opazovanju, ampak so pripadale območju kapitalističnega sveta. Celo danes je večina tistih, ki na Zahodu proučujejo samoupravljanje, prepričana, da lahko raziskuje svoj predmet z nevtralnimi metodami, ki pa so v bistvu ravno tako represivne in ravno tako delujejo od vrha navzdol kot kapitalistično podjetje.

Glede na takšno stanje stvari bi se lahko vprašali – kot se je v minulih letih marsikdo tudi res spraševal – ali lahko ekonomske in druge raziskave samoupravljanja, ki prihajajo z Zahoda, prinašajo kakršnokoli korist in imajo kakršnokoli objektivno vrednost. Menim, da zahodni znanstveniki, če uspejo uvideti omejitve svojega znanstvenega sveta (to je, kapitalistične paradigme, v kateri živijo) in če se močno potrudijo, lahko pridejo do rezultatov z objektivno vrednostjo. Sam čutim, da so tesni stiki z mojim pokojnim bratom Janom iz Mednarodne organizacije dela (ILO), ki mu je bila Jugoslavija intelektualno in čustveno izredno blizu, veliko storili za oblikovanje moje lastne zavesti, odkar sem prvič obiskal Jugoslavijo in začel resneje proučevati samoupravljanje.

V tem delu bi želel v zelo splošnih obrisih prikazati glavne izsledke svojega dvajsetletnega razmišljanja in na podlagi tega bi rad poskusil podkrepiti tri pomembne teze, ki jih prispevam kot svoj delež k vašemu zborovanju v čast tridesetletnice samoupravljanja v Jugoslaviji:

Te tri teze so:

1. Jugoslovansko samoupravljanje v letu 1980 in naslednjih ni več samo jugoslovanski pojav, ampak nekaj, kar je v skladu z evolucijo k optimalni organizacijski obliki katerekoli človeške skupine ali družbe.

2. Samoupravljanje na delovnem mestu ne more obstajati in se razvijati, če ni samoupravljanja tudi na vseh drugih življenjskih področjih; to pa pomeni, da je treba samoupravljanje zmeraj jemati kot vseobsegajoč sistem človeškega bivanja, ki ne vključuje samo lastne prakse, ampak tudi svoj lastni miselni sistem ali paradigmo.

3. Iz že navedenih vzrokov je treba jugoslovanski samoupravni izkušnji priznati pionirsko vlogo v odnosu do vseh svetovnih družb, čeprav bodo morale te družbe v posameznostih iskati posebne rešitve na poti zgodovinskega napredka: samo tako bo napredek sploh možen. Čeprav se večina ljudi na svetu tega ne zaveda in čeprav se nemara marsikdo s tem ne bi strinjal, vseeno čutim, da je moja dolžnost zahvaliti se našim

* Dr. Jaroslav Vanek je univerzitetni profesor na Cornell University (Združene države Amerike).

jugoslovanskim prijateljem za vse, kar so storili za svoje brate in tovariše v vsem čoveštvu. Ta zahvala je namenjena predvsem pokojnemu predsedniku Titu, čigar spominu je posvečeno to delo.

II. Definicija področja analize

Kadar govorimo o samoupravljanju, bodisi v ožjem pomenu, v zvezi s tovarno, ali v širšem smislu, v zvezi z vsemi življenjskimi področji, je očitno, da mislimo na proces, s katerim posamezniki ali skupine ljudi določajo in nadzirajo svoja življenja ter naravno in družbeno okolje, v katerem živijo. Glavni, če ne sploh edini namen tega dela je analizirati te procese nadzora, da bi tako odkrili, katere njegove oblike so ali bi najverjetneje bile družbeno optimalne. Seveda pomeni optimalnost izbor iz širše množice možnih rešitev. Konkretni namen tega poglavja je določiti in pretresti možne oblike. Ravno tako bomo priložnost izkoristili tudi za to, da bomo pojasnili nekatere pojme in kategorije, ki jih bomo nujno potrebovali pozneje pri obravnavanju družbeno optimalnih oblik.

Prvo, kar je treba povedati in kar implicitno vsebuje že naša začetna trditev, je, da je treba samoupravljanje in procese nadzora pojmovati, vsaj na začetku, kot veljavne za vse vidike življenja, s tem da sta področji proizvodnje in predelovanja nedvomno samo del tega, kar imamo v mislih.

Drugo, kar je treba povedati, je, da mislimo, kadar govorimo o samoupravljanju, na zavestne in premišljene procese, premišljene sklepe o začenjanju ali nezačenjanju akcije. Ne mislimo na biološko spontane in vnaprej določene procese, kot sta prebavljanje ali dihanje. Povedati je treba tudi to, da je mogoče procese samoupravljanja in samoodločanja razvrstiti v take, ki zadevajo posameznika, in take, ki so stvar družbenih skupin. V tem delu bomo govorili predvsem o zadnjih. Ravno tako je koristno, če imamo pred očmi, da se nekateri procesi nadzora (gre pravzaprav za najbolj zapletene) izvajajo samo po enkrat, medtem ko je mogoče druge – na primer, proizvodnjo na tekočem traku v tovarni ali šofiranje, ki zahteva prilagajanje naravnemu okolju pokrajine izvajati z zelo ponovljivimi dejanji in dejavnostmi, z dejanji in dejavnostmi, ki se lahko nemalokrat internalizirajo in postanejo samodejni, kar malo podobni že omenjenim procesom, kot je prebavljanje.

Koristno bo tudi govoriti na eni strani o zdravih in na drugi o patoloških procesih samoupravljanja in nadzora. Primer za patološko stanje je lahko posameznik, ki se ne zmeni za neposredno nevarnost zanesljive pogube, ki mu preti s strani družbenega ali kulturnega okolja. Narobe pa bi bila primer za individualno zdravje (ali v prenesenem pomenu za družbeno zdravje) *racionalna akcija*, ki bi sledila in pomagala uiti pred smrtno nevarnostjo.

Najširši zbir alternativ, v zvezi s katerimi bi hoteli obravnavati optimalnost stališč, obsega seveda tudi različne oblike nadzora nad naravnim

in družbenim okoljem, ki so obstajale v zgodovini in ki se razlikujejo od samoupravljanja, pa naj ga opredelimo kakorkoli. Na primer, sem je treba šteti pojav suženjstva, ko sužnjelastnik odloča o večini vprašanj, različne oblike despotizma ali diktature, ko o najpomembnejših družbenih in političnih vprašanjih odloča en človek ali majhna skupina ljudi, in slednjič, kapitalistično demokracijo zahodnega tipa, v kateri obstaja očitno protislovje med navidezno enakostjo volilcev ter izrazito avtoritarnimi in despotskimi oblikami upravljanja, in sicer ne le pri delu in drugod, ampak celo v političnem območju, to pa zaradi nesorazmerno velike moči bogastva, denarja in poklicnega položaja.

Preden preidemo k natančnejši analizi našega predmeta, je očitno, da bosta imela za nas največji pomen pojma participacija ali samoupravljanje na eni strani in *angažiranje* na drugi. Ti dve kategoriji je treba povezati, kajti samo tisti, ki so na neki način v samoupravljanju angažirani, se lahko po pravici sklicujejo na to, da sodelujejo v nadzoru (ali samoupravnem vodenju) danega družbenega ali individualnega procesa. Povsem očitno je, da povprečen Američan ne more biti udeležen v jugoslovanskem samoupravljanju iz preprostega vzroka, ker ni angažiran v jugoslovanskih gospodarskih ali političnih procesih.

Čeprav bomo o tem govorili pozneje, je vendar treba tudi tukaj reči, da je treba takó angažiranje kot participacijo ali samoupravljanje jemati kot pojava, ki sta podvržena: a) možnim spremembam v jakosti, in b) možnim spremembam v naravi ali kvaliteti. Na primer, angažiranost nekega kapitalista, ki ima v lasti neko število delnic neke tovarne v Združenih državah Amerike, ima v zvezi s to tovarno povsem drugačen značaj, kot angažiranost delavca, ki v njej dela. Tako jakost kot narava ali kvaliteta angažiranosti sta drugačni. Zlahka bi navedli brez števila primerov za podobno diferenciacijo, in nekateri med njimi bodo imeli ključno vlogo v našem nadaljnjem obravnavanju.

Še neka pomembna distinkcija in kategorizacija, bistvena za našo obravnavo, zadeva na eni strani tekoče procese samoupravljanja in na drugi procese, ki bi jih lahko imenovali ustavne: to so procesi, ki se nanašajo na dolgoročno določanje pravil, struktur in okvirov vedenja. Družbe uveljavljajo svoj nadzor nad naravnim in družbenim okoljem tako na ustavnem kot na parlamentarnem področju, obe pa sta lahko, čeprav ni nujno, podvrženi samoupravljanju in samoodločanju. V srednjeveških monarhijah je ustave sprejemal monarh, tako kot statut »General Motorsa« sprejemajo lastniki, ne ena ne druga oblika ustavnega odločanja pa nista niti najmanj podobni tistemu, kar bi lahko imenovali samoupravljanje.¹

¹ Iz širšega prispevka avtorja povzemamo v reviji le prvi dve prvi poglavji in zaključno VI. poglavje; opuščene so sicer zanimive avtorjeve teze o teoriji razvojne prakse in teorije optimalne participacije, narave in kvalitete angažiranosti posameznikov, družbenih skupin in družbe kot celote; teorijo razvojne prakse prikaže avtor v sedmih bolj ali manj zaporednih fazah ali stopnjah akcije oz. zavesti: 1. odsotnost zavesti, 2. naivna ali primitivna zavest, 3. kritična zavest, 4. a odklanjanje (ali 4. b) strinjanje z danim stanjem), 5. a) opredeljevanje (ali 5. b) neodzivanje na stanje), 6. a) testiranje in eksperimentiranje (ali 6. b) neodzivanje na stanje) in 7. a) sprememba ali revolucija (ali 7. b) neodzivnost). Avtor sodi, da je

VI. Jugoslovanska izkušnja in današnje perspektive

V tem poglavju bi želel skleniti svojo razlago, s tem da bi opozoril na najpomembnejše prvine svoje analize in jih povezal s splošnim orisom jugoslovanske izkušnje, tako kot jo vidim iz zornega kota dolgoletnega opazovalca od zunaj.

Seveda moramo začeti pri najosnovnejšem: pri samoupravni izkušnji na področju dela in proizvodnje, ki si jo je Jugoslavija pridobila v zadnjih tridesetih letih. Z vidika obče teorije, razložene v tem delu,² je ta izkušnja vsekakor najpomembnejši zgled ujemanja med teorijo in prakso na vsem svetu. Ta izkušnja tudi odpravlja najhujša in najočitnejša protislovja med teorijami razvojne prakse in optimalne participacije ter kapitalističnimi sistemi. V teh sistemih nimajo tisti, ki so stoodstotno angažirani, in to na najtemeljitejši način neposredne, delovne in stalne angažiranosti, nobene neposredne moči, da bi bili udeleženi pri odločanju, zakaj vsa moč odločanja in upravljanja pripada tistim, ki so, glede na naravo svoje angažiranosti, angažirani dosti bolj površno, največkrat, kadar gre za položaje nekontroliranega lastništva, pa sploh samo mimogrede. Zanikanje državnokapitalističnih oblik proizvodnje s samoupravljanjem je skoraj ravno tako pomemben korak k optimalnosti. Z vidika razvojne prakse ni položaj nič manj pozitiven in nedvoumen: jugoslovansko samoupravljanje, zlasti v svojih poznejših, bolj decentraliziranih oblikah, se globoko sklada z dialogom kot obliko družbenega razmišljanja in olajšuje njegovo uresničevanje. V kapitalističnih podjetjih, hierarhične in piramidalne strukture oblasti, oblasti, ki ni v rokah delavcev, največkrat popolnoma ohromijo proces razvojne prakse. Zaradi medsebojne odvisnosti gospodarske, politične in družbene sfere pa se ohromitev s področja proizvodnje prenaša tudi na druga področja človeškega bivanja. K temu vprašanju se bom ponovno vrnil malo pozneje.

Dejal sem že, da se mi zdi ves razvoj jugoslovanskega samoupravnega sistema velikansko izvajanje postopka razvojne prakse v nacionalnih razsežnostih. Čeprav se moramo zmeraj zavedati nevarnosti, da se utegne proces ustaviti (zaradi neštevilnih naravnih in manj naravnih konservativnih sil), moramo docela nepristransko ugotoviti, da skorajda ni države na svetu, v kateri bi postalo nadaljevanje razvoja tako zares način in srž nacionalnega življenja in v kateri je opaziti tako malo okostenevanja družbenopolitičnih idej in ideologije. Narobe, z večino drugih držav

model razvojne prakse, ki ga ponazarja tip a), značilen za jugoslovansko družbo in njeno samoupravno teorijo in prakso, medtem ko je tip b) patološka varianta razvoja, ki jo ilustrira z nekaterimi primeri iz zahodnih meščanskih družb. Kot posebno kvaliteto družbene razvojne teorije tipa a) obravnava avtor dialog (kot nasprotje tradicionalni glasovalni participaciji in predstaviški demokraciji v ZDA). Ljudje, ki so angažirani v dialoškem odnosu, tvorijo celoto, ki se bistveno razlikuje od demokratičnih glasovalnih skupin. Avtor meni, da »lahko celoten proces, skoz katerega je šla Jugoslavija in njeni narodi na prehodu k oblikam samoupravnega socializma, razumemo kot eno samo velikansko nacionalno razvojno prakso, v kateri se je vse ljudstvo s pomočjo vodstva vključilo v proces dialoškega razmišljanja in delovanja. Natančneje povedano, Jugoslavija se nahaja v procesu naslednj razvojnih praks, v katerih opredeljuje, izboljšuje in prilagaja svojo občo samoupravno prakso«. Avtor, ki je dober poznavalec jugoslovanskih razmer, je napisal o teoriji optimalne participacije monografijo, ki obsega približno 400 strani, in ki še ni bila objavljena (op. prev.).

² Glej op. 1.

vključno z mojo je ravno obratno: pravilo je postalo zaustavljanje procesa napredovanja zaradi delovanja neštevilnih konservativnih sil, ki branijo skupinske interese.

To drži do tolikšne mere, da je občutiti posledice celo na znanstvenih paradigmah v različnih delih sveta: ljudje opazujejo isto stvarnost skozi različne naočnike, naočnike, ki so nastali v njihovem okolju. Tako številni sociologi, politologi in ekonomisti odhajajo na kratke štirinajstdnevne ali tritedenske obiske v Jugoslavijo, potem pa se vrnejo v Združene države ali v kakšno drugo zahodno državo in prerokujejo skorajšnji politični, gospodarski in/ali družbeni zlom Jugoslavije. In to iz preprostega razloga, ker prihajajo iz okolja, v katerem vlada paradigma stagnacije in paralize, v državo z dosti živahnijšim dialogom, in to v glavnem z dialogom, ki razvija kritično zavest. Ljudem, ki prihajajo iz nirvane v bistvu naivne in negibne zavesti, se zdi to znamenje, ki napoveduje skorajšnji zlom. V resnici pa so priče nečesa, kar je po mojem mnenju znamenje najboljšega možnega zdravja in sposobnosti samoohranitve.

Še več, zdi se mi, da ni nihče bolje kot Jugoslovani s svojo prakso dojel, da zdravo in normalno življenje družb in ljudi nasploh pomeni v resnici nenehno spreminjanje, nenehno prakso, nenehno delovanje in razmišljanje, nenehno dialog, nenehno razvojno prakso. V bistvu gre tu za nenehno izvajanje razvojne prakse tipa »a«³, v kateri kritični zavesti zelo redkokdaj sledi odobravanje in v kateri, če že pride do odobravanja, angažirane osebnosti takoj preidejo k manjšim problemom in manjšim protislovjem, ki jih niso utegnile obravnavati, dokler so se ukvarjale s pomembnejšimi stvarmi.

Kadar gledamo na dolgoročno reševanje problemov, se mi zdi, da gre Jugoslavija naprej še v neki pomembni, z našo teorijo ujemajoči se smeri. Kot sam razumem stvari, je Jugoslavija začela pred kakšnimi tridesetimi leti s sistemom, ki bi ga imenoval samoupravno tržno gospodarstvo, in postopoma prehajala, zlasti v sedemdesetih letih, k enotnejšemu sistemu samoupravljanja tako v podjetjih kakor tudi v odnosih med podjetji in drugimi gospodarskimi enotami. Ravno to pa zahteva tudi teorija optimalne participacije:⁴ ne le dialoško samoupravljanje v tovarnah, ampak z današnjimi družbenimi dogovori in sporazumi tudi zunaj tovarn, med interesnimi skupinami. Zdi se mi, da niso te interesne skupine nič drugega kot koalicije po podobnosti in intenzivnosti angažiranosti. Teorija optimalne participacije pa nam kaže tudi, kako zelo so v resnici zapletena takšna posploševanja samoupravljanja, in nemara nam pomore razumeti, zakaj najnovejši koraki na področju »zunajtovarniškega« samoupravljanja in samoodločanja še niso dosegli čisto popolnega uspeha. No, tudi tukaj se mi zdi, da je razvoj pravilno usmerjen. V tem oziru je Jugoslavija za »celo generacijo« pred vsemi drugimi državami, tudi tistimi, ki so delale poskuse s samoupravljanjem. Mogoče se ji v tem lahko približajo

³ Glej op. 1.

⁴ Glej op. 1.

samo nekatere mlade in napredne afriške države, in sicer zaradi svoje relativne mladosti in razmeroma preprostih družbenopolitičnih struktur.

Razvojne težnje v Jugoslaviji, utelešene v različnih novih definicijah temeljnih in drugih organizacij združenega dela, kakor tudi široko izkoriščanje delovnih skupin in oddelkov so povsem v duhu obeh teorij, ki smo jih tukaj razložili. Takšna decentralizacija ne ustvarja samo idealnih razmer za resnični ustvarjalni dialog: ta težnja k decentralizaciji najbolje ustreza participaciji v skladu z intenzivnostjo in naravo angažiranosti. Isto lahko rečemo tudi za funkcionalno delegiranje predstavnikov nižjih samoupravnih teles v višja, ki tudi sama na optimalen način omogočajo resnični dialog in s svojo sestavo odsevajo participacijo po angažiranosti.

Ker se tudi sam ukvarjam z izobraževanjem in sprejemam številne ideje Paula Freira, se mi zdi, da je v Jugoslaviji največ neizkoriščenega potenciala za izvajanje pravih optimalne participacije in razvojne prakse na izobraževalnem področju. Seveda sem samo opazovalec od zunaj, ki se mu nemara izmika vse, kar se danes na tem področju počne v Jugoslaviji. Vendar pa mislim, da so povsod po svetu in tudi tukaj velikanske možnosti, da bi dali izobraževanju dialoški značaj. Značilnosti te spremembe bi bile: 1. učitelji in učenci postanejo bolj izenačeni, ker so oboji hkrati učitelji in učenci; 2. področje izobraževanja se v duhu dialoga in razvojne prakse približuje področju proizvodnje, tako da se miselne strani prakse poistovetijo z reševanjem problemov v izobraževanju, aktivni del prakse pa postane bistvo proizvodnje; 3. sistem omogoča vsem ljudem, ki v njem živijo, da gojijo oba vidika prakse, miselni in aktivni. Na ta način bi se odpravila razlika med telesnim in umskim delom, tako da smo lahko nazadnje vsi, tako umski kot fizični delavci, hkrati učitelji in učenci. Tedaj bomo vsi živeli v svetu popolne participacije – v svetu nenehnega dialoga, življenja in pravičnosti.

PIERRE HUREAU

Stališča CFDT o samoupravljanju in socializmu

1. Perspektive, ki jih je začrtal kongres CFDT

Za CFDT je temeljni cilj boja za uresničitev projekta drugačne družbe v tem, da se kapitalistična in tehnokratska družba zamenja s socialistično in demokratično družbo, ki bo slehernemu moškemu in ženski omogočala, da svobodno razvija svojo osebnost skozi družbene odnose, strukture, tip

proizvodnje in tip porabe, da obvlada proces razvijanja družbe in njene graditve: to bo samoupravna družba.*

Samo taka družba bo lahko na vseh ravneh vzpostavila nove odnose med posamezniki in skupinami, zagotovila enake možnosti in ljudi osvobodila odtujitev, ki onemogočajo razvoj njihove osebnosti.

Ta družba bo odpravila vse sledi socialne, kulturne, seksualne in rasne neenakosti ali segregacije in bo lahko ustvarila gospodarstvo, ki bo solidarno z ljudstvi tretjega sveta, brez imperializma in eksploatacije, in ki bo spoštovala civilizacijski model, ki ga hočejo ta ljudstva sprejeti zase.

Tri značilne odlike take družbe (samoupravljanje, družbena lastnina proizvodnih sredstev in sredstev za menjavo, demokratično planiranje) je mogoče zagotoviti samo v socialistični družbi.

Tu gre prav za perspektivo, ki dobi svoj pravi smisel šele, ko so zagotovljeni politični, ekonomski in socialni pogoji.

Iz te perspektive noben del družbe ne more ostati zunaj samoupravljanja. Samoupravljanje je v tem, da delavci upravljajo podjetja, a da tudi ljudstvo upravlja celoto gospodarskih in državnih zadev. Samoupravljanje ustreza temeljni potrebi delavcev po odgovornosti, pravici in svobodi; v njegovi naravi je, da ustvari novo vrsto družbenih odnosov, ki temeljijo na stvarni enakosti in solidarnosti.

Delavci morajo obvladati s proizvodom svojega dela prav začevši že od samega podjetja. Delavcem in tistim, ki so jih delavci izvolili, je treba prepustiti odgovornost za bistvene odločitve o splošni politiki podjetja in jim dati moč, da imenujejo in nadzorujejo voditelje podjetja – a tako, da sindikati ne postanejo upravljalna institucija.

Tako bo s spremembo temeljev oblasti in sistema odločanja sleherni delavec vključen v dejavnost celotnega podjetja.

Ko se bo delavec svobodno in odgovorno vključil v kolektiv, bo znova postal gospodar narave, namena in organizacije svojega dela. Prav tako bo dobil možnost, da sodeluje pri organiziranju naravnega okolja v krajih, kjer živi, tako v samem podjetju kakor zunaj njega.

Tako bo delavec prevzel odgovornost za uresničitev življenjskega načina, ki ustreza njegovim individualnim in kolektivnim težnjam, potrebam in aktivnostim.

Samoupravljanje. – Ko se je sindikat CFDT odločil za samoupravljanje, je upošteval razne socialistične izkušnje, ki kažejo, da sprememba, ki zajame zgolj politično raven, četudi jo spremlja kolektivna prisvojitve proizvodnih sredstev, ni zadosti, da bi se v bistvu spremenil odvisni položaj delavcev. Glede tega so izkušnje vzhodnoevropskih dežel pomembne. Dokazujejo namreč, da je razodtujitev delavcev nujen pogoj za onemogočenje birokratskih rešitev v sklopu funkcioniranja družbe.

* Pierre Hureau je generalni sekretar francoskega Sindikata CFDT (Confédération française démocratique du travail).

Ko se je sindikat CFDT odločil za samoupravljanje, se je hkrati tudi odločil, da zaenkrat še ne bo abstraktno in intelektualno postavil modela za organizacijo družbe. CFDT trdi, da morajo socialistično družbo graditi vsi in da jo morajo vsi upravljati. Ne centralizem ne oblast avantgarde ne oblast v imenu znanja ne družba, organizirana na temelju hierarhičnih struktur, niso sprejemljive rešitve.

Za CFDT mora socialistična samoupravna družba ustrezno svoji razvojni stopnji odpraviti vse pojave eksploatacije, dominacije in odtujitve in tako težiti k enaki razdelitvi oblasti na vsa človeška bitja. Ta moč odločanja o vseh vidikih družbenega življenja zahteva, da se narava in funkcije države v temelju spremenijo.

Samoupravljanje moramo razumeti kot prakso resnične demokracije in ga opredeliti kot kolektivno izrabo oblasti. Ne izraža samo socialne težnje, temveč tudi konkretne pogoje za napredovanje h kolektivni oblasti. Samoupravljanja ni mogoče vzpostaviti brez poglobljene kritike odtujene oblasti, podobne Marxovi kritiki buržoaznega gospodarstva.

Samoupravljanje bi moralo biti sprememba subjekta oblasti, ki bo postal kolektiven; prav tako pa moramo samoupravljanje razumeti tudi kot pomnožitev centrov oblasti, kot največjo možno redistribucijo in decentralizacijo oblasti.

V okviru demokratičnega planiranja je samoupravljanje korenita sprememba v celoti družbenih odnosov na vseh družbenih ravneh. Ker delavci niso več navadni prodajalci svoje delovne sile delodajalcem, demokratično sodelujejo pri določanju proizvodnih ciljev in tako postajajo gospodarji proizvoda svojega dela in njegove uporabe. Namen samoupravljanja nikakor ni v tem, da bi uveljavil nadomestilo za delo, pač pa zahteva odpravo mezdnega dela kot družbenega sistema eksploatacije in podrejenosti mezdnega delavca delodajalcu.

Samoupravljanje ne zahteva samo družbene prisvojitve sredstev za proizvodnjo in menjavo, temveč tudi spremembo družbene organizacije in življenjskega načina. To pa bo vsakomur omogočilo, da svobodno sam sebe določa in si pridobiva ustvarjalne sposobnosti za organizacijo družbe.

Samoupravljanje uvaja kolektivno gospodarjenje z ekonomskim in družbenim življenjem. Zahteva demokratično sprejet nacionalni plan ekonomskega in družbenega razvoja, ki proizvodnjo usmerja v funkciji potreb. Družbena lastnina proizvodnih in menjalnih sredstev omogoča demokratičen plan te vrste, samoupravljanje pa omogoča, da ga pripravimo, uresničujemo in nadzorujemo na vseh političnih in ekonomskih ravneh.

Samoupravljanje je vrsta kolektivnih odnosov, ki jih je mogoče urediti v informiranju, razpravljanju pred določanjem, odločanju in nadzoru. Temelji na štirih načelih:

- na obdelavi, širjenju in kroženju informacij;
- na odločanju na čim bolj decentralizirani ravni;

– na tem, da zainteresirani volijo, nadzorujejo in odpokličejo odgovorne organe na ustreznih ravneh: ti organi izvršujejo kolektivno določeno politiko;

– na soočanju raznih instanc, ki jih neka odločitev zadeva.

Samoupravna socialistična družba mora biti druga oblika ekonomske organizacije, nova vrsta družbene organizacije in družbenih odnosov, nova koncepcija kulture, nov tip razvoja.

Samoupravljanje ni pridržano le za popolnoma uresničeni socializem. Kot načelo organiziranja in funkcioniranja socialistične družbe že zdaj določa sredstva, s katerimi se gradi demokratični socializem. Sindikat CFDT je bil eden izmed pobudnikov razvoja samoupravnih idej in samoupravne prakse in je prispeval k oblikovanju samoupravne usmeritve v Franciji.

Sindikat CFDT bo s svojim delovanjem tudi še nadalje ena izmed odločilnih sil pri napredovanju te usmeritve:

– s tem da bo predlagal njene objektivne prioritetne zahteve;

– s tem da bo še naprej razvijal svojo množično demokratično sindikalno prakso in delavcem tako omogočil, da zares obvladajo svoj položaj in svoj razvoj ter da postanejo že danes akterji pri iskanju rešitev za svoje probleme, jutri pa dejavniki v graditvi socialistične samoupravne družbe;

– s tem da bo delavce seznanil z informacijami, ki jih ima sindikalna organizacija, tako da bodo lahko odločali ob popolnem poznavanju dejstev in tako dosegli, da se s sleherno akcijo nezadržno krepi tudi zahteva po odgovornosti.

Tako bo sindikat CFDT ustvaril najtrdnjšo obrambo pred nevarnostjo, da bi v fazi graditve socializma nastali nova birokracija in tehnokracija:

– določil bo cilje sprememb, ki zadevajo delovne razmere in organizacijo dela, namen proizvodnje in vrsto realiziranih proizvodov, strukturo družbene moči in hierarhijo dohodkov, povezanost med zahtevami po zaposlitvi in tipom razvoja itn.; tako bodo organizacije CFDT delavcem omogočile, da bolje razumejo odnos med zahtevami in družbeno preobrazbo in svoje akcije usmerijo k temu, da delodajalcem in politični oblasti vsilijo prioritete, ki ustrezajo njihovim resničnim potrebam;

– z razpravami s sindikalnimi organizacijami v Evropi in v deželah tretjega sveta.

Z vsemi temi akcijami in z zavzemanjem za javno razpravo z zainteresiranimi organizacijami bo sindikat CFDT pripomogel k poenotenju pogojev za oblikovanje možne alternativne politike in bo s tem dal ljudskim silam priložnost, da svojo enotnost uresničijo v akciji na novih osnovah, ki bi presegale meje nekdanjih sporazumov.

Družbena lastnina proizvodnih sredstev. – Odpraviti moramo osnovni odnos kapitalistične družbe, ki omogoča, da je denar vir oblasti nad ljudmi in nad stvarmi.

Samoupravni socializem, za katerega se je opredelil sindikat CFDT, zahteva družbeno prilastitev sredstev za proizvodnjo, menjavo, informiranje in izobrazbo in preobrazbo družbene organizacije in življenjskega načina.

To podružbljenje delavcem v podjetjih in državljanom v njihovih javnih telesih od občine do države omogoča, da sami prevzemajo odgovornost in da odločajo o vlaganjih. Javna odgovornost za vlaganja omogoča, da se izdelata in uresničuje nacionalni plan ekonomskega družbenega razvoja; ta plan bo proizvodnjo usmeril v funkciji demokratično oblikovanih odločitev.

To podružbljenje hkrati zahteva:

– ekspropriacijo sedanjih lastnikov teh sredstev in prenos njihove lastnine in moči, ki iz te lastnine izvira, na kolektiv;

– prenos lastnine na kolektiv – ne glede na to, ali gre za nacionalizacijo velikih proizvodnih sredstev ali za regionalno ali lokalno lastnino – zahteva spremembo samega pojma lastnine. Nacionalizacije zato ne smemo mešati s podržavljenjem; ta nacionalizacija naj bi namreč moč odločanja na eni strani razdelila in organizirala na ravni raznih stopenj demokratičnega planiranja, na drugi strani pa na ravni samih zainteresiranih delavcev.

Družbeno lastnino praktično definirajo odnosi med samoupravnimi pravicami delavcev v podjetjih in državljanov na raznih področjih dejavnosti na eni strani in pravice demokratičnega planiranja na njegovih raznih ravneh – lokalnih, regionalnih, sektorskih, nacionalnih – na drugi strani. Njen pomen izhaja šele iz tega, kako definiramo organizacijo moči v družbi.

Sindikat CFDT želi s tem, da se odloča za nadomestitev privatne lastnine proizvodnih in menjalnih sredstev z družbeno lastnino, ne pa zgolj z državno prilastitvijo, poudariti nujnost decentraliziranja ekonomske oblasti, kar je jamstvo za demokratičen političen sistem. Sindikat CFDT je tudi tu upošteval različne izkušnje, dejstvo, da izključno državna lastnina proizvodnih sredstev, oblast, ki jo ima en sam center odločanja, porajata totalitarno in policijsko družbo, saj tisti, ki ima v lasti orodje, drži v svojih rokah tudi oblast, vso oblast.

Demokratični socializem, katerega cilj je, da delavci dobijo resnično oblast, mora potemtakem odpraviti privatno lastnino proizvodnih sredstev, ki je eden izmed temeljev oblasti kapitalistov. Samoupravljanje tako predpostavlja ekspropriacijo kapitala. Vseeno pa še ni zadosti, če rečemo samo, da je treba kapitaliste ekspropriirati, definirati moramo tudi način prisvojitve proizvodnih in menjalnih sredstev, to se pravi: proizvodnih tehnik in strojev – sistemov organizacije dela – struktur informiranja – načinov ukazovanja itn. Prav v tem smislu govori CFDT o družbeni lastnini.

Družbena lastnina se hkrati bistveno razlikuje od:

– državne lastnine, ki glavnino oblasti prenese na centralno raven

(kakor v vzhodnoevropskih deželah ali pri nacionalizacijah v kapitalistični ureditvi);

– strogo kooperativne lastnine, ki se omejuje na to, da slehernega delavca spremeni v neposrednega delničarja v podjetju.

Po stališču CFDT ne gre toliko za to, da bi kapitalistične lastnike zamenjali z novimi (v danih okoliščinah – z državo), kolikor za to, da se v okviru družbe opusti razumevanje lastnine, podedovano iz buržoaznega prava, in se tako radikalno spremenita smisel in sama narava izraza »lastnina«.

Samoupravni sistem bo namreč razne pravice, ki izhajajo iz lastnine, razne moči, ki jih lastnina daje lastnikom, razdelil med razne centre odločanja: podjetje, oblast, plan.

V socializmu stvarne uporabe moči na raznih stopnjah družbene organizacije ne sme deformirati formalni pristop, ki bi nujno težil k državnemu socializmu (k centralizirani kolektivni lastnini) ali bi zašel na pot nekakšnega ljudskega kapitalizma. Če ne bomo destrukuirali lastnine, bo samoupravljanje nihalo med etatizmom in kooperativizmom.

2. Smisel in vsebina bojev

Perspektive, ki smo jih načrtali, določajo smisel in vsebino delavskih bojev.

V naši deželi v teh bojih uresničujemo cilje delavskega gibanja, kakor: varstvo kupne moči in mezd – pravica do dela – socialne garancije – pravica do informiranja in izobrazbe. Prav tako se bojujemo za pravice delavcev in sindikalnih organizacij, kar je za nas področje bistvenega pomena. Delodajalci, uprava, država – vsi uporabljajo učinkovita sredstva, da bi se bojevali proti sindikalnim organizacijam. Opirajo se na pravosodje, da bi čim bolj omejili pravico do sindikalnega organiziranja, ki so si jo mezdni delavci izbojevali v pogosto zelo težkih bojih.

Zato je nujno, da delavci in njihove sindikalne organizacije dobijo nove pravice.

Pravice delavcev in sindikalnih organizacij. – Naši cilji so tile:

– Sindikalna organizacija v podjetju mora dobiti sredstva, s katerimi bo opravljala svoje naloge. Predstavnikom sindikata je treba zagotoviti pravice, ki so nujne za izvrševanje njihovega mandata: svobodo gibanja, kvote delovnih ur itn.

– Sindikalne pravice in svoboščine je treba razširiti na vsa podjetja, tudi na tista z manj kakor 50 delavci. Pravico do nastopanja je treba priznati delegatom vseh delavcev, zaposlenih v podjetju, ne glede na njihovo pripadnost. Odpraviti je treba ovire pri uresničevanju pravice do stavke.

– Razširiti je treba vlogo tovarniškega komiteja, tako da bo lahko zares nadzoroval delodajalce pri upravljanju. Ustanoviti je treba skupne komiteje na ravni trustov in velikih družb.

– Razširiti svobodo združevanja, izražanja, gibanja za delavce – imigrante.

– Nove pravice izražanja in nastopanja delavcev na delovnem mestu: 1% delovnih ur mora biti med samim delovnim dnevom posvečen razpravi o delovnih razmerah in organizaciji dela.

– Večja pooblastila za inšpekcijo dela in obnova delovnega pravosodja.

Če bi uresničili te zahteve, bi se občutno povečala moč delavcev in sredstev nadzora sindikalnih organizacij na vseh sektorjih dejavnosti, v javnem in v privatnem sektorju in v vseh podjetjih; temu spisku dodajamo zahteve po vrsti novih pravic in opolnomočij v nacionaliziranih podjetjih ali v podjetjih, ki bi jih vlada levice nacionalizirala, ko bi prišla na oblast.

Nove posebne pravice in opolnomočja v nacionaliziranih podjetjih. – Naj opozorimo, da nacionalizacije za CFDT niso cilj same na sebi, temveč le sredstvo:

– za zmanjševanje moči buržoazije;

– za spodbujanje novega tipa razvoja s pomočjo sprejetja demokratičnega plana;

– za začetek procesa podružbljanja oblasti v okviru podjetja.

Naši predlogi zato temeljijo na tehle načelih:

– nacionalizacije se ne smejo spremeniti v dejansko etatizacijo, temveč se morajo vključiti v samoupravno perspektivo in sprožiti konkreten proces, v katerem si bodo delavci prisvojili oblast;

– da bi se uprli vsem tehnokratskim in birokratskim nevarnostim, je nujno definirati nove decentralizirane strukture družbene moči, saj gre prav za to, da se spremeni sama struktura moči;

– nacionalizirano podjetje ne sme biti ločeno od družbe; definirati moramo nove odnose med podjetjem, njegovimi obrati in teritorialnimi skupnostmi;

– ker se nacionalizirana podjetja in tudi podjetja, ki naj bi jih šele nacionalizirali, po naravi razlikujejo, moramo zavreči enoten in tog model za njihovo delovanje;

– socialna jamstva, pravice in svoboščine, opolnomočja, ki bi jih delavci dobili – vse to ne sme pripeljati do ločitve nacionaliziranih podjetij od privatnih; zato je treba nacionalizirana podjetja upravljati v skladu z nacionalno kolektivno pogodbo njihove panoge.

Poleg tega je nujno, da razčistimo vlogo sindikata v nacionaliziranem podjetju. Sindikatu ni treba odgovarjati za upravljanje. Sindikat opravlja štiri funkcije:

– opravlja akcije za uresničevanje delavskih zahtev;

– pogaja se o vseh prvinah, ki zadevajo življenjske in delovne razmere;

– nadzoruje ekonomsko in socialno politiko podjetja;

– organizira demokratično razpravo.

V okviru nacionaliziranega podjetja moramo razlikovati več vrst družbene moči:

- moč splošnega usmerjanja in odločanja;
- izvršno moč vsakdanjega upravljanja;
- moč nadzora, pravico do konsultiranja in informiranja;
- moč spodbijanja in pogajanja.

Da bi se ognili vsem tehnokratskim in birokratskim nevarnostim, morajo institucije omogočiti koherentno in uravnovešeno uresničevanje teh raznih moči.

Na teh osnovah je mogoče definirati nekaj velikih ciljev, ki zadevajo strukturo nacionaliziranih podjetij in njihovih tovarn, obratov in služb.

Na ravni obrata ali službe: ustanovitev sveta obrata ali službe, ki ga izvolijo delavci in ki so pristojni za organizacijo dela in za delovne razmere v okviru pogodb, sklenjenih s svetom tovarne ali podjetja; te pogodbe bi periodično določale sredstva in cilje obrata ali službe. Ti sveti bi imeli moč, da izberejo novo opremo, uveljavljajo tehnološke spremembe, načrtujejo izobraževanje kadrov, urejajo razne vidike organizacije dela (delovni čas, varnost pri delu, število delavcev itn.).

Člani sveta morajo redno odgovarjati za svoje delo pred obćim zborom obrata ali službe.

Na ravni podjetja ali tovarne: Glavne poteze struktur upravljanja in funkcioniranja so tele:

– Nacionalizirana podjetja ne bodo nujno reproducirala strukture obstojećih skupin podjetij, ki jih je treba prestrukturirati.

– Struktura nacionaliziranih podjetij mora omogoćiti delovanje, ki bo temeljilo na jasnem razlikovanju raznih moći.

– Pogodba, sklenjena med zavodom za planiranje in nacionaliziranim podjetjem, bo določila glavne cilje, ki veljajo za podjetje.

– Na ravni podjetja bo ustanovljen svet podjetja, ki bo določal njegovo splošno politiko, se pogajal z zavodom za planiranje o pogodbi podjetja, s sveti tovarn pa o njihovi pogodbi. Svet bo imenoval upravo podjetja in bo o svojem delu redno poročal svetom tovarn.

– Na ravni tovarne bo ustanovljen svet, ki bo o svojem upravljanju redno poročal delavcem na zboru kolektiva.

– Svet podjetja in svete tovarn sestavljajo izvoljeni delavci. Sindikalne organizacije bodo dajale svoje mnenje o predlaganih listah in o njihovih ciljih, da bi spodbudile demokratićno razpravo o načinu razvoja podjetja in o upravljanju z njim.

– V posebnih primerih je mogoće ustanoviti organ zunanjega nadzora, ki ga sestavljajo predstavniki javnih oblasti zavoda za planiranje, teritorialnih skupnosti in porabnikov.

*

Strategija, ki jo razvija sindikat CFDT, da bi uresničil svoje cilje, temelji na:

- samostojnosti sindikalne akcije in sindikalnih organizacij;
- razvoju družbenih bojev kot gonilni sili družbene preobrazbe;
- zahtevah, ki se nanašajo na samoupravno preobrazbo;
- prizadevanju, da bi dosegli enotnost sindikalne akcije in enotnost ljudskih sil;
- prizadevanjih, da bi sindikalne cilje in sindikalni boj uskladili na mednarodni ravni, da bi tako odprli pot za nov tip izenačenega razvoja.

VINCENZO VITELLO

Participacija, demokracija in upravljanje z družbenoekonomskim sistemom

V današnjem svetu je postalo, pa naj opredelimo različne družbene sisteme kakorkoli, vprašanje participacije delavcev in širokih ljudskih množic v nacionalnem družbenem, ekonomskem in političnem življenju zelo aktualno in celo temeljnega pomena, in sicer zaradi tega, ker ne more biti resničnega socializma brez demokracije, resnične demokracije pa ni, če množice ne sodelujejo v procesu sprejemanja političnih odločitev.*

Gre torej za ključno vprašanje, vprašanje, ki opozarja na eno izmed značilnosti naše dobe in razvojne zgodovine današnjih družb. Mislim, da ni naključje, da smo se zbrali k razgovoru ravno tukaj; dobro je namreč znano, koliko truda so vložili naši jugoslovanski prijatelji, da bi dali svoji družbi demokratične temelje s sistemom samoupravljanja, ki daje možnost za nove oblike širjenja socialistične demokracije. Pomembnost in neodložljivost takšnega širjenja socialistične demokracije so poudarili poljski delavci; pa tudi pri nas, v državah, kakršna je Italija, se jasno vidi, kolikšen pomen ima danes široka udeležba ljudstva v nacionalnem življenju in v samem upravljanju države, če želimo rešiti demokratične inštitucije in jih napraviti učinkovite. To je pot, po kateri je mogoče premagati staro klasično ločevanje politike od družbe. Zato nahajamo tukaj skupno prvino, ki danes zbližuje zahteve po demokratičnem življenju, čeprav prihajajo od različnih strani, zahteve, ki se sicer pojavljajo v različnih inštitucionalnih okoliščinah. Na vsem evropskem Zahodu je danes nujno potrebno povečati udeležbo množic v političnem in družbenem življenju;

* Vincenzo Vitello je profesor politične ekonomije na univerzi v Pisi in član upravnega odbora Gramscijevega inštituta v Rimu.

kaže namreč, da brez ustvarjanja participativnih sistemov, zmožnih vplivati na sprejemanje ključnih sklepov pri upravljanju s političnim, ekonomskim in družbenim življenjem, ni mogoče izvesti »strukturalnih reform«, tj., resničnih družbenih preobrazb. Tudi tukaj je mogoče najti način za nadziranje procesa odločanja, zato da bi dosegli spremembo sistema upravljanja z družbo. V boju za družbeno preobrazbo so se na ravni proizvodne dejavnosti in upravljanja z lokalnimi skupnostmi razvile nove oblike participacije (tovarniški sveti in konference, decentralizirani sveti krajevne uprave itd.). Za nas je nadaljnji razvoj teh oblik participacije neizbežen, če naj preprečimo, da ne bi sedanja politična, gospodarska in moralna kriza v naši državi povzročila še hujšega prepada med družbo in politiko: to bi namreč hudo ogrozilo demokracijo in bi lahko še poglobilo nezaupanje v možnost, da bi nadzorovali in modificirali mehanizem političnega odločanja.

Če se postavimo na stališče tistih, ki si prizadevajo v svojih državah razviti socialistične oblike demokracije, pa je po drugi stran videti ravno tako očitno – kot zelo nedvoumno izpričujejo tudi poljski dogodki – da je tudi tu rešitev več življenjsko pomembnih vprašanj odvisna od stopnje aktivne udeležbe članov družbe na vseh področjih družbenega življenja. Nič manj očitno ni, da zahteva po participaciji in širjenju oblik socialistične demokracije izvira iz same stvarnosti, ki nas opozarja na to, da moramo rešiti dobro znane probleme: na primer, doseči zadovoljivo raven produktivnosti dela in racionalnosti pri upravljanju z gospodarstvom. Vendar pa ima ta zahteva tudi splošnejšo vrednost, kajti načelo demokracije ima univerzalno veljavnost, potrjeno s stoletnimi boji za napredek človeštva.

Tukaj vidimo vso pomembnost prizadevanj za razširitev oblik neposredne demokracije, vemo pa, da je ravno v to smer obrnjen sistem samoupravljanja, ki so ga najprej uvedli in razvili v Jugoslaviji, sistem, ki se je izkazal kot izjemno pomemben za življenje države, kljub zapletenosti problemov, ki nastajajo pri njegovem izvajanju, in težavam, ki jih je treba premagati. Ena od osrednjih točk jugoslovanske izkušnje je povezana s funkcijo, ki bi jo mogel imeti samoupravni sistem ne le za dviganje zavesti pri članih družbe, ampak tudi v uravnavanju zelo zapletenega mehanizma soodvisnosti med splošnim načrtom družbenoekonomskega razvoja in specifičnimi tržnimi mehanizmi.

Sicer pa je znano, da so poskusi voditi gospodarski sistem s strogo centraliziranim načrtovanjem doživeli zelo resne težave in neuspehe in da je sprejemanje in nadziranje sklepov brez široke participacije pogosto preprečevalo usklajeno zadovoljevanje kolektivnih in individualnih potreb članov družbe. Prav tako je znano, da se tudi samoupravni eksperimenti srečujejo s svojimi specifičnimi težavami, kadar je treba zagotoviti notranje ravnovesje družbenoekonomskega sistema: na primer, samostojnost, ki je nujna za dobro funkcioniranje podjetja, utegne imeti težnjo po zoževanju prostora za delovanje samoupravnih teles in po zmanjševanju

njihove pomembnosti. Sicer pa ni težko razumeti, kakšne težave vse nastopajo, kadar je treba uskladiti splošno usmerjanje gospodarstva z delovanjem trga; ali kadar je treba razdeliti družbeni dohodek, pa začne prevladovati težnja po povečanju osebnih dohodkov, ne da bi koga skrbelo za dohodek podjetja in torej tudi za potrebno stopnjo produktivnosti in potrebno stopnjo razvoja. Vendar pa je kljub temu samoupravljanje dobra šola, ker imajo delavci možnost popraviti napake, ki omejujejo njihove ustvarjalne sile, in vplivati na gospodarsko politiko, s tem da si prizadevajo vzpostaviti pravilno razmerje med njenimi instrumenti in tržnimi mehanizmi; tako bo, recimo, mogoče doseči, da bo delitev dohodka združljiva hkrati z ustreznim izkoriščanjem proizvodnih zmogljivosti in z najsplošnejšimi cilji družbe.

Dobro vemo, da vsega tega ni lahko uresničiti; toda če se bodo gospodarska politika in njeni instrumenti (kreditni, monetarni itd.) izkoriščali s potrebno prožnostjo, kar bi zagotovilo dovolj prostora za samostojno delovanje podjetja, potem bi mogel samoupravni sistem predvideti ali odpraviti nekatere negativne posledice, lastne delovanju mehanizma, ki tako svoje slabe kot dobre plati dolguje opiranju na trg. Zato lahko rečemo, da bi bil dialektični odnos med prožnimi mehanizmi načrtovanja in zavestnim delovanjem samoupravnih teles najustreznejše sredstvo, s katerim bi se izognili tako metodam centraliziranega birokratskega načrtovanja kot njihovemu nasprotju, nekakšnemu »fetišizmu trga«, ki bi omejil samoupravljanje na navaden mehanizem za delitev osebnih dohodkov. Kaže, da je jugoslovanski eksperiment usmerjen ravno takó in da si prizadeva ustvariti iz samoupravljanja instrument, ki bi lahko uskladil obstoj občnih smernic pri vodenju gospodarstva in tržne mehanizme: z drugimi besedami, ki bi jih lahko integriral kot dve plati istega procesa, plati, ki se med seboj ne izključujeta. Razen tega se na ta način ohranja tudi dinamičen sistem socialističnih odnosov.

Na koncu bi rad poudaril, da ta oblika demokracije marsikaj pove tudi nam na Zahodu. Obramba in razvoj demokratičnih inštitucij pri nas sta bistveno odvisna od aktivne udeležbe množic; to je še toliko bolj res v trenutni krizi, ki je dramatično pokazala protislovja, na primer, množične odpuste v velikih tovarnah in družbah, kot je »Fiat«, hkrati pa odkrila, da teh protislovij ni mogoče rešiti z gospodarsko politiko, ki nima instrumentov za urejanje gibanja delovne sile na podlagi strategije strukturalnih preobrazb. To je samo nov primer, ki kaže, da je treba participacijo množic razširiti tudi na reševanje velikih nacionalnih problemov in se pri tem okoriščati z vsemi izvirnimi oblikami njihovega vpliva, pa naj gre za politiko industrijskih odnosov ali preprosto za politično vodenje naroda.

Delovni proces in razredna sposobnost

V minulem desetletju je zelo lepo napredovalo proučevanje oblik in mehanizmov kapitalističnega delovnega procesa. Vrsta pomembnih raziskav je danes posvečena vprašanju, kot so obračanje tehničnega razvoja v smeri, ki ponižujejo, poklicno poneumljajo in dezorganizirajo množico zaposlenih v kapitalističnem podjetju, ki ločuje zamisel od izvedbe. Ta raziskovanja obravnavajo tudi različne sisteme plačevanja, sisteme, ki vnašajo neslogo med delavce in jih postavljajo drugega proti drugemu ali pa spodbujajo povečevanje števila delovnih ur.*

Takšna raziskovanja so izpopolnila materialistično razumevanje kapitalistični organizaciji lastnih dejavnikov, ki ovirajo krepitev proletarske solidarnosti in gredo v prid resignacije ali sprijaznjenja z danimi družbenimi razmerami. Tako lahko danes jasneje razločimo, na katere načine je podrejenost dela kapitalu v okviru samega delovnega procesa podlaga za družbenoekonomsko prevlado kapitala nad delom v družbi nasploh. Pozornost, posvečena tistemu, kar je neki avtor imenoval »država v državi« v tovarni ali podjetju, je povzročila živo zanimanje za različne oblike delavskega odpora. Tako se je pokazalo, da je velik del sindikalne organiziranosti v lokalnih okvirih posledica prizadevanj po urejanju delovnega procesa, zato so bili takšni sindikalni boji prikazovani tako, kot da vsebujejo zametek težnje po delavskem nadzoru nad proizvodnjo.

Vseeno pa bo najbrž držalo, če rečemo, da v sedanjih raziskavah delovnega procesa prevladuje težnja opogumiti izrazito pesimistično gledanje na sposobnost celotnega delavskega razreda, da se upre značilnim delovnega procesa in plačilnega sistema, ki jih vsebuje kapitalistični sistem. Ta pesmistična ocena je posebej izrazita v pionirskem in ustvarjalnem delu Harryja Bravera: *Delo in monopolni kapital*. Precej raziskovalcev, ki so podrobno analizirali sodobni delovni proces, med njimi tudi Michael Burawoy in Michel Aglietta, je poudarjalo globoko zakoreninjeno in večstransko težnjo po utrjevanju podrejenosti dela. Mnenje je, da je ta težnja lastna velikemu delu sodobne tehnologije. Implicitno ti raziskovalci dvomijo v sposobnost delavcev, da zagotovijo delovanje »samoupravnega« sistema. No, velik del teh raziskovanj o »fordizmu« in »neofordizmu« se nanaša na Združene države Amerike, kjer se je delavski razred izkazal še najmanj sposobnega za ustvarjanje oblik nasprotne moči bodisi v podjetjih ali v družbi nasploh. Avtorji, ki pišejo na podlagi povsem drugačne italijanske izkušnje, kot Sergio Bologna in Mario

* Robin Blackburn iz Velike Britanije je urednik revije *New Left Review*.

Tronti, so prišli do popolnoma drugačnih sklepov, po katerih sta vseobsegajoča tiranija kapitala in v množico spremenjeni proletariati akterja daleč odkritejše in ostrejše razredne vojne.

Vseeno pa kot da večina novejših razprav o kapitalističnem delovnem procesu vnaša precejšnje spremembe v klasične marksistične teze o zvezi med industrijskim kapitalizmom in politično sposobnostjo proletariata. Dobro znano je, da so Marx, Engels, Lenin in celo Gramsci imeli Delovno mesto v kapitalizmu in zlasti še tovarno za šolo discipline in organizacije za ves delavski razred. Po Marxu in Gramsciju prispevajo podružbljeni vidiki proizvodnje in porabe – ne samo tovarne, ampak tudi železnice in časniki – k preobražanju proletariata v potencialni vladajoči razred. V nasprotju z drugimi zatiranimi in izkoriščanimi sloji prebivalstva bo industrijski proletariati izpričal večje nagnjenje do kolektivnega delovanja. V klasični marksistični tradiciji se močno, celo pretirano poudarja potencialna vodilna sila v družbi. Če vzamemo Kautskega ali Lenina, pa je jasno, da naj se razredna organizacija ne bi izražala v samo eni obliki, ampak naj bi, narobe, obsegala sindikate in kulturna društva, mladinske skupine in ženske sekcije, partijo in rivalske težnje v njej, časnike in šole, delavsko kontrolo in sovjet, tovarniški komite in parlamentarno skupino delavskih predstavnikov. Lahko je bilo tudi nekaj razlik v zvezi s primatom ali stopnjo pomembnosti teh različnih izrazov politične sposobnosti proletariata, vendar so tako Lenin in Kautsky kot Rosa Luxemburg in Trocki pripisovali važno vlogo vsakemu od njih. Ta večkratna sposobnost za politični razvoj je razlikovala proletariati od vseh prejšnjih izkoriščanih razredov in jamčila, da bo proletarska revolucija privedla do obvladovanja proizvodjalnih sil, osvobojenih kapitalizma, in do ustanovitve brezrazredne družbe. Optimistična politična vizija klasičnega marksizma je temeljila na ugotovitvi o sposobnosti »kolektivnega delavca«, sposobnosti, ki je omogočala razvoj procesa kapitalistične akumulacije.

V novih miselnih tokovih, ki so se razvili znotraj marksizma po šestdesetih letih, je ta osrednja doktrina klasičnega marksizma precej izzbubila na svojem pomenu. Tako je, na primer, dosti več pozornosti posvečene področju družbene reprodukcije predvsem izobraževanju in družini – in zaradi tega so se začela poudarjati družbena gibanja in procesi, ki ne izvirajo iz materialne proizvodnje. Hkrati je, kot sem že dejal, proučevanje delovnega procesa in razredne strukture v kapitalistični družbi, tako na razvitih kot tudi na odvisnih geografskih področjih povzročilo, da se je začel pridajati dosti večji pomen tistim značilnostim organizacije sodobne industrijske proizvodnje, ki so v prid integriranju in podrejanju delavskega razreda.

Čeprav ti novi poudarki v marksističnem raziskovanju politično bogatijo naš pogled na zadeve, vsebujejo tudi resnične nevarnosti, na katere bi želel tukaj opozoriti. Na primer, analiza zatiranja pri delu, kakršno najdemo pri avtorjih, kot sta Braverman in Burawoy, pelje k dejanskemu opuščanju ideje »kolektivnega delavca«, od katere je odvisna možnost

socialistične revolucije in delavskega samoupravljanja. Analiza delovnega procesa pojmuje delavce, ki so še ohranili nekaj moči odločanja, samostojnosti in ugleda in za katere je mogoče reči, da imajo korist od ločevanja zamisli in izvedbe znotraj proizvodnje, za novi in privilegirani sloj, ki je zainteresiran za ohranitev obstoječe ureditve. Po Burawoyevi terminologiji, ki meša gospodarske in politične vidike družbene ureditve, so takšni delavci pristaši »države v državi«. Seveda drži, da je ta sloj, ki ohranja nekaj moči odločanja, samostojnosti in ugleda, če ga strogo primerjamo z *drugimi* delavci, nedvomno privilegirani. Vendar je zelo nevarno, če ga zato izločimo iz delavskega razreda, ker ostaja na ta način »kolektivni delavec« brez nekaterih svojih najpomembnejših pripadnikov. In res, če se ozremo po zgodovini delavskega gibanja, moramo opaziti, kako pogosto je tako imenovana »delavska aristokracija« kvalificiranih, samostojnih in celo nadzornih delavcev igrala pionirsko vlogo v sindikalnem organiziranju in socialističnem agitiranju in pozneje ohranila razmeroma visoko stopnjo razredne borbenosti. Inženirji, električarji in tehnični risarji so bili nemalokrat zgled za sindikalno organiziranost in politično opredeljenost navadnim delavcem na slabših delovnih mestih.

Žal je sistematično proučevanje tipov sindikalizma, ki so se razvili med različnimi kategorijami delavcev, še zmeraj razmeroma novo raziskovalno področje. Ravno tako nam še zmeraj manjka sistematičnih del o pripravljenosti različnih tipov delavcev, da zavzamejo socialistična politična stališča.

V svoji knjigi *Labouring Men* govori Eric Hobsbawm brez pomislekov o posebni »delavski eliti«, ki je bila organizacijska hrbtnica zgodnjih socialdemokratskih in komunističnih strank. Žal imamo še zmeraj malo sistematičnih del o nagnjenosti do sindikalnega organiziranja pri takih kategorijah delavcev, kot so računalniški programerji, bančni uradniki, kemijski tehniki, delovodje, vozniki tovornjakov itd. Vsaka od teh kategorij ima drugačen odnos do »kolektivnega delavca«. Pripadniki teh kategorij so toliko, kolikor prispevajo k proizvodjalnim silam, del »kolektivnega delavca«; toda toliko, kolikor so nosilci kapitalističnih proizvodnih odnosov, kot, recimo, voznik tovornjaka, ki ima lasten tovornjak, so deloma ločeni od njega. Potencialna razredna zavest delavcev pa je lahko onemogočena tudi zaradi zelo izoliranih in privatiziranih delovnih razmer: vzemimo taksista, ki nima lastnega avtomobila. Vseeno je treba zavreči eno od postavk, ki jih najdemo v številnih sodobnih raziskavah kapitalističnega delovnega procesa: gre za postavko, da neka kvalificiranost, samostojnost ali moč odločanja *sama po sebi* zadošča za izključitev delavca iz vrst resničnega proletariata. Sposobnost, samostojnost ali moč odločanja namreč ne varuje delavca pred delovanjem bistvenih mehanizmov kapitalističnega izkoriščanja. Po drugi strani pa je lahko delavec zaradi teh kvalitativnih občutljivejši za kapitalistično zatiranje in sposobnejši organizirati odpor proti njemu.

Najdaljnosežnejši poskus ustvariti teoretično prečiščeni, dosledni in zaključeni pojem meja delavskega razreda so dela Nicosia Poulantzasa, zlasti *Razred v sodobnem kapitalizmu*. Po njegovem mnenju je treba vse delavce, ki niso naravnost angažirani v neposredni materialni proizvodnji, oziroma vse, ki imajo tudi trohico samostojnosti ali moči odločanja pri svojem delu, izključiti iz vrst delavskega razreda in jih vključiti v tako imenovano »novo malo meščanstvo«. Lahko bi rekli, da sta Poulantzaso zelo ozko pojmovanje proletariata in njegov pesimizem v zvezi s političnimi možnostmi delavskega gibanja povezana. Tako je Poulantzas v svoji zadnji knjigi zavrgel stališče, da so delavci sposobni ustvarjati lastne, specifične politične inštitucije, namesto tega pa trdi, da se lahko njihov boj v celoti odvija znotraj struktur kapitalistične države. Nekateri raziskovalci kapitalističnega delovnega procesa prihajajo do podobnih pesimističnih sklepov. Izgubili so vsako vero v možnost, da bi delavci ustanavljali in vodili lastne politične stranke. Dogaja se celo, da začno romantično gledati na obupana dejanja individualnega odpora, kot industrijsko sabotažo in podobno, na dejanja, ki niso nikakršna resnična nevarnost za oblast kapitalističnega razreda. In slednjič, delavski razred, ki ga je kapitalistični razred z moderno tehnologijo razvrednotil in mu odvzel ugled, nima možnosti, da bi vzdrževal kak samoupravni sistem.

Rudolf Bahro je raziskoval različne načine, na katere postkapitalistične prehodne družbe proizvajajo neko obliko »presežka zavesti«. Zdi se mi, da lahko »presežek zavesti« nastane iz proizvodnega procesa tudi v kapitalističnih družbah in da njegov obstoj razveljavlja številne pesimistične teorije, ki so jih postavili znanstveni raziskovalci delovnega procesa. Na primer, oblike rutiniziranega dela, ki zahtevajo ponavljanje zelo omejenih mehaničnih gibov, lahko osvobodijo delavčevega duha in domišljijo in mu ustvarijo frustrirani občutek antagonizma nasproti obstoječi družbeni ureditvi. Tako so delavci v veliki avtomobilski industriji povsod sprejeli in ohranili militantne oblike sindikalne organizacije. Mogoče pa je še bolj izrazita oblika »presežka zavesti« tista, ki jo najdemo med kvalificiranimi delavci, katerih sposobnosti razvoj kapitalističnega delovnega procesa očitno zlorablja ali pači. V zadnjem času so uradniki in tehniki pogostokrat izpričali, da so njihovi sindikalni in politični cilji militantno protikapitalistično usmerjeni. Razen tega sta ideal »delavskega samoupravljanja« in taktika »delavskega nadzora« posebno privlačna ravno za te sloje. V razvitem britanskem strojnem podjetju Lucas Aerospace je odpor visokokvalificirane delovne sile že presegel meje tradicionalnega sindikalizma in se spremenil v neposredni napad na prioritete in načrte lastnikov v zvezi s podjetjem. Skupni odbor predstavnikov vseh delavcev v Lucasovih tovarnah je izdelal natančen alternativni načrt podjetja, s katerim bi se izognili odpustom delavcev, proizvodnja pa bi se usmerila v izdelovanje cele vrste družbeno koristnih izdelkov. Temu zgledu so sledili tudi številni drugi odbori delavskih zaupnikov na tehnološko visoko razvitih področjih proizvodnje.

Novejše razprave o kapitalističnem delovnem procesu resno podcenjujejo širino delavskega odpora do vsiljevanja tehnoloških oblik, ki spodkopavajo delavsko solidarnost. Celo briljantna knjiga Harryja Bravermana *Delo in monopolni kapital* komajda omeni vlogo sindikatov kot sile, ki se upira. Seveda bo vse dotlej, dokler bo moč v rokah kapitalistov, širina sindikalnega odpora omejena. Vendar pa je gotovo običajno, da imajo sindikati ali neposredni predstavniki delavcev dejansko moč sveta ob vprašanih, kot so hitrost tekočega traku, uvajanje novih strojev itd.

Doslej sem razprave Bravermana in drugih raziskovalcev kapitalističnega delovnega procesa samo kritiziral. Vseeno pa ne bi hotel končati, ne da bi poudaril, da se je njihovo zanimanje za načine, na katere tehnologija oblikuje družbene možnosti, izkazalo kot nadvse plodno in spodbudno. Nedvomno so kapitalisti razvili številne lastnosti sodobne tehnologije prav zato, da bi utrdili svoj nadzor nad delom – da bi, drugače povedano, ustvarili podlago za despotizem plasti upravljavcev. Vsaka natančna analiza samoupravljanja v okviru socialističnega gospodarstva mora upoštevati dejstvo, da tehnologija ni popolnoma nevtralna sila. Mogoče je celo res, da tradicionalni tekoči trak z vsem, kar pomeni glede ritma in neizprososti dela, ni združljiv z resnično socialistično organizacijo proizvodnje. Delavci ne morejo biti gospodarji tovarne, če so sedem ali osem ur dnevno navadni priveski stroja. Vsak dosleden program samoupravljanja mora najti ustrezno materialno in tehnološko podlago. Nadzor v okviru neposrednega delovnega procesa bi bil najboljša podlaga za resnični delavski nadzor pri upravljanju.

Edino, kar sem hotel v tem delu pokazati, je, da je treba zavreči lažni sklep, da moderna tehnologija uničuje sposobnost delavskega razreda, da bi bil vodilna sila v družbi, ali da neka sposobnost diskvalificira delavca in mu ne dopušča biti enakopraven član delavskega razreda. Če zavržemo ti ideji, tedaj vsekakor ostane dejstvo, da bo »kolektivni delavec«, vključno s svojimi najvišje kvalificiranimi sloji, hotel zmanjšati število ur, posvečenih monotonemu oskrbovanju stroja, in v zvezi s sistemi plačevanja spodbujal oblike sodelovanja, ne pa konkurence. Samo če se bo proučevanje delovnega procesa zne bilo svojih lažnih pesimističnih sklepov, bo lahko obogatilo strategijo graditve socialistične družbe.

ROBERT E. WOOD

Samoupravljanje v ZDA: izkušnje in perspektive

Na pogled od zunaj, je samoupravljanje v ZDA dandanes videti kot utopija. Glede na nadaljnjo koncentracijo kapitala na eni ter proletarizacijo delovne sile in delovnega procesa na drugi strani ter z ozirom na

neuspešnost boja za reproduktivne in seksualne pravice žensk, ko hkrati Nova desnica dosega skrb vzbujajoči uspeh pri definiranju novega, avtoritarnega konsenza v zvezi s celo vrsto družbenih vprašanj, je videti, kot da samoupravljanje v ZDA v naslednjem desetletju ne bo prišlo na dnevni red političnih dogajanj. Vendar pa bi bila takšna ocena zgrešena. Mnoge zaskrbljujoče tendence v ameriški družbi so same po sebi le odgovor na moč novih oblik demokratičnih alternativ, ki jih je prineslo množično gibanje v zadnjih nekaj letih. To je obdobje velike nevarnosti, toda tudi velikih možnosti za levico.*

Socializem v ameriškem kontekstu relativne blaginje ne more vzpostaviti kulturne hegemonije na osnovi zahtev, da bi postal poglavitni dejavnik zmernosti. Osnovna komponenta socialističnega gibanja v ZDA mora biti samoupravljanje, široko definirano kot nadzor delovnih ljudi nad delom, ki ga opravljajo, nad skupnostjo, v kateri živijo, in nad ostalimi družbenimi odnosi. Ameriško ljudstvo se mora prepričati, da mu bo socialistična transformacija omogočila zadostiti potrebe in razrešiti dileme, ki jih ima v zvezi z delom, družino in skupnostjo, in sicer uspešneje, kot jih je razreševal doslej. Večina Američanov sicer – deloma zavoljo dezinformacij in deloma zavoljo nesporazumov v zvezi s tem, da bi se socializem v ZDA razlikoval od socializma v družbah, ki so še zmerom v fazi primarne akumulacije – tudi še danes istoveti socializem z odsotnostjo politične demokracije. Strategija v zvezi s samoupravljanjem bi lahko pokazala, kolikšne potenciale premore socializem tudi, kar zadeva krepitev političnih svoboščin ter širjenja demokracije na nova območja.

V pričujočem zapisu bom skušal opozoriti na možnosti, ki jih ima ta strategija v kontekstu tekočih političnih razmerij v ZDA. Poleg tega bom analiziral nekaj oblik politične mobilizacije in družbenih eksperimentov v ZDA, kot jih razbiramo v poskusih uvedbe samoupravljanja kot organiziranega principa družbenega življenja, pač s posebnim ozirom na alternativne institucije, ki jih predlaga nova levica, na politične sestavine socialistično-feminističnega gibanja ter na množične izraze nezadovoljstva, ki so bila nedolgo tega izpričana v posameznih vodilnih sindikatih.

Katere smotre samoupravljanja je mogoče uresničiti v ZDA? Izhajati moramo iz predpostavke, da bo boj za socializem v Združenih državah dolgotrajen. So tudi takšni, ki so prepričani v neizogibnost nenadne množične revolucionarne vstaje v ZDA. Zgodovina nam v tem oziru ne obeta veliko, kar pa je pomanjkljivost teh presoj, je predvsem odsotnost vsakršnega razvida o tem, na kakšen način naj bi množični upor popeljal to mogočno in komplicirano družbo k socialistični transformaciji. Računati moramo na dolgotrajno prehodno obdobje, ko bo vse močnejšim levim silam uspelo uveljavljati vse bolj radikalne strukturalne reforme.¹

* Avtor prispevka dr. Robert Wood je profesor na bostonski univerzi (vezna država Massachusetts, ZDA) in član redakcijskega odbora *Socialist Review*.

¹ Moja podmena o možnosti strukturalne reforme po Andre Gorzu, *Strategy for Labour* (Boston, Beacon Press, 1964).

Pri definiranju teh reform pa moramo biti seveda pozorni na to, da razlika med »reformistično« in »strukturalno« reformo ni tehnična in lastna reformi sami. Pomen reforme je mogoče definirati predvsem v kontekstu političnega boja. Pri nadaljnjem širjenju procesa transformacije se strukturalna reforma in mobilizacija množic medsebojno prežemata.

Dokler je delovno mesto v središču boja za samoupravljanje, mora socialistično gibanje koncept samoupravljanja razširiti tako, da ga vključi v demokratizacijo družbe kot celote. Delovno mesto ni izolirano in ni edina institucija, v kateri bi ljudje občutili protislovja ameriškega kapitalizma. Strategija uveljavljanja strukturalnih reform, oprta na samoupravljanje, se mora zategadelj ukvarjati zlasti z naslednjimi področji:

1. demokratizacija delovnega mesta;
2. demokratizacija investicij;
3. demokratizacija tehnologije;
4. demokratizacija družbenih dejavnosti;
5. demokratizacija odnosa med spoloma.

Zavedam se, da ta seznam razširja domete samoupravljanja prek njegovih običajnih pomenov. Toda prepričan sem, da izkazuje tako potrebe kot možnosti tega gibanja v ZDA, namenjen pa je tudi ustreznemu priznavanju potreb sočasne demokratizacije vseh aspektov družbenega življenja, če nam je seveda do tega, da bi imela demokratizacija delovnega mesta kakršenkoli smisel.²

1. Demokratizacija delovnega mesta

Uresničevanje demokratizacije delovnega mesta bi pomenilo veliko zmago socialističnega gibanja; obravnavamo jo lahko tudi kot predpogoj za rast močnejšega gibanja levih sil. Kako je torej na tem področju mogoče sprožiti gibanje v kontekstu kapitalistične razredne družbe? Potegniti moramo jasno črto ločnico med površinskimi, kozmetičnimi ukrepi, za katerimi se najpogosteje skriva management, njihova namera pa je »humanizirati« delo (kar je velikokrat le sredstvo za zvečanje produktivnosti brez hkratnega zvišanja mezd), ter oblikami demokratizacije, ki delavcem omogočajo dejansko odločanje. Ameriški delavski razred je angažiran v nenehnem boju za nadzor nad delovnim procesom, čeravno poteka ta boj zavoljo nizke socialistične zavesti le redkokdaj v znamenju nasprotovanja razredni hegemoniji in v prid samoupravljanju. Ironija je v tem, da so številni sindikalni vodje odkrito zavračali skupno dogovarjanje kot pot, ki naj vodi k razvoju samoupravljanja. Pomočnik Georgea Meanya je, denimo, leta 1976 dejal: »Ne maramo, da bi se niti za en sam trenutek zameglila razlika med ustreznimi vlogami managementa

² Deli razlag, ki sledijo, se nanašajo na nedavni provokativni poskus definirati strategijo leve za osemdeseta leta: Martin Carnoy in Derek Shearer, *Economic Democracy* (White Plains, M. E. Sharpe, 1980).

in delavcev . . . « Celo delavski leaderji, ki so se v javnosti indentificirali kot socialisti, izražajo svoje nezaupanje do predlogov o okrepitvi delavske participacije pri odločanju v podjetjih. Izguba neodvisnosti je tu izvor strahu. V kolikšnem obsegu je ves sistem skupnega dogovarjanja odprt na načela, ki so nasprotna etiki samoupravljanja, smo videli zlasti lani, ko je Vrhovno sodišče ZDA presodilo, da za člane univerze Yeshiva nacionalni zakon o delovnih odnosih ne velja, ker se – že po tradiciji – ukvarjajo tudi s posameznimi aspekti upravljanja in jim torej ne pritiče zakonska definicija »delavci«. Videti je, kot da je hotelo sodišče povedati, da je tisto, kar v kapitalizmu definira delo, prav odsotnost samoupravljanja.

Zavoljo tega se mora gibanje na tem območju angažirati kar na nekaj frontah: osvežiti mora množičnost sindikatov, izraziti nove predloge za demokratizacijo delovnih mest, pri čemer ne bo prišlo do kooptiranja, bo pa vendarle izvedljivo v kontekstu večje militantnosti delavcev, ter se zavzeti za novo zakonodajo, ki bo razširila obvezno število vprašanj, namenjenih razreševanju v okviru skupnega dogovarjanja.

V mislih moramo imeti tudi strategijo širjenja sfere nekapitalistične proizvodnje prek stimuliranja proizvodnih in potrošniških kooperativ. Te kooperative bi bile lahko model za nove razsežnosti samoupravljanja. Eden izmed načinov za pospešeni razvoj takih kooperativ je novoustanovljena Nacionalna potrošniška in kooperativna banka, ki jo je Kongres pooblastil, da bo v poslednjih petih letih dajala različnim kooperativam posojila v višini treh milijard dolarjev in več. Politična naloga te banke je za zdaj nedefinirana in bo njen učinek, če pride pod prevlado velikih kooperativ, ki delujejo v bistvu kot korporacije, majhen. Toda v banki delajo mnogi levo usmerjeni funkcionarji in direktorji, ki se naidejajo, da bodo kooperative postale pomemben gospodarski sektor ter osrednje gospodarske institucije za siromašno prebivalstvo v urbanih okoljih.³ Naloga levih sil je, da vplivajo na funkcioniranje te banke.

2. Demokratizacija investicij

Vselej me preseneti, kadar mi študentje, večidel iz vrst delavcev, v odgovoru na moje vprašanje, kako uporabljati moč, pozabijo omeniti odločanje o naložbah. Le katera druga oblika moči v kapitalistični družbi zadeva ljudi tako neposredno, pa vendar očem javnosti tako prikrito, kot je omejevanje investicij? Levica mora uveljaviti legitimnost javnega interesa za investicijske odločitve kot uvod v podružbljenje vseh naložb. Zapiranje tovarn je za zastavljanje tega vprašanja še zlasti ugodno. V decembru lani je samo U. S. Steel (korporacija za proizvodnjo jekla – op. prev.) napovedala ukinitve šestnajstih tovarn in v njih 13.000 delovnih mest. V pokrajini Nova Anglija je zapiranje obratov v velikih podjetjih

³ Glej Jerry Hagstrom, »Whose Co-op Bank?« *Working Papers* 74 (julij-avgust 1980).

med letom 1969 in 1976 pripeljalo do ukinitve več kot pol milijona delovnih mest. Posledice teh gibanj so porazne.

Carnoy in Shearer predlagata v svoji pred kratkim objavljeni analizi vrsto strateških ukrepov, ki bi jih levica vsekakor morala proučiti.⁴ Zavzemata se za selektivno ekspanzijo javnih podjetij prek oblikovanja nove vladne akcionarske kompanije, katere naloga bi bil odkup upravljanja v vodilnih firmah v vsaki izmed pomembnejših industrijskih vej, za formiranje javne korporacije za energijo, ki bi se ukvarjala tudi s proizvodnjo, ter za ustanovitev javnega sistema radia in televizije, ki bi ga financirali na ustrezen način. Ta analiza daje poudarek raziskavi poti, ki bodo v tem prehodnem obdobju omogočile prehod investicij v podjetjih, za katera velja, da niso javna, pod določeno obliko družbenega nadzora. Med načini za uresničenje tega namena omenjata avtorja analize tudi ekspanzijo delavskih bank (po vzorcu tistih v zahodni Evropi), nadzor nad sindikalnimi pokojninskimi skladi in njihovimi naložbami v družbeno koristna podjetja ter vpogled javnosti v sisteme bančništva in zavarovalništva.

Metodologija, ki je v veljavi že več let, je kombinacija bojkota s strani potrošnikov, člankov v sredstvih obveščanja ter delegiranega glasovanja na akcionarskih sestankih v bankah in korporacijah, poslujočih v Južni Afriki; v njenem okviru sta v deželah tretjega sveta znani tudi propaganda o koristnosti materinega mleka ter zavračanje pogajanj s tamkajšnjimi delavci in pod. Te metode je mogoče vpeti v kompleks prizadevanj, ki naj sproži proces vpogleda javnosti v investicije ter njenega nadzora nad njimi.

3. Demokratizacija tehnologije

Mnogi sprejemajo ceno, ki jo mora družba poravnati za uvedbo moderne tehnologije, kot neizbežno »ceno za progres.« V popolnem nasprotju s tem pa moderni razlagalci marksizma poudarjajo, da tehnološke spremembe determinira družba sama. Bravermanova klasična študija *Delavci in monopolistični kapital* znova prikazuje, kako je bilo osvobajanje potencialov tehničnih inovacij izrabljeno v prid kapitalističnemu profitu ter sprevrženo v sredstvo za nadaljnjo degradacijo delovnega procesa. Noble in drugi so popisali, kako pride do utelešenja proizvodnih družbenih odnosov v samem tehnološkem procesu.⁵

V strategijo levice za uvedbo samoupravljanja morajo torej priti tudi predlogi za demokratizacijo tehnologije. Na ravni delovnega mesta bi morali nasprotovanje delavcev temu, da bi jih prodor tehnologije dekvalificiral, podpirati in ga vsestransko krepiti, sindikati pa bi se morali lotiti

⁴ Glej Carnoy in Shearer, op. cit., posebej poglavji 2 in 3.

⁵ Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York Monthly Review 1974); David F. Noble, *America by Design* (New York: Oxford University Press 1977).

uveljavljanja alternativnih programov za družbeno izrabo tehnologije (eden zanimivih modelov je delavski program v korporaciji Lucas Aerospace). Na družbeni ravni pa se mora gibanje za demokratizacijo tehnologije osredotočiti k razmisleku o pogojih, ki oblikujejo tehnologijo in njeno uporabo – zlasti k financiranju raziskovalnega dela in razvoja ter k pridobivanju sredstev za kreditiranje in strukturiranje trga. Prav zdaj poteka v ZDA razprava tako o pogojih za izkoriščanje energije kot o medicinski in kmetijski tehnologiji. Proti-nuklearnemu gibanju je uspelo spremeniti ceno, ki jo družba plačuje za moderno tehnologijo, v pomembno politično vprašanje, s čimer je vzpostavljena platforma za izražanje zahtev po širši demokratizaciji tehnologije.

4. Demokratizacija družbenih dejavnosti

Družbene dejavnosti so v ZDA bile in bodo tudi v prihodnje v središču ideološkega konflikta. Fiskalna kriza države in vse višji stroški za številne družbene dejavnosti (zlasti zdravstvo) vodijo h kontinuiranim prizadevanjem po zoževanju legitimnosti vrste družbenih uslug, ki naj bi jih povsem ukinili, ali pa vsaj omejili njihovo razraščanje. V tesni zvezi s tem je tudi napadanje omejenih privilegijev črnopoltega in revnega prebivalstva, prikrit z napadi na Veliko vladu. Treba pa je poudariti, da ima tudi kriza družbenih dejavnosti notranja obeležja; nasprotja, ki obstajajo v družbi, družbenim službam ne omogočajo niti tega, da bi uresničile omejene smotre, kar vodi k nezadovoljstvu pa celo k neredom v vrstah profesionalnega osebja, delujočega v sektorju družbenih dejavnosti, pa seveda tudi v vrstah uporabnikov teh uslug.

Ameriška levica je začela ponujati demokratično alternativo, in sicer predvsem na področju zdravstva. Očitno pa je, da se v zvezi z družbenimi uslugami sproža cela vrsta izjemno občutljivih vprašanj o samoupravljanju. Ob poskusih razpletanja konfliktov med zaposlenimi v sektorju držbenih služb in njihovimi klienti z namero, da bi ustvarile demokratične odnose, so omagale že mnoge alternativne institucije. Profesionalizem je v ZDA že po tradiciji alternativna metoda glede na metodo, ki je oprta na enotnost delavske baze, čeravno so ideali profesionalizma po svoji avtonomiji in javnih interesih že od nekdaj v napoto načrtom monopolizacije določenega področja znanja oziroma prednosti, ki naj bi se jo na tržišču pridobila konkurenca. Vse močnejše povezovanje profesionalcev v sindikate je pripeljalo k pešanju ideologije profesionalizma, toda poglobitvinih ovir niso mogli preseči niti njihovi poskusi vzpostavljanja enotnosti s tistimi, katerim služijo. Fakultetni sindikat, katerega član sem, je, denimo, ugotovil, da celotna struktura skupnega dogovarjanja, kot ga je sankcionirala država, eliminira študente in njihovo vlogo, pa celo vlogo fakultetnega sindikata. V trenutku, ko gre za izrazito defenzivno bitko – in združevanje profesionalcev v sindikatih je znamenje defenzivne strategije – se temelji enotnosti delavskega razreda še naprej krušijo.

Za demokracijo družbenih služb se morajo bojevati tisti, ki so do teh uslug upravičeni. Leвица mora dokazati, da lahko družbene službe »delujejo« v prid družbi edinole na ta način. Proces profesionalizacije, kakor poteka dandanes, bo moral doživeti spremembe, postavljeni pa so že temelji za vzpostavitev zveze med uporabniki in izvajalci uslug, namenjene uveljavitvi bolj humanega in bolj učinkovitega sistema družbenih dejavnosti.

5. Demokratizacija odnosov med spoloma

Očitno je, da sem koncepcijo samoupravljanja interpretiral veliko širše, kot smo v razpravah navajeni, saj sem njegovo uporabnost raztegnil tudi na območja izven delovnega mesta na vseh področjih družbenega življenja. Podmena, za katero se vseh deset let od svoje ustanovitve sem zavzema *Socialist Review*, da mora boj za socializem potekati na široki fronti, vključno z razsežnim področjem kulture, je do neke mere točna. Po drugi strani nas dozdašnje izkustvo tako kapitalističnih kot revolucionarnih družbenih sistemov uči, da je demokracija na delovnem mestu onemogočena in deformirana, kolikor ni prave demokracije na vseh področjih življenja. To drži, kadar gre za osnovne politične svoboščine in enakopravnost v okviru družine. Brez demokratizacije spolnih odnosov – kar zadeva strukturo družine, vlogo obeh spolov ter vse vidike odnosov med moškim in žensko, je samoupravljanje na delovnem mestu v nevarnosti, da bo reproduciralo novo obliko seksualnih neenakosti izven delovnega mesta. Gre za vprašanje, ki nas vrača k bistvu marksizma: to je nujnost revolucije na vseh področjih življenja še pred nastankom pogojev za izpeljavo zares humane družbe.

Zdašnji obstoj širokega spektra množičnih gibanj v ZDA omogoča v letih, ki so pred nami, izpeljavo programa, o kakršnem sem govoril. Hkrati pa neugodne napovedi izida dirke za predsedniško mesto pričajo o tem, kako skopo so ta gibanja zastopana na nacionalnem političnem prizorišču. V drugem delu pričujočega predavanja bi rad na kratko obdelal troje oblik mobilizacije množic ter družbenega eksperimenta, ki jim pripisujem poseben pomen pri postavljanju temeljev naših spoznanj ter strategije v zvezi s samoupravljanjem v ZDA. Govoriti menim o alternativnih institucijah nove levice, o socialistično-feminističnem gibanju in o širokem valu nezadovoljstva v sindikatih.

Alternativne institucije, ki izhajajo iz nove levice in kontrakulturnih gibanj šestdesetih let, niso zadnje, ki bi bile uvedle to ali ono obliko samoupravljanja, čeprav preseneča, da je prvobitno samoupravljanje v ameriških podjetjih, se pravi proizvodnih kooperativah nastalo iz povsem pragmatičnih potreb in ne kot rezultat demokratičnih in socialističnih pojmovanj.⁶ Pri mnogih takšnih podjetjih je bilo čutiti težnjo, da bi jih

⁶ Več o teh podjetjih glej: Daniel Zwedding, *Workplace Democracy* (New York: Harper and Row, 1980).

absorbirala kapitalistična podjetja. Nekaterim znanim firmam za proizvodnjo furnirja, katerih lastniki so delavci, ustanovljene pa so bile v dvajsetih in petdesetih letih, je začela groziti njihova lastna uspešnost: ko so odhajali v pokoj, so želeli delavci odprodati svoje dragocene akcije, ki so jih imeli v podjetju, pri tem pa se je izkazalo, da so bile odkupa paketov teh akcij, ki so zdaj vredne med 40 in 50 tisoč dolarjev, sposobne edinole zasebne korporacije. Zaradi odsotnosti obče opredelitve za ideologijo delavske demokracije je takšni odprodaji le malokdo nasprotoval, pa čeprav postaja zavoljo nje – gledano dolgoročno – lastništvo delavcev nad proizvodnimi sredstvi vprašljivo.

Do novega in bolj radikalnega vala eksperimentov, ki zadevajo samoupravljanje, je prišlo v šestdesetih in sedemdesetih letih.⁷ Četudi sta jih izpeljala nova levica in kontra-kultura, si moramo te eksperimente ogledati v prvi vrsti kot odgovor na strukturalno krizo ameriške družbe, ki jo je še zlasti močno eksponirala vojna v Vietnamu, ko se oziramo nanje, nam je jasno, da je bila največja pomanjkljivost teh eksperimentov – vsaj kar zadeva formiranje množičnega socialističnega gibanja – to, da so se omejevali na posameznike iz vrst srednjega razreda, pogostokrat locirane v univerzitetne skupnosti. Kljub temu pa je vrsta razlogov, zavoljo katerih si zaslužijo s strani socialistov resno pozornost.

Že izjemna raznoterost teh alternativnih institucij – svobodne zdravstvene klinike, svobodne šole, prehrabene kooperative, komune, ilegalni časopisi, »rekonstruirane« univerze, juridične ustanove, pribežališča za ženske, svobodne cerkve itd. – priča o dejstvu, da nasprotja v ameriški družbi po svoji naravi niso zgolj »ekonomska«, temveč razvejana skozi vso kulturo. Proletarizacijo delavcev, o kateri je govoril Marx, dopolnjujeta birokratizacija in rastoča odtujenost vseh oblik družbenega življenja. Zelo široko gledano, sugerirajo te alternativne institucije – ene manj, druge bolj – pot k lomljenju vladajočega birokratskega modela ter vračanje nadzorstva nad življenjem delovnih ljudi v njihove lastne roke.

Večino alternativnih institucij v ZDA je napajala krepka etika anti-avtoritarizma, pogostoma prepojena s primesmi odpora zoper vsakršno obliko avtoritete. Radikalci so poskušali ustanoviti organizacijo brez vsakršne avtoritete. Ena izmed študij o svobodnih šolah,⁸ ki so skušale odpraviti avtoriteto, pove, da se morajo učitelji opreti ne na osebno popularnost in katerokoli ideologijo, ko jo je moč uporabiti za dosego organizacijskih ciljev, da pa je ukinjanje učiteljske avtoritete ogrožalo cilje, zavoljo katerih je bila ta avtoriteta sploh zavržena. Istočasno pa so prihajali s svobodnih šol učenci, katerih sposobnost za sodelovanje je bila mnogo bolj razvita kot pri učencih rednih šol. Študija o teh alternativnih institucijah opozarja na celo vrsto zaskrbljujoče podobnih problemov: na

⁷ Odlično zbirko esejev o obsegu teh eksperimentov ter analizi njihovih izkustev sta napisala Jong Case in Rosemary C. R. Taylor, eds., *Co-ops, Moccunes and Collectives* (New York, Pantheon 1979).

⁸ Ann Swidler, *Organization Without Authority: Dilemmas of Social Control in Free Schools* (Cambridge; Harvard University Press, 1979).

odsotnost posameznikove samokontrole, na financiranje in druge denarne probleme, na nevarnosti kooptiranja, na probleme učinkovitosti, na nape-
tosti zavoljo napredovanja v službi in pod. Ne glede na to pa je jasno, da
so v krizi tudi tradicionalne birokratske forme organizacije in ne morejo
podati učinkovitega odgovora v zvezi s kriznimi problemi celotne družbe.⁹
Kljub vsem težavam, v kakršnih so se znašle, so alternativne institucije v
praksi dokazale, da so alternative pri organiziranju družbenega življenja
možne pa tudi zaželeno, čemur pa se je levica v ZDA tradicionalno
izogibala.¹⁰

Del teh alternativnih institucij postavlja v dvom enako pomemben
aspekt razredne strukture razvitega kapitalizma: vlogo profesionalnega
dela. Svobodne šole, svobodne bolnišnice, juridične ustanove, skupine za
samopomoč in drugi eksperimenti so bili izziv tradicionalni vlogi profesio-
nalnega dela v razredni strukturi ter poskus povezovanja porabnikov in
izvajalcev uslug v nove institucionalne forme. V ZDA še naprej poteka
živahna razprava o razredni pripadnosti profesionalnega dela in o njego-
vem političnem potencialu.¹¹ Jasno je, da se mnoga od teh fundamentalnih
nasprotij ameriške družbe manifestirajo predvsem v sektorju družbenih
služb, ki ostajajo tudi poslej centralna arena konflikta. Sledovi delovanja
alternativnih institucij so nemara najbolj opazni v zdravstvu, kjer so zahte-
ve cele vrste skupin in organizacij po fundamentalnih spremembah v zdrav-
stvenem sistemu zdravstvo potisnile med osrednja družbena vprašanja.

Nova levica, ki je ustvarila neskončno število družbenih institucij, o
katerih sem že govoril, je naposled med vietnamsko vojno razpadla, k
čemur so svoj delež prispevale manipulacije s strani sredstev obveščanja
ter provokacije in pritiski s strani vlade.

Odkar je SDS konec šestdesetih let prenehala delovati, je sledilo več
poskusov za vnovično pregrupiranje levice. Eden izmed takih poskusov
prilagajanja nove levice spremenjenim političnim razmeram je *Socialist
Review*, toda čeprav je socialistov dandanes več kot kdajkoli v novejši
zgodovini ZDA, ostajajo v nacionalni politiki še naprej neorganizirani.

V minulem desetletju je imelo veliko več uspehov pri zagotavljanju
svoje kontinuirane in učinkovite prisotnosti v politiki ZDA feministično
gibanje, čeravno se tudi njegovi pripadniki niso zedinili glede svojih
prioritetnih nalog. Ta feministična izkušnja, zlasti kar zadeva njene socia-
listično-feministične težnje – je še en, za teorijo in prakso samoupravlja-
nja pomemben aspekt ameriških izkušenj. Medtem ko so razvoju samo-
upravljanja na delovnem mestu posvetile pozornost le maloštevilne socia-
listke-feministke, pa imajo njihove analize o političnem pomenu osebnega
življenja važne implikacije.

⁹ Larry Hirschhorn, »Alternative Services an the Crisis of the Professions«, v Case and Taylor, op. cit.

¹⁰ Za raziskave ameriške levice, ki opozarjajo na to pomanjkljivost glej: James Weinstein, *Ambiguous Legacy* (New York, New Viewpoints 1975).

¹¹ O tem glej npr. eseje Pat Walker, ed., *Between Labor and Capital* (Boston: South End Press, 1979); Magali Sarfatti Larson, *The Rise of Professionalism* (Berkeley: University of California Press, 1977).

Predvsem so preokupacije feminističnega gibanja popestrile večji del esejev o samoupravljanju, ki so se dotlej ubadali skoraj izključno samo s tovarnami in neposredno proizvodnjo. V sestavu delovne sile v ZDA je danes 40% žensk, vendar so zaposlene predvsem v dejavnostih, ki jih izvaja cerkev, kot tudi v prodajnem in uslužnostnem sektorju. To so opravila, pri katerih je delovni proces v veliki meri proletariziran in je v njihovem okviru tradicionalna delitev na servisne delavce in uradnike praktično nesmiselna. Samoupravljanje v ZDA se bo moralo posvetiti kompleksni delitvi dela v okviru podjetij, ki so zasnovana po kriteriju obeh spolov.

Poleg tega bosta morali teorija in praksa samoupravljanja resno upoštevati žensko pojmovanje »osebnega kot – političnega«. Samoupravljanje se mora ukvarjati z ljudmi kot osebnostmi, ki imajo svojo integriteto in katerih življenje izven delovnega mesta močno vpliva na njihovo zaposlitev – pa tudi obratno. V svoji izjemni študiji o poskusih parov iz vrst levo usmerjenih v ZDA, da bi enakopravno vzgajali otroke, opozarja Diana Ehrensaft na velike težave, ki izhajajo iz prakse delitve vpliva izven družine glede na spol, kar ogroža uresničenje najboljših namenov očetov in mater.¹² Boj za demokratizacijo delovnega mesta mora zajeti v proces restrukturiranja dela tudi te aspekte.

Medtem ko so alternativne institucije nove levice ter socialistični feminizem osrednji del dediščine in vizije moderne levice in imajo pomemben, čeprav omejen vpliv na razprave, ki potekajo o nacionalni politiki, pa je njihova socialna baza v delavskem razredu šibka. Zavaljo tega bi rad na kratko spregovoril o eni izmed oblik aktivnosti delavskega razreda v ZDA, ki obeta kristalizacijo strategije levih sil v zvezi z idejo samoupravljanja: gre za množično nezadovoljstvo v okviru sindikatov.

Kot povsod, je tudi v ZDA težko podati oceno o zgodovini sindikatov. Socialisti so pri organiziranju sindikatov odigrali ključno vlogo, še posebej pri organiziranju industrijskih sindikatov CIO, mnogi socialisti pa imajo vodilno vlogo tudi pri zdajšnjem organiziranju in v sedanjih bojih sindikatov. Kljub temu pa je očitno, da je posebna pot, po kakršni se je v ZDA razvijalo skupno dogovarjanje, omogočilo dogovarjanje le o manjšem številu vprašanj – kajti do odločitev o večini vprašanj, ki zadevajo moč in nadzor, prihaja izven kroga teh parametrov, privedlo pa je tudi k avtokratskim tendencam v samih sindikatih, ki so težili k temu, da bi prevzeli vlogo redarjev delovne sile.

Samoupravljanje terja živo, svobodno in demokratično organizacijo delavcev. K obetavnim dosežkom zadnjih desetih let sodi tudi formiranje delavskih komitejev, v katerih prihaja do kritike dela, kot ga opravljajo sindikati, ter do boja za uveljavitev vpliva v organizaciji. Njihovo delovanje je dalo doslej raznolike rezultate. Nezadovoljneži v Združenih rudarskih sindikatih, ki štejejo 177.000 članov, so leta 1972 izglasovali re-

¹² Diane Ehrensaft, »When Women and Men Mother«, *Socialist Review* 49 (1980), p. 40.

formo, vendar pa je bil njihov reformirani predsednik še naprej obdan s člani stare garde in je uveljavljal enake diktatorske metode kot poprej. Kasneje ga je zamenjal nekdanji simpatizer korumpiranega predsednika, ki so ga leta 1972 vendarle odstranili, toda množično gibanje je ostalo slejkoprej šibko in neorganizirano. Po drugi plati pa se sprege demokratične zveze nenehno krepijo in se že od vsega začetka predajajo boju za uveljavitev pogodbe izza let 1975–76. Na voljo ima podružnice po vsej državi, nacionalni tisk in številne lokalne časopise ter seveda upanje, da bo njena močna prisotnost prišla do izraza na mednarodni konvenciji leta 1981. Toda organizacijska slika je še zmerom videti kot oddaljen cilj.

V tem pogledu so zanimiva znamenja, da stagnacija delavskega gibanja – pod sedanjim in nekdanjim vodstvom – spodbuja nekatere sindikate k ponovnemu aktiviranju svojega članstva; to naj bi bil nekakšen obrambni ukrep v razmerah, ko se velike korporacije vse bolj in bolj lotevajo premišljene kampanje proti sindikatom. Strojniki, denimo, so se spet oprijeli nekaterih participativnih strategij izza obdobja sindikatov CIO, da bi utrdili in okrepili svoja lokalna predstavništva.¹³

Medtem ko je okrepljeno delavsko gibanje pogoj za samoupravljanje, ki bo imelo določen smisel, lahko izpeljava strategij leveice v zvezi s pojmom samoupravljanja v njegovem širšem pomenu zagotovi središčno vlogo in podporo aktivnosti množic ter se uveljavi kot most med dediščino nove leveice in novimi oblikami boja delavskega razreda.

Govoril sem že o alternativnih institucijah ter o socialističnem feminizmu in uporju množic, kajti to so aspekti izkušenj v ZDA, ki so v specifičnem ameriškem kontekstu videti še posebej relevantni za razvoj strategije v zvezi s pojmom samoupravljanja. Seveda je relevantna tudi dobesedno sleherna oblika organiziranosti, ki si za cilj zastavi večji nadzor ljudstva nad lastnim življenjem, toda seznam takšnih prizadevanj bi bil v ZDA dejansko zelo dolg: boj črncev in drugih zatiranih etničnih grup, organiziranje najemnikov, gibanje za demokratična sredstva obveščanja, skupine za socialne pravice, antinuklearne skupine, skupine potrošnikov in mnoge, mnoge druge. Naravna težnja po ukvarjanju z vsedrjavno politiko v volilnem letu naj bi ne okrnila vitalnosti teh skupin niti na lokalnih ravneh niti na ravni dežele kot celote.

Relativna moč demokratičnih in socialističnih gibanj na lokalnih ravneh pomeni v primerjavi z močjo teh gibanj na ravni države kot celote tako moč kot izziv za uveljavitev samoupravljanja. V ZDA si samoupravljanje ni mogoče zamisliti kot posledico prevzema državne oblasti. Toliko bolj mora biti sredstvo za izoblikovanje gibanja, ki se bo zmoglo bojevati za nacionalno politično oblast. Razširjeni koncept samoupravljanja pomeni pot, po kateri se obeta povezanost različnih gibanj za demokratizacijo, kakršnim smo priče v ZDA, in je medij za izpeljavo strukturalnih reform, ki bodo izzvale in transformirale ameriški kapitalizem.

¹³ David Moberg, »Rumblings Uniderlie AFL-CIO Surface«, *The These Times* (december 5–11, 1979).

Udeležba v upravljanju in profesionalizem

Udeležba vseh članov družbe in vsakega posamezno v upravljanju družbenih zadev je osrednji problem razvoja demokracije. Na tako sklepanje navaja že sama razlaga izvora termina, kajti demokracija pomeni oblast ljudstva, se pravi tako ureditev družbe, v kateri ljudstvo samo upravlja s svojimi zadevami in to v vseh sferah družbenega življenja.*

Stopnjo demokracije v neki dani družbi presojava po razsežnosti in globini udeležbe ljudskih množic v upravljanju družbe. Reševanja problema udeležbe se moramo lotevati torej konkretno-zgodovinsko, opredeliti njegovo razmerje do občega poteka zgodovinskega razvoja človeške družbe, do njenih razvojnih stopenj, z analizo njihovih socialno-ekonomskih vsebin.

Pri takem pristopu se razkrije organska povezanost med demokracijo in socializmom. Po eni strani terja dosledno uvajanje demokracije predvsem izvedbo socialistične preureditve družbe; po drugi strani pa sam socializem v procesu razvoja in izpopolnjevanja ustvarja pogoje za popolno oblast ljudstva, širi demokracijo na področju ekonomskih in socialnih odnosov. S tem pa nastajajo realne možnosti za splošno udeležbo vseh članov družbe in slehernega posameznika v upravljanju družbenih zadev.

Drugače povedano, problem udeležbe je del občega problema socialistične preobrazbe družbe. To je izhodiščna točka razreševanja problema udeležbe. Hkrati pa prihaja v okviru nakazanega koordinatnega sistema do cele vrste konkretnih problemov. Vsi ti problemi se pojavljajo v samem procesu prehoda v socializem, v graditvi in izpopolnjevanju socialistične družbe. Razvoj socialistične družbe je zapleten proces, ki je povezan z realnimi protislovji, katerih razreševanje terja resna intelektualna in praktična prizadevanja.

Oglejmo si eno od teh protislovij, do katerih prihaja na poti do razreševanja problema udeležbe množic v upravljanju. Gre za odnos med demokracijo in profesionalizmom v upravljanju z družbenimi zadevami, vključno z državnim upravljanjem. V našem času je nujno, da se kvalificiranega reševanja vprašanj notranje in zunanje politike katerekoli države lotevamo profesionalno, terja veliko znanja in spretnosti, praktično izkušstvo, skratka tisto, kar označujemo s terminom »profesionalizem«.

Socialistična družba ustvarja možnosti in potrebo po pritegovanju praktično vseh državljanov v sistem upravljanja s proizvodnjo in sicer prek socialnih, političnih in idejnih procesov družbenega razvoja. Ta

* Prof. dr. Jurij Andrejevič Krasin je prorektor Akademije za družbene znanosti pri Centralnem komiteju KP Sovjetske zveze.

nujnost je utemeljena v sami naravi socializma, katerega si ne moremo zamisliti brez zavestnega sodelovanja večine množic v graditvi nove družbe. Socializem je lahko le stvaritev vsega ljudstva. Hkrati pa postajajo zadeve upravljanja vse bolj komplicirane, postajajo predmet specialne znanosti – teorije upravljanja. Prihaja do diferenciacije postopkov upravljanja in vsak postopek terja visoko kvalificirane strokovnjake. Očitno je, da taka diferenciacija zožuje možnosti, da bi v celostnem upravljanju sodelovali tudi preprosti državljani, ki nimajo specializirane profesionalne izobrazbe. V tem se kaže realno protislovje sodobnega družbenega razvoja.

S tem protislovjem seveda resno računajo razne špekulativne tehnokratske koncepcije, po katerih je stopilo človeštvo v razdobje, ko postaja upravljanje v družbi stvar strokovnjakov, ko množice ne morejo sodelovati v upravljanju zaradi svoje nekompetentnosti. Te koncepcije zatrjujejo, da postavlja znanstveno-tehnična revolucija vse bolj natančne parametre za upravljanje z družbenimi procesi. Vse odločitve upravljalcev in njihove akcije so natančno določene z logiko teh procesov, ki jih povsem razumejo le strokovnjaki. Do enakih trditev prihaja tudi tako imenovana teorija »meritokracije«,** ki prepušča upravljanje v zakup eliti posebej nadarjenih izbrancev, drugim pa predpisuje brezpogojno podrejanje racionalnim odločitvam »upravljalvske elite«.

Tehnokratska koncepcija je iz temelja skregana s celotnim duhom našega časa, z naravnostjo in vsebino sodobnega družbenega progressa, ki poraja nezaustavljive demokratične težnje vseh članov družbe, da sodelujejo v njenem upravljanju in sprejemanju najvažnejših odločitev. Seveda, tehnokratske koncepcije niso nastale naključno; v njih se izražajo nekatere realne težnje razvoja kapitalizma v razmerah znanstvenotehnične revolucije, zlasti naraščajoča vloga managerjev v sklopu državno-monopolistične elite, ki poseablja interese in oblast velikega kapitala.

Seveda ni moč kategorično trditi, da se je socialistična družba že povsem otresla tehnokratskih teženj, da se v njej pretežno pojavljajo le kot različne popačene oblike birokratizma. Pred temi pojavi tudi socializem ni imun – toda za njihovo obvladovanje je izredno pomembno teoretično in praktično razreševanje realnega problema razmerja med socialistično demokracijo in profesionalizmom v upravljanju z družbenimi procesi, zasnovanega na izkušnjah, ki so si jih doslej nabrale socialistične dežele.

Predvsem je treba reči, da je socializem kot zaključen družbeni sistem sila zapleten tip družbene organizacije. Znanstveno-tehnična revolucija še dodatno komplicira strukturo socialistične ekonomike, s tem pa tudi celoten sistem upravljanja – ne le na področju gospodarstva, marveč tudi

** Izraz »meritokracija« (lat. meritum – zasluga, vrlina + gr. kratein – vladati) je začel uporabljati angleški sociolog Michael Young (The Rise of the Meritocracy, London, 1958); njegova teorija je zasnovana na izsledkih periodičnega testiranja inteligence skupin prebivalstva, vendar se bistveno razlikuje od Platonovih nazorov o vladavini modrecev, filozofov kot tudi od sodobnih tehnokratskih koncepcij meritokracije (op. prev.).

v drugih sferah družbenega življenja. K temu je treba dodati še to, da se razvija socializem na temelju zavestnih odločitev in plana. Vse to skupaj pomeni, da si upravljanja s tako zapletenim družbenim mehanizmom ne moremo zamisliti brez kvalificiranih strokovnjakov, ki s profesionalno večino, metodami in izkustvom uravnavajo razne sfere in veje življenjskih dejavnosti družbe.

Ta problem je zelo natančno izpostavil V. I. Lenin po zmagi velike oktobrske socialistične revolucije. Graditev socializma ni možna brez strokovnjakov – to je srž Leninove misli. Za sovjetsko Rusijo, ki je prva krčila pot v socializem, in ki – kot je znano – ni sodila v krog ekonomsko in kulturno najbolj razvitih dežel, je bilo v tem času izredno pomembno, kako uporabiti buržoazne strokovnjake v zapletenem upravljanju z gospodarskimi, vojaškimi, državnimi in kulturnimi vidiki graditve nove družbe.

V. I. Lenin je to vprašanje postavil zelo ostro. Najti je bilo treba poti in sredstva za pritegovanje strokovnjakov v razreševanje nalog socialistične graditve, mnogi med njimi pa so bili do novega sistema razpoloženi sovražno ali pa so se ponašali ravnodušno. Ne glede na velike gospodarske težave, ki so narekovale največjo vsestransko varčnost, je V. I. Lenin trdil, da velja buržoazne strokovnjake tudi preplačati za njihovo strokovno znanje in izkustvo. Hkrati pa je socialistična družba, ki se je porajala, pospešeno in z velikim entuziazmom usposabljala kvalificirane kadre strokovnjakov novega kova iz vrst delavskega razreda in drugih slojev delovnih ljudi.

Obe nalogi – vključevanje strokovnjakov in izobraževanje novih – sta bili v času socialistične graditve v Sovjetski zvezi uspešno opravljene. V obdobju prehoda iz kapitalizma v socializem sta se – sicer v modificiranih oblikah – ti nalogi vedno zastavljali in razreševali tudi v drugih socialističnih deželah! Ti nalogi sta danes še posebej pereči za tiste dežele v razvoju, ki so se odločile za socialistično usmeritev, in to v razmerah ekonomske in kulturne zaostalosti.

Če že sam prehod v socializem – kot nas uči zgodovinsko izkustvo – ni možen brez udeležbe strokovnjakov-profesionalcev pri upravljanju z družbenimi zadevami, si je še težje zamisliti življenjsko aktivnost že izoblikovane socialistične skupnosti, njen nadaljnji razvoj in izpopolnjevanje brez profesionalnega kadra. Za to so potrebni strokovnjaki, ki obvladajo znanost o upravljanju, njeno metodologijo in njeno praktično uporabo v reševanju konkretnih nalog pri vodenju ekonomskih, socialnih, političnih in idejno-ideoloških procesov.

V našem času postavljata znanost in praksa tistim, ki dejansko sodelujejo v upravljanju teh procesov, izredno velike zahteve.

Predvsem je to vsestransko in temeljito poznavanje objektov upravljanja, zakonov njihovega funkcioniranja in razvoja. Celó vodenje manjšega podjetja ali urada terja obvladovanje dokajšnjega znanja. Še mnogo bolj velja to za bolj zapletene procese, katerih parametrov ni moč vedno

natančno ugotavljati – kot je to, na primer, znanstveno-ideološka dejavnost. Toda ne glede na to ali ono zvrst so v vsakem primeru zgoraj postavljene zahteve obvezne za vse tiste, ki upravljajo.

Drugič, ni nujno poznati zgolj objekt upravljanja, marveč tudi njegovo mesto v celotnem občenalnem sistemu upravljanja, njegovo neposredno in posredno povezanost z drugimi objekti upravljanja na različnih ravneh. S tem prihajamo do problema koordinacije upravljaljskih odločitev in akcij v različnih sferah družbenega življenja, na različnih stopnjah večplastne hierarhije upravljanja.

Tretjič, velika dinamičnost družbenih odnosov danes predpostavlja sposobnost za naglo odzivanje na spremembe, sposobnost za opuščanje okvirov že ustaljenih stereotipov upravljanja, katerih cilj je bil ohranjanje stabilnosti in zapovrstnosti. Tisto, kar je bilo včeraj še pravilno, terja danes že neko določeno usmerjanje in korigiranje. Tudi sama znanost upravljanja – posebej pa njena uporaba v praksi – terjata neprestano prilagajanje razmeram, ki se spreminjajo.

Četrto, pomembna zahteva je v tem, da mora obstajati sposobnost za primerjanje, izbiranje alternativnih rešitev. Bolj ali manj je treba obravnavati celotno lestvico številnih variant, da bi bila lahko odločitev najbolj smotrna, da bo ustrezala zahtevam sodobne znanosti in hkrati upoštevala interese in potrebe družbe kot celote ter raznih družbenih sil, ki v njej delujejo.

Petič, vse bolj izrazito prihaja v ospredje zahteva, da se spoznavajo sodobne metode upravljanja, ki se zelo naglo izpopolnjujejo. To je povezano z uporabo elektronskih računalnikov in avtomatskih sistemov upravljanja na tem področju.

Zahteve glede sposobnosti tistih, ki danes sodelujejo v upravljanju, so zelo velike. Zanje se predpostavlja visoka raven kulture in izobrazbe. To okoliščino spretno izrabljajo privrženci tehnokratskih koncepcij, ko hočejo dokazati svoje šepave trditve, češ da lahko upravljajo z družbo in njenimi posli le profesionalci z visoko stopnjo intelektualne in praktične usposobljenosti. Tak dokaz uporabljajo tudi v kapitalističnih državah za to, da bi opravičili dejstvo, da v sestav parlamentov in vladnih ustanov ne morejo priti predstavniki delavskega razreda in drugih slojev delovnih ljudi.

Kako se v socializmu razrešuje problem razmerja med profesionalizmom in udeležbo vseh članov družbe v upravljanju? Zdi se, da poteka razreševanje tega protislovja po poti postopnega zagotavljanja vse popolnejše socialne enakosti. V socializmu so že uresničene in se še uresničujejo preobrazbe, ki strnjujejo, zblizujejo različne socialne sloje družbe, jih združujejo okoli delavskega razreda, utrjujejo socialno-politično enotnost družbe. Korak za korakom gre družba h krepitvi socialne enovitosti, k popolni socialni enakosti.

Ko bo dosežen ta cilj, bo možno odpraviti protislovje med profesionalizmom in celotno udeležbo vseh članov družbe v upravljanju. Popolna

socialna enakost pomeni izenačevanje družbene vloge vseh zvrsti delovnega udejstvovanja. Odpravljena bo avréola »izjemnosti« za tiste dejavnosti, ki so povezane z izvrševanjem višjih upravljaljskih funkcij. Vsakdo bo imel tako mesto v družbeni delitvi dela, ki najbolj ustreza njegovim nagnjenjem, hotenjem in sposobnostim. To bo moč seveda doseči šele na tisti stopnji komunistične civilizacije, ko se bo delo spremenilo v najbolj pomembno življenjsko potrebo, ko bodo odpravljene bistvene razlike med umskim in fizičnim delom, ko se bo udejanilo komunistično načelo »od vsakega po njegovih sposobnostih in vsakemu po njegovih potrebah«. To bo neizmerno razširilo interese, horizonte, kulturo in izobraženost članov družbe, omogočilo jim bo, da na podlagi poznavanja stvari presojajo o teoriji in praksi upravljanja.

Drugače povedano: vsi bodo profesionalci na svojem področju delovanja in bodo z njim upravljali, hkrati pa bodo aktivno sodelovali v upravljanju zadev celotne družbe, v koordiniranju različnih sfer dejavnosti prek zapletenega in razvejanega mehanizma komunističnega družbenega samoupravljanja, ki bo deloval na podlagi principa demokratičnega centralizma.

Taka je prihodnost. Vendar je največji praktični interes usmerjen h konkretnim potem razreševanja problema odnosa med demokracijo in profesionalizmom danes. S tega vidika je seveda izredno pomembno ugotoviti, kaj nam lahko pove internacionalno izkustvo realnega socializma v razreševanju tega zapletenega problema, kakšne perspektive zariše na tem področju. Povsem razumljivo je, da je tako delo lahko plod kolektivnih prizadevanj marksistov vseh socialističnih dežel. V tem referatu bo govor pretežno o izkustvu socializma v Sovjetski zvezi.

Socializem kot družbena ureditev odpira široke možnosti za povezovanje aktivnega sodelovanja množic v upravljanju z visokim profesionalizmom upravljaljskega dela.

Predvsem v socialistični družbi delavci iz sfere upravljanja – vključno z uslužbenci državnega upravnega aparata, vse do njegovih najvišjih plasti – niso nek poseben sloj, ki bi bil z nekakšnimi socialnimi pregrajami ločen od celotne družbe, od razreda in družbenih slojev, ki ga sestavljajo. Tako po sestavi kot po interesih, položaju in po svojih pogledih so delavci upravljaljske sfere organsko povezani z družbo v celoto; izhajajo iz temeljnih razredov te družbe, predvsem iz delavskega razreda, katerega raven kulturnega in političnega napredka v socializmu izredno naglo narašča.

Enotnost družbe in njenih višjih upravljaljskih kadrov zagotavlja sam sistem selekcije in predlaganja kadrov za upravljanje. Povsem razumljivo je, da pomembne in ključne upravljaljske položaje zasedajo najbolj sposobni ljudje. Vendar so tudi ti organsko povezani z ljudstvom. Oblikovanje kadrovskega sestava v sferi upravljanja je pogojeno z naravo in dinamiko socialne strukture sovjetske družbe.

Z rastjo socializma, s prehodom v zrelejše stadije se v ZSSR pogloblja in širi tudi demokratična procedura izbiranja kadrov za upravljanje: širše je uveljavljena njihova volilnost, zamenljivost, odgovornost raznim organom ljudske oblasti, predvsem sovjetom; uvaja se sistem preverjanja znanja gospodarstvenikov, ki je metoda za objektivno ocenjevanje njihovega dela. Ta procedura je učinkovita preventivna zaščita pred različnimi birokratskimi deformacijami in zlorabami.

Poudariti moramo, da se v razmerah, ko je uveljavljeno načelo individualnega vodenja, »jedinonačalije«, za vsa najbolj pomembna mesta upravljanja – kar izhaja iz načela demokratičnega centralizma in ustreza sedanji stopnji razvoja gospodarstva in drugih področij družbenega življenja – udeležba množic v upravljanju ne zmanjšuje, marveč še povečuje.

Individualno upravljanje v pogojih socializma ne izključuje, marveč predpostavlja udeležbo množic v upravljanju. Na to je opozarjal V. I. Lenin že v prvih letih sovjetske oblasti. »Kakor moramo biti sedaj najodločneje za neizprosno trdo oblast, za diktaturo posameznih oseb pri določenih delovnih procesih in za čisto izvrševalne funkcije v določenih trenutkih, tako morajo biti oblike in metode kontrole od spodaj čimbolj raznovrstne. Tako bomo docela preprečili najmanjši poskus, izmalčiti sovjetsko oblast in bomo nenehno, neutrudno trebili plevel birokratiizma«, je pisal Lenin (p. ss. t. 36, s. 206).

Uspeh delovanja profesionalno izobraženega strokovnjaka, ki stoji na vrhu upravljalvske piramide v nekem sektorju družbenega življenja ali dejavnosti, je v mnogočem odvisen od sodelovanja celotnega kolektiva, ki je zaposlen v tem sektorju ali dejavnosti. Strokovnjak vodi delovni proces ali neko drugo obliko družbene dejavnosti, ki je temeljna vsebina dela kolektiva. Toda ta kolektiv ima tudi druge funkcije: socialne, moralne, idejne – ki se razkrivajo skozi sistem vzajemnih odnosov vseh članov kolektiva.

Te funkcije zadevajo temeljne interese celotnega kolektiva in vsakega njegovega člana posamično. To je tudi razlog in objektivna osnova za aktivno skupno sodelovanje v upravljanju, v oblikovanju in sprejemanju odločitev vseh članov slehernega kolektiva socialistične družbe.

V razmerah znanstveno-tehnične revolucije in vse večje medsebojne odvisnosti sfer in dejavnikov družbenega razvoja, se povečuje tudi zapletenost in odgovornost za odločitve posameznika. Najsi bo voditelj še tako kompetenten in kvalificiran, preprosto ne more obvladati vseh plati naloge, ki jo mora rešiti, niti ne zmore pretehtati vseh posledic odločitve. Zato znanstveno-tehnična revolucija in vse večja zapletenost procesa upravljanja, ki jo je izzvala, ne le da ne zožuje kroga aktivnih udeležencev v oblikovanju sklepov in njihovem izvrševanju, marveč z vso težo sili k pritegovanju maksimalnega števila članov kolektiva k upravljanju. In prav to je zaključek, ki ga je moč razbrati iz prakse razvoja socialistične družbe v Sovjetski zvezi. K vedno širši udeležbi delovnih kolektivov v upravljanju

s proizvodnjo in drugimi družbenimi zadevami so naravnani tako zaključki 25. kongresa KPSZ kot tudi nova ustava ZSSR, sklepi CK KPSZ in ministrskega sveta ZSSR o izpopolnjevanju gospodarskega mehanizma – pa tudi taki normativni akti, kot sta zakon o pristojnostih oblastnih in pokrajinskih sovjetov ter zakon o ljudskih nadzornih organih.

Nadalje: vse večja udeležba delovnih ljudi v upravljanju z družbenimi zadevami v socializmu se izraža tudi v izpopolnjevanju sistema ljudske kontrole na vseh ravneh. Organi ljudske kontrole obstajajo v ZSSR tudi kot samostojna organizacija, v katere dejavnosti sodeluje v celotni državi približno 10 milijonov državljanov. To je ogromna množica delovnih ljudi in najrazličnejših slojev prebivalstva, ki so s temi sloji najtesneje povezani in katerih interese zastopajo. Ta množica nadzornikov se bori proti najrazličnejšim zlorabam oblasti. V sistem ljudske kontrole je zajeta tudi dejavnost raznih družbenih organizacij, ki imajo ustavno pravico (in jo tudi vse širše uporabljajo), da na različne načine nadzorujejo delo organov državne oblasti, državnih ustanov, da dajejo predloge za izpopolnjevanje dela teh organov, da vplivajo na izbor kadrov. Ljudska kontrola se izraža tudi skoz sistem javnega mnenja, se pravi skoz organe množičnega informiranja. Prek njih – in tudi prek drugih kanalov – javno mnenje kritizira razne pomanjkljivosti v delu državnih organov in drugih organizacij, ki sodelujejo v upravljanju gospodarskih, socialno-političnih in drugih procesov v življenju sovjetske družbe.

V sovjetski družbi uresničuje oblast ljudstvo samo, in sicer neposredno kot tudi prek njegovih predstavnikov in organov sovjetske oblasti, ki delujejo po njegovem pooblastilu in v njegovem interesu. To izključuje prehajanje oblasti v roke tehokratov ali kakih drugih elitnih skupin. Prioriteto v reševanju vseh politično-upravljaljskih nalog imajo temeljni člani socialističnega političnega sistema, predvsem sovjeti in komunistična partija. Upravni aparat deluje tako, da so doseženi cilji, ki jih je zastavila partija, dela za izvrševanje sklepov predstavniških organov, vendar so ti aparati pod stalnim družbenim nadzorstvom.

Nekateri kritiki socializma vidijo krnitev demokracije v tem, ker se pojavlja kot vodilna sila v sistemu vseh upravljaljskih organizacij v sovjetski družbi komunistična partija. Vendar vse večja vodilna vloga partije v družbi ni zaviralni dejavnik, marveč prav nasprotno: to je politični vzvod za razvoj najširše demokracije.

Upravljanje je politika. Upravljanje z družbo v celoti kot tudi upravljanje z njenimi posamičnimi sferami ima svoje cilje, svojo strategijo. Pomembno je pojasniti, kdo določa politiko, program in strategijo upravljanja. V socialistični družbi uresničuje to funkcijo komunistična partija. S tem zagotavlja premoč političnega odločanja nad ozko tehnokratskim razsojanjem. Prednost ima tehtanje, kako bodo te ali one odločitve upravljalcev ter njihova realizacija vplivali na odnose med razredi in socialnimi skupinami v družbi, ne pa neposredno praktični, tehnični in ekonomski rezultati tega ali onega sklepa. V okviru celotnega upravljav-

skega sistema socializma ima odločilno vlogo komunistična partija, ki s svojo politiko poseblja ta široki politični horizont razsojanja in s tem preprečuje ozkosrčnost tehnokratskih odločitev.

Seveda pa postavljata napredek družbe in vse večja zapletenost sistema upravljanja pred partijo, njene člane in organizacije vedno večje zahteve na področju idejno-političnega in organizacijskega dela. Sama partija se razvija skupaj z družbo, vsrkava njene nove lastnosti in kvalitete ter z osmišljanjem in posploševanjem izkustva začrtuje nadaljnji razvoj.

Prav partija kot posebljenje napredne zavesti in naprednih ciljev družbe, kot politična avantgarda ljudstva, je glavna prepreka za nastajanje in razvoj raznih birokratskih poganjkov v dejavnosti države in organov državne uprave. Prav partija izvaja politiko skrbnega evidentiranja in koordiniranja potreb, interesov in zahtev vseh socialnih in profesionalnih slojev družbe, pojavlja se kot regulator in dirigent, ki zagotavlja normalno usklajeno funkcioniranje političnega sistema socializma, kot dirigent realnega uresničevanja demokratičnih pravic vseh in vseh in vsakogar, da sodeluje v upravljanju družbenih zadev.

Realna udeležba delovnih ljudi v upravljanju, obseg in stopnja udeležbe pa so v veliki meri odvisni od stopnje razvoja politične kulture množic. »Vse doslej – je govoril Lenin – nismo dosegli tega, da bi delovne množice mogle sodelovati v upravljanju; razen zakona obstaja tudi kulturna raven, ki se ne uklanja nikakršnemu zakonu. Ta nizka kulturna raven je vzrok za to, da so sovjeti, ki so po svojem programu organi upravljanja prek delovnih ljudi, v svojem bistvu organi upravljanja za delovne ljudi prek razvitejšega sloja proletariata« (P. ss, t. 38, s. 170).

Visoka politična kultura je eden od nepogrešljivih in najbolj pomembnih pogojev za postopno formiranje načela komunističnega družbenega samoupravljanja v nedrih socializma. Samo visoka politična kultura omogoča posamezniku ali delovnemu kolektivu, da se dvigne nad grupne, komunalne, lokalne interese – do razumevanja interesov in ciljev celotne družbe.

Očitno je, da je mehanizem komunističnega družbenega samoupravljanja, katerega predpostavke se oblikujejo in razvijajo v okviru socialistične demokracije, poseben in sklenjen družbeni mehanizem, ki zajema celoten sistem družbenih odnosov v občenacionalnih razsežnostih. Ta enotni mehanizem – zlasti njegovi višji in osrednji člani – ne morejo delovati le na podlagi korporativnih interesov. Interesi slehernega kolektiva igrajo izredno pomembno vlogo v razvijanju pobud množic. Vendar morajo biti ti interesi usklajeni na ravni interesov družbe kot celote. Socializem predpostavlja, da se vsestransko razvijajo ustvarjalni potenciali slehernega kolektiva, hkrati pa da ta potencial organsko združuje z ustvarjalnim potencialom celotne družbe. V žarišču komunističnega sistema samoupravljanja morajo biti interesi in cilji celotne družbe, ki se razvija in deluje plansko in enakomerno kot skladen socialni kompleks.

Razvoj socializma prinaša permanentno potrebo, da se socialistična demokracija nenehno širi in pogloblja. »Socializem – je zapisano v dokumentih 25. kongresa KP SZ – ni možen brez neprestanega razvoja demokracije. Izpopolnjevanje socialistične demokracije si zamišljamo predvsem kot neprestano zagotavljanje vse širšega sodelovanja delovnih ljudi v upravljanju z družbenimi zadevami, kot nadaljnji razvoj demokratičnih temeljev naše državnosti, kot ustvarjanje pogojev za vsestranski razvoj osebnosti.« (Materiali XXV s'ezda KPSS, M., 1976, s 85–86.)

Taka politika KP SZ izhaja iz tega, da je problem uresničevanja udeležbe delovnih množic v upravljanju zelo kompleksen problem, ki se povezuje z izpopolnjevanjem političnega sistema socializma in z izpopolnjevanjem politične kulture množic ter z vsestranskim razvojem osebnosti delovnega človeka socialistične družbe.

TIBOR HALAY

Demokracija v delovnem procesu – sistem participacije na Madžarskem

V izhodišče razprave postavljam pomembno dejstvo, da je vključevanje, sodelovanje delovnih ljudi (njihovo poseganje v odločitve, v upravljanje, v obvladovanje pogojev in sadov njihovega dela) vedno konkreten proces, ki poteka v skladu z danimi zgodovinskimi, gospodarskimi in družbenimi razmerami. Samo tako lahko dojamemo različne sisteme participacije, kajti abstrakcije nas vedno zapeljejo v zmote in popačene predstave.*

To, da prihaja po drugi svetovni vojni problem participacije vedno bolj v središče pozornosti, je ena najbolj značilnih potez razvitih kapitalističnih držav. Do tega so pripeljale najmanj štiri okoliščine: državni pa tudi nadnacionalni monopolizmi stopnjujejo odtujevanje delavca od pogojev in rezultatov njegovega dela na državno ali celo meddržavno raven; vse opaznejša so prizadevanja buržuaznih vladajočih razredov, da bi delavski razred (delovne ljudi) združevali na socialno-političnem področju; v razmerah visoko razvitih proizvajalnih sil in znanstveno-tehnične revolucije je zainteresiranost delavca za proizvodnjo temeljni pogoj reprodukcije kapitala; in končno, od razrednega boja ter razmerja sil v sindikatih so odvisne možnosti za izbojevanje nekaterih delavskih pravic.

Doslej so se izoblikovali različni sistemi participacije kapitalističnega tipa: japonski, francoski, zahodnonemški, ameriški itd. V mnogih prime-

* Dr. Tibor Halay je pomočnik direktorja Inštituta za družbene študije pri centralnem komiteju madžarske socialistične delavske partije.

rih te sisteme ureja tudi zakonodaja. Kljub temu pa vsi ti modeli ne morejo odpraviti temeljnih antagonizmov kapitalizma; vzpostavili so le sistem institucij, ki je bil vsiljen, nujen in možen – se pravi sistem participacije, sodelovanja. Ne glede na to, da so te institucije s stališča delavskega razreda in revolucionarnega boja za socializem tudi dejavnik manipuliranja (ustvarjajo npr. videz, da revolucionarne spremembe niso potrebne, lahko vplivajo na drobitev sil razrednega boja itn.), pa lahko njihovo vlogo kljub vsemu ocenjujemo pozitivno: ustvarjajo ugodnejše torišče za boj progresivnih sil, prispevajo k izboljševanju življenjskih razmer množic, k strnjevanju kolektivov v delovnem procesu in morajo – v skladu s tako naravnostjo – prispevati k združevanju proizvodnih sil. Vendar velja poudariti, da se noben od teh kapitalističnih participativnih sistemov (se pravi sistemov industrijske ali ekonomske kooperacije) ne more pretovoriti v sistem, ki bi zagotavljal resnično sodelovanje v upravljanju, kajti v odnosu kapitalist-mezdni delavec ni nikakršnih možnosti za združevanje funkcije lastnika in proizvajalca-mezdnega delavca; zato tudi ne more zaživeti resnično sodelovanje v upravljanju podjetij oz. nadzor nad družbenimi procesi.

Ko prevzame oblast delavski razred in pride do socialistične preobrazbe družbe, se v temelju spremenijo prav ti bistveni odnosi. Družbena lastnina proizvodnih sredstev, najširše možnosti za upravljanje s proizvodnjo in usmerjenje družbenih procesov, družbeno prilaščanje ustvarjenih dobrin, ukinjanje antagonizma interesov – omogočajo nastajanje takega sistema in objektivnih razmer, v katerih postaja udeležba¹ (sodelovanje in kontrola) delavcev (delovnih ljudi) v upravljanju s proizvodnjo in družbenimi zadevami resnično možna. Ker pa se izražajo tudi v socializmu pluralizem interesov, odnosi enakosti in neenakosti socialnih struktur ter protislovja med temi strukturami, terja vse to vzpostavljane in učinkovito delovanje sistema institucij sodelovanja. Te so organski del političnega sistema socializma ter razvoja socialistične demokracije.

Mnenja sem, da je povsem utemeljena zahteva, da opredelimo osnovne objektivne pogoje, ki veljajo za vse – in to kljub ostrim sporom, ki jih poraja današnja praksa socializma in kljub različnim teorijam in ocenam konkretnih sistemov (npr. različnih oblik družbene lastnine, vloge socialistične države, njenih ukrepov itd.). Za pravilno presojanje tega bi lahko uporabili dve izhodišči: prvič, da imata sistema kapitalistične in socialistične participacije povsem drugačni, kvalitativno različni vsebini, in, drugič, da moramo variante razvoja in odločanja obravnavati vedno iz vidika zgodovinske realnosti preteklega in sedanjega razvoja neke države, v konkretnosti ekonomsko-socialnih odnosov itn.

*

¹ Avtor uporablja v tem prispevku za participacijo hkrati dva termina: »součestie« in »učestie«, čeprav gre za sinonima z dokaj neznatnima pomenskima razločkoma. Ker je avtor – čeprav ne povsem dosledno – uporabljal termin »sodelovanje« (v upravljanju) tedaj, ko govori o socialističnih deželah, smo ta razloček med participacijo in sodelovanjem v prevodu obdržali (prev.).

Na Madžarskem je zagotovljeno družbeno uveljavljanje delavcev in delovnih ljudi v njihovi proizvodni dejavnosti (glede na funkcije lastnine, pravic do upravljanja, odločanja, nadzorovanja) prek uvajanja konkretnega sistema institucij demokracije v delovnem procesu ter njegovega delovanja (demokracija v podjetjih, v zadrugah in ustanovah). Prepričani smo, da je to najboljša pot k podružbljanju upravljanja s proizvodjalnimi sredstvi ter učinkovitosti družbene lastnine, hkrati pa je to dolgotrajen proces, v katerem smo še vedno komaj na začetku.

Ko uveljavljamo sistem demokracije na delovnem mestu, v proizvodnem procesu, katerega temelj so tudi obča načela socialistične demokracije, moramo upoštevati konkretne objektivne in subjektivne značilnosti Madžarske. V tem pogledu so najbolj pomembne naslednje okoliščine:

– Naš politični sistem je podedoval iz preteklosti le malo institucij buržuazne demokracije, njenih tradicij in miselnosti. Delavskemu samoupravljanju, ki se je porajalo v Madžarski sovjetski republiki, je bilo namenjeno le kratko življenje – za njim je nastopila ekstremistična diktatura fašističnega tipa; v industriji so vladali zaostali odnosi, zato se participacija ni mogla uveljaviti – vsaj ne v njenih bistvenih, vsebinskih oblikah. Za kmetijstvo so bila značilna velika fevdalna posestva in drobna kmetijska gospodarstva.

– Zaradi naglega razvoja v zadnjih treh desetletjih se je uvrstila naša dežela med srednje razvite industrijske države; sorazmerno z dvigom gospodarstva se je izoblikovala relativno razvita potrošniška družbena struktura; dežela je izredno odprta za tuja gospodarstva (polovico nacionalnega dohodka ustvarja z zunanjo trgovino), zato so procesi, ki smo jim priča v svetovnem gospodarstvu v sedemdesetih letih, zelo negativno vplivali tudi na naše gospodarstvo; zdajšnja naša glavna naloga je doseči večjo gospodarsko učinkovitost in ustrežnejšo strukturo proizvodnje.

– Uspelo nam je zaustaviti prenapet industrijski razvoj iz začetka petdesetih let, odpraviti deformacije v ekonomski politiki in politiki življenjskega standarda ter premočno centralizirano vodenje gospodarstva; v zadnjih dveh desetletjih izoblikovana načela ekonomske politike že kažejo ugodne rezultate; 1968. leta smo uvedli široko reformo vodenja gospodarstva, ki je zasnovana na vzajemnem učinkovanju plana in trga, visoki stopnji samostojnosti in zainteresiranosti podjetij; temeljne cilje nameravamo doseči z gospodarskim planiranjem oz. gospodarsko regulativo; ker pa se zavedamo tudi tega, da se objektivno porajajo različni interesi in ekonomskosocialna protislovja, moramo zagotoviti tudi institucionalni mehanizem za izražanje in zastopanje teh interesov.

– Sindikat je dobil v sistemu institucij zastopanja interesov široke in pravno zagotovljene funkcije; ob političnem vplivu partije, ki ima v naši družbi vodilno vlogo, se pojavlja sindikat kot samostojna organizacija, ki je z državno-upravnimi oz. strokovnimi organi v razmerju partnerstva; glede odločanja o temeljnih vprašanih gospodarjenja, delovnih in življenjskih pogojev ima zelo široke pristojnosti, ki jih uveljavlja tako, da daje

ocene, soglasja, lahko zadrži nek sklep ali daje nanj veto; njegova organizacijska mreža je zgrajena na proizvodnem načelu: glede na ustavno pravico, da odloča o delitvi materialnih sredstev, ima v demokraciji v delovnem procesu ključno vlogo.

Iz doslej povedanega je moč oceniti vsebino in učinkovitost madžarskega »sistema sodelovanja«. V delovanju tega sistema se je izoblikovalo – v okviru načelnih in obćih koncepcij razvoja in perspektiv socializma – nekaj konkretnih, praktičnih ciljev:

– Sistem sodelovanja naj bi prispeval k boljšemu delu in gospodarjenju, k bolj učinkovitemu vodenju podjetij, zadrug in ustanov. Povsem nesprejemljivi so tisti nazori, ki odgovornost za vodenje in strokovno odločanje obravnavajo kot nekaj ločenega od demokratičnih forumov delovnih ljudi, prek katerih se neposredno vključujejo v upravljanje podjetij.

– Sistem sodelovanja naj bi pri delovnih ljudeh poglobil občutek za lastnino. Temelj socialno-ekonomskega razvoja demokracije v podjetjih so lastninske pravice, ki jih imajo delovni ljudje.² To dejstvo pa predpostavlja enotnost pravic in dolžnosti: pravice ne odpirajo zgolj možnosti za vključevanje, sodelovanje, marveč nalagajo tudi dolžnosti vključevanja delavcev. To, da delavci in delovni ljudje izražajo svoja mnenja, da aktivno sodelujejo v razpravah, v urejanju zadev na delovnem mestu, krepí delovno disciplino in organiziranost. Še več: tudi razne demokratične forume je moč zavestno uporabiti za krepitev takega vpliva.

– Sistem sodelovanja bi moral prispevati k temu, da bi vodilni delavci v proizvodnji in družbeni organi bolje spoznali probleme delavcev in delovnih ljudi, se bolj zainteresirali za delovne in življenske razmere ljudi, za njihove potrebe na področju kulture in športa. V skladu s temi cilji so izoblikovani tudi institucionalni okviri pravne službe v podjetjih.

– Cilj demokratičnih forumov je tudi spodbujanje širše družbene aktivnosti delavcev, to pa predvsem zaradi tega, ker je pretežni del socialnega in političnega interesa delovnih ljudi, njihovega razmišljanja in aktivnosti usmerjen predvsem k problematiki proizvodnje.

Sistem demokracije na delovnem mestu, v podjetju, kakršnega imamo na Madžarskem, bi lahko opredelili kot institucijo, ki delovnim ljudem v državnih podjetjih prek neposredne in predstavniške demokracije zagotavlja aktivno vključevanje v dejavnosti njihovih delovnih organizacij, v pripravlanje in sprejemanje odločitev, v oblikovanje metod in načinov za njihovo uveljavljanje in nadzora nad njihovim izvrševanjem. Seveda take opredelitve ne sprejemajo povsod na Madžarskem enoznačno. Dogaja se, da to razumejo enostavno kot metodo vodenja, metodo vključevanja ljudi v upravljanje ali pa to pojmujejo kot uveljavljanje državne demokracije v proizvodnji, oziroma, jo razlagajo v sklopu celotnega funkcioniranja

² Originalno besedilo je napisano v dokaj ohlapni ruščini, zato trditve avtorja o institucionalizaciji parcialne (grupne) lastnine ni moč jemati brez pridržka, čeprav je v tekstu tako zapisano (op. prev.).

podjetja. Same razlike v pojmovanjih sicer ne povzročajo večjih preglavic, če se za različnimi pojmovanji ne bi skrivali tudi različni pomeni, različne vsebine. Gre za to, da tovrstni pogledi poudarjajo le eno stran demokracije v podjetjih – na primer, porajanje odnosov, zasnovanih na interesih ali pa poudarjanje velike odvisnosti gospodarskih voditeljev od delovnega kolektiva itn. Pri tem je treba povedati, da je pravilno tolmačenje demokracije v proizvodnem procesu le tisto, ki obravnava demokracijo v okviru kompleksne dejavnosti vseh sestavin proizvodnega procesa v podjetju, v katerega se vključujejo vse tiste organizacije, ki prispevajo k aktivni udeležbi delovnih ljudi k reševanju skupnih zadev, dalje forumi, metode in sredstva, ki prispevajo k ustvarjanju atmosfere, ki je ugodna za disciplinirano delo, ki doprinašajo k bogatenju izkušenj, k temu, da se interesi lahko dejansko izražajo, da pride med njimi do soočanja in da se tudi razrešujejo v skladu z družbenimi interesi.

V tako razumljeni demokraciji, posebej v praksi, v mehanizmu demokracije na delovnem mestu, so se uveljavile oblike neposredne kot tudi posredne demokracije. V naši državi imamo mnogo ustanov in oblik delovanja, ki sodijo v to zvrst demokratičnih forumov. Naj naštejemo nekaj takih oblik: proizvodna posvetovanja, posvetovanja delavskih deputatov ali delavcev, konference socialističnih brigad, konference vodij ter brigad, posvetovanja mojstrov, članov delavske garde, novatorjev proizvodnje, mladinski parlament, posvetovanja mladih tehnikov in ekonomistov, tehnične konference, sestanki oddelkov ali obratov, skupinski razgovori ali posveti, partijski sestanek, sindikalni komite, sestanki sindikalnih aktivistov in izvoljenih funkcionarjev, direktorski svet, nadzorni komite v podjetju, »četverokotnik« podjetja,³ sestanek celotne mladinske organizacije, sindikalni svet itn. To, kar je iz naštetega razvidno, priča o tem, da se institucionalne oblike sodelovanja ne omejujejo le na eno zvrst organizacije oziroma enakovrstne sestanke.

Seveda ima »vrednostna lestvica« teh forumov velik razpon: so oblike, ki jih moramo z vidika uveljavljanja demokracije v proizvodnem procesu, v podjetju, obravnavati kot temeljne, so pa tudi take, ki le delno uresničujejo tako funkcijo; različne oblike se uporabljajo glede na njihovo pomembnost za proizvodni proces, tematiko in vsebino delovanja. Bistveno pa je to, da ima vsaka od naštetih oblik resnično vsebino, možnosti, pristojnosti in da vključuje delavce in delovne ljudi v ustvarjalno sodelovanje.

Ker deluje zgoraj nakazani sistem na Madžarskem dalj časa tudi v praksi, lahko govorimo že o konkretnih izkušnjah tega sistema. Navedel bi le nekaj praktičnih vprašanj – kajti tudi delovni ljudje čutijo in ocenjujejo

³ »Četverokotnik« imenujejo v vzhodnoevropskih državah formalni sestanek direktorja z voditelji partijske, sindikalne in mladinske organizacije. (brez predstavnika te zadnje organizacije je to »trikotnik«). Na teh sestankih razpravljajo o problemih in sprejemajo sklepe o vprašanih, o katerih je nekdanji odločal direktor sam. Zato ocenjujejo to metodo kot demokratizacijo individualnega odločanja (op. prev.).

sistem predvsem z vidika njegove praktične vsakdanje učinkovitosti in ga v tem smislu tudi uporabljajo.

Dograjevanje upravljanja gospodarstva je pomembna podmena za uresničevanje demokracije v podjetju in demokracije v proizvodnem procesu sploh. Predvsem je nujen racionalen razvoj notranje organizacije podjetja, mehanizmov vodenja – ali drugače povedano, do odločitev mora prihajati na tisti ravni (osrednje vodstvo podjetja, obrat, brigada), ki razpolaga z največ informacijami in ki ima tudi sredstva za uresničevanje odločitev. Pri tem pa se je treba spopadati s problemom različnih pogledov na to vprašanje. Med skrajnostmi, s katerimi se srečujemo, sta pomembni predvsem dve: prva skrajnost se izraža v sodbah ljudi, ki se sklicujejo na znanstveno-tehnični progres, na zapletene tržne razmere itd., češ da je potrebno za sprejemanje gospodarskih odločitev zelo obširno znanje, ki ga pa udeleženci demokratičnih forumov nimajo; za drugo skrajnost pa imamo lahko pojmovanje, da se morajo vsa vprašanja reševati s kolektivnim odločanjem, čeprav je možno nekatere odločitve sprejemati samo centralistično. Glede obeh stališč naj poudarim naslednje: načela individualnega vodenja ali odločanja v demokratičnem forumu ni mogoče podrežati enega drugemu in ju postavljati enega nad drugega. Razvoj demokracije v podjetju in učinkovito vodenje podjetja predpostavljata enotnost obeh načel in hkratno uveljavljanje obeh elementov odločanja.

Učinkovitost forumov in delovanje demokracije v podjetju sta bistveno odvisna od sistema informiranja. Praviloma so vedno problemi s kvaliteto informacij: ali ni potrebnih podatkov, ali ti niso na ravni razumljivosti, ali pa ne pridejo pravočasno v roke delovnim ljudem. Z vidika širjenja demokracije ima pomembno vlogo tudi dviganje strokovne usposobljenosti: zvečevati se mora tako ekonomska kot strokovna izobrazba delovnih ljudi, naraščati pa mora tudi znanje vodilnih delavcev o demokratičnih metodah in pravilih upravljanja – seveda pa tudi njihova pripravljenost, da to znanje uporabijo.

Najpomembnejše spoznanje, do katerega smo prišli v naši deželi pri uvajanju demokracije v proizvodni proces, lahko strnemo v ugotovitev, da je ključno vprašanje v tem, ali bomo lahko resnično izkoristili vse možnosti, ki jih demokratični mehanizmi ponujajo. Danes so te oblike izkoriščene le delno, premalo v primejavi z danimi možnostmi, v delu teh forumov pa prihaja na dan – ne glede na vsa naša prizadevanja – preveč formalizma. Zato je glavna naloga nadaljnjega razvoja demokracije v proizvodnem procesu ta, da obstoječe oblike (ob njihovem hkratnem izpopolnjevanju) napolnimo s tako vsebino, ki zagotavlja najširše sodelovanje in dejavnost delavcev in delovnih ljudi.

Ob razpravi o demokraciji na delovnem mestu (v podjetjih) je nujno spregovoriti tudi o poglobljanju demokracije v kmetijskih zadrugah. Člani proizvodnih zadrug se v skladu z načeli samoupravljanja prav tako poslužujejo svojih pravic glede odločanja, upravljanja in nadzorstva. V teh

zadrugah zdaj izpopolnjujemo zlasti tiste oblike demokracije, ki so izpričale v praksi svojo življenjsko moč, vse tiste specifične oblike, ki prispevajo k učinkovitejšemu gospodarjenju in krepitvi socialistične zavesti njihovih članov. Hkrati je treba seveda upoštevati tudi spremembe, do katerih prihaja v kmetijstvu, v proizvodnih zadrugah: v primerjavi s preteklostjo sta se bistveno spremenili organizacija dela in zahtevnost vodenja proizvodnje. Za zadruge je zdaj značilna visoka stopnja mehanizacije in kemizacije, specializirana živinoreja, široka kooperacija, nastajanje združenih proizvodnih kompleksov itn. V takih razmerah so postale možnosti za neposredno spremljanje vsega dogajanja, ki bi temeljilo na lastnem izkustvu – ter za neposredno izražanje mnenj in odločanje o vseh vprašanih – vse manjše; zato oblike neposredne demokracije vse bolj nadomeščajo oblike predstaviške demokracije (ko uveljavljajo člani zadrug svojo voljo prek svojih predstavnikov). Delovanje zadrug torej v mnogočem spominja na dejavnost industrijskih podjetij – temeljne značilnosti demokracije v industriji in kmetijstvu vse bolj sovpadajo, se prepletajo in medsebojno dopolnjujejo.

*

Vse, kar smo doslej povedali o participaciji delavcev in delovnih ljudi v proizvodnem procesu, bi lahko strnili v naslednje ugotovitve:

1. Razvoj proizvodjalnih sil vse siloviteje potiska v ospredje, oziroma terja soudeležbo delavcev. V primeru subjektivnega faktorja se to izraža predvsem v težnjah k politično-ideološki integraciji.

Možnosti in vsebine sodelovanja se ne da ugotavljati in proučevati kot nekakšno abstraktno moralno kategorijo. Te možnosti in vsebine so vsakokrat zgodovinsko pogojene z družbeno-ekonomskimi razmerami in političnim sistemom neke dežele, z odnosi v podjetjih, z resnično (in ne le proklamirano) vsebino demokracije.

2. V kapitalističnih državah so se izoblikovale raznolike in včasih tudi učinkovite oblike participacije, kar je v interesu racionalnega delovanja proizvodjalnih sil pa tudi v interesu ohranjanja politične (v podjetjih pa socialne) oblasti. Vendar pa v mejah odnosa kapitalist-mezdni delavec ne more priti do stvarne participacije. Njena stopnja in učinkovitost sta vedno odvisna od razrednega boja, od organiziranosti delavskega razreda.

Socialistična družba ima vse objektivne pogoje, ki omogočajo in celo terjajo razmah participacije delovnih ljudi (ti pogoji so: zahteva po hitrem razvoju proizvodjalnih sil, družbeno organizirana proizvodnja, upravljanje in prilaščanje dohodka, dominacija družbene lastnine, politična oblast delavskega razreda in njegovih zaveznikov, politični sistem, ki omogoča izražanje interesov). Uvajanje in širjenje sodelovanja delovnih ljudi je temeljna lastnost razvoja socializma.

3. V praksi socialističnih dežel se uresničuje sodelovanje prek različnih institucij, katerih oblike in vsebine so dokaj specifične. Na njihovo

nastajanje in delovanje so vplivale zgodovinske, ekonomske, socialne razmere ter konkretni politični odnosi. V tej luči bi bilo napačno to vprašanje obravnavati abstraktno, kot nekakšen model. Naš glavni smoter naj bi bil v tem, da opravimo globljo analizo, analizo občin in specifičnih odnosov, proučimo temeljno usmeritev razvoja in prakse in šele potem kritiziramo in polemiziramo.

4. Z razčlenitvijo sistema demokracije v proizvodnem procesu (v podjetju), njegovih oblik in vsebine smo prikazali, kako je urejeno sodelovanje v eni od socialističnih dežel. Iz te analize naj opozorim na sledeče:

– kaže na to, da obstaja sistem institucij, ki omogočajo izražanje interesov, protislovij in prek njihovega soočanja, spopadanja vzgibavajo nadaljnji družbeni razvoj; naša naloga je, da ta sistem še bolj izpopolnimo;

– družbena vloga te demokracije je predvsem v tem, da prispeva k učinkovitejšemu gospodarjenju, k poglobljanju funkcije družbene lastnine, k racionalnemu ponašanju delovnega človeka; pomemben vidik praktičnega značaja je tudi usklajevanje odgovornosti na vseh ravneh odločanja, ki mora potekati skladno s stopnjo tehnološkega razvoja;

– sistem sodelovanja je zgrajen na celi vrsti institucij udeležbe, ki pokrivajo celotno dejavnost podjetja; v njih so zajete tako neposredne kot predstavniške oblike demokracije;

– demokracija v proizvodnem procesu (v podjetju, v zadrugi, v ustanovah neproizvodnega značaja) ni omejena zgolj na proizvodno sfero, marveč se širi na vse segmente družbene dejavnosti – in je v tem smislu najtesneje povezana z makrosocialnim, perspektivnim razvojem socializma.

SU SHAOZHI

Pogled nazaj in perspektive socialističnega ekonomskega razvoja na Kitajskem

Razmere na Kitajskem se, če jih ocenjujemo v celoti, hitro razvijajo po padcu »tolpe četverice« v oktobru leta 1976 in še posebej po zasedanju tretjega plenuma XI. Centralnega komiteja Komunistične partije Kitajske meseca decembra leta 1978. Na gospodarskem, političnem izobraževal-

nem in kulturnem področju je prišlo do temeljitih sprememb in do velikanskega napredka.*

Te spremembe in tak napredek je omogočil naslednji ideološki pogoj, tj. vsedrjavna razprava o merilu resnice, ki je bila sprožena v mesecu marcu 1978. Razprava je nedvoumno potrdila, da je »praksa edini kriterij preverjanja resnice«, ki pomeni temeljno načelo marksistične teorije spoznavanja – v nasprotju z dogmatizmom, kultom osebnosti, ideološko okorelostjo in iskanjem spoznanj samo iz knjig. To načelo se zavzema za osvobajanje misli, za uporabljanje lastne pameti, za ugotavljanje resnice iz dejstev, za povezovanje teorije s prakso in spoznavanje na temelju dejanskosti. To je imelo za posledico oživljanje marksističnodialektične ideološke linije, ki ustvarja pogoje za to, da zrušimo vse dogme in predsodke, da resnično povzamemo pretekle izkušnje, da razvijemo čvrsta stališča, popravimo napake in reformiramo gospodarski sistem ter si prizadevamo najti pravilno pot socialistične graditve, ki bo ustrezala značilnostim naše dežele in posebnostim našega časa.

KRATEK PREGLED SOCIALISTIČNE IZGRADNJE V PRETEKLIH TRIDESETIH LETIH NA KITAJSKEM

Po zmagi kitajske revolucije leta 1949 se je nacionalni ekonomski razvoj na Kitajskem odvijal skozi pet etap.

1. Obdobje obnove nacionalnega gospodarstva in obdobje prvega petletnega plana.

Kljub majhnim izkušnjam smo v tem obdobju realistično izhajali iz obstoječih pogojev, tj. bolj ali manj smo spoštovali objektivne zakonitosti in namenili posebno pozornost celotnemu ravnotežju. V manj kot treh letih smo zacelili rane, ki so jih pustila za seboj dolga leta bojevanja, finančne in ekonomske razmere so se bistveno spremenile. Socialistična preobrazba lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi je bila popolnoma dokončana leta 1956, medtem ko je bil izkoriščevalski razred popolnoma odpravljen kot razred. Prva petletka je bila uresničena pred rokom, gospodarstvo je doživljalo vzpon, ki ga je spremljal splošni družbeni napredek. Osmi nacionalni kongres KPK leta 1956 je oblikoval pravilno partijsko linijo in naloge. Po zaslugi take politike so se pravilno reševali porajajoči problemi med ljudstvom, v politično igro so bili vpeljeni vsi pozitivni dejavniki, mnogo je bilo storjenega za razvoj proizvodjalnih sil in Kitajska se je po tej poti preobražala v veliko socialistično deželo. V tem obdobju so se pomanjkljivosti kazale v tem, da se je brez zadržkov

* Avtor razprave Su Shaozhi je profesor ekonomije in namestnik direktorja instituta za marksizem-leninizem in misel Mao Zedonga pri kitajski akademiji za družbene vede.

posnemalo izkušnje drugih držav in da se ni dosti računalo z dejanskimi družbenimi razmerami na Kitajskem.

2. Obdobje »velikega skoka« in tri leta ekonomskih težav

Leta 1956 se je pojavil predlog, da poiščemo tako pot gospodarskega razvoja, ki bo bolj ustrezala razmeram na Kitajskem in ki bo pripeljala do večjih, hitrejših, boljših in rentabilnih rezultatov. To je postalo pozneje vodilno geslo. Hotenja so bila v bistvu pozitivna. Toda daleč pretirani boj proti desničarjem leta 1957 (tisti, ki so bili napačno označeni kot desničarji, so bili leta 1979 rehabilitirani) in »desnemu odklonu« na področju gospodarstva sta potiskala v stran načelo utemeljevanja resnice na dejstvih in delovanje v skladu z našimi zmožnostmi. Tako je prišlo do t. i. simptome »leve« tendence. Za časa »velikih skokov« in gibanja za ustanavljanje ljudskih komun (1958) je bilo povsem običajno, da so nalagali zahtevne proizvodne naloge, samovoljne in nepraktične direktive oz. tisto, kar se je imenovalo razpihovanje »komunističnega vetra«. Ideja, da se gibanje množic izkoristi kot sredstvo za spreminjanje Kitajske v močno deželo v najkrajšem možnem času in za prav tako hiter »prehod v komunizem«, je bila v nasprotju z objektivnimi zakonitostmi. Ta ideja je v bistvu preprečila, da se ta cilj doseže. Posledira tega so bile napake »levega« odklona, od resnih motenj v gospodarstvu, do ogromnih izgub in ekonomskih težav, s katerimi smo se soočali v triletnem obdobju.

3. Obdobje spreminjanja strukture nacionalnega gospodarstva

V drugi polovici leta 1960 so razmere ocenjevali kot zelo resne. V drugi polovici leta 1961 je bila sprejeta oz. se je začela uveljavljati politika osmih točk: spreminjanje strukture, konsolidacija, povečanje proizvodnje in dohodka. Nacionalno gospodarstvo je prešlo v obdobje prestrukturiranja. Sprejeti so bili številni ukrepi, med njimi zmanjšanje deleža industrije, usklajanje proizvodnje z razpoložljivimi človeškimi, materialnimi in finančnimi možnostmi in odstranjevanje »lukenj« v gospodarskih načrtih. Vse to je bilo storjeno z namenom, da se odpravijo »levi« odkloni v gospodarjenju. Ker so se ti ukrepi ujemali z objektivnimi ekonomskimi zakoni, so se gospodarske razmere zboljšale. Proizvodnja se je povečala in tržišče je postalo bogatejše. V letih 1965–66 se je gospodarstvo postavilo na noge. Toda tudi v tem obdobju smo delali napake. Čeprav smo v gospodarstvu doživljali velike neuspehe, se iz teh težkih izkušenj nismo dovolj naučili, in tudi »levega« načina mišljenja pri vodenju gospodarskih zadev nismo odpravili. Ocena iz leta 1962, po kateri »se razredi in razredni boj razvijajo skozi celotno zgodovinsko obdobje socializma«, je vsebovala teoretično napako; ta ocena je v bistvu zanimala pravilne sklepe

osmega nacionalnega kongresa partije o tem, da po letu 1956 razredni boj v socializmu ne pomeni več glavnega protislovja. Leta 1965 se je pojavil neznanstveni pojem »kapitalističnih sopotnikov«; napačno se je sklepalo, da pomeni boj med dvema razredoma in dvema potmi osnovno teoretsko in praktično preobupacijo v letih po ustanovitvi Ljudske republike Kitajske. Ta ideja je odprla prosto pot prihajajoči »veliki kulturni revoluciji«.

4. Obdobje »velike kulturne revolucije«

V trenutku, ko se je začelo gospodarsko stanje popravljati in si je dežela nabrala novih moči, je izbruhnila »velika kulturna revolucija«. Tedanje ocene stanja v partiji in deželi se niso ujemale s stvarnostjo. Načelo demokratičnega centralizma je bilo opuščeno v korist napačnih pristopov in politike boja. Lio Piao in »tolpa četvorice« in njej podobni so zagrešili hude napake; delno so si prilastili oblast v partiji in državi ter zasnovali in izvajali ultralevičarsko linijo. Zanikali so vse dosežke iz prejšnjega obdobja gospodarske prestrukturacije, nasprotovali so načelom »vsakemu po njegovem delu«, gospodarski rentabilnosti, dalje načelu ekonomske specializacije in koordinacije, mednarodni trgovini ter mednarodnemu gospodarskemu sodelovanju. Razvoj proizvodnih sil so si celo prizadevali nadomestiti z razrednim bojem, industrijska in trgovinska podjetja kot tudi célo deželo so potisnili v pravi kaos. Industrijska in kmetijska proizvodnja sta utrpeli velikansko škodo, medtem ko je bilo nacionalno gospodarstvo pred popolnim zlomom. Velika nesreča se je zgrnila nad kitajsko ljudstvo.

5. Novo obdobje izgradnje močne socialistične dežele z modernim kmetijstvom, industrijo, nacionalno obrambo, znanostjo in ideologijo.

Potem ko je bila v mesecu oktobru leta 1976 razbita »tolpa četvorice« in zavrnjena ultraleva linija in tendenca Lin Piaa, si je nacionalno gospodarstvo ne le opomoglo, temveč je začelo tudi rasti. Toda v času neposredno po padcu »tolpe četvorice« še vedno niso bile popravljene nekatere napačne ocene kot sta npr. ti, da »poteka razredni boj skoz celotno zgodovinsko obdobje socializma« in da »ima razredni boj glavno vlogo«; razen tega so podcenjevali negativne posledice dejanj Lin Piaa in »tolpe četvorice«. Ni bila spremenjena tudi politika »velikih skokov« in »postavljanja velikih ciljev« v gospodarstvu, kar je sprožilo številne probleme v gospodarstvu. Kitajska je šele na tretjem plenumu XI. centralnega komiteja KPK popolnoma in ponovno potrdila pravilno politično in ideološko linijo partije. Plenum je postavil nalogo, da se Kitajska spremeni v močno, modernizirano socialistično deželo, plenum je ponovno poudaril, da so se v glavnem končali široki in burni razredni boji množičnih razsežij in da

morata partija in dežela težišče dela prenesti na področje gospodarske izgradnje. Plenum je podprl prizadevanja za prilagojevanje, restrukturiranje, konsolidacijo in izboljšanje nacionalnega gospodarstva; v nekaj naslednjih letih naj bi to pomenilo prvo bitko za izvajanje štirih modernizacij. Plenum se je zavzel za razvijanje demokracije, za osvobajanje miselnosti ljudi, povzemanje izkušenj, za delovanje, ki izhaja iz kitajske stvarnosti, za izdelavo dolgoročnih in petletnih planov. Plenum se je nadalje zavzel za reševanje problemov iz preteklosti, za utrditev socialistične demokracije in krepitev socialističnega pravnega sistema, kar naj bi Kitajsko pripeljalo na pravilno pot socialistične izgradnje.

V zadnjih tridesetih letih smo dosegli velike uspehe. Uvedli smo državno oblast diktature proletariata pod vodstvom delavskega razreda, ki temelji na delavsko-kmečki zvezi. Odpravili smo sistem izkoriščanja, zgradili smo znanost, izobraževanje in kulturo, vse v interesu ljudstva. Toda zaradi dveh zastojev je bil prekinjen razvoj nacionalnega gospodarstva in izgubljeno je bilo precej dragocenega časa.

GLAVNA SPOZNANJA, KI JIH JE TREBA IZLUŠČITI IZ TREH DESETLETIJ GOSPODARSKE GRADITVE

Dosežki in neuspehi iz zadnjih tridesetih let gospodarske izgradnje so nas pripeljali do nekaterih pomembnih spoznanj. Ta spoznanja lahko razvrstimo v naslednje glavne točke:

1. Glavni cilj socialistične revolucije je sproščanje proizvodjalnih sil, nenehno povečevanje produktivnosti dela in zadovoljevanje potreb ljudi v njihovem materialnem in kulturnem življenju. S tem, ko osvoji politično oblast v vsej deželi, mora proletariatski težišče svojega delovanja prenesti na gospodarsko izgradnjo; vztrajno mora razvijati proizvodjalne sile in postopno izboljševati življenjske razmere ljudstva, v kolikor ne pride do vojne širšega obsega.

2. Po osvojitvi politične oblasti je proletariatski dolžan opraviti znanstveno analizo položaja razredov v deželi in razrednega boja, tj. analizo, ki upošteva sodobno stopnjo družbenega razvoja in ki je v skladu z objektivnimi družbenimi razmerami. Prav tako je dolžan izvajati pravilno politiko in ukrepe, da bi na ta način ohranil nujno politično stabilnost. Po pretežno dokončani socialistični preobrazbi lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi je bil izkoriščevalski razred na Kitajskem odpravljen. Čeprav imamo v določenem obsegu še vedno opravka z razrednim bojem, pa tega ne smemo pretirano dramtizirati in še manj umetno razpihovati. Nujno je potrebno preprečiti vse poskuse, da bi se težišče delovanja premaknilo s področja ekonomske izgradnje, npr. z dopuščanjem intervencij »političnih gibanj« in »razrednega boja«.

3. V izgradnji socializma se je treba boriti proti voluntarizmu; delovati moramo v skladu z objektivnimi zakoni (tako ekonomskimi kot

naravnimi). Kar zadeva ekonomske zakonitosti, je na prvem mestu ta, da morajo biti proizvodni odnosi usklajeni z značajem proizvodjalnih sil. Za tem pridejo na vrsto osnovne ekonomske zakonitosti v socialistični družbi. Ne smemo pozabiti, da je cilj socialistične proizvodnje do najvišje možne meje zadovoljiti potrebe ljudi v njihovem materialnem in kulturnem življenju; ne moremo pristajati na to, da bo proizvodnja sama sebi namen, ali da bi proizvajali zato, da bi dosegli določene planske naloge. Tretja zakonitost se nanaša na planski in skladen razvoj. V gospodarskem planiranju je treba skrbno ohranjati splošno ravnotežje, da bi lahko vzpostavili skladne odnose med različnimi sektorji nacionalnega gospodarstva: med akumulacijo in potrošnjo, med znanstveno, kulturno in izobraževalno dejavnostjo na eni strani in gospodarsko izgradnjo kot celoto na drugi strani. Ne moremo dovoliti, da bi se kak sektor pretirano razvijal, npr. železo in jeklo. Četrto zakonitost nakazuje pravilo »vsakomur po njegovem delu«. Nujno je treba priznati načelo materialne stimulacije, spoštovati načelo »vsakomur po njegovem delu, večji dohodek za več dela in kdor ne dela, naj tudi ne jé« ter se boriti proti uravnilovki. Peta zakonitost je zakon vrednosti. Ker je na današnji stopnji proizvodnje na Kitajskem ta še vedno blagovna, je treba do neke določene meje priznavati regulativno vlogo zakona vrednosti v proizvodnji in menjavi, oz. nasprotovati vodenju gospodarstva izključno z administrativnimi namesto z ekonomskimi metodami. Seveda so tu še druge ekonomske zakonitosti, ki jih je treba spoštovati. Omenili smo le tiste, ki so najbolj pomembne.

4. V gospodarski izgradnji je bistveno, da izhajamo iz kitajske stvarnosti in nikakor iz knjig; tudi marksističnih teorij ne smemo obravnavati kot dogme. Tujih izkušenj ne smemo v nobenem primeru slepo posnemati. Ena najbolj vidnih značilnosti Kitajske je ta, da je to najbolj obljudena dežela na svetu in da so njene proizvodjalne sile oz. podružbljena proizvodnja še na zelo nizki stopnji razvoja. Tega dejstva ne smemo nikoli spregledati, ko analiziramo socialistično izgradnjo na Kitajskem.

5. Danes, ko se znanost in tehnologija skokovito razvijata, ni mogoče govoriti o modernizaciji, če posamezna dežela ne sodeluje v mednarodnih ekonomskih odnosih. Zato politike opiranja na lastne sile ne smemo sprejemati preveč enostransko in grobo, vsekakor ne sme pomeniti politike zapiranja dežele oz. politike zavračanja vseh mednarodnih stikov.

6. Socialistična izgradnja mora težiti k demokraciji, politični in ekonomski demokraciji. To je izjemno pomembno vprašanje, ki je tesno povezano s krepitvijo entuziazma in iniciative množic, z nasprotovanjem birokraciji in preprečevanjem, da bi se oblast preveč koncentrirala v rokah manjšega števila ljudi, kar omogoča posameznikom, da samovoljno odločajo. Delovni ljudje morajo imeti pravico do sodelovanja v upravljanju dežele in podjetij.

RAZISKOVANJE POTI SOCIALISTIČNE IZGRADNJE V KITAJSKI

Tako kot druge družbe mora tudi socialistična družba v svojem razvoju prehajati iz nižje k višji stopnji. Prva etapa komunizma, kot je to predvidel Marx v *Kritiki Gothskega programa*, je socializem v svoji najvišji in najbolj zreli obliki. Kitajska je bila pred osvoboditvijo siromašna in zaostala polkolonialna in polfevdalna dežela, dežela, v kateri je prevladovalo drobnokmečko gospodarstvo s prevladujočo vlogo naravnega gospodarstva. Kitajska ni imela podružbljene proizvodnje pa tudi buržoazne demokracije še ni poznala. Potem ko je proletariat osvojil oblast, je bilo nujno potrebno dolgo prehodno obdobje, preden se je lahko uvajal socializem. Po pretežno zaključeni socialistični preobrazbi lastništva nad proizvodjalnimi sredstvi je Kitajska še vedno dežela v razvoju, njen socialistični sistem še ni popoln, gospodarstvo in kultura ostajata še naprej nerazviti, Kitajska je še vedno dežela z ogromnim številom prebivalstva, vendar s skromno ekonomsko osnovo. Taka je kitajska stvarnost.

Na podlagi načela, da je praksa edino merilo za ugotavljanje resnice, s povzemanjem izkušenj in spoznanj iz zadnjih tridesetih let socialistične izgradnje in izhajajoč iz kitajske stvarnosti – ko smo se hkrati učili na pozitivnih in negativnih izkušnjah drugih dežel – Kitajska raziskuje in si postopoma utira pravilno pot socialistične izgradnje, in to v skladu s kitajsko stvarnostjo. To pot običajno imenujemo kitajska pot modernizacije.

1. Naš trdno zastavljen cilj je izgradnja močne socialistične dežele na podlagi štirih modernizacij

Enajsti nacionalni kongres partije in prvo zasedanje petega nacionalnega ljudskega kongresa sta postavila nalogo, da do konca tega stoletja moderniziramo naše kmetijstvo, industrijo, ljudsko obrambo, znanost in tehnologijo. Tretji plenum enajstega centralnega komiteja partije in drugo zasedanje petega nacionalnega ljudskega kongresa sta sklenila, da mora biti težišče dejavnosti v partiji in po vsej državi na socialistični modernizaciji, ki se je začela leta 1979; na petem plenumu enajstega centralnega komiteja pa je bilo sklenjeno, da se ne sme več izgubljeni časa oz. da je treba čim hitreje rešiti takšna pomembna vprašanja, kot so izdelava dolgoročnih planov nacionalnega gospodarskega razvoja in opredelitev ekonomskih sistemov, ki ustrezajo potrebam nacionalnega gospodarskega razvoja in opredelitev ekonomskih sistemov, ki ustrezajo potrebam nacionalne gospodarske rasti. Sedaj je pred nami naloga, da vzpostavimo enotnost med vsemi narodnostmi in da vpeljemo v igro vse pozitivne dejavnike, da bomo lahko enotno delovali, plansko in enakomerno razvijali socialistično gospodarstvo z namenom, da dosežemo velike, hitre,

boljše in ekonomične rezultate pri izgradnji modernizirane, visoko demokratične, visoko civilizirane in močne socialistične dežele.

Uresničevanje štirih modernizacij pomeni postopno preobražanje kitajskega kmetijstva v razvitejšo kmetijstvo z racionalno delitvijo dela in vsestranskim razvojem poljedelstva, gozdarstva, živinoreje, pomožnih obrtnih dejavnosti in ribištva, vse to za zadovoljevanje potreb ljudi in rastoče industrije. To pomeni osposabljanje ruralnih področij, da postopoma prerastejo v bogate komplekse, ki bodo povezovali kmetijstvo, industrijo in trgovino. To pomeni tudi postopno spreminjanje naše industrije v razvit industrijski sistem, ki bo celovit in racionalno strukturiran in ki bo zadovoljil potrebe potrošnikov in spodbudil razmah celotnega gospodarstva. To pomeni usposobiti kitajsko znanost in tehnologijo, da se približata razviti svetovni ravni ali da jo dosežeta. To dalje pomeni, da bo Kitajska okrepila svoje nacionalne obrambne sposobnosti vzporedno s svojim gospodarskim razvojem, da bo dovolj močna, da bo lahko zagotovila svojo varnost in se postavila po robu tujim napadalcem in jih v primeru vojne tudi porazila. Z izvajanjem modernizacije bo Kitajska postopno zavzemala svoje mesto med prvimi v svetu – in sicer tako v pogledu bruto nacionalnega proizvoda kot tudi proizvodnje glavnih proizvodov, tako da bodo naši ljudje ob zvečevanju proizvodnje občutili tudi izboljševanje svojega materialnega in kulturnega blagostanja. Obstajajo ocene, da se bo do konca tega stoletja poprečen bruto nacionalni proizvod na prebivalca povečal na okoli 1000 dolarjev, tj. štirikratno glede na sedanjo raven.

2. Dobro opraviti restrukturiranje gospodarstva

Ta čas delamo na prilagajanju, restrukturiranju, konsolidiranju in izboljševanju nacionalnega gospodarstva. V prvi vrsti je potrebno dobro opraviti restrukturiranje. Zaradi sabotaž Lin Piaa in »tolpe četverice« imamo opravka z velikimi neskladji v našem nacionalnem gospodarstvu. V proizvodnji, v gradnji težke industrije, prometu in menjavi obstaja še vedno velika zmešnjava. Zato pomeni prilagojevanje vzpostavljanje skladnih razmerij. To pomeni skladne odnose med kmetijstvom in industrijo; pomeni tudi zoževanje obsega bazične industrije in spreminjanje neurešljivih in visoko postavljenih planskih nalog.

Naša prizadevanja usmerjamo k čim hitrejšemu razvoju kmetijstva. Centralni komite je objavil dva dokumenta o politiki partije na vasi; dokumenta predvidevata povečanje cen kmetijskih proizvodov, večje pristojnosti proizvodnih skupin na področju odločanja, uvajanje politike hkratnega razvoja poljedelstva, gozdarstva, živinoreje, pomožnih dejavnosti in ribištva. Ta razvoj mora potekati celovito in upoštevati dane okoliščine. Proizvodna iniciativa kmetov se postopoma povečuje in kmetijska proizvodnja beleži hitrejšo rast.

V industriji ima prednost razvoj lahke in tekstilne industrije, kar jima je omogočilo rast, ki je hitrejša od rasti v težki industriji. V težki industriji stopa v ospredje razvoj energije, prometa in zvez ter gradbeništva. V naših sedanjih gospodarskih načrtih je postavljen takle prioriteten red: energija, promet in zveze, gradbeništvo, kmetijstvo, lahka in težka industrija. Dogovorili smo se tudi za zmernejšo stopnjo rasti industrijske proizvodnje, pri čemer dajemo posebno pozornost kakovosti, raznolikosti in standardu proizvodov, kot tudi temu, da proizvodi zadovoljujejo potrebe ljudi.

Kar zadeva razmerje med akumulacijo in potrošnjo smo postopno in sorazmerno zmanjšali delež akumulacije. Večina ekonomistov meni, da 25 odstotkov nacionalnega dohodka bolj ali manj zadošča za akumulacijo. Vzporedno z naraščanjem proizvodnje se bo postopno izboljševala življenjska raven ljudi – vključno z večjimi osebnimi dohodki, boljšimi življenjskimi razmerami in večjo stanovanjsko izgradnjo.

Kapitalna graditev se je zmanjšala – kjer je bilo to nujno in možno – in sicer tako glede števila projektov, kot tudi obsega investicij. Na ta način bo obseg kapitalne graditve, ki jo izvaja država, ustrezal razpoložljivi delovni sili ter finančnim in materialnim zmogljivostim države. Problemi, ki jih je treba pri restrukturiranju razrešiti, obsegajo tudi razširitev trgovske mreže, razvijanje storitvenih dejavnosti, razširitev zunanje trgovine in turizma, razreševanje problema nezaposlenosti, planiranje družine, politiko plač in prilagajanje cen. V komaj dveh letih prestrukturiranja v gospodarstvu so se že pokazali dokaj pozitivni rezultati. Še vedno pa ostajajo nekateri problemi, ki jih bo treba reševati v okviru restrukturiranja gospodarskega sistema.

3. Usmeritev k restrukturiranju gospodarskega sistema

Pri izvajanju gospodarskega restrukturiranja se soočamo z velikim problemom – z dejstvom, da sedanji gospodarski sistem ne ustreza gospodarskemu razvoju. To zahteva postopno reformiranje dosedanjega gospodarskega sistema.

Menimo, da je treba uvajanje sedanje reforme gospodarskega sistema obravnavati kot še eno zgodovinsko pomembno reformo v proizvodnih odnosih, kot reformo, ki sledi v bistvu zaključni socialistični preobrazbi lastnine nad proizvodnimi sredstvi (1956).

Glede reforme gospodarskega sistema naj povemo, da na posebej določenih mestih še vedno opravljamo številna raziskovanja, proučevanja in eksperimentiranja. Analiziramo izkušnje, vse je še v poteku – in ker imamo razen tega opraviti še s številnimi zapletenimi problemi – še ni bil sprejet celovit sistem programskih dokumentov in ukrepov. Vendar so eksperimenti, ki jih že skoraj dve leti opravljamo na določenih mestih pokazali nekatere uspehe, kar potrjuje, da je uporaba nekaterih izhodišč

že dala sadove. To je omogočilo, da se reformo usmeri na naslednje vidike:

1. Eno najbolj temeljnih obeležij socialistične družbe na področju lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi je spreminjanje zasebne lastnine v javno. Toda ocena o tem, ali je nek način lastništva nad proizvodjalnimi sredstvi dober ali slab, ni v tem, do katere stopnje je to lastništvo javno, temveč, ali tako lastništvo lahko pospešuje razvoj proizvodjalnih sil. V kitajskih razmerah bo lastnina ljudstva (v sedanji etapi je to državna lastnina) nad proizvodjalnimi sredstvi in kolektivna lastnina oz. lastnina posameznih delovnih ljudi še dolgo časa koeksistirala in se razvijala vzporedno. To se sklada z današnjo ravniyo razvoja proizvodjalnih sil na Kitajskem. Glede na to, da so na Kitajskem proizvodjalne sile nerazvite in da imamo neuravnoteženi gospodarski razvoj, pomeni zaposlovanje velik problem. Možnosti za zaposlovanje v mestih bodo večje, če bo poleg ljudske lastnine obstajala tudi kolektivna lastnina, in sicer različne oblike kolektivnega lastništva, in če bomo dovolili obstoj lastnine individualnih delovnih ljudi, ki ne bodo izkoriščali drugih ljudi. Na vasi močno prevladuje kolektivna lastnina. V nekaterih bolj redko naseljenih krajih, ki so gospodarsko zaostali in revni, bi lahko vpeljali sistem odgovornosti za proizvodnjo, ki bi bil tesno povezan s količino proizvodov v okviru posameznih skupin ali gospodinjestev. Prav tako bi kazalo dovoliti večjo proizvodnjo na ohišnicah kot tudi pri drugih oblikah pomožnega gospodarstva. To bi oživilo gospodarsko življenje. To seveda ne pomeni, da se individualnim proizvajalcem ne bi bilo treba več kolektivno organizirati. Pomeni le, da je treba kolektivizacijo uvajati vzporedno z razvojem proizvodjalnih sil; uvajati jo je treba na prostovoljni podlagi in ne s pomočjo administrativnih ukrepov od zgoraj.

2. Na področju delitve se srečujemo s starim problemom, da nima materialno nagrajevanje nikakršne zveze s tem, ali posluje določeno podjetje dobro ali slabo oz. s tem, ali daje delavec večji ali manjši delovni prispevek. To močno omejuje iniciativo podjetij in individualnih proizvajalcev kot tudi samo dviganje produktivnosti dela. Treba je priznati, da pomeni načelo materialnega nagrajevanja osnovno materialistično načelo in da je načelo »vsakomur po njegovem delu« v pogledu materialnega spodbujanja socialistična zakonitost, ki odloča o delitvi potrošnih dobrih med posamezniki. Na Kitajskem je materialni interes vključen v tristransko razmerje: država (centralna in lokalne oblasti) – kolektiv (podjetje) – delovni človek. Interesi vseh treh strani morajo biti pravilno povezani. Nujne so razlike v nagrajevanju in razpoložljivem dohodku podjetij, v skladu z dobrim ali slabim poslovanjem oz. z razlikami med tistimi posamezniki, ki delajo dobro ali slabo. Nujno bi bilo uvesti sistem procentualne udeležbe podjetij na dobičku, ko pa gre za delavce, bi bilo treba uvesti sistem »vsakomur po delu in večje dohodke za več dela«; tu bi kazalo uvesti nagrajevanje po kosu izdelka in sistem premij; spodbujati je treba tudi načelo, da bodo skupine proizvajalcev in posamezna proizvo-

dna področja dosegala večje blagostanje po zaslugi večjega dohodka za več vložnega dela.

3. Kar zadeva odnos med planom in trgom priznavamo, da je socialistična proizvodnja po eni strani plansko gospodarstvo, ki ga pogojuje javna lastnina proizvajalnih sredstev, po drugi strani pa je to realno še blagovna proizvodnja, v kateri se kot blago pojavljajo tudi sredstva, ki so nujna za življenje in proizvajalna sredstva. Tako je zato, ker imamo v naši družbi ljudsko in kolektivno lastnino ter lastnino delovnih posameznikov; interesov vsega ljudstva, podjetij in posameznikov kot tudi interesov vseh treh omenjenih dejavnikov ni mogoče dobro usklajevati brez blagovne proizvodnje. Zato smo spremenili stališče, po katerem je planiranje nezdržljivo s tržiščem. Sedaj trdimo, da planski razvoj ni mogoč brez državnega planiranja, vendar da gospodarstva ni mogoče racionalno organizirati mimo tržnega reguliranja. Uveljavilo se je stališče, da se morajo v okviru vodilne vloge državnega planiranja povsem upoštevati tudi tržni vidiki. S tem ko smo začeli priznavati regulativno vlogo tržišča, je treba nujno priznati (do določene meje) tudi regulativno vlogo zakona vrednosti oz. dopustiti nekaj konkurence.

4. V preteklosti smo plansko gospodarjenje v našem gospodarskem sistemu razumeli tako, da je treba celotne in obvezne plane sprejemati »od zgoraj«. Posledica tega je bila, da se je gospodarstvo znašlo pod pretirano in strogo kontrolo. Ker smo gospodarstvo upravljali predvsem z administrativnim sistemom, z administrativnimi organi in pristojnostmi, z eno besedo na administrativen način, se je oblast vse preveč koncentrirala, kar je pogosto pripeljalo do pojavov birokracije in do zanikovanja objektivnih ekonomskih zakonov. Podjetja niso imela pravice, da odločajo sama in so morala za vsako najmanjšo stvar čakati na namig od zgoraj in na odobritev višjih vodstev. Podjetja so zaradi takšnih omejitev delovala samo po navodilih višjih vodstev in planov ter so bila tako odtujena od tržišča in dejanskih potreb ljudi. Zato njihovi izdelki niso šli v prodajo in so se večale zaloge, pa tudi izgube podjetij in zapravljanje. To smo imeli pred očmi, ko smo predlagali, da je treba dati podjetjem več pravic pri odločanju, da se zmanjšajo pristojnosti raznih oddelkov in administrativnega sistema, tj. da se preneha s povezovanjem dejavnosti partije, vlade in podjetij v eno samo monolitno celoto. Namesto tega naj bi se gospodarstvo organiziralo in se upravljalo v skladu z ekonomskimi zakoni, se pravi z gospodarskimi sredstvi. Organiziranje gospodarstva na podlagi ekonomskih zakonitosti terja specializacijo in koordinacijo med podjetji; to bi omogočilo, da bi prišle do izraza prednosti posameznih področij, organiziranje vseh oblik integracij, razvijanje blagovne proizvodnje in intenzivnejše podružbljanje proizvodnje. Upravljanje gospodarstva z gospodarskimi sredstvi zahteva tako državno uravnavanje gospodarstva, pri katerem bo izkoriščena vsestranska regulativna vloga trga in takšni dejavniki v blagovno-denarnih odnosih kot so dobiček, plače, obdavčenje in obresti; to pa zahteva hkrati, da podjetja odgovarjajo za svoje dohodke in izgube

in da podjetja sploh v prihodnje upravljajo s svojimi finančnimi sredstvi z mnogo večjimi pooblastili, ki so povezani s samostojnejšim odločanjem.

5. Kar zadeva strukturo nacionalnega gospodarstva, je treba povedati, da smo prej enostransko poudarjali prioriteto razvoja težke industrije – »jeklo je pomenilo glavni člen«, zelo malo pa smo razmišljali o specializaciji in koordinaciji. Tako smo zgradili mnogo »velikih in večnamenskih« ter »majhnih in nespecializiranih« podjetij; s tem smo ustvarili neracionalno strukturo našega gospodarstva. To se je kazalo v nesorazmerju med industrijo in kmetijstvom, med akumulacijo in potrošnjo, v pretirani kapitalni graditvi, v graditvi dvojnih kapacitet, v nizki stopnji izkoriščanja opreme in v zaostrenem problemu nezaposlenosti. Zaradi tega si moramo še bolj prizadevati, da bi dosegli kar najbolj popolno ravnotežje, da bi zmanjšali kapitalno gradnjo in spremenili nacionalni gospodarski plan, v katerem bi bila zagotovljena naslednja prioriteta: energija, promet in zveze, gradbeništvo, kmetijstvo, lahka in težka industrija; razen tega bi bilo smotno na široko razvijati storitvene dejavnosti. Tako bi se različna področja nacionalnega gospodarstva razvijala bolj skladno in koordinirano, dosegli bi racionalnejšo distribucijo proizvodnje, boljše bi bila izkoriščena razpoložljiva delovna sila kot tudi materialna in finančna sredstva ter naravna bogastva. Družbena reprodukcija bi potekala brez ovir in na ta način bi bila zagotovljena hitrejša socialistična izgradnja.

6. Poleg politike opiranja na lastne sile se moramo učiti na bogatejših izkušnjah drugih dežel, nujno moramo uvažati ter izkoriščati razvito tehniko drugih dežel in povsem izkoristiti tuje investicije. V današnjem svetu, ko se znanost in tehnologija hitro razvijata in ko prihaja do vse tesnejšega gospodarskega sodelovanja med deželami, pomenijo mednarodna trgovina, vzajemni uvoz in izkoriščanje razvojne tehnologije kot tudi uporaba tujega kapitala pri izgradnji normalen ekonomski odnos med deželami in nujen pogoj pri uresničevanju modernizacije. Kitajska se je odločila za politiko uporabe tujega kapitala, ki obsega nakup tuje razvitejše tehnike, strojev in opreme – do najemanja tujih posojil in tudi možnost, da se tujcem omogočijo investicije in v določenem obsegu – na podlagi skupnih kitajskih in tujih investicij tudi skupno poslovanje. To je pomemben korak k hitrejšemu uresničevanju modernizacije in velikega izboljšanja možnosti, da se Kitajska opre na lastne sile. Proučevali in analizirali smo tudi teorije, metode, izkušnje in spoznanja, do katerih so prišle v gospodarskih reformah druge dežele; vendar vse to lahko uporabimo le kot iztočnico, ki je ne moremo mehanično posnemati. Temeljito moramo analizirati predvsem lastne razmere in se dokopati do takega gospodarskega sistema, ki bo zadovoljil potrebe in razvoj proizvodjalnih sil na Kitajskem.

7. Brez demokracije ni socializma; brez demokracije si ni mogoče niti zamisliti štirih modernizacij. Danes stojimo pred pomembnimi nalogami, ki so povezane z razvijanjem socialistične demokracije in izpolnjevanjem

socialističnega pravnega sistema. Delavske množice so gospodar nad zemljo in podjetji. Zato je treba zagotoviti, da bo ljudstvo resnično razpolagalo s pravico upravljanja z državnimi zadevami in zadevami podjetij. To je pomemben dejavnik pri preprečevanju birokratskega zla.

Kitajska je bila zelo dolgo fevdalna in aristokratska dežela. Na naše kadre je bolj vplival fevdalizem kot pa kapitalizem. Zato je nujno, če hočemo razvijati socialistično demokracijo, da se kadri in ljudje otresejo škodljivih vplivov fevdalnega despotizma in sile navad majhnih proizvajalcev. Kot socialistična dežela smo dolžni vzpostaviti avtentični socialistični sistem, resnično moramo uporabljati načela demokratičnega centralizma, se upreti patriarhalnosti, preprečevati koncentracijo oblasti v rokah majhnega števila ljudi, kadre na različnih ravneh mora nadzirati ljudstvo in vsa dežela; skratka, ustvarjati moramo resnično živo in čvrsto politično življenje. Komunistična partija Kitajske proučuje problem, kako bi bilo mogoče učinkovito razrešiti problem demokratičnega centralizma v okviru sistema partije in države. Partija je ustanovila disciplinske komiteje in se odločila, da *de facto* ukine sistem doživljenjskih položajev za kadre. V kitajski ustavi je jasno povedano, da se »država drži načel socialistične demokracije in zagotavlja ljudem pravico do sodelovanja v upravljanju z državnimi zadevami, upravljanja na vseh področjih gospodarskega in kulturnega življenja, kot tudi pravico do nadzora nad državnimi organi in njihovim kadrom.«

Da bi zagotovili upravljanje ljudi z državnimi zadevami, je v ustavi poudarjeno, da morajo biti te pravice državljanov močno zaščitene. Da bi se ljudem v vsej deželi zagotovilo in olajšalo sodelovanje v upravljanju z državnimi zadevami in izvrševanje dejanskega nadzora nad državnimi organi in funkcionarji, so bili sprejeti zakoni, med njimi temeljni zakon o lokalnih ljudskih kongresih in lokalni ljudski upravi Ljudske republike Kitajske ter zakon o volitvah za vsedržavni ljudski kongres in lokalne ljudske kongrese Ljudske republike Kitajske.

Socialistična demokracija se v podjetjih uresničuje z demokratičnim upravljanjem. Temeljna oblika demokratičnega upravljanja v kitajskih podjetjih je zdaj zasnovana na delavskih kongresih, ki jih vodijo partijski komiteji. Delavski kongres demokratično volijo vsi uslužbenci in delavci v podjetjih. Ker je to najgloblje zasidran predstaviški organ v množicah, lahko verno odraža njihova stališča. Prek te organizirane oblike lahko delavski kongres redno razpravlja in obravnava vsa pomembna vprašanja, ki se nanašajo na podjetje, vključno z obravnavanjem proizvodnega plana, vprašanj upravljanja, organizacije dela, financ, problemov življenjskega standarda, zaščite na delu itn. Kongres lahko sprejema nujne odločitve in naslavlja zahteve na tiste, ki so v podjetju odgovorni za njihovo izvrševanje. Delavski kongres v podjetju ali obratu lahko tudi ocenjuje, nadzira in voli vodilne delavce na temeljnih ravneh podjetja. Kongres lahko zelo uspešno izvaja vlogo organa oblasti uslužbencev in

delavcev pri upravljanju podjetij, s čimer se krepi demokracija v politiki, tehniki, gospodarstvu in v vsakodnevnem življenju.

*

Kapitalistični sistem obstaja že več kot tri stoletja. Čeprav je ustvaril gigantske proizvodjalne sile, je v vsem dosedanjem razvoju pokazal številne neuspehe, mnoge zastoje in krize. Tudi danes ponovno vznemirjajo kapitalizem politične in ekonomske krize. Socialistični sistem nima za seboj posebno dolge zgodovine. Nujno je, da so se na njegovi poti pojavljale težave in odkloni. Toda socialistični sistem je v bistvu nepri- merno boljši od kapitalističnega sistema. Samo socialistični sistem lahko prevlada nepremostljiva in prirojena protislovja kapitalističnega sistema, uresniči temeljne interese ljudi, zagotovi polni zagon iniciative in ustvar- jalnosti delovnih ljudi, razvija družbene proizvodjalne sile na planski, skladen in hiter način ter zadovolji naraščajoče potrebe vseh članov družbe na materialnem in kulturnem področju. Socializem prodira v ospredje; sčasoma bo zmagal v vsem svetu, zahvaljujoč prosti izbiri, ki je dana narodom raznih dežel, da odločajo o potrebah, ki bodo najbolj ustrezale njihovim posebnostim.

ADOLF BIBIČ

Cavtat 1981: socializem, znanost, tehnologija, razvojne strategije

Mednarodna tribuna »Socializem v svetu« je za šesto okroglo mizo, ki bo v dneh od 21. do 26. 9. 1981 v Cavtatu, izbrala temo: »Socializem, znanost, tehnologija, razvojne strategije.« Ni treba poudarjati, kako aktualna je ta tema. Delavsko gibanje se je že zgodaj soočilo s tem vprašanjem. Pri tem so ga zanimali tako dehumanizirajoči učinki razvoja tehnike in tehnologije kot tudi, in predvsem, razvoj znanosti in tehnolo- gije kot osvoboditeljskega potenciala delavskega razreda in človeka.

Vendar je ta tema danes še posebno aktualna. Organizatorji srečanja upravičeno poudarjajo njen svetovnozgodovinski pomen s tremi velikimi dejstvi sodobnega sveta. Sodobni razvoj znanosti, tehnike, tehnologije bolj kot kdajkoli prej postavlja nove eksistenčne probleme za razvoj vseh družb in, lahko bi rekli, človeštva kot celote. Prvikrat v zgodovini je človek sposoben ne samo, da množično uničuje sočloveka, marveč tudi, da

z najbolj rušilnimi orožji uniči človeka kot vrsto. Drugi faktor, ki daje tej temi posebno aktualnost, je zlom kolonializma in antikolonialna revolucija, ki pred množico novih politično emancipiranih dežel postavlja vprašanje strategije razvoja, v povezavi s tem pa tudi problem nove mednarodne ekonomske in politične ureditve. Ta naj bi v interesu vsega človeštva zagotovila hitrejši razvoj »dežel v razvoju« in tudi omogočila nove strategije razvoja. Če je to vprašanje postavilo na dnevni red zlasti gibanje neuvrščenosti, pa je hkrati to tudi skupna naloga vsega sodobnega sveta, posebej pa vsega sodobnega socializma. Končno socializem kot praksa, ki postaja svetovni proces, aktualizira vprašanja razvoja znanosti, tehnike in tehnologije v novih razsežnostih. Ta razvoj je ne samo omogočil in omogoča razvoj socializma in v njem ustvarjalnih potencialov človeka. Hkrati je to tudi eden izmed temeljnih izzivov in problemov socializma. Če socializem potencialno vsebuje v sebi sposobnost, da tudi v tem preseže kapitalizem, se tako zaradi tega, ker se je kot praktični proces začel uveljavljati v ekonomsko nerazvitih deželah kot iz določenih ideoloških in političnih razlogov tu sooča z resnimi problemi »dohitevanja«.

Lahko rečemo, da je Svet že uveljavljene cavtaške mednarodne tribune »Socializem v svetu« storil prav, ko je postavil na dnevni red to temo. Ta problem je zanimiv in aktualen tudi z vidika razvojnih strategij naše družbe.

Program letošnjih razprav v okviru zastavljene teme napoveduje nekaj skupin izredno aktualnih tem. Naj med njimi omenimo le nekatere. Znanost in tehnika kot ideologija. Meje znanstvene racionalnosti in scientizem. Marksistične in druge teorije o znanosti, tehniki in tehnologiji. Znanost, tehnika in tehnologija kot bistveni faktorji materialne produkcije in družbenega razvoja. Boj delavskega razreda in drugih proizvodnih razredov za alternativne tehnologije in organizacijo dela, osvobodene eksploatacije in dominacije, avtoritarizma in hierarhizma. Samoupravljanje in razvoj znanosti, tehnike in tehnologije. Znanost, tehnika, tehnologija in fundamentalne človeške potrebe. Znanost in tehnika ter vsakdanje življenje ljudi. Znanost, tehnika in vsestranski razvoj človeka. Ekološki problemi, povezani z razvojem znanosti in tehnike. Znanost in tehnika kot faktorja emancipacije narodov in integracije človeštva. Znanstvenotehnično sodelovanje in nova mednarodna ekonomska in politična ureditev. Strategije gospodarskega in družbenega razvoja in njihov učinek na prodore socializma v sodobnem svetu. Nacionalne strategije gospodarskega razvoja, mednarodna delitev dela in nova mednarodna ekonomska in politična ureditev.

Tako razčlenjena tema bo brez dvoma, kot so dosedanje, pritegnila pozornost ne samo pri nas, marveč tudi v tujini. Zato lahko pričakujemo tudi v tem letu dokaj številno udeležbo na cavtaški mednarodni tribuni z vseh kontinentov, zlasti pa še iz dežel v razvoju.

Tuji udeleženci o participaciji in samoupravljanju

Prisotnost na lanskoletni mednarodni tribuni *Socializem v svetu* v Cavtatu je glavni in odgovorni urednik revije dr. Adolf Bibič izkoristil tudi za to, da je zaprosil nekatere tuje udeležence za kratek pismeni intervju; vprašanja so bila naslednja:

1. *Kaj menite o odnosu med socializmom in samoupravljanjem? Bi lahko rekli, da je samoupravljanje zakonitost socializma? Če je tako, v kakšnem smislu?*

2. *Bili smo priča živahni razpravi o odnosu med samoupravljanjem in državo. Kaj menite o tem?*

3. *Kakšno posebno izkušnjo na področju participacije in samoupravljanja poznate v vaši deželi? Kako bi komentirali perspektive razvoja participacije ali samoupravljanja v vaši deželi?*

4. *Sodelovali ste v razpravah o participaciji, samoupravljanju in socializmu v okviru Okrogle mize 80 v Cavtatu. Kakšno je vaše mnenje o razpravi o tej odločilni točki?*

5. *Kaj menite o jugoslovanski izkušnji samoupravljanja? Kateri rezultati so po vašem mnenju omembe vredni in kateri problemi se vam zdijo najbolj pereči?*

Povabilu za sodelovanje so se ljubeznivo odzvali: Ali Ammar, član Centralnega komiteja FNL iz Alžirije; Stefano Bianchini, znanstveni sodelavec inštituta Antonio Gramsci iz Rimá; Victor Fay, član nacionalne politične direkcije Združene socialistične partije Francije (PSU); Abraham Guillén, publicist iz Madrida, Ulf Himmelstrand, predsednik Mednarodnega združenja za sociologijo in profesor na univerzi v Upsali; Pierre Hureau, sekretar Francoske demokratske konfederacije dela (CFDT); Oscar Weiss, član socialistične partije Čila; letos junija je obiskal Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo dr. Jerzy Wiatr, profesor na varšavski univerzi in podpredsednik Mednarodnega združenja za politične vede; zaprosili smo tudi njega za sodelovanje v intervjuju, čemur se je rad odzval.

Odgovore na vprašanja smo v reviji razvrstili po abecednem redu avtorjev.

I

Vzpostaviti konfliktni, nasprotujoči ali protislovni odnos med samoupravljanjem in socializmom pomeni pričeti po mojem mnenju jalovo debato. Moje osebno prepričanje je, da samoupravljanje v svojem dolgem razvoju ustvarja socializem. Samoupravljanje je povezano s socializmom, ki je tudi njegov smoter, zaključek. Očitno je torej, da je odnos med samoupravljanjem in socializmom obenem dialektičen in organski odnos.

Če pomeni socializem osvoboditev človeka, ker odpravlja odtujitev, potem samoupravljanje vsebuje, prinaša emancipacijo človeka, ker ustvarja svobodne odnose med svobodnimi ljudmi v osvobojeni družbi. To niso le sanje teoretika. Samoupravljanje, ki širi in pogloblja koncept demokracije in svobode, preprečuje birokratizacijo državnega in partijskega aparata pri graditvi socializma. Samoupravljanje združuje zakonitost socializma, prenaša na njih svoj dinamizem in prožnost svojega ustroja, jim vrača človeško razsežnost, ustvarjalni in plemeniti značaj, svobodno privolitev in svobodno sprejemanje. Samoupravljanje zavrača voluntarizem, pasivno sprejemanje in podreitev.

II

Odnos med samoupravljanjem in državo:

To lahko pomeni:

a) Je samoupravljanje združljivo z obstojem države in njenim delovanjem?

b) Se lahko samoupravljanje razvija v državi, na njeno pobudo in pod njenim varstvom ali pa sta samoupravljanje in država v konfliktu?

O teh dveh pojmihi lahko razmišljamo bolj na široko in bolj kompleksno.

1. Če je država sredstvo osvobajanja in emancipacije, si odnosi med državo in samoupravljanjem ne morejo nasprotovati. Ti odnosi niso vzporedni, temveč so med seboj povezani, solidarni. Državni aparat se razvija skupaj s samoupravljanjem. Država spreminja svojo strukturo, se demokratizira glede na dinamiko razvoja samoupravljanja in glede na družbene, politične in celo ideološke vrednosti, ki jih osvobaja. Država kot pobudnik samoupravljanja je pod vplivom le-tega in kaže nove oblike notranjega in zunanjega vsakdanjega delovanja. Z ozirom na to pojmovanje solidarnosti je odnos med državo in samoupravljanjem dinamičen, evolutiven. Medsebojna povezanost teh dveh pojmov lahko rodi novo obliko funkcij države v samoupravni družbi. Ali bi lahko govorili o samoupravni državi?

2. Nasprotno pa, če nastaja samoupravljanje v klasični »ne-socialni« obliki države, je ta odnos lahko le antagonističen. Samoupravljanje, ki

nastaja v bazi (po tej predpostavki) in pod vplivom družbenega pritiska, skoraj neprestano nasprotuje državi. Ta nasprotujoči si odnos ima vse značilnosti nasilnih odnosov. V takem položaju se razvoj samoupravljanja lahko usmeri na uničenje države in ne na njeno odmiranje. Uničenje je posledica nasilnega delovanja nekega revolucionarnega procesa, odmiranje je počasen proces, ki se razvija postopoma, ko socialistična družba reši vsa svoja protislovja in doseže stopnjo homogenosti družbenih odnosov.

Odgovor na to vprašanje se nanaša na zgodovinske pogoje, v katerih je nastala država, na njeno družbeno vsebino, na politično-ekonomsko usmeritev in na pravila njenega delovanja.

III

Alžirsko izkušnjo sem predstavil v svojih referatih na okroglih mizah 1978, 79 in 80. Tokrat bom zelo kratek. Razvoj samoupravljanja v Alžiriji je tesno povezan z dinamizmom sistema delavskih zborov (skupščin) v gospodarstvu, ljudskih skupščin v državnih strukturah ter samoupravnih in zadružnih skupnosti v poljedelstvu. Cilj razvoja socializma je »svobodni razvoj človeka« (Narodna listina). Ta razvoj je povezan z demokratizacijo in decentralizacijo kot dvema vzvodoma povezovanja ljudstva v procesu odločanja in upravljanja dežele. Jasno je, da se kaže alžirska pot v socializem, ki izvira iz ustvarjalnega duhá množic in iz značilne zgodovinske stvarnosti naroda, tako kot jugoslovanska, kot nova oblika, ki prispeva k bogatitvi in raznolikosti pri graditvi socialistične družbe, družbe v službi človeka, človeške družbe. Prav gotovo je socializem z različnimi potmi, ki vodijo v njegovo uresničitev, bodoči humanizem, ki bo odpravil sprtost človeka z njegovo lastno naravo in poudaril tisto, kar je v tej naravi najplemenitejšega.

IV-V

Okrogla miza je s svojimi temami priča volje po razširitvi in demokratizaciji razprave med teoretiki različnih šol in področij. To ima dvojno poslanstvo:

1. Uvajanje novih elementov v socialistično teorijo glede na številne, različne, specifične in posebne izkušnje, ki se razvijajo in uresničujejo po svetu. Razprave bogatijo socialistično teorijo, misel in prakso, čeprav se to neposredno in jasno ne kaže.

2. Medsebojna obogatitev udeležencev – čeprav ob polemični primerjavi idej. Četudi nekateri problemi ne najdejo ustreznega odgovora, je vseeno res, da je takšna debata pozitivno zgodovinsko dejstvo, ki spodbuja socialistično misel ob soočanju z različnimi tokovi in šolami.

Kar zadeva jugoslovansko izkušnjo, je po mojem mnenju – čeprav ne poznam vse njene mnogostranosti in njenega globljega ustroja – pogumen izziv jugoslovanskega ljudstva in njenega političnega vodstva zgodovini.

Proglasitev samoupravnega socializma v takratnih zgodovinskih in političnih pogojih je dokaz, da lahko ljudstvo, ki je odločeno, da si zgradi svojo bodočnost in osvobodi svojega duha, obogati revolucionarno misel z izvirno in svojevrstno izkušnjo izredne človeške razsežnosti.

STEFANO BIANCHINI

I

Če želimo resničnost gledati konkretno, potem se moramo odmakniti od kakršnegakoli idealiziranja samoupravljanja. Samoupravljanje lahko oblikuje možnosti za razširitev demokracije na vseh področjih gospodarskega, družbenega in političnega življenja. To je temeljni vidik socializma. Torej, če morata biti socializem in demokracija med seboj tesno povezana, potem samoupravljanje – v kolikor je instrument, ki omogoča posamezniku, da odloča o vseh temeljnih problemih skupnosti, ki ji pripada – lahko predstavlja učinkovito in izvirno pot. Obstojata dve temeljni vprašanji, ki jih postavlja samoupravljanje in na katera – vsaj doslej – ni ustreznega odgovora. Gre za nujnost, da se določijo samoupravne oblike integracije in dalje, da najdemo pravo ravnotežje med družbeno in individualno svobodo v okviru političnega pluralizma.

Sinteza v samoupravni družbi, torej v družbi, v kateri je bila lastnina proizvodnih sredstev podružbljena, mora najti nove instrumente: to ne more biti niti država, niti samo trg. Država ne more biti zato, ker se tu srečujemo z dejanskim tveganjem centralistične okostenelosti sistema in birokratizma; samo trg pa ne zato, ker izraža težnje po obnavljanju kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov in sicer ne glede na sistem politične oblasti in ne glede na to, kdo ima politični sistem v rokah. Gre tedaj za veliko temo o odnosih med planom in trgom in sicer v prvi vrsti za vprašanje mehanizmov, ki lahko zagotavljajo proizvajalcem, delavcem, državljanom možnost, da delujejo v skladu z lastnimi interesi, a vendar obenem tako, da se ne izgubi izpred oči nujnost misliti in delati tudi v širših družbenih okvirih.

Samoupravljanje že samo po sebi postavlja v ospredje navzočnost množstva subjektov, ki se v družbi gibljejo in tudi med seboj soočajo; nujno pa je, da ti subjekti lahko svobodno delujejo tako na ekonomskem kot tudi na političnem področju. Nujno je, da imajo možnost, da se organizirajo in sicer v okviru mehanizmov, ki jim dopuščajo, da pride do posredovanja med konflikti. Tako zagotavljamo možnosti izbire posamezniku in družbi.

Mednarodno delavsko gibanje ni uspelo dati prepričljivega odgovora na ta vprašanja. Mimo drugega tudi iz teh razlogov ne bi želel govoriti o samoupravljanju kot o »zakonu« socializma. Imam tudi – vsaj osebno –

predstavo o okostenelosti, negiblivosti besede »zakon«. Raje bi dejal, da je samoupravljanje možnost z vsemi vzpodbudami in neznankami, ki jih samoupravljanje nosi s seboj.

II

Že preje sem govoril o državi. Ni dvoma, da je država – gledano teoretično – v nasprotju z idejo samoupravljanja. Vendar države danes vsekakor ni mogoče odpraviti. Državi se lahko dajo nove razsežnosti. Predvsem kaže preprečiti težnjo države, da bi se vsilila kot razsodnik med konflikti. Problem demokratične reforme države in bolj celovite artikulacije, ki bi vsebovala decentralizacijo in neposredno participacijo delavcev je tema, o kateri se v svetu veliko razpravlja. Še več, za samoupravno družbo je nujna destrukcija države in uveljavitev nove sinteze, ki bi temeljila na svobodnem izražanju soglasja in nasprotovanja ter se izražala v novih odnosih med institucijami in družbo. Gledano s tega zornega kota se mi zdi posebej pomembno vprašanje deprofesionalizacije politike. Čudno je, da se na srečanju v Cavtatu to vprašanje ni postavljalo v ospredje v vseh svojih pomenih, dasi ta problem posega v organizacijo in delovanje velikih ljudskih množic ter se tiče mehanizmov, ki urejajo državo in menjajo njeno bistvo. Opravka imamo s pojavom, ki ima velike revolucionarne možnosti. Seveda ima deprofesionalizacija politike tudi svoje meje in to tako iz objektivnih razlogov, kakor tudi iz mednarodnih vzrokov, ki narekujejo navzočnost posebnih profesionalnih skupin v politiki. To odpira tudi možnosti manipulacije. Ob teh vprašanjih bi se res lahko bolj ustavljali na okrogli mizi v Cavtatu.

III

Zadružništvo je v Italiji edina konkretna izkušnja, ki se približuje samoupravljanju. Zadružništvo je posebej močno razvito v Emilii-Romagni. V referatu sem se dotaknil prav tega vprašanja v moji domovini. Ta »italijanska resničnost« je blizu tudi jugoslovanski resničnosti (stanju samoupravljanja), in to zaradi oblik, prek katerih se odloča, zaradi organizacije dela in – če že hočete – tudi zaradi nekaterih negativnih vidikov kot, na primer, omejevanje gibanja kapitala in teženj, da ne bi odpirali novih podjetij in na novo zaposlovali ljudi. Ne gre za to, da bi se v Emilii-Romagni uporabljalo jugoslovanske izkušnje kot nekakšen model, saj ima zadružništvo na tem območju dolgo tradicijo in sega že v začetek tega stoletja. Vendar je zanimivo opazovati, čeprav v razmerah, ki so v zgodovinskem pogledu popolnoma drugačne, in ob omejenih medsebojnih stikih, da je zadružništvo v Emilii-Romagni organizirano po vzorcih, ki se dajo primerjati z temeljnimi organizacijami združenega dela in z delovno skupnostjo, ki temelji na konceptu lastnine, ki je zelo blizu jugoslovanski zamisli družbene lastnine.

Odveč je poudarjati, da gre za sektor zadružništva, ki živi na kapitalističnem trgu in kjer vznikata dva temeljna problema, ki ju je treba rešiti: a) kako zadružni sektor iz Emilie-Romagne razširiti na širšo raven Italije kot celote, da bi se utrdila družbena funkcija zadružnega sektorja kot to predvideva italijanska ustava in b) doseči planiranje na širši – nacionalni ravni, upošteva je paritetno načelo tako v odnosu do zadružnega kot tudi do državnega sektorja. Vse to naj bi pripomoglo h kakovostnemu preoblikovanju trga in to s ciljem, da bi kapitalizem preseegli.

IV

Prvi vtis, ki ga tvegam sporočiti, ko sem poslušal zelo številne razprave na okrogli mizi v Cavtatu, in ki so se nanašale na najbolj razširjene izkušnje participacije v svetu, je ta, kot da je samoupravljanje že zdavnaj prevladujoča prvina v družbenem preoblikovanju skoraj vseh držav. Mi seveda dobro vemo, da temu sploh ni tako. Res pa je, da ne moremo zanikati, da obstoja velik vzgib in vzpodbuda med delavci, da bi participirali, da bi odločali. To je vzgib, ki sproža nove procese razširjanja demokracije, ki nasploh daje demokraciji novo moč.

Na temelju te ugotovitve je bila razprava v Cavtatu zelo raznovrstna, živa in bogata, še posebej, kadar so se razpravljalci dotikali vprašanja pluralizma in demokracije. Obširnost te teme je čestokrat omogočila tudi beg v abstrakcije ali k temam, ki so imele bolj malo skupnega s participacijo in samoupravljanjem. Razprava o temi pluralizem in demokracija, v kateri so prišle do izraza različne zgodovinske in kulturne tradicije, pa tudi različne politične potrebe, je vendarle nakazala nujnost novih poti za razširitev demokracije in socializma. Prispevek številnih razpravljalcev iz Afrike in Azije pa je izražal nujnost drugačnega obravnavanja težav in problemov, kot so danes v socialističnih državah ali s katerimi se ubadajo leve partije v zahodni Evropi, da bi se ponovno spravila v tek revolucija, ki je ni bilo po zgodovinskem porazu v dvajsetih letih.

V

Sedaj je že široko razširjeno mnenje, kako je Jugoslavija zaradi izvirnega značaja svoje socialistične revolucije in zaradi samoupravne usmeritve svojega političnega sistema zanimiva družba, in »posebna« družba: socialistična, samoupravna, s tržno ekonomijo, odprta k trgovini z zunanjim svetom, neuvrščena. Jugoslavija ima nedvomno zaslugo, da je odprla pot, prek katere so se potem oblikovale »nacionalne poti v socializem«. Danes smo priče raznovrstne panorame nacionalnih družbenopolitičnih izbir ne samo pri komunističnih partijah, ki so na oblasti, temveč tudi svojskih strategij in političnih perspektiv komunističnih partij, ki še niso prišle na oblast.

Temeljna zgodovinska zasluga Jugoslavije je nedvomno v tem, da je izbrala samoupravljanje kot temeljno prvino novih družbenih odnosov.

To kaže na eni strani na izvirnost v svetovnem dogajanju; na drugi strani pa samoupravljanje opozarja tudi na problem iskanja soglasja, na vprašanje neposredne participacije in odločanja delavcev o rezultatih svojega dela, da bi se tako preseгло enačenje socializma z poddržavljanjem proizvodnih sredstev.

Ne gre za to, da bi se sedaj poglobljali v številne vidike jugoslovanske samoupravne družbe in zahajali v celoten zgodovinski razvoj, ki je bil v teh petintridesetih letih tudi težaven, zapleten, naporen in čestokrat oznamenovan s težkimi političnimi krizami. Dejstvo pa je, da je Jugoslavija ravno v enem izmed najbolj kritičnih trenutkov svoje zgodovine – to je v času smrti predsednika Tita in v obdobju, ki je sledilo – pokazala trdnost in solidarnost. Ta trdnost je presenetila velik del javnega mnenja, ki je, posebej na Zahodu dvomilo o možnosti, da bo samoupravni sistem preživel svojega ustanovitelja. To je brez dvoma trdna oporna točka za jugoslovanske narode in za zvezo komunistov in to velja tudi za prihodnost.

Danes je Jugoslavija, tako zaradi posebnih notranjih razlogov, kot tudi zaradi mednarodnih okoliščin, v ekonomski krizi velikih razsežnosti. Zdi se, da se Jugoslovani tega v celoti zavedajo. Toda, vsaj po moji presoji, sta tu dve vprašanji, ki jih je treba rešiti: najprej vprašanje, kako preprečiti v razmerah gospodarske krize, da ne bi zopet državni aparat dobil prevladujočo vlogo pri iskanju sinteze med različnimi interesi, ki se danes kažejo na vseh ravneh jugoslovanske družbe. Drugo vprašanje pa je v tem, da je še vedno odprt problem krepitve politične demokracije – to je tema, ki ji je tudi Kardelj posvečal pozornost tudi še malo pred svojo smrtjo. Gre za to, da odnosi med družbenopolitičnimi mehanizmi in samoupravnimi interesi zahtevajo ponovno opredelitev – in to ne samo na teoretični, temveč še zlasti na konkretni ravni, tako da bi se tudi nesoglasju (tistim, ki ne soglašajo) zagotovili mehanizmi izražanja.

VICTOR FAY

I

Ne smemo enačiti samoupravljanja s socializmom. *Samoupravljanje je prehodna oblika, na poti v svobodni socializem.* Brez samoupravljanja ni mogoče ustvariti socializma, ki spoštuje demokracijo delavcev. V tem oziru je samoupravljanje zakonitost socializma.

II

Na gospodarski ravni samoupravljanje koeksistira s trgom, na politični in institucionalni pa z državo. Vendar pa je težnja samoupravljanja

preseči trg ter ga nadomestiti z načrtovanim gospodarstvom in prispevati k postopnem odmiranju države ter jo nadomestiti s samoupravnimi institucijami na vseh področjih in ravneh družbe.

III

V Franciji ni samoupravljanja. Pogoja za uresničenje samoupravljanja sta osvojitve oblasti s strani delavcev in kolektivizacija najpomembnejših proizvodnih sredstev, menjalnih in bančnih kreditov. Nastanek samoupravnih institucij, na prvem mestu gospodarskih, je možen le, če upoštevamo razvoj razrednega boja v Franciji.

IV

Debata v Cavtatu je omogočila jasnejšo razlago nekaterih vidikov samoupravljanja kot pojma in njegove povezave z neposredno demokracijo delavcev. Razprava v Cavtatu je pokazala na jasno razcepitev med pristaši centralističnega, državnega socializma in pristaši samoupravnega, decentraliziranega socializma.

V

Tridesetletna jugoslovanska izkušnja, ki nima vloge modela, je dokaz življenjske sile in stabilnosti. Osebo imam jugoslovansko izkušnjo za uspeh, ker je postopoma širila javne in osebne svoboščine. Po Titovi smrti je njen najpomembnejši problem utrditev sistema in razvoja kulturnega in družbenega pluralizma, kasneje pa tudi pluralizma na političnem področju.

ABRAHAM GUILLÉN

I

Socializem brez samoupravljanja je državni kapitalizem, birokratizem. Torej je samoupravljanje na vseh ravneh odločanja, na ekonomski, politični in družbeni, temeljna zakonitost socializma.

II

Menim, da čim več oblasti ima država, toliko manj je ima ljudstvo, družba. Skratka: socializma ni, če ni podružbljanja države. Konkretno: če ni samoupravljanja, ne bo odpravljena odtujenost proletariata.

III

Najboljšo uresničitev samoupravljanja v Španiji predstavljajo svobodne skupnosti in samoupravni komiteji sindikalnih organizacij C. N. T. – U. G. T. Skratka: resnični socializem je en sam v vseh deželah, to je samoupravljanje delovnih ljudi na vseh področjih.

IV

Nisem imel sreče, da bi prisostvoval okrogli mizi 1979, aktivno pa sem sodeloval 1980 leta. Moj vtis je, da jugoslovanski predstavniki dajejo vsebino svojim referatom in razpravam, medtem ko se drugi večinoma izgublajo v oblikah samoupravljanja kot ideologiji, ne pa kot praksi.

V

Jugoslovanska izkušnja v samoupravljanju je kot nova oblika proizvodjanja, kot praktičen socializem, ne kot idealni socializem, temveč kot stvarni, resnični, vsakdanji, s svojimi napakami in uspehi, edinstvena izkušnja. Skratka: Jugoslavija je najboljša šola in delavnica socializma.

ULF HIMMELSTRAND

I

Odgovor na to vprašanje je deloma semantične narave. Ali z drugimi besedami, odgovor je odvisen od tega, kako opredelimo socializem – in samoupravljanje. Relativno lahko je definirati samoupravljanje in ga ločiti od npr. delavske participacije, imenovane soodločanje itd. Mnogo težje pa je definirati socializem glede na to, da ga opredeljujejo na toliko različnih načinov, tako v različnih socialističnih kot tudi kapitalističnih deželah. Mislim, da bi se morali zato izogniti zgodovinsko in kulturno determiniranim razlikam v različnih opredelitvah socializma, definirati socializem mnogo bolj teoretično in abstraktno.

Izhajajoč iz konceptualnega okvira zgodovine materializma, bi opredelil socializem glede na tri kriterije:

a) socializem implicira eliminacijo protislovja med kapitalom in delom, torej protislovja, ki je osnovna in najbolj izrazita značilnost kapitalizma vseh časov;

b) Socializem implicira eliminacijo protislovja med produkcijskimi silami in produkcijskimi odnosi, protislovja, ki postaja z zgodovinskim razvojem in zorenjem kapitalizma vse bolj izrazito.

c) Socializem predpostavlja, da bo nadstavba, ki se bo dvigala nad ekonomsko osnovo, izražala potrebe in interese vseh delovnih ljudi in ne le interese kapitalistov in drugih vladajočih razredov.

Očitno je, da delavsko samoupravljanje, kadar je popolnoma operacionalno, eliminira protislovja med kapitalom in delom. V delavskem samoupravljanju delo razen tega da proizvaja, tudi popolnoma nadzira rast in uporabo kapitala znotraj okvirov danih objektivnih pogojev. Zdi se tudi verjetno, da delavsko samoupravljanje bolje rešuje tisto posebno vrsto protislovja, kot je npr. državni socializem, in sicer zato, ker v delavskem samoupravljanju delo neposredneje kontrolira kapital.

Bojim se, da o izkušnjah in rezultatih delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji ne morem veliko povedati, ker je bilo tu, na cavtatskem srečanju, predstavljeno tako malo empiričnih podatkov o tem vprašanju. Nisem pa še imel priložnosti prebrati zadnjih študij, ki primerjajo Jugoslavijo z drugimi deželami.

Želel bi, da bi prihodnje raziskave in razprave osvetlile take probleme, kot so na primer: nezaposlenost, ustanavljanje novih podjetij, vprašanje delovne mobilnosti, ki je v Jugoslaviji razmeroma skromna.

Dalje se mi zdi, da se vloga zveze komunistov v stvarnosti razlikuje od tistega, kar je deklarirano oz. zapisano na papirju. Seveda gre za številne precej zapletene probleme, ki jih je težko razrešiti tako teoretično kot praktično in zato vam nikakor ne očitam problemov. Moramo se enostavno sprijazniti z dejstvom, da so problemi, ki jih je težko rešiti, in da inovacije, ki bi te probleme lahko rešile, zahtevajo svoj čas.

Drugi problem, ki ni lasten samo sistemu delavskega samoupravljanja, je uporaba »kapitalistične tehnologije«, saj je tako tehnologijo treba pogosto nabavljati v tujini, predvsem v kapitalističnih deželah.

Moj izredno pozitiven odnos do jugoslovskega delavskega samoupravljanja vsekakor ne pomeni, da mislim, da je ta sistem brez problemov, ali pa da vem dovolj o njegovem dejanskem delovanju in njegovih načelih. Zato bom še naprej obiskoval Jugoslavijo, da bi izvedel še več, in upam, da bom imel več možnosti za spremljanje aktualnega, problemsko usmerjenega raziskovanja in inovacijskih razprav o rešitvah teh problemov.

Ko pa govorimo o naraščajočih protislovjih med produktivnimi silami in produkcijskimi družbenimi odnosi v razvitem kapitalizmu, je težje oceniti, kaj bolje opravlja svojo funkcijo: državni socializem ali samoupravljanje. To deloma zato, ker je ta posebna vrsta protislovja manj natančno opredeljena (definirana) v Marxovih delih in delih njegovih naslednikov. En vidik tega protislovja je izrazito družbena narava produktivnih sil v razvitih kapitalističnih družbah, medtem ko družbeni produkcijski odnosi ostajajo v sferi zasebnosti, pri čemer odločanje kapitalistov in njihovih menažerjev le minimalno upošteva družbeni vidik akumulacije kapitala, pač pa pretežno interes kapitalistov.

Kot posledica tega so zanemarjene širše družbene implikacije kapitalistične proizvodnje. To pa bi lahko pomenilo, da ne prihaja do odločitev, ki bi upoštevale širše družbene predpostavke in posledice, ki jih poraja kapitalistična proizvodnja, hkrati pa bi lahko tudi pomenilo, da se dejansko sprejemajo odločitve, ki preprečujejo polno izkoriščanje potencialov razvijajočih se družbenih produkcijskih sil. Kot posledica tega ta posebna vrsta protislovja implicira tudi neodločanje tam, kjer bi bile odločitve nujne – predvsem glede nekaterih daljnosežnih negativnih učinkov kapitalistične proizvodnje – kot tudi odločitve, ki delujejo zaviralno na potencialni razvoj novih produktivnih sil, ki so hkrati tehnološko učinkovite, družbeno koristne in ugodne za ohranjanje človekovega dostojanstva v proizvodnem procesu.

Vprašanje, ali delavsko samoupravljanje bolje rešuje te probleme odločanja ali neodločanja kot razviti kapitalizem ali državni socializem, je delno empirično vprašanje. Seveda pa je empirična proučevanja delavskega samoupravljanja nujno dopolniti s teorijo. Glavno teoretično vprašanje je, kakšna vrsta pobud deluje na te tri tako različne dejavnike, da odločajo ali ne odločajo v sistemih razvitega kapitalizma, državnega socializma in delavskega samoupravljanja.

Na vprašanje, ki zadeva pobude za neodločanje v primeru negativnih učinkov industrijske proizvodnje, lahko odgovorimo le, če upoštevamo zgodovinsko-specifično nacionalno izkustvo, povezano z razvojem družbe in razvojem razrednih in skupinskih organizacij.

Lahko si predstavljamo sistem delavskega samoupravljanja, v katerem pri samoupravnem odločanju zanemarjamo negativne učinke proizvodnje izven posameznih podjetij ali združenj, medtem ko bi te negativne učinke, ki so posledica specifičnih zgodovinskih značilnosti danega naroda, prav lahko upoštevali v razvitem kapitalizmu ali celo morda v državnem socializmu. Zato je nemogoče a priori reči, ali bi bilo delavsko samoupravljanje v tem pogledu bolj »socialistično« kot druga dva načina proizvodnje. Vendar pa se zdi glede na motive za odločitve, ki omogočajo razvoj novih produktivnih sil, tistih, ki smo jih nakazali prej, smotrno vsaj teoretično domnevati, da bo delavsko samoupravljanje bolj učinkovito in se bo tudi bolj približalo zadovoljevanju tega posebnega kriterija socializma.

Kar zadeva tretji in zadnji kriterij, je prav tako težavno povedati a priori dokončno sodbo. Tudi tu igrajo zgodovinske posebnosti odločilno vlogo. Zato bi, ko povzemam svoje zaključke o tem vprašanju, dejal, da se zdi, da delavsko samoupravljanje bolje zadovoljuje socialistične kriterije v dveh ozirih, medtem ko zgodovinske razmere odločajo o tem, ali zadovoljuje tudi druge omenjene kriterije. Vendar pa imam občutek, da bi v ugodnih pogojih od vseh treh omenjenih načinov proizvodnje t. j. kapitalizma, državnega socializma in delavskega samoupravljanja, prav delavsko samoupravljanje najbolj zadostilo vsem kriterijem socializma, ki smo jih omenili.

II

Že v odgovoru na prvo vprašanje sem se delno dotaknil tega problema. Naj k temu dodam, da so po mojem mnenju izrazi, kot je npr. »odmiranje države«, čisto retorični. Decentralizirano delavsko samoupravljanje, ki deluje na konkurenčni blagovni trg, zahteva manj državne intervencije kot razviti kapitalizem – vsaj v ugodnih pogojih. Vendar pa potreba po splošni solidarnosti, planiranju, usklajevanju in prerazporeditvi še vedno zahteva obstoj države, ki prevzame druge naloge, ki jih ni mogoče izvajati v okviru decentraliziranega delavskega samoupravljanja. Taka država bi morala imeti demokratično osnovo in se izogibati podrobnemu predpisovanju. Njena glavna naloga naj bi bila določiti in opredeliti parametre za decentralizirano ekonomsko dejavnost.

III

Po definiciji samoupravljanje ni možno v čisto kapitalističnem sistemu, kot npr. na Švedskem. Majhni otoki delovnih zadrug (kooperacij) prav gotovo lahko sprejemajo načela samoupravljanja in se po njih ravnaajo – celo v kapitalistični deželi, kot je Švedska. Vendar pa se bosta kapitalistična tekmovalnost in hierarhična dediščina kapitalistične proizvodnje nedvomno upirali takim posamičnim eksperimentom samoupravljanja. Le tedaj, če sistem delavskega samoupravljanja oblikuje celovito dejavnost, tako ekonomsko, kulturno in industrijsko aktivnost v določeni regiji, kot npr. v zadrugi »Mondragon« v Španiji, bi se zdelo možno, da se ohranijo in razvijajo načela delavskega samoupravljanja tudi znotraj povsem kapitalistične ekonomije. Tako obsežnih eksperimentov na Švedskem nimamo. Na Švedskem lahko govorimo o primerih participacije delavcev, čeprav je bilo švedsko sindikalno gibanje zelo dolgo močno skeptično predvsem glede oblik participacije. Zdi se, da so se sindikati doslej več ukvarjali z dolžnostmi, kot pa s pravicami in možnostmi delavcev. Tudi pred kratkim sprejeti zakon o delavskem soodločanju, ki sicer ne predpisuje obveznega soodločanja, marveč ga le omogoča – s tem da razširja obseg tem, ki so lahko predmet razprave in dogovarjanja med delom in kapitalom – v glavnem ni uspel.

V zasebnem sektorju dogovarjanja med sindikati in delodajalci ni pripeljalo do pozitivnih rezultatov, vsaj kar zadeva dogovore o soodločanju delavcev. Vendar pa je bil ta zakon izredno pomemben v tem smislu, da je pokazal delavcem, da so delodajalci popolnoma nenaklonjeni soodločanju v tistih vprašanjih, ki zadevajo vodenje podjetja. Na osnovi teh izkušenj švedsko delavsko gibanje lahko odločneje zahteva prenos lastništva in delavski nadzor nad kapitalom; samo tak prenos lahko zagotovi pravi vpliv delavcev nad uporabo kapitala.

Fondi mezdnih delavcev kakor tudi regionalni in nacionalni skladi za pospeševanje razvoja, ki sta jih predlagali zveza sindikatov in socialdemokratska stranka, prav gotovo pomenita korak naprej v tej smeri.

Ko se bodo – in če se bodo – te strukturalne reforme uresničile, seveda ne bodo spremenile Švedske v socialistično deželo, vendar pa bi njen ekonomski sistem vsaj postal sistem demokratičnega kolektivnega kapitalizma, ne pa sistem oligopolnega kapitalizma, kakršen je sedaj. To bi pa pomenilo pomemben korak na poti k polneje razvitemu socializmu.

IV

Že več let prihajam v Cavtat in ugotovil sem, da so bile razprave o bolj teoretičnih vprašanjih v preteklosti bolj plodne, iskrene (odkritosrčne) in analitične. Zdi se, da so se letošnje razprave o samoupravljanju in socializmu osredotočile na prednosti in odlike specifičnih in različnih sistemov socializma v posameznih deželah, kar je izzvalo več normativno obarvanih, včasih pa je celo propagandističnih intervencij s strani udeležencev, na žalost pa je bilo manj analitičnih in znanstvenih dognanj. Premalo pozornosti je bilo, po mojem mnenju, posvečeno problemom različnih sistemov in predstavitvi empiričnih rezultatov, ki osvetljujejo take probleme.

Ker noben sistem ni popoln, sem kot predsedujoči ene od »okroglih miz« izkoristil priložnost, in vprašal, kateri vrsti nepopolnosti naj dajemo prednost in zakaj: nepopolnosti centralističnega planiranja ali nepopolnosti delavskega samoupravljanja? Na žalost ni nihče hotel razpravljati o tem, po moje bistvenem vprašanju. Mnogo več sem izvedel v zasebnih razgovorih s kolegi v neuradnem delu srečanja. Seveda pa ne gre zanikati, da je uradni del programa posredoval vsem udeležencem mnogo gradiva za razmišljanje. Srečanje, tako kot smo ga imeli letos v Cavtatu, je podobno izkopavanju v rudniku – veliko jalovine in zelo malo čiste rude, pa vendar je zlato, ki ga dobimo iz rude, dovolj dragoceno in dokazuje, da srečanje v Cavtatu ni bilo zaman.

V

Z velikim zanimanjem spremljam sisteme delavskega samoupravljanja in mislim, da moje zanimanje deli tudi velik del tovarišev v švedskih sindikatih in v socialdemokratski stranki, katere član sem – in seveda tudi člani švedske komunistične partije. Jugoslovansko izkustvo štejemo za možno rešitev tako problema razvitega (zrelega) kapitalizma kot tudi iskanja druge poti v socializem, odnosno tako imenovanega demokratičnega socialističnega planiranja. Dejansko mislim, da bi sistem, podoben jugoslovanskemu samoupravljanju, morda lahko deloval v ugodnejših razmerah na Švedskem, kot v Jugoslaviji, če bi le našli način, da bi mogli pričrpati večino naših volilcev, naj ta sistem prevzamejo.

I

Glede na naše pojmovanje v CFDT, je samoupravljanje ena od temeljnih zakonitosti socializma. Osnovni pogoj socializma, da bi prenehalo izkoriščanje in odtujitev proizvajalcev, je družbena lastnina proizvodnih sredstev. Socializem zahteva tudi načrtovanje gospodarstva, ki omogoča razvoj družbe glede na potrebe prebivalstva ter zmanjšuje razlike med socialnimi kategorijami, ljudstvi in rasami. Ti dve zakonitosti socializma, družbena lastnina proizvodnih sredstev in načrtovanje gospodarstva nista dovolj za označenje socializma, kakršnega si želimo. Dodati moramo še tretjo zakonitost. To je samoupravljanje, ki omogoča kolektivno izvrševanje oblasti, participacijo delavcev in državljanov pri procesu odločanja, pri usmerjanju rezultatov dela, pri organizaciji dela, pri organizaciji družbenega življenja, v občinah.

Vse tri zakonitosti so nerazdružljive. Očitno je, da socializma ni, če proizvodna sredstva niso v družbeni lasti. Brez načrtovanja tudi ni socializma, temveč le neenak razvoj v korist skupin, družbenih slojev, pokrajin. Brez samoupravljanja ni socializma, temveč le zamenjava ene vlade z drugo, enih voditeljev z drugimi, ki v enakih pogojih izvršujejo oblast v imenu delavcev.

Samoupravljanje, ki spreminja temelje oblasti, je temeljna zakonitost socializma. Samo samoupravljanje lahko uvede nove družbene odnose.

II

Odnos med samoupravljanjem in državo je objektivni problem, je odsev razvoja produktivnih in družbenih sil. Problem se različno kaže in stopnjuje z ozirom na vrsto dežele, njeno raven gospodarskega in družbenega razvoja.

Samoupravljanje bo pripeljalo do izumiranja države in do nastanka brezrazredne družbe. Vendar pa tega cilja ni mogoče takoj doseči, kajti razviti se morajo produktivne in družbene sile.

Odnos med samoupravljanjem in državo je nasprotujoč. Vendar pa se mora z razvojem samoupravljanja zmanjševati vloga države. V mnogih deželah, zlasti v deželah v razvoju, ima država prednost, ker se produktivne sile še niso dovolj razvile. Samoupravljanje, pojmovano kot proces, deluje kot protiutež vlogi države, ki se postopoma mora zmanjševati.

III

V naši deželi je politična in gospodarska oblast v rokah kapitalističnih sil, torej so izkušnje v samoupravljanju izredno omejene tako v številu kot v trajanju. Često so to izkušnje v podjetjih, ki jih kapitalizem želi izbrisati

in v katerih delavci prevzamejo vlogo neučinkovitega vodstva. So tudi druge oblike participacije delavcev pri upravljanju podjetij. V mislih imam zadrage. To niso samoupravne oblike participacije, saj so družbeni odnosi enaki kot v kapitalističnih podjetjih. Delavci so imetniki kapitala zadrage, vendar pa je vodstvo nosilec in izvrševalec oblasti v njihovem imenu. Delavci v teh podjetjih ne razpolagajo z dohodkom.

Zato pa je samoupravljanje bistvo mnogih bojev, ki jih vodijo delavci v naši deželi. Zahtevamo, da delavci dobijo večje pravice pri organizaciji dela, odločanju o dohodku, nadzoru nad gospodarskim upravljanjem podjetij. Vse te zahteve so le etape, »kamni čakanja« na čas, ko bo naša dežela dobila politično oblast, ki bo pripravljena vzpostaviti socializem. Danes teh pogojev ni. Predpogoj za razvoj samoupravljanja je, da socialistične sile prevzamejo v svoje roke osrednjo oblast.

IV

Razprava na Okrogli mizi 80 v Cavtatu je bila izredno zanimiva. Samo dežela kot je Jugoslavija lahko organizira takšno javno tribuno, kjer se lahko izražajo različna svetovna socialistična gibanja, kljub velikim razlikam. Z vso iskrenostjo trdim, da lahko samo naši jugoslovanski tovariši spodbujajo takšno svobodo in iskrenost pri izmenjavi idej in izkušenj, kajti takšno iskrenost gojijo doma.

Cavtat 80 je torej omogočil sodelujočim, da izrazijo svoje ideje, izkušnje in kritike. Rad bi postavil vprašanje: ali je Okrogla miza 80 uspela natančno opredeliti pojma »participacija« in »samoupravljanje«, in torej vsebino socializma? Pojem »participacija« je večpomenski. Lahko pomeni razne oblike so-upravljanja, združništva, delavskih svetov ali preprostih oblik posvetovanja in obveščanja proizvajalcev, oziroma preprostih oblik udeležbe pri delitvi dobička. Dežele tako imenovanega »realnega socializma« uporabljajo pojem »participacija«, čeprav imajo popolnoma centralizirano oblast.

Podobno je s pojmom samoupravljanja, ki ga uporabljajo vse struje, večina dežel, ki se sklicuje na socializem in celo socialdemokratska gibanja. Lahko bi se vprašali, kaj ni samoupravno na planetu Zemlja. Samoupravljanje se je spremenilo v veliko reko predvsem po zaslugi Jugoslavije in tega smo veseli, toda ta narasla reka ima veliko naplavin.

Ali je Cavtat 80 razjasnil pojem samoupravljanje? Upam. Osebno se strinjam z izjavo tovariša iz Ljubljane na začetku našega dela, da je samoupravni sistem edini sistem, kjer imajo delavci svojo vlogo v podjetju in v družbi ter sodelujejo v procesu odločitve. Samoupravljanje ni samo to, je vse to!

V

Že nekaj let naša sindikalna organizacija z zanimanjem spremlja razvoj jugoslovanskega sistema samoupravljanja. Zaslug je veliko, omejil

se bom le na rezultate, ki se nam zdijo najpomembnejši. Jugoslovanska izkušnja je uspela združiti socializem s svobodo, s spoznanjem raznolikosti, črtala je centralistični in birokratski model, omogočila je, da je socializem še naprej upanje zatiranih in izkoriščanih narodov vsega sveta. To ni edina zasluga jugoslovanske izkušnje. Samoupravljanje je omogočilo razvoj gospodarske baze v deželi, ki je redno in pomembno napredovala in tako izboljševala življenjsko raven prebivalstva. Vse to se je zgodilo v neugodnem mednarodnem okolju, kar potrjuje vrednost sistema. Drugo zaslugo je najti v samem samoupravljanju kot razširitvi oblasti, kot resnični participaciji delavcev pri upravljanju podjetij in družbe. Oblast se širi postopoma, vzporedno z razvojem družbenih sil. Naši jugoslovanski prijatelji pojmujejo samoupravljanje kot proces brez konca. Le-ta je prešel več stopenj, ki so se pokazale najprej na gospodarskem in nazadnje na političnem področju. Vsaka stopnja pomeni razširitev osnov in oblik samoupravljanja. Samoupravljanje ne zadeva več samo delitev dohodka, temveč tudi razširjeno reprodukcijo; s tem daje delavcem možnost, da odločajo o razvoju svoje dežele. Samoupravljanje vedno bolj pomeni neposredno udeležbo delavcev v temeljni organizaciji združenega dela. Vse kaže, da se bo proces tako razvijal še naprej z namenom, da bi delavci postali vedno bolj odgovorni za svojo usodo.

Vendar pa socialistični samoupravni sistem ni brez problemov. Le kako naj bi bil? To tudi ni njegov namen. V mislih imam problem, ki nastaja zaradi razvoja tehnologije in uvoza tehnologije iz kapitalističnega sveta. Vse to je prav gotovo potrebno za ravnovesje v zunanji trgovini in za gospodarski razvoj. Te tehnologije često povzročajo specializacijo del, odpravljanje kvalifikacij na delovnih mestih. Globoko spreminjajo odnos moških in žensk do dela, povzročajo vedno večjo odtujenost od dela, predvsem mladih ljudi. Samoupravljanje je prav gotovo družbeno-gospodarski sistem, ki lahko najbolj uspešno reši ta problem, ki pomeni nevarno oviro za odpravljanje družbene delitve dela in hierarhično delitev družbe na kvalificirane in nekvalificirane delavce.

Pri družbeni delitvi imam v mislih še problem razlik med moškimi in ženskami. Na številnih področjih gospodarskega, družbenega in političnega življenja so ženske v podrejenem položaju. Nimajo enakih funkcij, ne zasedajo enakih delovnih mest. Moški naj diskutirajo, razpravljajo, sprejemajo zakone, upravljajo in odločajo, ženske naj se ukvarjajo z gospodinjstvom in z vzgojo otrok. Res je, da se nekaj žensk povzpne na isto raven odgovornosti kot moški. Vendar pa je velika večina žensk v podrejenem položaju. To je nezdržljivo s socialističnim idealom o svobodnih ljudeh, enakopravnih v svoji raznolikosti, ki imajo enake pravice in možnosti. Zdi se mi, da ta problem ni dovolj upoštevan. Zdi se mi, da niso dovolj poudarjena prizadevanja, da bi ga ublažili, da bi spremenili odnose med moškimi in ženskami, da bi bili bolj enakopravni. Prav gotovo je bil storjen velik korak v primerjavi z agrarno družbo iz prejšnjega stoletja. Toda samoupravljanje ne more veljati samo za polovico prebivalstva.

Menim, da je to eden od najbistvenejših problemov naših družb, vključno z vašo.

Menim tudi, da se vaša dežela spoprijema s problemom neenakega razvoja republik. Takšna situacija je prav gotovo velika skrb za nosilce družbeno-gospodarskega sistema, ki stremi k skladnemu razvoju vseh pokrajin, dežel in celin.

Odkrite opombe na vaše vprašanje prav nič ne spreminjajo našega zaupanja v jugoslovansko samoupravljanje. Po našem mnenju lahko jugoslovansko samoupravljanje glede na svojo naravo pomaga pri iskanju rešitev za te težke situacije in probleme, ki jih pozna večina dežel.

OSCAR WAISS

I

Po mojem mnenju se samoupravljanje lahko razvije samo v družbi, kjer so proizvodjalna sredstva v družbeni lasti. V tem oziru sta pojma socializem in samoupravna družba v popolni skladnosti.

Samoupravljanje je zakonitost socializma, le če so delavci vključeni in udeleženi v zgodovinskem procesu. Prvič se samoupravljanje pojavi v Pariški komuni. Že Marx je poudaril delovanje »občinskih svetnikov« v Pariški komuni, ki so jih volili s splošno volilno pravico v različnih predelih mesta. Nosili so vso odgovornost ter bili lahko odpoklicani kadarkoli.

Prav zaradi tega je bila večina članov Komune iz vrst delavskega razreda. Komuna ni bila parlamentarna organizacija, temveč izvršilno in zakonodajno združenje.

Čeprav boljševiski niso imeli namena vzpostaviti samoupravne družbe, vsaj táke ne, kakršno pojmuje danes, je participacija delavskega razreda bila vedno prisotna v razvoju Oktobrske revolucije. Leninov stavek »socializem so sovjeti in električna« vsebuje dva osnovna pogoja za takšen razvoj, participacijo in tehnični napredek.

Sam Lenin je svetoval »neutrudno delati, da bi razvili organizacijo sovjetov in sovjetsko oblast«. Predvidel je tudi težnjo po spreminjanju članov sovjetov v »parlamentarce« ali birokrate. Zadnje mesece svojega življenja je posvetil borbi proti birokratskim odklonom.

Birokratske težnje, ki so popačile politično predstavništvo v socialističnih družbah, so se pojavile šele v Stalinovih časih. Ti odkloni so pripeljali do »realnega socializma« pojmovanega kot deformacija režimov, v katerih bi množice proizvodjalcev morale nadzorovati družbo in državo. V krogu sodobnega delavskega gibanja se ta resničnost kaže v dveh oblikah. V industrijsko razvitih in relativno manj razvitih kapitalističnih deželah delavci izgubljajo zaupanje, v socialističnih deželah, kjer

prevladuje birokracija, ostajajo pasivni. Oba pojava otežkočata pot v socializem.

Zaradi tega je odločitev Tita in jugoslovanskih komunistov leta 1950, da uvedejo samoupravne metode v podjetja, delovala kot oživiljena struja v svetovnem revolucionarnem procesu. Tako lahko pojasnimo ponovno zanimanje socialističnih krogov v velikem številu dežel za takšno izkušnjo.

II

Zdi se očitno, da danes Marxovim napovedim o končni odpravi države nasprotuje v praksi birokratska želja po »ovekovečenju« države. V svojem pismu Kugelmannu 12. aprila 1871 je Marx vztrajal na »predpogoju« za resnično ljudsko revolucijo, to se pravi na »rušenju« državnega aparata.

Samoupravljanje poskuša teoretično rešiti to protislovje in vrniti delavcem zgodovinsko vlogo pri odpravi države. Najpomembnejši marksistični teoretiki so izhajali iz premise, ki jo je Engels obširno razložil v »Izvoru družine, privatne lastnine in države«, da se oblast, ki je nastala iz družbe, dviga nad njo in se vedno bolj oddaljuje od nje. Za Lenina je končno odmiranje države neizogibno dejstvo.

Marca 1923. leta je malo pred smrtjo Lenin napisal članek, objavljen v Pravdi 4. marca istega leta, v katerem piše: »Nismo imeli dovolj časa, da bi se posvetili kvaliteti našega državnega aparata«, ter dodaja, »da gredo stvari v našem državnem aparatu tako slabo – da ne rečem porazno, da moramo čimprej resno razmisliti o obliki boja proti tem napakam...«. »Imamo birokrate ne samo v naših sovjetskih administracijah, temveč tudi v organizacijah partije.«

Združiti končni cilj ukinitve države z normalnim delovanjem njenega aparata v prehodnem obdobju na poti v socialistični »svet«, je problem množične participacije v vodenju gospodarskih, družbenih in političnih zadev. K temu teži samoupravljanje, in čeprav je njegovo sedanje delovanje »nepopolno«, njegovi cilji sovpadajo z izvirno razlago marksizma.

III

V Čilu je bila samoupravna izkušnja med Allendejevo ljudsko vlado (1970–1973) zelo omejena. Morda je bil eden od vzrokov za končni poraz prav ta težnja, ki je nasprotovala resnični participaciji delavcev.

Na vse to je vplivalo tudi stališče sindikalne organizacije CUT, ki se je odločila za tradicionalni pristop »sindikatom«, ki pojmujejo delavca kot »mezdnega delavca« in ne kot »proizvajalca«. Ko so se pojavile zahteve po udeležbi delavcev, kot je bil primer z »industrijskimi kordoni«, je CUT poskušala omejiti ali preprečiti njihovo delovanje. »Industrijski kordoni« so bile osnovne organizacije, kjer so se delavci v tovarnah blizu velikih mest združevali, da bi branili svoje pridobitve in pospešili proces velikih strukturalnih sprememb v družbi.

Tu ne bomo analizirali vzrokov za poraz vlade Ljudske enotnosti Čila, toda eden od vzrokov je bil prav dejstvo, da sta birokratski aparat in kasneje tradicionalna meščanska država zavzela mesto revolucionarnega ljudstva. Da bi, po marksističnem pojmovanju, »zrušili« klasične instrumente državne prisile v službi manjšin – predvsem vojsko in sodno oblast – bi bilo potrebno mobilizirati množice. S predajo podjetij proizvajalcem bi delavci pričeli opravljati svojo bistveno nalogo, ki je za Marxa predpogoj za vsako resnično ljudsko revolucijo. »Iluzije« o mirni reformi države so prevladale nad zgodovinskim »instinktom« delavskega razreda.

IV

Smatram, da je razprava na Okrogli mizi 1980 v Cavtatu nenadomestljiv prispevek k iskanju poti v socializem s pristnim »pluralizmom«.

Nikjer drugje na svetu ne bi bilo mogoče združiti predstavnike toliko različnih miselnih struj in ponuditi pogoje za konstruktivno in mirno debato.

Napredni svetovni krogi ne zaupajo shemam in receptom iz »centrov«, ki skušajo monopolizirati ideologijo. Nasprotno pa »pluralizem« – ne v pomenu, da sprejema protirevolucionarno tihotapstvo – pomlajuje teorijo in omogoča formulacije različnih izkušenj in stališč.

Predvsem za nas, ki prihajamo iz tistih delov sveta, kjer so nasprotja zelo ostra, kakršenkoli dogmatizem že po svoji naravi ni ploden. Ljudstva, ki se borijo za narodno osvoboditev in za socializem, iščejo izvirne smeri, ki se običajno izogibajo klasičnim formulam in voluntarizmu. Ideološki in politični pluralizem je odlično sredstvo za primerjanje in analizo.

Čilski socialisti zaupamo, da bo ta mednarodna tribuna še naprej prispevala k razjasnitvi zapletenih problemov današnjega časa.

V

Jugoslovanska samoupravna izkušnja je najboljši doprinos za tiste, ki iskreno iščejo »alternativo« za tako imenovani »realni socializem«. Naziv je pogojen, kajti jugoslovanski socializem je prav tako realen. Poudaril sem, da zaradi tega jugoslovanski socializem priteguje zanimanje mnogih ljudskih gibanj v svetu. Čeprav se samoupravljanje v Jugoslaviji sooča s problemi, preživlja krize in pozna težave, moramo upoštevati, da se vsaka globoka družbena izkušnja znajde občasno v takem položaju.

Pomembno je, da obstaja zelo široka »participacija«, ki odpira vrata skladnemu razvoju živih sil vsega naroda. Ker obstaja resnično posredovanje proizvajalnih množic, bodo občasna protislovja premagana.

Bistveni problem je v odnosu med potrebami vse dežele – načrtovanje – in posameznimi načrti vsake delovne skupnosti. Jugoslovanska ustava je predvidela možni antagonizem in se oborožila z zakonitimi sredstvi, da bi ga lahko premagala. Uspeh je odvisen od demokratičnega delovanja ustavnih določb. S svoje strani ne dvomim v uresničitev tega cilja.

I

Popolnoma se strinjam s tem, da se mora socializem opreti na družbeno samoupravljanje kot na temeljno obliko organizacije gospodarstva, političnega in kulturnega življenja. Zakaj samoupravljanje ustreza demokratični in antielitarni tradiciji socialistične misli. Hkrati je tudi najboljša obramba pred birokratizacijo družbenega življenja, ki je tako nevarna v razmerah velikanskega in nujnega vzrasta vloge države na mnogih področjih življenja.

Ali je samoupravljanje univerzalni zakon socializma? Mislim, da je prezgodaj odgovoriti na to vprašanje dokončno. Med sedanjimi socialističnimi državami je samo Jugoslavija dosledno in že dolgo časa gradila samoupravni sistem. Na Poljskem je imel svoje vzpone in padce. Danes doživljamo na Poljskem vzpon ideje samoupravljanja in globoko upam, da bo tokrat obstala. V drugih državah obravnavajo ta problem zelo različno. Ne mislim, da izhaja to iz »etastičnih deformacij« teh držav, saj menim, da rešitve, ki so jih sprejeli v eni državi, ne morejo biti univerzalna načela, zakoni socializma. Univerzalni zakon socializma je po mojem težnja po povečanju vpliva celotnega ljudstva, posebej pa delavskega razreda na gospodarsko, politično in kulturno življenje. Vendar pa oblike, v katerih se ta zakon realizira, so in tudi morajo biti prilagojene na nacionalne razmere in tradicije. Lahko da se bo, na splošno pretežna večina socialističnih držav (med tistimi, ki že obstajajo in tistimi, v katerih socializem šele nastaja) sčasoma usmerila na pot razvoja družbenega samoupravljanja. Tedaj bomo lahko rekli, da je ta pot razvojni zakon socializma. Danes pa je reči kaj takega še prezgodaj. Seveda pa to v ničemer ne spreminja našega prepričanja, da je revolucionarni eksperiment, kakršnega je uvedla Jugoslavija s samoupravnim sistemom, dejanje zgodovinskega pomena. Obogatil je namreč naše znanje o možnih in zaželenih poteh razvoja socializma na svetu. Ustvaril je izkušnjo, ki jo lahko drugi – tudi na Poljskem – ustvarjalno izkoristijo pri iskanju prave poti v socializem, ki je prilagojena nacionalnim razmeram, in pri ustanavljanju institucionalnih temeljev za ustvarjalni razvoj demokracije in socializma.

II

V širšem smislu je demokratično vodena država velika samoupravna organizacija. V tem menda najširšem pomenu je vprašanje o vzajemnem odnosu med samoupravljanjem in državo v bistvu vprašanje, kako posodobiti državo, posebej socialistično, in jo hkrati demokratizirati tako, da jo bo upravljalo ljudstvo in za ljudstvo.

Vendar mislim, da gre pri zastavljenem vprašanju za nekaj bolj konkretnega – za odnos med državo in različnimi samoupravnimi formami

organizacije življenja: o mestu dela, o zaposlovalnih središčih, o prostovoljnih organizacijah in tako naprej. Po našem mnenju ima socialistična država obvezo, da ugotovi razvoj teh oblik življenja. So namreč pomembna tako zaradi aktivizacije množic in za vsestranski, ustvarjalni razvoj človekove osebnosti. Oba cilja sodita k temeljnim ciljem socializma kot gibanja, ki hoče prenoviti družbo in človeka posameznika.

Lahko pa na zadevo pogledamo še z drugega vidika. Vsaki državi – tudi socialistični – grozi nevarnost alienacije. Vendar pa alienacija ni neizogibna, čeprav je možna – tudi v socialistični družbi. Korenini pač v tem, da obstaja in tudi mora obstajati družbena delitev dela, zaradi katere se iz družbe izloči skupina ljudi, ki imajo v rokah osrednje odločitve, skratka skupina tistih, ki vladajo. Te delitve ni mogoče odpraviti, čeprav lahko poskrbimo za to, da ne bo prerasla v togo delitev na vodilno »elito« in na vladane množice. Vendar tudi najboljša načela rotacije vodilnih kadrov, demokratičnih volitev in temu podobno, ne morejo zavarovati države pred nevarnostjo odtujitve oblasti. Tej alienaciji pa se lahko zelo učinkovito postavi po robu zgrajeni sistem družbenega samoupravljanja, če gre z roko v roki s spoštovanjem pravic posameznika, z demokratično kontrolo državne oblasti na vseh ravneh in z veliko svobodo misli in besede. Tu tiči velika, celo zgodovinska priložnost samoupravljanja v socialistični državi.

III

Na Poljskem je samoupravna tradicija že zelo stara, saj sega v konec 19. stoletja. V medvojnem času so ideje samoupravljanja posebej negovali levičarski socialisti, in del komunističnih aktivistov. Primer tega je bila varšavska stanovanjska zadruga v mestni četrti imenovani Żoliborz, od koder je celo izšlo danes že popularno ime »żoliborski socializem«. Med ustanovitelji te zadruge je bil med drugimi tudi Bolesław Bierut.

Po vojni se je začelo razvijati delavsko samoupravljanje. Tedaj so nastali tovarniški sveti, ki so bili avtentični organi samoupravljanja v tovarnah. Tovarniški sveti so spravili v pogon porušene tovarne ter prevzemali podjetja na ozemlju, ki smo ga pridobili v vojni. Mnogo so tedaj govorili o vlogi delavskega samoupravljanja kot o elementu »poljske poti v socializem«.

Vse to je bilo zavrnjeno po 1948. letu, ko se je razrasla v razmerah spopada s tako imenovanim »desničarsko-nacionalističnim odklonom« birokratizacija države.

K idejam samoupravljanja smo se vrnili 1956. leta. Tedaj so nastali samoupravni delavski sveti in v javnih razpravah smo na široko govorili o jugoslovanskih izkušnjah na tem področju. Zakon o delavskem samoupravljanju je dal delavskim svetom precejšnjo, vendar pa nezadostna pooblastila. V kasnejših letih je zaradi tega prišlo do odmiranja delavskih svetov. Delavcev samoupravljanje ni zanimalo, ker so imeli – kakor to

dokazujejo raziskovanja poljskih sociologov (takšnih kot so Witold Morawski, Aleksander Owieczek, Leszek Golejko, Kazimierz Doktor) – samoupravljanje za fikcijo, ki je dodana direkciji in ji tudi podrejena. Ta težnja delavskega samoupravljanja – že od polovice šestdesetih, posebej pa sedemdesetih let – je pomembno prispevala k alienaciji delavskega razreda. Ta alienacija je prišla na dan v krizah 1970. leta, 1976. in posebej 1980. leta.

Po avgustu 1980. leta, v razmerah boja za socialistično obnovo, smo se vrnili k ideji delavskega samoupravljanja. Projekt gospodarske reforme, ki ga je pripravila komisija, katere član sem tudi jaz, predvideva decentralizacijo gospodarstva, samostojnost podjetij in odločilno vlogo delavskega samoupravljanja v upravi. Ta projekt gre precej dlje od zakona o delavskem samoupravljanju iz leta 1957, čeprav ne tako daleč kot jugoslovanski sistem. Na Poljskem predvideva projekt večja pooblastila za oblast in ministrstva, kot pa jih predvideva jugoslovanski sistem.

Idejo samoupravljanja je PZDP v celoti sprejela. Projekt programskih postavk na IX. izrednem kongresu PZDP vsebuje pomembno podporo za izgradno in razvoj delavskega samoupravljanja. Prepričan sem, da bo IX. kongres to stališče sprejel.

IV–V

Moje zanimanje za jugoslovanski samoupravni sistem je nastalo že v obdobju 1955–1957, ko smo se na višku poljskih razprav o premagovanju birokratskih deformacij »stalinističnega obdobja« začeli bolj živo zanimati za jugoslovanske izkušnje. Poznal sem jih sicer na začetku »z druge roke«, preko del zahodnih avtorjev.

Potem – po mojem prvem obisku v Jugoslaviji 1959. leta – sem začel brati jugoslovanska dela o tej témi in od polovice šestdesetih let smo izvedli mednarodna primerjalna raziskovanja o lokalni politiki v Jugoslaviji, Poljski, Indiji in ZDA, kjer sem zelo dosti izvedel o delovanju jugoslovanskega samoupravnega sistema. O tej témi imam takorekoč že ustaljeno mnenje, čeprav si moram še marsikaj pojasniti.

Jugoslovanski samoupravni sistem imam za enega izmed največjih dosežkov sodobnega socializma, za izredno pomemben element podpore gospodarstvu in politiki socialistične družbe na načelih ljudovlade. Za njegovo najpomembnejšo zaslugo imam to, da praktično in realno premaguje birokratizem in alienacijo države. Hkrati vidim tu tudi probleme, ki jih je treba razrešiti. Najpomembnejši je po mojem mnenju nujnost premagovanja težnje po lokalnem egoizmu, po izolaciji enih tovarn ali dela pokrajine od drugih, kar v določenih okoliščinah lahko vodi celo do separatističnih teženj. Vem, da so se teh zadev mnogokrat dotikali jugoslovanski voditelji in teoretiki. Pri omenjenih težavah, ki so se in se še bodo pojavljale, čutim precejšen optimizem, kar zadeva vlogo jugoslovanskega samoupravnega sistema pri oblikovanju socializma na svetu.

PREJELI SMO V OCENO

Stojan Cigoj: Teorija obligacij (splošni del obligacijskega prava), izd. Casopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana 1981, 484 str.

France Černe: Splošna teorija ekonomskega sistema družbe, izd. Časopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana 1981, 367 str.

Jože Šter: Socialistična morala in morala v socializmu, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, str. 136 (zbirka: Knjižnica Sindikati št. 39).

Dvajseta seja CK ZKJ: Dejavnost sovražnih in protirevolucionarnih sil na Kosovu. Uvodni referat Lazarja Mojsova, avtorizirani prispevki razpravljavcev, sklepi 20. seje CK ZKJ; izd. ČZDO Komunist, Ljubljana 1981, 196 str. (zbirka Dokumenti ZKJ).

Skupina avtorjev: Zgodovinski proces konstituiranja socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. Osebnost v samoupravni družbi. Izd. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja v Ljubljani, zal. Delavska enotnost Ljubljana in Informator Zagreb, Ljubljana 1981, 106 str. (zbirka: Zvezki za teorijo in prakso samoupravljanja).

Stranice pri Frankolovem: Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 21. zvezek; izd. ČZDO Komunist Ljubljana in Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 40 str.

IZBOR IZ TITOVIH DEL

Bralce obveščamo, da je na voljo še nekaj izvodov lanskoletne številke »Teorije in prakse« (št. 10—12/1980), v kateri je natisnjen izbor iz Titove predvojne, medvojne in povojne politične in publicistične revolucionarne dejavnosti. Zvezek obsega 640 strani in ga lahko dobite v upravi revije za ceno 150 dinarjev.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

O dosežkih in odprtih vprašanjih družbenih ved bodo na straneh revije razpravljali: dr. Anton Vrstaša, dr. Adolf Bibič, dr. France Cerne, mag. Aleš Erjavec, dr. Albin Igličar, dr. Rudi Jakhel, dr. Mica Jogan, dr. Bogdan Kavčič, dr. Zdravko Milnar, dr. Anton Perenič, dr. Dimitrij Rupel, dr. Slavko Splichal, dr. Vlado Struk

Stane Južnič: Položaj jezikov v sodobnem svetu

Janez Pečar: Samoupravno nadzorstvo pri omejevanju deviantnosti v gospodarstvu

Sava Živanov: Udeležba delavcev pri upravljanju podjetij v vzhodnoevropskih socialističnih državah

Akihito Ishikawa: Samoupravni eksperimenti na Japonskem

Frank Deppe: Participacija, avtonomija in demokracija — elementi boja za socializem

Enrica Colloff Bischof: Tisoč spremenljivk kitajske revolucije